శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

తత్రభవతా కేదారాన్తర్వాణినా విరచితమ్

వృత్తరత్నాకరం నామ

ఛన్దశ్శాస్త్రమ్

తత్రతత్ర ధీశోధినీ, జ్ఞానదీప, మణినిధి, నృసింహ
భాగవతీయ వృత్తరత్నార్ణవాఖ్యై శ్చతుర్భిర్వ్యా-
ఖ్యానైః సర్వత్ర ధీశోధినీ, మణినిధిభ్యాం
వ్యాఖ్యానాభ్యాం సహితమ్

సాహితీవిదుషా హాసనాభిజనేన
నరసింహశాస్త్రిణా
యథామతి సమ్యక్పరిశోధితమ్

శ్రీమన్మహీశూర కర్ణాట సింహాసనాధీశ్వర
శ్రీ మత్కృష్ణరాజేన్ద్రాస్థాన ధర్మాధికారిణా
చక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
ప్రతిష్ఠాపితాయాం విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయాం
ముద్రాశాలాయామ్
తదధికారిభిః
ముద్రాపితంచసత్ విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతస్మూల్యమేకరూప్యమ్

సన్ ౧౮౮౭.

వృత్తరత్నాకరంనామ బాలానాంసుఖబుద్ధయే,ఇతి॥ సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం సుఖస్యసంతానఃప్రవాహః తస్యసిద్ధిఃఫలనంపైవార్థః ప్రయోజనంయత్ర క్రియాయాంయథాభవతితథానత్వేతినమనవిశేషణం, నిరంతరంసుఖఫల మిచ్ఛతాపురుషేణానుష్ఠితయా నమస్కారరూపయాక్రియయాప్రసన్నః పరమేశ్వరస్తస్మై తత్ ప్రయచ్ఛతి,యథా సేవయావసుధాధిపతిస్సేవకాయ గ్రామాదీతిభావః, యద్వా,అర్థశబ్దో హేతు వచనః సుఖసంతానసిద్ధి హేతుభూతం శంకరమితిశంకర విశేషణం । ననుస్రక్చందనాదయః సుఖహేతుత్వేన ప్రసిద్ధాః కథమీశ్వరస్య తద్ధేతుత్వముచ్యతే ఇతిచేన్నైవం, తేషాం స్వాతంత్ర్యేణ సుఖహేతుత్వంనోపపద్యతే కింతర్హి?పరమేశ్వరానుగృహీతానామేవ, యదనుగ్రహాత్తుచ్ఛాఅపి సుఖహేతవోభవంతి కిమువక్తవ్యమస్తీస పరమేశ్వరస్సకల ప్రపంచహేతుభూతః సుఖహేతురితి । సుఖసంతానఇత్యస్య పదస్యాన్యోపికశ్చిదర్థః, శోభనంచ తత్ ఖం ఆకాశంచేతి సుఖంసుఖమేవ సంతానోయస్యసతథా, అత్ర సంతానపదేన పుత్రోవివక్షితః, అన్యత్రాపి 'సంతానార్థాయవిధయే' ఇతిప్రయుక్తత్వాత్। తేనకార్యం లక్ష్యతే, ఆకాశోయస్యకార్యంససుఖసంతానః శబ్దఇతియావత్, శబ్దాదాకాశస్యాత్పత్తిరితి సాంఖ్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం॥ తదుక్తం ॥ ప్రకృతేర్మహాన్మహతోఽహంకారోఽహంకారతః పంచతన్మాత్రాణిపంచతన్మాత్రేభ్యో భూతాని ఇతి॥ వైష్ణవపురాణేచ ॥ భూతాదిస్తువికుర్వాణః శబ్దతన్మాత్రకంతతః । ససర్జశబ్దతన్మాత్రాదాకాశంశబ్దలక్షణమితి॥యద్వా,సుఖేశోభనాకాశేసంతానోయస్యసతథేతి, అత్రసమర్థత్వేనకంఠేకాలఇత్యాదివత్ వ్యధికరణ బహువ్రీహేస్సాధుత్వాదదోషః । శోభనాకాశే విస్తారోయస్యస సుఖసంతానఃశబ్దఇత్యర్థః, వ్యోమ్నివీచీతరంగన్యాయేన శబ్దఃప్రసరతీతి న్యాయవైశేషిక శాస్త్రవిదాంమతం॥ యద్వా, సు

ప్రథమోఽధ్యాయః

ఖస్యశోభనాకాశస్య సంతానః కార్యం సుఖసంతానః శబ్దః, అత్ర వై శేషికాది మతానుసారేణ శబ్దస్య స్వసమవాయికారణ మాకాశం ప్రతికార్యత్వసిద్ధేః తత్సంతానత్వ ముక్తమితి వేదితవ్యం । అత్రా కాశస్య సౌష్ఠవకథనేన శబ్దస్య సౌష్ఠవముచ్యతే కార్యకారణయో రేకస్యప్రశంసా ఇతరస్యాపిభవతీతిన్యాయాత్ - యథా - వేతసశాఖ యాచానకాభిశ్చ వికర్షతీత్యుక్త్వా ఆపోవై శాంతా ఇత్యపః ప్ర శంసతిశ్రుతిః - ముఖేన కారణభూతానామపాం ప్రశంసా కార్యభూ తానాం వేతసశాఖావకానాం ప్రాశస్త్యం బ్రవీతి శ్రుతిః ॥ పితుః శ్రో వణం మోదదాశదస్మా ఇత్యత్రయాదృశస్య పుత్రస్యాతిగరిమయుక్తే షుగుణేషు స్తుతేషు పితురప్యతి మహతీఖ్యాతిర్జగతిభవేత్ తాదృ శః కశ్చిత్పుత్రః సోమనకాశాత్ప్రార్థ్యతే - తేనచకార్యభూతస్య పుత్రస్య ప్రశంసాయాం కృతాయాం కారణభూతస్యపితుః ప్రాశ స్త్యమాఖ్యాతం భవతి । అతఏవమహద్భిరభిహితం 'పరాశరాత్మ జం వందే శుకతాతం తపోనిధిమ్' ఇతి । యథాచ లౌకికవ్యవహారే దేవదత్తాయేమాంగాం దేహి అస్యపితా శ్రోత్రియ ఇత్యుక్తే దేవ దత్తస్యైవ శ్రోత్రియ పితృకతయా గుణవత్త్వముక్తంభవతి - య జ్ఞదత్తాయేమాం భూమిందేహి అస్యపుత్రోఽనూచాన ఇత్యుక్తే యజ్ఞదత్తస్యైవా నూచానపుత్రజనయితృత్వద్వారాప్రశంసాకృతా భవతి తద్వదత్రాపీత్యనుసంధేయమ్ । ఖసంతానోయస్య సఖసంతా నః శబ్దఃశోభనశ్చాసౌఖ సంతానశ్చేతి పశ్చాత్కర్మధారయః, స ర్వప్రకారేణాపి సుఖసంతానపదేన సమ్యక్ప్రబుద్ధ ఉచ్యతే తత్సిద్ధ్యర్థం మిత్యాదిపూర్వవత్ - ఏతదుక్తంభవతి - నిరంతరసుఖప్రవాహః స మ్యక్ప్రబుద్ధప్రసాదాయచభగవంతం చంద్రశేఖరం ప్రణమామి । సు ఖప్రవాహ సమ్యక్ప్రబుద్ధప్రసాదయోః గ్రంథకర్తుః మూలకారణతయా ఉభయమపి గ్రంథకృతోవివక్షితమేవ - బ్రహ్మోచ్యతాం చింతితం విరిం

చికేశవాభ్యాంపూజితం, గౌరీభాస్కగుహోపేతంఅగజాగజాస్యషడా
స్యైస్సహితం-గౌరీవినాయకోపేత మిత్యపిపాఠః, తత్రఉమాగజాన
నాభ్యాంయుక్తమిత్యర్థః, ఆభ్యాంవిశేషణాభ్యాం శంకరస్య సర్వదేవ
తా ప్రాధాన్యముక్తంభవతి - కించ - దేవతానాం బహిరంగాంత
రంగ భావోదర్శితః, తతశ్చవిరించాదిష్వేకైకామపి దేవతామభీష్ట
ఫలదాంమన్యమానాబహవః పురుషాఃపునరుపాసతే వయంతుసర్వా
సామాసాం దేవతానామధీశం శంకరముపాస్మహేవాంఛిత ఫల
ప్రాప్తయఇతిభావః । నన్వభవతునామ సకలదేవదేవో వృషభవా
హనః సచాభిలషితందాస్యతితుభ్యమితికానామ ప్రత్యాశాస్తీత్యత
ఆహ, లోకశంకరమితి। సకలభగవాన్ భవానీపతిః సాధారణేభ్యోపి
జనేభ్యోభీష్టం ప్రయచ్ఛతిస్వభక్తాయ ప్రయచ్ఛతీతి కిమువక్తవ్యమ
స్తీతిభావః - వేదార్థశైవశాస్త్రజ్ఞ ఇత్యనేనస్వగురోః వైదుష్య
ముక్తంస్వస్యశ్రోత్రియ పుత్రత్వంచసూచితం- తస్యపుత్రోస్తి కేదా
రశ్శివపాదార్చనే రతఇత్యనేన స్వాచారస్సంకీర్తితోభవతి । తేన
కేదారేణ, ఇదమితిభావిప్రతి సంధానేనసిద్ధ్యతి । ఛందఃఛందశ్శా
స్త్రం, లక్ష్యలక్షణసంయుతం, లక్ష్యతఇతిలక్ష్యముదాహరణం - ల
క్ష్యతేనేనేతి లక్షణంసూత్రం, ఇతరవ్యావర్తకస్య ధర్మస్యవాచకం
వాక్యమితియావత్, లక్ష్యంచతల్లక్షణంచేతి లక్ష్యలక్షణం యల్లక్ష
ణత్వేనోచ్యతే లక్ష్యమపితదేవేత్యర్థః, తేనసంయుతం వృత్తరత్నా
కరంనామ వృత్తరత్నాకరఇతిప్రసిద్ధం, కేచిత్పుల్లింగత్వేన పఠంతి,
వృత్తానాంరత్నాకరస్సముద్రః యస్మిన్ ఛందసితత్తథేతివా, వృత్తా
న్యేవరత్నాని తేషామాకరస్సమూహః యస్మిన్తత్తథేతివా, తేషాం
ఆకరముపలబ్ధిస్థాన మితివావ్యాఖ్యేయం, బాలానామ వ్యుత్పన్నా
నాం అశిక్షితచ్ఛందశ్శాస్త్రాణాంవా, తత్ప్రవణీకృతమతయో బా
లశబ్దేనవివక్షితాః నపునర్వయః, తేషాం శాస్త్రప్రవేశాధికారాభా

వాత్, సుఖబుద్ధయేసుఖేనావబోధాయ, సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థ మి త్యనేనేశ్వర నమస్కారస్యప్రయోజనం కథ్యతే బాలానాంసుఖేనావ బోధాయేత్యనేన గ్రంథకరణస్య ప్రయోజనముచ్యతఇతి భేదోద్ర ష్టవ్యః॥ అయమత్రాన్వయక్రమః॥ వేదార్థశైవశాస్త్రజ్ఞః ప్రబ్వే కోభూద్ద్విజోత్తమః, తస్యపుత్రోస్తికేదార శ్శివపాదార్చనేరతః తేన బ్రహ్మాచ్యుతార్చితం గౌరీభాస్యగుహోపేతం లోకశంకరం శంకరం సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థంనత్వాఇదం లక్ష్యలక్షణసంయుతం వృత్తరత్నాకరంనామచ్ఛందఃబాలానాం సుఖబుద్ధయే క్రియతఇతి॥ సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం శంకరంనత్వాఛందః శాస్త్రంక్రియతఇతి ఈశ్వరవిశేషణత్వపక్షేఽన్వయః ॥ ౩ ॥

మణినిధి వ్యాఖ్యానమ్.

మణినిధిః ॥ శ్వేతాంభోధిస్థితందేవం శుద్ధస్ఫటికవిగ్రహమ్ । వాగ్విభూతిప్రదంసాక్షా ద్వందేగంధర్వకంధరమ్ ॥ నృసింహయజ్వనః పుత్రోనారాయణపురోహితః । వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యాం మాతనోతియథామతి ॥ అథప్రారిప్సితస్య గ్రంథస్యావిఘ్నపరిసమాప్తి ప్రచయగమనార్థమిష్టదేవతా నమస్కారంకరోతి ॥ సుఖసంతానేతి॥ సుఖస్యసౌఖ్యస్య సంతానః అవిచ్ఛేదః, యద్వాశోభనః సంతానః ప్రచయగమనం అవిచ్ఛేదేనలోకేస్వ గ్రంథస్యప్రచారఇతియావత్ తస్యసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మాచ్యుతార్చితం కమలజ కమలాకాంత పూజితం గౌరీవినాయకోపేతం గిరిజాగజాస్యసనాథం లోకశంకరం లోకస్యభువనస్యజనస్యవాసుఖకరం శంకరం శంభుంనౌమిస్తౌమి । గౌరీభాస్యగుహోపేత మితిపాఠేగిరిజా గజానన షడానన సమేతమిత్యర్థః॥
౧ । వేదార్థాన్ శైవశాస్త్రాణిచ జానాతీతితజ్జ్ఞః ప్రబ్వేకనామా ద్విజోత్తమః బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠ యఃప్రసిద్ధత్వేనాభూత్ తస్యప్రబ్వేకస్య శివపాదార్చనే చంద్రచూడ చరణారాధనేరతః తత్పరఃపుత్ర

కేదారాఖ్యః అస్తి ॥ ౨ ॥ తేనేతి ॥ తేన కేదారేణ ఇదం ఛందః క్రియతే । నను ఛందాంసి తావదుక్తాదిభేదేన షడ్వింశతిర్భవంతి తత్కథమేకవచననిర్దేశః? ఇతి చేన్న, జాత్యేకవచనమిదం, అథవా ఛందశ్శబ్దేన ఛన్దశ్శాస్త్రం లక్ష్యతే, ఇదం ఛందశ్శాస్త్రమిత్యర్థః-లక్ష్యలక్షణసంయుతం వృత్తరత్నాకరం నామేత్యన్వయః । ఏతదేవ ఛలదసాం లక్ష్యం లక్షణంచ భవతి, బాలానామజ్ఞానాం నతు శిశూనాం సుఖబుద్ధయే సుఖేన బోధాయ, లక్ష్యత ఇతి లక్ష్యం ఉదాహరణం ॥ లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం సూత్రం, ఇతరవ్యావర్తక ధర్మస్య వాక్యమితి యావత్ ॥ ౩ ॥

పింగళాదిభిరాచార్యైర్యదుక్తం లౌకికం ద్విధా । మా
త్రావర్ణవిభేదేన ఛందస్తదిహ కథ్యతే ॥ ౪ ॥ ష
డధ్యాయనిబద్ధస్య ఛందసోఽస్య పరిస్ఫుటమ్ । ప్ర
మాణమితి విజ్ఞేయం షట్త్రింశదధికం శతమ్ ॥ ౫ ॥

దీ॥ ఛందశ్శాస్త్రమిహ లౌకికం వైదికం చేతి ఛందో ద్వివిధం దృశ్యతే, తత్ర కతరదుచ్యత ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥*॥ పింగళాదిభిరాచార్యైర్యదుక్తం లౌకికం ద్విధా । మాత్రావర్ణవిభేదేన ఛందస్తదిహ కథ్యత ఇతి ॥ పింగళ ఆదిర్యేషాం తే పింగళాదయః, ఆదిశబ్దేన వర్ధమాన నాగసేన కాశ్యపాదయః ఛందశ్శాస్త్రకర్తారో గృహ్యంతే, తైరాచార్యైః ॥ శ్లో ॥ ఆచినోతి హి శాస్త్రార్థమాచారే స్థాపయత్యపి । స్వయమాచరతే యస్మాదాచార్యస్తేన కథ్యతే, ఇత్యుక్తలక్షణైః లౌకికం లోకవిదితం మాత్రావర్ణవిభేదేన మాత్రావృత్తం వర్ణవృత్తమిత్యనేన భేదేన యచ్ఛందః ద్విధోక్తం తదిహాస్మిన్ వృత్తరత్నాకరే సంక్షేపేణ కథ్యతే న తు స్వకీయబుద్ధ్యైవ కేవలయా మత్యాఽపూర్వం కిమపీతి । తేనస్వ గ్రంథస్య ప్రమాణోత్పన్న చిరంతన నిబంధనమూలకతయా ప్రామాణ్యమసూచయదితి వేదితవ్యమ్ ॥౪॥

అథస్వనిబంధస్యా ధ్యాయసంఖ్యాం గ్రంథసంఖ్యాంచాహ॥*॥ షడ
ధ్యాయనిబద్ధస్య ఛందసోఽస్యపరిస్ఫుటం । ప్రమాణమితివిజ్ఞేయం ష
ట్త్రింశదధికంశతమితి॥ షడధ్యాయనిబద్ధస్య సంజ్ఞామాత్రా వృత్త
సమవృత్తార్ధ సమవృత్తవిషమవృత్త షట్ప్రత్యయ నిర్ణయరూ
పైష్షడ్భిరధ్యాయైః గ్రథితస్యాస్యఛందసః ఛన్దశ్శాస్త్రస్య వృత్తర
త్నాకరాఖ్యస్య పరిస్ఫుటంప్రకటం ప్రమాణంగ్రంథసంఖ్యా షట్త్రిం
శదధికం షట్త్రింశతాగ్రంథైరధికంశతమితి విజ్ఞేయమిత్యర్థః॥
అయమత్రాన్వయః, షడధ్యాయనిబద్ధస్యాస్యచ్ఛందసఃపరిస్ఫుటం
ప్రమాణంషట్త్రింశదధికం శతమితివిజ్ఞేయమితి ॥ ఇదమత్రానుసంధే
యం ॥ ప్రథమేఅధ్యాయేద్వావింశతిగ్రన్థా త్రయోదశాక్షరాణి
చ ॥ ద్వితీయేధ్యాయె త్రయస్త్రింశత్ గ్రన్థాః సప్తదశాక్షరాణిచ ॥
తృతీయేపంచచత్వారింశత్ గ్రన్థాః త్ర్యక్షరాణిచ ॥ చతుర్థేసప్త
గ్రన్థాః త్రింశదక్షరాణిచ ॥ పంచమేఏకోనవింశతిఃగ్రన్థాః ఏకమక్ష
రంచ ॥ షష్ఠేఅష్టౌగ్రంథాః । తేష్వేతేషుసర్వేషు మిళితేషు ద్వా
త్రింశదక్షరాణిచైకోగ్రంథ ఇతి గణనాయాంశతంచ షట్త్రింశచ్చ
గ్రంథాభవంతి ॥ గ్రంథాపహార ప్రక్షేపపరిహారార్థం న్యూనాధిక
సంఖ్యా వ్యవచ్ఛేదఃకృతః ॥

మణి॥ పింగళేతి ॥ పింగళోనామనాగరాజః సఏవాస్యశాస్త్రస్య
ప్రవర్తకః, ఆదిశబ్దేనకాశ్యప ప్రభృతయో గృహ్యంతే। లౌకికం
నవేదోపగర్భితం, మాత్రావర్ణవిభేదేనయచ్ఛందః మాత్రా
చ్ఛందః వర్ణచ్ఛందఇతిభేదేన ద్విధాఉక్తం తదిహాకథ్యతే ॥ ౨ ॥
షడితి ॥ సంజ్ఞామాత్రా వృత్తసమవృత్తార్ధ సమవృత్తవిషమవృ
త్తషట్ప్రత్యయ నిర్ణయరూపైః షడ్భిరధ్యాయైః నిబద్ధస్య కథితస్య
అస్య ఛందశ్శాస్త్రస్య వృత్తరత్నాకరస్య పరిస్ఫుటంప్రకటం ప్ర
మాణంశ్లోక సంఖ్యాద్వాత్రింశదక్షరాత్మక గ్రంథాఇత్యేవం, ష
ట్త్రింశదధికంశతం ॥

మ్యరస్తజభ్నగైర్లాన్తై రేభిర్దశభిరక్షరైః । స
మస్తం వాఙ్మయం వ్యాప్తం త్రైలోక్యమివ విష్ణునా ॥౬॥

టీకా॥ సర్వేషాం ఛందసాం గణగురులఘ్వాత్మకత్వాదాదౌ తాన్ లక్షయితుముద్దిశతి ॥ * ॥ మ్యరస్తజభనైర్గ్లాంతై రేభిర్దశభిరక్షరైః । సమస్తం వాఙ్మయం వ్యాప్తం త్రైలోక్యమివ విష్ణునా, ఇతి। మశ్చ యశ్చ రశ్చ సశ్చ తశ్చ జశ్చ భశ్చ నశ్చ మ్యరస్తజభనాః, మ్యరస్తజభనా ఏషాం సన్తీతి తథోక్తైః, గశ్చ లశ్చ గ్లౌ గురులఘూ అంతౌ యేషాం తాని తథోక్తైః ఏభిః దశభిరక్షరైః అవినాశిత్వగుణయోగాన్న క్షరంతి నచ్యవంత ఇత్యక్షరాణి తైః త్రైలోక్యం త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం కృత్స్నం జగదివేత్యర్థః । విష్ణునేతి, వ్యాపిత్వగుణయోగాచ్ఛంకరోభిధీయతే, అన్యథా బ్రహ్మోచ్యుతార్చిత మిత్యాది శంకర విశేషణస్య శివపాదార్చనేరత ఇతి గ్రంథకారవిశేషణస్య చ వైయర్థ్యం స్యాత్ ॥ శైవాగమేషు శివస్య సర్వదేవతాప్రాధాన్యేన సర్వలోకవ్యాపిత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, విష్ణుశబ్దస్య వేవేష్టీతి విష్ణుః ఇతి వ్యుత్పత్తేః । ఉక్తం చ వివరణే, త్రైలోక్యమివ విష్ణునేత్యేషోపమా వ్యాప్తిమాత్రే వగంతవ్యా, విష్లవ్యాప్తావిత్యస్మాద్ధాతోః ఔణాదికనుప్రత్యయే సతి విష్ణుశబ్దః శివపరో భవతీతి ॥ తదయమర్థః ॥ యథా శంకరేణాఖిలం జగద్వ్యాప్తం తద్వత్ మయరసతజభనగలా ఇత్యేవం ప్రకారైస్సాంకేతికైః దశభిర్దశసంఖ్యావిశిష్టైః రక్షరైర్లిపిభిః సమస్తం సర్వం వాఙ్మయం వాగ్జాలం వ్యాప్తం-మగణ-యగణ-రగణ-సగణ తగణ-జగణ భగణ నగణ గురులఘుభిర్వినా వచనజాతం నాస్తీతి । ననువర్ణానాం గురులఘురూపాణాం విన్యాసవిశేషాః గణశబ్దేన ప్రతిపాద్యంతే తత్ కథం పునర్గణైరిత్యనుక్తం భవతి? తయోః గురులఘ్వోః పృథగుపాదానం చ నిరర్థకమితి, బాఢం, త్రిషణ్ణవద్వాదశ పంచదశాష్టాదశైకవింశతిచతుర్వింశత్యక్షరాత్మకపాదాని

చ్ఛందాంసి నిమిత్తీకృత్య పృథగ్గురు లఘూపదేశోమాభూత్ తే
షాంగణై ర్వ్యాప్తత్వాత్ - ఏకాక్షరపాదద్వ్యక్షరపాదప్రభృ
తీనీతరాణిచ ఛందాంసిగణవ్యతిరేకేణ గురుణావా లఘునావా
గురుభ్యాంవాలఘుభ్యాంవా గురులఘుభ్యాంవాలఘుగురుభ్యాం వా
వ్యాప్తాని సందృశ్యంతే - తన్నిమిత్తం పృథగ్గురులఘూపదేశోఽపే
క్షితఏవ - కించ గణోనామమాత్రావృత్తేషు ద్వాత్రయశ్చత్వా
రోవావర్ణాః, వర్ణవృత్తే త్రయోవర్ణాః, నకదాచిదప్యేకస్య వ
ర్ణస్య గణత్వం సంభవతి, తస్మాద్గణవ్యతిరిక్తైకాక్షరవ్యాప్తచ్ఛం
దోపేక్షయా గురులఘూపృథగుపదిష్టౌ, కించ గణానాం లక్షణావ్య
న్యాని గురులఘ్వోర్లక్షణె అన్యేతాన్యేకాని సర్వాణ్యాత్రి ప్రబం
ధే వక్తవ్యానితతశ్ఛేదైక కాలేగణవ్యతిరేకేణ గురులఘూపృథగు
పదేష్టవ్యాతి పృథగుపదిష్టౌ, తస్మాత్తయోః పృథగుపాదానం సార్థ
కమితిసిద్ధం । ఏతేన గురులఘు వ్యతిరేకేణ గణో పాదానంనిరర్థ
క మిత్యేతదపి ప్రత్యుక్తమ్ ॥

మణి॥ మ్యౌతీః లాంతైః లకారసహితైఃమ్యరస్తజభ్నగైః మయ
రసత జభనగలైరిత్యర్థః ఏభిర్దశభిరక్షరైః అష్టానాంగణానాంగు
రులఘ్వోశ్చ సంజ్ఞాభూతైః సమస్తంనిఖిలంవాఙ్మయ మక్షరజాలం
వ్యాప్తంవ్యాపృతం, తత్రదృష్టాంతమాహ - త్రైలోక్యం త్రిలోకీ
విష్ణునా త్రివిక్రమేణేవ॥ తద్యథా, మ్యఇతి మగణయగణావుచ్యేతే,
రఇతిరగణః; స్తఇతిసగణతగణౌ, జఇతిజగణః, భ్న ఇతిభగణనగణౌ,
గఇతిగురుః, లఇతిలఘుః । ఉపరియదాతావదేతాన్యక్షరాణికథ్యం
తే తదాఏవమేవం జ్ఞాతవ్యం మకారోయదాకథ్యతే తదామగణ
ఇతి, ఏవమన్యోపి ॥ ౬ ॥

* సర్వగుర్మోముఖాన్తలౌ యరావన్తగలౌస

---

* శ్రుతబోధే కాళిదాసః ॥ ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతిలాఘవమ్ । భజసాగౌరవంయాంతి మనౌతుగురులాఘవౌ ॥

తౌ । గ్మధ్యాద్యాజ్భౌత్రిలోనోఽష్టౌభవన్త్యత్ర
గణాస్త్రికాః ॥ ౭ ॥ జ్ఞేయాస్సర్వాదిమధ్యాంత గు
రవోఽత్రచతుష్కలాః । గణాశ్చతుర్లఘూపే
తాః పఞ్చార్యాదిషుసంస్థితాః ॥ ౮ ॥

టీకా ॥ అ॥ ఉద్దిష్టానామక్షరాణాం క్రమేణ లక్షణమాహ ॥ * ॥ సర్వగుర్మోమఖాంతలౌ యరావన్తగలౌసతౌ । గ్మధ్యాద్యౌ జ్భౌత్రిలోనోఽష్టౌ భవన్త్యత్రగణాస్త్రికాః, ఇతి। సర్వేగురవో వక్ష్యమాణలక్షణాః యస్మిన్ససర్వగుః మఃమసంజ్ఞోభవతి, ముఖమాదిః అంతమధ్యశ్చ లోలఘుర్యయోస్తౌ ముఖాంతలౌయరౌయ సంజ్ఞరసంజ్ఞౌభవతః, అంతఃఅంత్యః చరమః గోగురుశ్చలోలఘుశ్చ యయోస్తావంతగలౌ సతౌ ససంజ్ఞతసంజ్ఞౌభవతః, గ్మధ్యాద్యౌ, గ్ గురుః మధ్యశ్చఆద్యశ్చ యయోస్తౌ గ్మధ్యాద్యౌ-జ్భౌజసంజ్ఞభసంజ్ఞౌభవతః, త్రిలఃత్రయోలాః లఘవోయస్మిన్ సత్రిలఃసః నసంజ్ఞో భవతి, అత్రాస్మిన్ ఛందశ్శాస్త్రే త్రికాః, త్రయోవర్ణాః పరిమాణమేషామితి విగ్రహః, తదస్య పరిమాణమితికప్రత్యయః - త్ర్యక్షర పరిమితాఇత్యర్థః - అష్టౌగణాఃభవంతి - అస్మిన్శాస్త్రే గురు ర్లఘురితి పుల్లింగనిర్దేశో వర్ణస్య విశేష్యత్వాభిప్రాయేణేతి వే దితవ్యం । మగణాదీనాం క్రమేణోదాహరణాన్యుక్తానిచ్ఛందోవిచిత్యాం ॥ మః,ధీశ్రీస్త్రీ ॥ యః - వరాసా ॥ రః - కాగుహా ॥ సః- వసుధా ॥ తః - సాతేక్వ ॥ జః-కదాస ॥ భః- కింవద ॥ నః - నహస, ఇతి । ఏతాన్యేవ గణానాంస్వరైరేవ గణనీయత్వం నవ్యంజనైరిత్యత్రాపి పరిమాణం । అయం క్రమనియమశ్చ మధ్యాప్రస్తారతోలబ్ధత్వాత్ కృతఇతివిజ్ఞేయం ॥ ౭ ॥అ॥ ఆర్యాదిగణానాం విశేషమాహ ॥ * ॥ జ్ఞేయాస్సర్వాది మధ్యాంతగురవోఽత్ర చతుష్కలాః । గణా
ఘూపేతాః పంచార్యాదిషు సంస్థితాః, ఇతి ॥ సర్వాదిమధ్యాంతగురవః సర్వగురురాది గురుర్మధ్య గురురంతగురుశ్చసర్వా

ప్రథమోఽధ్యాయః

దిమధ్యాంతగురవః గురుశబ్దశ్చ ప్రత్యేక మభిసంబధ్యతే- అనేనచాం
దశ్శాస్త్రే చతుష్కలాః చతస్రః కలామాత్రాయేషాం
లాః- చతుర్లఘూపేతాః చతుర్లఘునా అన్యేన
ఆర్యాదిషు, ఆదిశబ్దేన వైతాళీయమాత్రాసమకత చ్ఛ
హణమ్। అత్రాయ మన్వయః, చతుష్కలాః చతుర్లఘూ
పేతా స్సర్వాదిమధ్యాంత గురవః పంచగణాః ఆర్యాదిషుసంస్థితా
ఇతిజ్ఞేయా ఇతి। అత్రేదమనుసంధేయం, ఆర్యాదిగణానాం నాక్షరై
గణనా కింతుచతస్రోమాత్రా ఏకోగణ ఇతిగణనయా మాత్రా
భి రేవ, తథాచఏకోలఘు రేకామాత్రా గురుః ద్వేమాత్రే ఇతిమా
త్రాగణనీయాః తాఅపిస్వరై రేవ గణ్యాన్తేన వ్యంజనైః - తదుక్తం
కలికాలసర్వజ్ఞేన - నవ్యంజనేనమాత్రా లఘునైకాభవతి గురుణా
ద్వే, ఇతి- ఏవంచసతి గురుద్వయేన మాత్రాచతుష్టయసిద్ధే సర్వగు
రురితి ద్విగురు రేవ గృహ్యాతే సచమగణః, ఆదిమధ్యాంతగురవోన్యా
మ భగణజగణసగణాః, చతుర్లఘుర్నామ అధికేనైకేనలఘునాన్వి
యుక్తోనగణః। అత్రైతాని క్రమేణోదాహరణాని ॥హద్మా॥ వల్లకీ
విధాత్రి॥ వనితా॥ వితరతి॥ ఇత్యేతేషాం పంచానామేవ చతుర్మా
త్రాత్మకత్వాదా ర్యాదిగణత్వముక్తం, అన్యేషాంతు త్రయాణాం
గణానాం పంచమాత్రాత్మకత్వా దార్యాది గణత్వంనఘటతే, ఇతి॥

మణి॥ అథగణానాం సంజ్ఞాముక్త్వాలక్షణమాహ॥ సర్వగు
మః ఇతి॥ త్రిణిత్రీణ్యక్షరాణిగణాః, తత్రఏకమాత్రోలఘుః, ద్విమా
త్రో గురుః, సర్వగురురితిత్రీణ్యప్యక్షరాణి యదిగురూణిభవం తదా
మగణః, యథా, తామ్రాక్షీ। ముఖాంతలౌయరౌ యగణరగణౌ
యథాసంఖ్యం ముఖే ఆదౌ అంతః మధ్యేచలఘుయుక్తౌ, ముఖలఘుః
యగణః, మధ్యలఘుఃరగణః, యథా-గతౌసా, ఇతియగణః, మోద
తే, ఇతిరగణః। అంతగలౌసతౌ అంతేఅవసానే యథాసంఖ్యం గురు

లఘుయుతౌ సగణతగణౌ, అంతగురుః సగణః అంతలఘు స్తగణ ఇ
త్యర్థః, యథా, పచతే, ఇతి సగణః, సాయాతి, ఇతి తగణః । గ్మధ్యా
ద్యౌ జ్భౌ, జగణభగణౌ గురుమధ్యగుర్వాదీ, మధ్యగురుః జగణః,
ఆదిగురుర్భగణ ఇత్యర్థః, యథా-తనోతి, జగణః సీదతి, భగణః ।
త్రిలః త్రిలఘుః నః నగణః సర్వలఘురిత్యర్థః, యథా, వదతి । గణాః
త్రికాః త్ర్యక్షరాః అష్టౌ భవంతి । ఇత్థం గణజ్ఞాపకోదాహరణాని కథ్యం
తే ॥ శ్లో॥ తామ్రాక్షీమోగతాసాయో మోదతే రః ప్రకీర్తితః । పచ
తే సస్తు సాయాతి త స్తనోతి జకారకః ॥ భస్సీదతి చ నశ్చోక్తో వదతీతి గణా ॥
స్మృతాః । భూమ్యంబ్వగ్ని మరుద్వ్యోమ సూర్యచంద్రద్యు దేవతాః,
ఇతి ॥ ౭॥ వర్ణచ్ఛందసాం గణానుక్త్వా మాత్రాచ్ఛందసామార్యాదీనాం
గణవిశేషానాహ ॥ జ్ఞేయా ఇతి ॥ అత్ర మాత్రాచ్ఛందసి చతుష్క-
లాః చతుర్మాత్రాః గణాః నతు త్ర్యక్షరాః ఏకో గణశ్చతుర్మా-
త్రః ద్వ్యక్షర స్త్ర్యక్షర శ్చతురక్షరో వా భవతి, మాత్రాసంఖ్యైవా
త్ర ప్రమాణం నాక్షరసంఖ్యా ॥ సర్వాదీతి ॥ సర్వగురు రేకో గణః, యథాః
శ్రీమాన్ ఇత్యత్ర శ్రీ ఇతి మాత్రాద్వయం మాన్ ఇతి మాత్రాద్వయం,
గురోర్ద్విమాత్రత్వాత్ । ఆదిగురు రేకో గణః, యథా, రాజతి ఇ
త్యత్ర రా ఇతి మాత్రాద్వయం జతి ఇతి మాత్రాద్వయం । మధ్యగు
రు రేకో గణః- యథా, రథేన ఇత్యత్ర ర ఇత్యేకా మాత్రా థే ఇతి ద్వే
మాత్రే న ఇత్యేకా మాత్రా । అంతగురు రేకో గణః యథా, శుభధీః
అత్ర శుభ ఇతి మాత్రాద్వయం ధీః ఇతి మాత్రాద్వయం । చతుర్ల-
ఘు శ్చైకో గణః యథా, శశిముఖి ఇతి, ఏవం పంచ గణాః, ఏతదు
క్తం భవతి ఆర్యాదిషు పంచైవ గణాః నాష్టౌ సర్వగురు రేకః - ఆదిగురు
రేకః- మధ్యగురు రేకః అంతగురు రేకః చతుర్లఘు రేకః, ఇతి ॥ య
థా క్రమముదాహరణాని ॥ శ్రీమాన్ రాజతి రథేన శుభధీశ్శశి
ముఖి, ఇతి ॥

* సానుస్వారో విసర్గాంతో దీర్ఘో యుక్తపరశ్చ
లః । వా పాదాంతస్త్వసౌ గ్వక్రో జ్ఞేయోఽన్యో మా
త్రికో లృజుః ॥ ౯ ॥

టీకా ॥ ఏవం గణానాం లక్షణమభిధాయ క్రమప్రాప్తం గురులఘులక్షణమాహ * సానుస్వారో విసర్గాంతో దీర్ఘో యుక్తపరశ్చ యః। వా పాదాంతస్త్వసౌ గ్వక్రో జ్ఞేయోఽన్యో మాత్రికో లృజుః, ఇతి ॥ అనుస్వారేణ బిందునా సహ వర్తత ఇతి సానుస్వారః, విసర్గో బిందుద్వయరూపః సః అంతే యస్యాసౌ విసర్గాంతః, అనేన జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ చ గృహ్యేతే - దీర్ఘో ద్విమాత్రః-ఆ-ఈ-ఇత్యాదిః। యుక్తపరః యుక్తః సంయుక్తవర్ణః - అత్ర యుక్తత్వం నామ హలాం హలంతరేణ సంయోగాద్భవతి-న స్వరసంయోగేన । యదుక్తం పాణినినా, హలోఽనంతరాః సంయోగః, ఇతి। (యుజ్యత ఇతి యుక్తమిత్యన్వయా వ్యుత్పత్త్యా హల్మాత్రస్యాపి త్వద్ మద్ ఇత్యాద్యుదాహరణానురోధితయా యుక్తత్వమస్తి?) పరః అనంతరవర్ణః, యుక్తః పరో యస్మాదసౌ యుక్తపరః, వా శబ్దో వికల్పార్థః, పాదాంతః పాదస్యాంతే వర్తమానః, తు శబ్దః పూర్వోక్తేభ్యోఽస్య విశేషసూచనే । అసౌ వర్ణ ఇతి శేషః గ్వక్రః గ్ గురుసంజ్ఞకో వర్ణః ప్రస్తారే వక్రః కుటిలరేఖాకారః ఇందుకలాకారసదృశాకార ఇతి యావత్, భవతీతి శేషః, అన్యః యథోక్తాద్గురోరన్యః మాత్రికః హ్రస్వః, అ, ఇ, ఉ, ఇత్యాదిః ల్ లఘుసంజ్ఞకః ఋజుః ప్రస్తారే ఋజురేఖాకారః-ఊర్ధ్వాధస్సంస్థాన రేఖైకదేశ సదృశ ఇతి యావత్ । రేఖాప్రమాణం చ పశ్చాదధ్యాయే వక్ష్యతి-అత్రాయమన్వయః- యో మాత్రికః సానుస్వారో భవతి అసావర్ణో గురుర్భవతి, యో మాత్రికో విసర్గాంతో భవతి అసౌ చ గు

* శ్రు॥ సంయుక్తాంతం దీర్ఘం సానుస్వారం విసర్గసంయుక్తమ్ । విజ్ఞేయమక్షరం గురు పాదాంతస్థం వికల్పేన ॥

రుర్జ్ఞేయః, యోవర్ణః దీర్ఘః ద్విమాత్రో భవత్య సోగురుర్జ్ఞే-
యః, యోమాత్రికోయుక్తపరో భవత్యసోగురుర్జ్ఞేయః, యోమా
త్రికః పాదాంతో భవతి అసౌతువాగురుర్జ్ఞేయః అసౌగ్ వక్రో భ
వతి అన్యోమాత్రికోవర్ణో ల్ బుజుః జ్ఞేయః, ఇతి ॥

మణి ॥ సానుస్వారఇతి॥ లః లఘుః ఇతిప్రత్యేకం సంబధ్యతే, సా
నుస్వారో లఘుః గురుర్భవతి, యథా, తం, యం, విసర్గాంతః లఘుః
గురుర్భవతి, యథా, కః, సః, దీర్ఘః ప్రసిద్ధః, సోపిగురుర్భవతి,
యథా, మా, సా, యుక్తః పరః యస్మాత్సః యుక్తపరః లఘుః గురు
ర్భవతి-యథా, వహ్నిరిత్యత్రవకారాత్ హ్నిఇతిసంయోగః ప
రో భవతితతో వస్య గురుత్వం, ఏవమన్యత్రాప్యున్నేయమ్, పా
దాంతో లః వాగురుః వికల్పేన గురుః స్యాత్ ॥ గ్ వక్రః, ల్ బుజుః,
ఇతిచ్ఛేదః । ప్రస్తారసమయే భూమా గ్ గురుః వక్రః కర్తవ్యః ౨ఏ
వమర్ధచంద్రాకార సదృశ ఇతియావత్ । అన్యోమాత్రికః ఏకమా
త్రః ల్ హ్రస్వః బుజుః అకుటిలః ఊర్ధ్వాధస్సంస్థాన రేఖైకదేశ
సదృశః । ఏవంకార్యః ॥

పాదాదావిహవర్ణస్యసంయోగః క్రమసంజ్ఞకః। పు
రస్థితేన తేన స్యాల్లఘుతాపి క్వచిద్గురోః ॥ ౧౦ ॥
ఇదమత్రోదాహరణం ॥ తరుణంసర్షపశాకం నవౌ
దనం పిచ్ఛిలానిచదధీని । అల్పవ్యయేన సుందరిగ్రా
మ్యజనో మృష్టమశ్నాతి ॥ ౧౧ ॥

ధీశో ॥ అ ॥ యుక్తపరో లఘుగురుర్జ్ఞేయ ఇత్యుక్తలక్షణస్య
గురోః క్వాచిత్కం లఘుత్వమాహ * పాదాదావిహవర్ణస్య సం
యోగః క్రమసంజ్ఞకః। పురస్థితేన తేనస్యాల్లఘుతాపి క్వచిద్గురోః,
ఇతి ॥ ఇహఅస్మిన్ ఛందశ్శాస్త్రే పాదాదౌ పాదస్యాదౌ, స్థితస్యేతి శే
షః, వర్ణస్యసంయోగః క్రమసంజ్ఞకః క్రమఇతిసంజ్ఞాయస్యస తథో

క్తః * శేషాద్విభాషేతికస్యేత్యయ । పురస్థితేన అగ్రగతేన క్రమ
సంజ్ఞకేన హేతుభూతేన పూర్వస్య వర్ణస్య గురోః క్వచిత్కదాచిత్
లఘుతా లఘుత్వమపి భవేత్స్యాత్ -ఛందశ్శిఖరే ప్యేవముక్తం । శ్లో॥
సర్వాస్వపి చ భాషాసు రహయుక్తే క్షరే పరే । పూర్వవర్ణ లతా దృష్టా
క్వాదికే వా పరే క్వచిత్, ఇతి । అస్యాయమర్థః, సర్వాస్వపి సంస్కృత
ప్రాకృతాపభ్రంశ పైశాచమాగధీ శౌరసేనీలక్షణాసు భాషాసు రేఫే
ణ హకారేణ వా యుక్తేఽక్షరే పరే పూర్వస్య పాదాంత గతస్య వర్ణ
స్య లతా లఘుతా వికల్పేన దృష్టా- రేఫసంయుక్తే 'పుష్పేషు, భ్రమ
రో వసతి ద్రుమె' 'గ్రామేజయతి ప్రాజ్ఞః' ఇత్యాదీన్యుదాహరణాని।
హకారసంయుక్తే 'భవతి హ్రస్వః' 'ఏష హ్రస్వస్య' జయతి హ్రియ
మ్' ఇత్యాదీని। పాదాదావిత్యాదినా సంయుక్తమాత్రే క్రమసంజ్ఞ
కేఽక్షరే పరే పూర్వస్య గురోర్వర్ణస్య క్వాచిత్కం లఘుత్వముక్తం,
సర్వాస్వపీత్యాదినా తు రహయుక్తే వా క్వాదికే వా పర ఏవ న సంయుక్త
మాత్రే ఇతి నియమ ఉక్త ఇత్యవగంతవ్యం ॥ ౧౦ ॥ అ ॥ పాదాంతగత
స్య హ్రస్వస్యాపి వికల్పేన గురుత్వం యుక్తపరస్య గురోః క్రమపరత్వే
క్వచిల్లఘుత్వం చ దర్శయితుమాహ * ఇదమత్రోదాహరణమితి ।*
తరుణం సర్షపశాకం నవోదనం పిచ్ఛిలాని చ దధీని । అల్పవ్యయేన
సుందరి గ్రామ్యజనో మృష్టమశ్నాతి, ఇతి॥ మృష్టం మధురమిత్యర్థః,
అత్ర ద్వితీయచతుర్థ పాదాంతయోర్వర్ణయో గురుత్వం తృతీ
యపాదాంతస్య లఘుత్వం చ దర్శితమితి జ్ఞేయమ్ ॥

మణి ॥ పాదాదావితి ॥ ద్వితీయచతుర్థయోః పాదయోః ఆ
దౌ వర్ణస్య వర్ణేన సహ సంయోగః క్రమసంజ్ఞకః, సంయోగశబ్దేన
సంయుక్తం లక్ష్యతే । పురఃఉపరిస్థితేన క్రమేణ అధస్థితస్య గురోః
లఘుతా క్వచిత్ వికల్పేనభవతి । అస్య గ్రంథకారః స్వయమేవోదా
హరణం దర్శయతి ॥ ౧౦ ॥ తరుణమితి ॥ అత్ర తురీయపాదాదిభూతేన

గా ఇత్యనేనక్రమ సంజ్ఞకేనరిఇత్యస్య గురుత్వేపిలఘుత్వ మాత్రం స్వీకృతమ్ ॥

అబ్ధిభూతరసాదీనాం జ్ఞేయాస్సంఖ్యాస్తులోకతః । జ్ఞే
యః పాదశ్చతుర్థాంశో యతి ర్విచ్ఛేదసంజ్ఞికా ॥

టీకా ॥ అ ॥ స్వశాస్త్రోపజీవ్యసాంకేతికాక్షరాణి దర్శయిత్వా అన్యాభిరపి సంజ్ఞాభిస్సంజ్ఞితాన్ దర్శయతి * అబ్ధిభూతరసాదీనాం జ్ఞేయాస్సంఖ్యాస్తులోకతః । జ్ఞేయఃపాదశ్చతుర్థాంశో యతిర్విచ్ఛేదసంజ్ఞికా, ఇతి॥ అబ్ధిభూతరసాదీనాం, అబ్ధయఃసముద్రాః చత్వారః, భూతాని పృథివ్యాదీనిపంచ, రసాస్తిక్తాదయష్షట్, ఆదిశబ్దేనస్వరాః నిషాదాదయస్సప్త, వసవః ॥ శ్లో॥ ధరోధ్రువస్తథాసోమ ఆపశ్చైవానిలోనలః । ప్రత్యూషశ్చప్రభాసశ్చ వసవోష్టౌప్రకీర్తితాః, అగ్నయఃఆహవనీయాదయస్త్రయ ఇత్యాదీనిగృహ్యంతే । ఏవంవిధాఃసంఖ్యాః లోకతఃవృద్ధవ్యవహారాత్ జ్ఞేయాః వేదితవ్యాః, లోక్యతే జ్ఞాయతేశాస్త్రార్థోనేనేతివృద్ధవ్యవహారోపి లోకఇత్యుచ్యతే । వృత్తస్యచతుర్థాంశోభాగః పాదఇతిజ్ఞేయః । ఉక్తపరిపాట్యాగణనయాచతుర్ణామప్యం శానాంచతుర్థత్వోప పత్తౌపాదత్వం ఘటతే, అతఏవచతుష్పాత్ శ్లోకఇతి వ్యవహారస్యాపపత్తిః । యతిః విచ్ఛేదఃపదచ్ఛేదఇతిసంజ్ఞాయస్యాస్సా విచ్ఛేదసంజ్ఞికా, భవతీతి శేషః । విచ్ఛేదోయతిసంజ్ఞక ఇతిపాఠస్సుష్ఠు ‡ ఉక్తంచదండినా ॥ శ్లో॥ శ్లోకేషునియతస్థానం పదచ్ఛేదంయతింవిదుః, ఇతి ॥ పింగళమునినాతు విశేషఉక్తః॥ ధాతునామ్నామభేదేనవిరామోవిరతిర్యతిః । స్వరసంధ్యాప్త సౌందర్యాత్తద్భేదేపీష్యతేక్వచిత్, ఇతి॥అస్యాయమర్థః-ధాతవోభూవాదయః, నామానిప్రాతిపదికాని, తేషామభేదేనవిరా

---

‡ సంజ్ఞైవసంజ్ఞికా, స్వార్థేకః । విచ్ఛేదస్య సంజ్ఞికా విచ్ఛేదసంజ్ఞికా, ఇత్యర్థాంగీకారేన కోపిక్లేశః, ఇతిజ్ఞేయమ్ ॥

మోవిచ్ఛేద, విరామపదం స్వయమేవ వ్యాచష్టే విరతిరితి। యతిరితి, నామభవతీతి శేషః। స్వరసన్ధిః స్వరాణాం పరస్పరసంధిః తేన ప్రాప్తం సౌందర్యం సౌకుమార్యం తస్మాత్ యతిః తద్భేదేపి ధాతు ప్రాతిపదిక భేదేపి క్వచిదిష్యత ఇతి। ధాతుభేదో యథా, ‘శోభాం పుష్యత్యధిక మిత్యత్ర, మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితి వచనాచ్చతుర్భిరక్షరైర్యత్యాభావ్యత్వాత్ పుష్యతీత్యస్మిన్ పదే ప్రత్యయవశాద్భిన్నేపి ధాతోరభేదాత్ నదోషోఽస్తి। ప్రాతిపదికాభేదో యథా, ‘స్పర్శక్లిష్టామయమితనఖేనాసకృత్సారయంతీమ్, ఇత్యేతచ్ఛన్వృత్తం మందాక్రాంతా, అత్రాత్రిసఖేనేతి పదస్య ప్రకృతి ప్రత్యయయోరంతరాళే దశానామక్షరాణామతీతత్వే యత్యాభావ్యత్వాత్ పదస్యభేదేపి ప్రాతిపదికస్యాభేదాదదోషః। ప్రాతిపదికభేదేపి సౌందర్యం యథా, ‘మేఘాలోకేభవతి సుఖినోప్యన్యథావృత్తి చేతః, ఇత్యత్రాపిశబ్ద భేదేపి ఏజః పదాంతాదతీతి విహితస్వరసంధి వశేన సౌకుమార్యస్య దృష్టత్వాదదోషః। ధాతుభేదేపి సౌందర్యం యథా, ‘నవిద్వాంసం చేష్టాఽవతి సుతకళత్రాదిరచితా’ ఇత్యేతద్వృత్తం శిఖరిణీ, అతః- ‘రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీ’ ఇతివచనాత్ షడ్భిరక్షరైః యత్యాభావ్యం-అత్రఽవతిధాతౌ భేదేపి అకస్సవర్ణే దీర్ఘః ఇతి విహితేన స్వరసంధివశేన ప్రాప్త సౌకుమార్యత్వాన్నదోషః। ఏవ మన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

మణి॥ అబ్ధీతి॥ లోకతః వృద్ధవ్యవహారాత్ సంఖ్యామర్యాదా, ఉపరిష్టాత్ యదా అబ్ధ్యాదిప్రయోగః తదా తత్తత్సంఖ్యాజ్ఞేయా-యథా, అబ్ధయశ్చత్వారః ప్రసిద్ధాః, భూతానిపంచ, రసాఃషట్, ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। శ్లోకచతుర్థాంశః పాదో జ్ఞేయః, పదవిచ్ఛిత్తిర్యతిః॥ ౧౨॥

యుక్సమం విషమంచాయుక్ స్థానం సద్భిర్నిగద్య

తే । సమమర్ధసమంవృత్తం విషమంచత్రిధామత
మ్ ॥ ౧౩ ॥ అంఘ్రయోయస్యచత్వార స్తుల్యలక్ష
ణలక్షితాః। తచ్ఛన్దశ్శాస్త్ర తత్త్వజ్ఞాస్సమంవృత్తం
ప్రచక్షతే ॥ ౧౪ ॥ ప్రథమాంఘ్రిసమోయస్య తృతీ
యశ్చరణోభవేత్ । ద్వితీయస్తుర్యవద్వృత్తం తద
ర్ధసమముచ్యతే ॥ ౧౫ ॥ యస్యపాదచతుష్కే-పి
లక్ష్మభిన్నంపరస్పరమ్ । తదాహుర్విషమంవృత్తం
ఛన్దశ్శాస్త్రవిశారదాః ॥ ౧౬ ॥

టీకా ॥ * యుక్సమంవిషమంచాయుక్ స్థానంసద్భిర్నిగద్యతఇతి । సమంద్వితీయచతుర్థ షష్ఠాదిస్థానం యుగితిసద్భిర్విద్వద్భిః నిగద్యతేఉచ్యతే-విషమం ప్రథమతృతీయ పంచమాదిస్థానంచాయుగితీతి యోజనా ॥ ౧౨ ॥ వర్ణవృత్తానాంవిభాగమాహ * సమమర్ధసమంవృత్తం విషమంచతథాఽపరమితి ॥ సమంవృత్తమర్ధ సమవృత్తంతాభ్యామపరం విషమంవృత్తంచ, ఇతి త్రివిధం 'వృత్తమితి శేషః' తథా తేన ప్రకారేణ సద్భిర్నిగద్యత ఇతిసంబంధః ॥ ౧౩॥ క్రమేణ తేషాం సామాన్యలక్షణమాహ * అంఘ్రయోయస్య చత్వారస్తుల్యలక్షణలక్షితాః। తచ్ఛందశ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞాస్సమంవృత్తం ప్రచక్షతఇతి ॥ అయమర్థః । యస్యవృత్తస్యచత్వారః అంఘ్రయః పాదాస్తుల్యలక్షణలక్షితాభవంతి ఛందశ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞాః ఛందశ్శాస్త్రయథార్థవిదఃతత్ వృత్తం సమంసమవృత్తంబ్రువంతీతి॥౧౪॥ * ॥ ప్రథమాంఘ్రిసమోయస్య తృతీయశ్చరణోభవేత్ । ద్వితీయస్తుర్యవద్వృత్తం తదర్ధసమముచ్యతఇతి ॥ యస్యవృత్తస్య తృతీయశ్చరణః పాదః ప్రథమాంఘ్రిసమః ప్రథమపాదసమానోభవేత్ - ద్వితీయః పాదఃతుర్యవచ్చతుర్థపాద సమానోభవేత్ తద్వృత్తమర్ధసమమిత్యుచ్యతే, ఛందశ్శాస్త్రజ్ఞైరితి శేషః । అత్రప్రథమతృతీయ

యోః ద్వితీయచతుర్థయోశ్చ పాదయోస్సామ్యేసతి ప్రథమస్యా
ర్థస్య ద్వితీయస్యార్థస్యచ పరస్పరంసామ్యాదర్థసమత్వముక్తం
నతుపరినమత్తృతీయ పాదద్వయాత్మకమేకం, ద్వితీయచతుర్థపాద
ద్వయాత్మకమేకం, అనయోస్సామ్యేసత్యర్థ సమత్వమితి, స మ్యా
సంభవాత్ (సంభవేవాసమవృత్తమేవ తదితిభేదాసిద్ధేః) ఉక్తంచటీ
కాయాం । తద్వృత్తమేకేనాంభేనేతరార్థస్య సమత్వాదర్థస
మంవృత్తమితి ప్రచక్షతఇతి । వివరణేచ । అర్థయోస్సమయో
స్సామ్యం వివక్షితమితి ॥ ౧౫ ॥ * ॥ యస్యపాదచతుష్కేఽపి లక్ష్మ
భిన్నంపరస్పరం । తదాహుర్విషమంవృత్తం ఛందశ్శాస్త్రవిశారదాః
ఇతి । పాదచతుష్కేఽపి లక్ష్మలక్షణంభిన్నం అసదృశగురులఘువిన్యా
సము సమవర్ణరూపంచ । అయమర్థః, యస్యవృత్తస్య చత్వా
రోఽపిపాదాః పరస్పరం విసదృశగురులఘు విన్యాసావా అసమానవ
ర్ణసంఖ్యావాభవంతి ఛందశ్శాస్త్రవిశారదాః తద్విషమం వృత్త
మాహురితి ॥ యద్యప్యార్యావృత్తాన్యేతాదృంశిభవంతితథాపి న
హి తే భేదోఽస్తి, కథమ్? ఉచ్యతే, మాత్రావర్ణవిభేదేన ఛంద
స్త్వేహ కథ్యతఇతి ప్రతిజ్ఞాతమర్థమనుసరన్ ఆచార్యోద్వితీయే
నాధ్యాయేన మాత్రావృత్తానాం లక్షణంవక్ష్యతి- తృతీయచతుర్థ
పంచమైరధ్యాయైః వర్ణవృత్తానాం, తత్రమాత్రావృత్త లక్షణల
క్షితాన్యార్యావృత్తాని, వర్ణవృత్తలక్షణలక్షితాని విషమవృత్తాని,
మాత్రానియమఆర్యావృత్తానాంనవర్ణనియమః, వర్ణనియమోవి
షమవృత్తానాం నమాత్రానియమః, అతోనాస్యాఽతివ్యాప్తిర్ల
క్షణస్యేతి ॥ ౧౬ ॥

మణి ॥ యగితి ॥ సమస్థానయుక్ విషమస్థానయుక్ ఇతి
సద్భిర్నిగద్యతే ॥ వృత్తభేదానాహ, సమవృత్తం అర్థసమవృత్తం
విషమవృత్తమితి త్రిధామతం త్రివిధం ॥ ౧౭ ॥ అంత్యాద్యఇతి ॥

అంఘ్రియః పాదాః ॥ ౧౪ ॥ ప్రథమేతి । యస్యావృత్తస్య ॥ ౧౫ ॥ య
స్యేతి ॥ లక్ష్మలక్షణమ్ ॥ ౧౬ ॥

ఆరభ్యైకాక్షరాత్పాదాదేకైకాక్షర వర్ధితైః ।
పృథక్ఛన్దో భవేత్పాదై ర్యావత్ షడ్వింశతింగతం ॥
౧౭॥ తదూర్ధ్వం చండవృష్ట్యాదిదండకాః పరికీర్తితాః।
శేషం గాథా స్త్రిభిష్షడ్భిశ్చరణైశ్చోపలక్షితాః ।౧౮॥
ఉక్తాఽత్యుక్తా తథామధ్యా ప్రతిష్ఠాఽన్యా సుపూర్వి
కా। గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీపఙ్క్తిరేవచ॥
౧౯ ॥ త్రిష్టుప్చజగతీచైవ తథాతిజగతీమతా । శక్వ
రీసాతిపూర్వాస్యా దష్ట్యత్యష్టీతథా స్మృతే ॥ ౨౦ ॥
ధృతిశ్చాతిధృతిశ్చైవ కృతిః ప్రకృతిరాకృతిః । వికృ
తిస్సంకృతిశ్చైవ తథాభికృతిరుత్కృతిః ॥ ౨౧ ॥ ఇ
త్యుక్తాశ్ఛందసాంసంజ్ఞాః క్రమశోవచ్మిసాంప్రతమ్ ।
లక్షణంసర్వవృత్తానాం మాత్రావృత్తానుపూర్వక
మ్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతిశ్రీకేదారాంత ర్యాణికృతేవృత్తర
త్నాకరే ప్రథమోధ్యాయః ॥

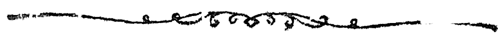
టీకా ॥ అ ॥ ఛందస్స్వరూపభేదందర్శయతి * ఆరభ్యైకాక్ష
రాత్పాదాదేకైకాక్షరవర్ధితైః । పృథక్ఛన్దోభవేత్పాదైర్యా
వత్షడ్వింశతింగతమితి ॥ ఏకమక్షరంయస్య సఏకాక్షరః, ఏకైకాక్ష
రవర్ధితైః ఏకైకేనాధికేనాక్షరేణ వృద్ధింప్రాపితైః షడ్వింశతింగతం
షడ్వింశతిసంఖ్యాంప్రాప్తం, పాదభవానామక్షరాణా మితిశేషః ✠
అయమర్థః, ఏకాక్షరాత్పాదాదారభ్య ఏకైకాక్షరవర్ధితైః

✠ అత్ర, ఏకాక్షరాత్పాదాదారభ్య షడ్వింశతిం యావత్
షడ్వింశతి పర్యంతమేకైకాక్షర వర్ధితైః పాదైః గతము పెతం
ఛందః పృథక్ భవేదిత్యన్వయో యుక్తః ॥

పాదైరుపేతం, ఏకాక్షరైః చతుర్భిః పాదైరుపేతం చతురక్షరం వక్ష్యమాణోక్తాఖ్యం ఛందోభవతి-ఏవంద్వ్యక్షరైశ్చతుర్భిఃపాదైరుపేతమష్టాక్షరం కిమపిఛందోభవతి-త్ర్యక్షరైశ్చతుర్భిః పాదైరుపేతం ద్వాదశాక్షరం కిమపిచ్ఛన్దః - చతురక్షరైశ్చతుర్భిః పాదైరుపేతం షోడశాక్షరం కిమపిచ్ఛందః-ఉత్తరత్రాప్యేవమేకైకాక్షరవర్ధితైః షడ్వింశతిపర్యన్తాక్షర సంఖ్యాకైః పాదైరుపేతాని ఛ్ఛందాంసి పృథక్పృథక్ భవంతీతి ॥ ఉక్తంచజయదేవేన ॥ చత్వార్యాద్యస్యాక్షరాణిచతుశ్చతుర్వృద్ధిరేషామితి ॥ ౧౭ ॥ * తదూర్ధ్వం చండవృష్ట్యాది దండకాః పరికీర్తితాః ఇతి ॥ తదూర్ధ్వం తస్మాత్ షడ్వింశత్యక్షర పాదాచ్ఛందస ఊర్ధ్వముపరి, చండవృష్ట్యాదీత్యాదిశబ్దేన అర్ణార్ణవవ్యాళ జీమూతలీలాకరోద్దామ శంఖభుజంగాఖ్యానాం దండకభేదానాంగ్రహణం ॥ ౧౭॥ ॥ * శేషంగాథాస్త్రిభిష్షడ్భిశ్చరణైశ్చోపలక్షితాః ఇతి ॥ శేషంయథోక్తలక్షణాచ్ఛందసోన్యత్ గాథానామపరికీర్తితాః ఇతి సంబంధః । తాః కీదృశ్య ఇతిచేత్తత్రాహ, త్రిభిఃషడ్భిర్వా, చకారేణ చతుర్భిర్వాచరణైః పాదైరుపలక్షితాస్సూచితాః । గాథా ఇతి స్త్రీలింగ బహువచనాంతస్యాపి పదస్య శేషమిత్యనేన సామానాధికరణ్యం, యథా వేదాః ప్రమాణమితి ॥ ౧౮ ॥ క్రమేణైషాం ఛందసాంసంజ్ఞాం దర్శయతి * ఉక్తాఽత్యుక్తాతథా మధ్యా ప్రతిష్ఠాన్యాసుపూర్వికా । గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీపఙ్క్తిరేవచ ॥ త్రిష్టుప్చజగతీచైవ తథాఽతిజగతీమతా । శక్వరీ సాఽతిపూర్వాస్యా దష్ట్యత్యష్టీతథా స్మృతే ॥ ధృతిశ్చాతిధృతిశ్చైవ కృతిః ప్రకృతిరాకృతిః ॥ వికృతిస్సంకృతిశ్చైవ తథాఽభికృతిరుత్కృతిరితి। సుపూర్వికా అన్యా ప్రతిష్ఠా, సుపూర్వికా సశబ్దపూర్వికా సుప్రతిష్ఠేత్యర్థః । సాఽతిపూర్వా, సా శక్వరీ అతిపూర్వా అతిశబ్దపూర్వా అతిశక్వరీత్యర్థః । అష్టిశ్చ అత్యష్టిశ్చ । అష్ట్యత్యష్టీ ॥ ౨౦॥ అ॥

ఉపసంహరతి * ఇత్యుక్తాశ్ఛందసాంసంజ్ఞాః క్రమశ ఇతి ॥ ౨౨ ॥
వక్ష్యమాణాధ్యాయప్రతిపాద్యమర్థం ప్రతిజానీతే * వచ్మిసాంప్ర
తం । లక్షణంసర్వవృత్తానాం మాత్రావృత్తానుపూర్వకమితి ॥ సాం
ప్రతం ఇదానీం మాత్రావృత్తానుపూర్వకం మాత్రావృత్తం ఆర్యా
వైతాళీయాదికం అనుపూర్వం ప్రథమం యస్మిన్ కర్మణి తద్య
థా భవతి తథా వచ్మి వచన క్రియావిశేషణం । అయమర్థః,
ఇదానీమనన్తరం సర్వవృత్తానాం లక్షణంమాత్రావర్ణభేదే
నేత్యాది కృతోద్దేశ క్రమానుసారేణ మాత్రావృత్తమాదౌ క
త్వా కథయామీతి॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీమతా కవిశార్దూలేన శ్రీనా
థేన విరచితాయాం ధీబోధిన్యభిఖ్యాయాం వృత్తరత్నాకర వ్యా
ఖ్యాయాం ప్రథమోధ్యాయః ॥

మ॰టీ॥ ఆరభ్యేతి॥ ఏకాక్షరః పాదః చతురక్షరః శ్లోకః, తత్ ఏకా
క్షరాత్ పాదాదారభ్య ఏకైకాక్షర వర్ధితైః పాదైః యావత్
షడ్వింశత్యక్షరః పాదో భవతి తావత్ ప్రసక్తచ్ఛందో భవతీత్యర్థః ॥౧౭॥
తదూర్ధ్వమితి ॥ స్పష్టం ॥ ౧౮ ॥ అథచ్ఛందసాం నామధేయపూ
ర్వికాం సంఖ్యామాహ ॥ ఉక్తేతి ॥ సుపూర్వికా సుశబ్దపూర్వా సు
ప్రతిష్ఠేత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ త్రిష్టుబితి ॥ అతిపూర్వాసా అతిశబ్దపూర్వేత్య
ర్థః । అష్టిశ్చ అత్యష్టిశ్చ అత్యష్టీ ॥ ౨౦ ॥ ధృతిరితి ॥ అభికృతిః,
అతికృతిరిత్యపిపాఠః ॥ ౨౧ ॥ ఉపసంహరతి ॥ ఇతీతి ॥ మాత్రావృ
త్తానుపూర్వకం మాత్రావృత్తం ప్రథమంకథ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥
ఇతిశ్రీ నారాయణపురోహిత విరచితే మణిధనసమాఖ్యానే వృత్త
రత్నాకర వ్యాఖ్యానే ప్రథమోధ్యాయః ॥

॥ అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

ఆర్యాప్రకరణం

లక్ష్మైతత్సప్తగణా గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః ।
షష్ఠోఽయం నలఘూ వా ప్రథమేఽర్ధే నియతమా
ర్యాయాః ॥ ౧ ॥

టీకా ॥ అ ॥ ప్రథమేఽధ్యాయే స్వశాస్త్రోపజీవ్యాభిః సంజ్ఞాభిః సఞ్జ్ఞితానాం స్వరూపం దర్శయిత్వా మాత్రావృత్తానుపూర్వకం సద్వృత్తానాం లక్షణం వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతం, తదనుసారేణ మాత్రావృత్తలక్షణం ప్రతిపిపాదయిషయా ద్వితీయోఽధ్యాయస్సమారభ్యతే ॥ తత్ర తావదాదావార్యావృత్తానాం లక్షణమాహ * లక్ష్మైతత్సప్తగణా గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః । షష్ఠోఽయం చ నలఘూ వా ప్రథమేఽర్ధే నియతమార్యాయాః, ఇతి ॥ లక్ష్మ లక్షణం, సప్తేతి భిన్నం పదం, గణాశ్చతుర్మాత్రాత్మకాః, గోపేతాః గురుణైకేనాధికేనోపేతాః, సప్తగణా భవన్తి అనన్తరమేకో గురుశ్చ భవతీత్యర్థః । ఇహ అస్మిన్నార్యావృత్తే విషమే స్థాన ఇతి శేషః । ప్రథమతృతీయపంచమసప్తమే చ స్థాన ఇత్యర్థః । షష్ఠస్థానే సమే అయం జగణః, చశబ్దో వికల్పార్థః - నశ్చ లఘుశ్చ నలఘు, ద్వంద్వైకవద్భావో నపుంసకలింగత్వంచ । నగణోఽన్త్యో లఘుశ్చ భవతి, చత్వారో లఘవో భవన్తీతి యావత్ । పునర్వాశబ్దో వికల్పస్పష్టీకరణార్థః - షష్ఠస్థానే జగణో వా నలఘు వా భవతీత్యర్థః । నియతమవ్యభిచారి, ఆర్యాయా ఆర్యాఖ్యవృత్తస్య । అయమన్వయః- ఆర్యాయాః ప్రథమేఽర్ధే ఏతన్నియతం లక్ష్మ గోపేతాస్సప్తగణాః, ఇహ విషమే జో న భవతి, షష్ఠోఽయం చ నలఘు వా భవతీతి । అథవా చశబ్దోఽవధారణార్థః వాశబ్దో వికల్పార్థః । షష్ఠస్థానే జగణ ఏవ భవతి నలఘ్వేవ వా భవతి నాన్యో గణో భవతీత్యర్థః । అన్వయశ్చ - షష్ఠోఽయం చ వా

నలఘుచవాభవతీతి ॥ షష్ఠోయఃనలఘూవేతి పారశ్చేత్షష్ఠ-తదా నలఘూఇతిపదం-ఏకవద్భావపక్షేఽనాశ్రియణాత్పుల్లింగ ప్రథమా ద్వివచనాంతం, వాశబ్దస్యోభయత్ర సంబంధః । అనేనగ్రంథేనార్యాయాః పూర్వార్ధస్యలక్షణముక్తం, పశ్చార్ధస్య లక్షణంవక్ష్యతి। అత్రవిషమేషు స్థానేషు జగణనిషేధాదన్యేషాం గణానామనుజ్ఞా కృతాభవతి, సమేషుస్థానేషు సర్వేషాంగణానా మవిశేషప్రాప్తౌ సత్యాంషష్ఠేస్థానే సమేపిజగణోవా నలఘువాభవతీతి విశేషోపాదానాత్ జగణనలఘువ్యతిరిక్తగణ నిషేధఉక్తోభవతీతి వేదితవ్యం ॥౧॥

మణి ॥ ఏవంప్రథమేనాధ్యాయేన సంజ్ఞాపరిభాషే ఆరచయ్య మాత్రావృత్తలక్షణప్రణి ప్రపాదయిషయా ద్వితీయోధ్యాయస్సమారభ్యతే ॥ కేదారస్యకృతిశ్చిత్రా బ్రాహ్మణస్య మహాత్మనః । లక్ష్యంచలక్షణంగోభయః ప్రచక్రియయైవసా ॥ అథార్యాఖ్యామార్యాఖ్యా మార్యాలక్షణసామాన్యం ప్రతిపాదయతి॥ లక్ష్మేతి ॥ తత్ర ప్రథమార్యాయా ద్వితీయార్యాపూర్వార్ధేనచ పూర్వార్ధలక్షణం ద్వితీయార్యాచరమార్ధేన ఉత్తరార్ధలక్షణం- ఏతదార్యాయాః ప్రథమేర్ధేనియతం లక్ష్మేత్యన్వయః ॥ సప్తగణాః గోపేతాః ఏకేన గురుణా సమేతాఃగణాఃసప్త ॥ ననుమాత్రాఛందసి పంచగణానాష్టావిత్యుక్తం తత్కథంసప్తగణా ఇతిచేత్సత్యం, తఏవపంచగణాః పర్యాయేణ వృత్తావ్యత్యాసేనపునః పునరాగచ్ఛంతి। గణాశ్చతుష్కలాః సప్తగణాశ్చ అష్టావింశతికలాభవంతి గురుశ్చద్వికలః, తదార్యాయాః ప్రథమార్ధే త్రింశత్కలాః, ఇహవిషమే అయుక్స్థానేజఃజగణఃనభవతి, ప్రథమస్తృతీయః పంచమస్సప్తమోవాగణఃవర్ణచ్ఛందస్యుక్తో జగణోనభవతీత్యర్థః, షష్ఠోగణః అయంజగణః భవతి, అత్రపక్షాంతరమాహ, నలఘూవేతి । షష్ఠోగణః నలఘూవా వికల్పేనభవతి, నశ్చలఘుశ్చనలఘూ । అస్యా పూర్వార్ధేజగణవ

ష్ట్రోం౽ద ష్టవ్యం, నలఘుషష్ఠత్వ ముత్తరార్యాపూర్వార్ధే । ప్రథ
మార్ధే లక్షణంయథా, ల క్ష్మే స ష్ణ ప్త । గ । ణా గో
పే రా భ । వ । తి । నె హ । వి । ష । మే జః ఇతి
త్రింశన్మాత్రత్వం ద్రష్టవ్యం । అథతాఃకలాఃగణశోఽభిధేత్ ॥ యథా
లక్ష్మే ॥ ౧ ॥ తత్స ॥ ౨ ॥ ప్తగణా ॥ ౩ ॥ గోపే ॥౪॥ రాభవ ॥ ౫ ॥
తినేవా ॥ ౬ ॥ విషమే ॥ ౭ ॥ ఇతిస ప్తగణాః ప్రత్యేకం చతుర్మా
త్రాః, జఇలిగురుః ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం॥ అత్రార్యాగణలక్షణం
ద్రష్టవ్యం, విషమేస్థానేజగణోనదృష్టః, షష్ఠఃజగణః, అన్యాశ్చపూ
ర్ధేచర మార్ధస్యలక్షణంవక్ష్యమాణ మప్యస్తి ॥ ౧ ॥

షష్ఠే ద్వితీయలాన్నే, పరకేముఖలాచ్చ సయతిపద
నియమః ॥ చరమేఽర్ధే పంచమకే, తస్మాదిహ భవతి
షష్ఠోలః ॥ ౨ ॥ ‡

ధీశో ॥ అథవికల్పేనోపదిష్టేనలఘుప్రయోగే నియమమాహ *
షష్ఠే ద్వితీయలాత్పరకేన్లేముఖలాచ్చ సయతిపదనియమః, ఇతి॥ షష్ఠే,
గణ ఇతిసామర్థ్యాత్ సన్నిధత్తే, న్లేసతి, నశ్చలశ్చానయోస్సమా
హారఃన్లంతస్మిన్, నలఘునిసతీత్యర్థః॥ ద్వితీయలాత్ ద్వితీయలఘోః,
అర్వాగితిపదంపంచమీ సామర్థ్యాత్సన్నిధత్తే, అన్యారాదిత్యాది
నాపంచమీ । ననుయదిద్వితీయలాదిత్యస్యాః పంచమ్యాఅన్యారాది
త్యాది సూత్రవిహితత్వం తత్సామర్థ్యాదర్వాగిత్యస్య దిగ్వాచినః
పదస్యసన్నిధిం చాభ్యుపేత్యే తదనుకూలం వ్యాఖ్యానం క్రియతే,
తర్హిపరస్తాదిత్యస్య దిగ్వాచినః పదస్యసన్నిధి మభ్యుపేత్య తదను
కూలమేవ వ్యాఖ్యానం కస్మాన్నస్యాదితిచెన్న, లక్ష్యేద్వితీయలాద

‡ శ్రు ॥ యస్యాః పాదేప్రథమేద్వాదశ మాత్రాస్తథాతృతీ
యేపి । అష్టాదశద్వితీయె చతుర్థకే పంచదశసార్యా ॥

ర్వ్యాఖ్యాతైర్దృశ్యమానత్వాత్, అపరత్రాఽభావాత్, అభియుక్తప్ర
యోగవిరోధాచ్చ-ఏవముత్తరవాక్యయోరపి వ్యాఖ్యేయం । పరకే
షష్ఠాత్, సప్తమ ఇత్యర్థః, న్లేసతిముఖలాత్ ప్రథమే ఘోః సయ
తిపదనియమః పదచ్ఛేదః, భవతీతి శేషః। ప్రథమాధ్యాయప్రపంచితా
యతిర్భవతీత్యర్థః । అయమన్వయః-షష్ఠే న్లేసతి ద్వితీయలాత్ పర
కే న్లేసతిముఖలాచ్చ అర్వాక్ సయతిపదనియమః, ఇతి॥ షష్ఠే ద్వితీయలా
త్పరకే న్లౌ ముఖలాచ్చ భవతిపదనియమ ఇతి కేచిత్ పఠంతి। తదానీమే
వం వ్యాఖ్యేయం, షష్ఠే స్థాన ఇతి శేషః । పరకే సప్తమే స్థానే న్లౌ నగణ
లఘూ, భవేతాం చేదితి శేషః । అన్యత్పూర్వవత్ - అయమన్వయః,
షష్ఠే న్లౌ యది భవేతాం తదా ద్వితీయలాదర్వాక్ పదనియమో భవ
తి, పరకే న్లౌ యది భవేతాం తదా ముఖలాదర్వాక్పదనియమో భవతీ
తి । అపరే తు, షష్ఠే ద్వితీయలాన్లే పరకే ముఖలాచ్చ సయదిపదని
యమ ఇతి పాఠమంగీకుర్వాణాః న్లే ఇత్యస్యపదస్య * యస్య చ భావేన
భావలక్షణమితి సూత్రవిహిత సప్తమ్యంతత్వం సప్తమీసామర్థ్య
ప్రాప్తసతి పదసన్నిధిం చాభ్యసేత్యవ్యా కుర్వతే-తదయుక్తం, సతి
యదిపదయోరనన్వితత్వాపత్తేః ॥ అ ॥ నలఘుప్రయోగనియమ క
థనస్య ప్రసక్తత్వాత్ ఆర్యాయా అపరార్ధే నలఘుః సతి నియమ
మాహ * చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదితి ॥ చరమే ద్వితీయే, పంచ
మ ఏవ పంచమకః తస్మిన్ గణే తత్స్థానే న్లే సతీతి పూర్వవత్, తస్మాత్ ముఖ
లాత్ । అయమన్వయః, చరమేఽర్ధే పంచమకే న్లే సతి తస్మాన్ముఖలాద
ర్వాక్ పదనియమో భవతీతి । పాఠాంతరపక్షే చరమేఽర్ధే పంచమకే
స్థానే న్లౌ యది భవేతాం తదా తస్మాన్ముఖలాదర్వాక్ పదనియమో భవ
తీతి । పూర్వార్ధస్యోక్తో యతి నియమ ఉత్తరార్ధస్యాపి భవతి ఉ
త్తరార్ధస్యోక్తోఽపి పూర్వార్ధస్యేతి వేదితవ్యం, తథా బహుశోఽభి
యుక్త ప్రయోగదర్శనాత్ ॥ అ ॥ అపరార్ధలక్షణమాహ *

ఇహాభవతిషష్ఠోలఇతి ॥ ఇహచరమేర్ధే ఏతన్నియతం లక్ష్మైతత్పూర్వేణ సంబధ్యతే, కింతదిత్యతఆహ, షష్ఠోలఇతి । షష్ఠః, గణఇతిశేషః, లఃలఘుః । ఏతదుక్తంభవతి - ఆర్యాయాఅపరార్ధస్యాపి లక్ష్మైతత్సప్తగణా ఇత్యాదిలక్షణం సమానం చతుష్కలస్య షష్ఠస్యగణస్య స్థానే ఏకఏవలఘుర్గణత్వేన తిష్ఠతి నచతుష్కలోగణ ఇత్యయమేవ విశేషః । అయంచనియమోజగణ పక్షాంగీకారఏవభవతి నలఘుపక్షాంగీకారే అపరార్ధస్యాపి షష్ఠస్థానేనలఘ్వేవభవేత్ । నచతస్యాపి స్థానేఏకోలఘుః ప్రయోజ్యః । తదుక్తంవివరణే ॥ నలఘుపక్షేఇహాభవతి షష్ఠోలఇతి ॥ యుక్తంచైతత్ సర్వలఘుత్వేన శ్లోకకరణేతథైవాభియుక్తైస్సర్వత్ర ప్రయుజ్యమానత్వాత్ । లక్ష్మైతదిత్యాది శ్లోకద్వయప్రతిపాదిత లక్షణవదుదాహరణ మప్యేతదేవ శ్లోకద్వయం-ఏవమా పంచమాధ్యాయ పరిసమాప్తేర్ద్రష్టవ్యం ॥౩॥

మః ॥ అస్యాః నలఘుపక్షత్వపక్షమాహ, షష్ఠఇతి ॥ షష్ఠేగణేన్లేసతి నలఘునిసతి ద్వితీయలాత్ ద్వితీయాల్లఘోరారభ్యసఃయతిపదనియమః నియమేనపదవిచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః, చరకేషష్ఠాత్పరస్మిన్ సప్తమేగణేన్లేసతి నలఘునిసర్వలఘావితియావత్, ముఖలాత్ ఆద్యాల్లఘోరారభ్యయతి పదనియమః, ద్వయమప్యత్ర పూర్వార్ధే ద్రష్టవ్యం-చసయతి-ఇతిషష్ఠః, పదనియ-ఇతిసప్తమశ్చగణః, అత్రయతిరపి ద్వితీయాత్ప్రథమాదపిలఘోః క్రమేణద్రష్టా ॥ ఏవంత్రిభిరర్ధైః పూర్వార్ధస్యలక్షణ ముక్త్వోత్తరార్ధస్యలక్షణమాహ। చరమఇతి ॥ ఆర్యాయాశ్చరమేర్ధే పంచమకే, గణేన్లే సతీత్యధ్యాహార్యం, తస్మాత్ ముఖలాత్ యతిపదనియమఇత్యర్థః ఉత్తరార్ధే పంచమోగణస్సర్వలఘుశ్చేదేవమితిభావః । ఇహేతి, ఇహచరమార్ధే షష్ఠోగణః లఃలఘురేవభవతి, ఇదమప్యత్రద్రష్టవ్యం ॥ యథా ॥ చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదిహ భవతి

౬ షష్ఠో ఠలఃఇతి । లఘురేవషష్ఠగణః, పంచమశ్చనలఘురూప ఇతి పంచమేగణే ప్రథమేలఘావయతిరపి దృష్టా । ఉదాహరణం * శ్రీదేవీశద్ధగుణా పద్మాభానళినజన్మశివవంద్యా । దద్యాద్వఃకరుణా ద్రాక్ సకలార్థాన్ సతతమార్యా,సా * మాయాంవిభావయత్ యోజగతాం జనిభర్మనిధన విధిచతురః । అనిశంలీలాకురుతే త్వార్యాంమమ దిశతుసజ్ఞప్తిం । పూర్వోక్తలక్షణమేతయోరపి నిరూపయేత్ । లత్రిదళద్వయేపి లక్షణస్యపక్షద్వయా క్రాంతత్వాత్ శ్లోకద్వయమ్ ॥ యథా,విషమేనజగణః, షష్ఠోజగణః, ఉత్తరార్ధేతఇతిలఘురేవ షష్ఠోగణః, ద్వితీయశ్లోకేషష్ఠోగణః నలఘూ, పదవిభాగశ్చద్వితీయాల్లఘోః, సప్తమోపిగణోనలఘూ, ముఖలాత్పదవిచ్ఛిత్తిశ్చ, ఉత్తరదళేపంచమోగణః నలఘూ, ముఖలాద్యతిః, తు ఇతిలఘురేవ షష్ఠోగణః ॥ ౨ ॥

త్రిష్వంశకేషుపాదో, దళయోరాద్యేషు దృశ్యతే
యస్యాః । పథ్యేతినామతస్యాః శ్ఛందోవిద్భిస్సమా
ఖ్యాతమ్ ॥ ౩ ॥ ఉల్లంఘ్యగణత్రియమాదిమం, శక
లయోర్ద్వయోర్భవతిపాదః । యస్యాస్తాంపింగళ
నాగో, విపులామభిసమాఖ్యాతి ॥ ౪ ॥

టీకా ॥ అ ॥ ఆర్యావిశేషమాహ * త్రిష్వంశకేషు పాదోదళయోరాద్యేషు దృశ్యతెయస్యాః । పథ్యేతినామతస్యాశ్ఛందో విద్భిస్సమాఖ్యాతమితి ॥ అంశకేషుఅంశాఏవాంశకాః, ఆర్యాయాదళయోస్సప్తగణాత్మకత్వాదేకోగణ ఏకోంశకోభవతి, అతఃత్రిష్వంశకేష్విత్యుక్తే త్రిషుగణేష్విత్యుక్తంస్యాత్ । వక్ష్యతిచసంలంఘ్య గణత్రియమాదిమమితి । త్రిషుతేషుసత్స్వత్యర్థః దళయో పూర్వార్ధాపరార్ధయోః, ఆద్యేషుత్రపౌథవేషు - యస్యాఃఆర్యాయాః, అస్యత్సగమం । అయమన్వయః, యస్యాఃదళయోరాద్యేషుత్రి

ష్వంశకేషు పూర్ణేషు పాదోదృశ్యతేఛందోవిద్భిః తస్యాః పథ్యే
తినామ సమాఖ్యాతమితి । అత్రత్రిష్వంశకేషు పాదఇత్యుక్తిసామ
ర్థ్యాదవశిష్టైః ప్రతిదళంద్వితీయః పాదోభవతీతిగమ్యతే, సర్వే
ష్వపి వృత్తేషుపాదాంతేషు యతిర్నియతా, సంధిసమాసౌతు ప్రథ
మ ద్వితీయయోఃపాదయోః పరస్పరం భవతః, ఏవంతృతీయ చతు
ర్థయోః, నద్వితీయతృతీయయోః । తదుక్తంఛందశ్శేఖరే । స్యా
న్నిత్యమేక పదవచ్చరణాంత సంధి రర్ధాంతవర్జ మఖిలేష్వపి వృ
త్తకేషు, ఇతి‡ ॥(కావ్యప్రకాశేచ ॥ సంధిసమాసావర్ధస్యేతి)అత్ర
సంధికార్యం నియమేనోక్తం-సమాసస్త్వ నియతః ఉభయధాపిప్ర
యోగదర్శనాత్ । ఉక్తంశ్లోకత్రయం పథ్యార్యాలక్షణకం ॥ ౩ ॥
కించ * సంలంఘ్యగణత్రయమాదిమం, శకలయోర్ద్వయోర్భవ
తిపాదః । యస్యాస్తాం పింగళనాగో, విపులామభిసమాఖ్యాతీతి ॥
సంలంఘ్యఅతిక్రమ్య, పింగళశ్చాసౌ నాగాశ్చేతి పింగళనాగః పింగళ
మునిర్నాగరాజ ఇతిసంప్రదాయః, విపులాం విపులాఖ్యాం అభిస
మాఖ్యాతి అభిముఖ్యేనసమ్యక్‌బ్రూతే । పింగళమునినాస్వముఖేనై
వైవముక్తంజగతః ప్రమాణమితి కిమువక్తవ్యమస్తీతిభావః । అత్రై
వమన్వయః, యస్యాఃద్వయోరపి శకలయోః ఆదిమంగణత్రయము
ల్లంఘ్యపాదో భవతిపింగళనాగస్తామార్యాం విపులామభిసమాఖ్యా
తీతి ॥ అత్రచతుర్థగణమధ్యే పాదసమాప్తిర్నవక్షితేతి గమ్యతే
లక్ష్యవశాత్, తథాహి ॥ త్రయమా, ఇతి తృతీయోగణః, దిమంశ,
ఇతిచతుర్థః, అత్రదిమంఇత్యేతావతాపాదస్సమాప్తోదృశ్యతే । ఉ
త్తరార్ధే, గళనా, ఇతితృతీయోగణః, గోవిపు, ఇతిచతుర్థః, అత్ర
తుగోఇత్యేతావతాపాదఃసమాప్తః, తస్మాద్గణత్రయమతిక్రమ్యచతు

‡ కావ్యాలఙ్కారసూత్రేష్వపి । 'నిత్యంసంహితైక పదవ
త్పాదేష్వర్ధాంతవర్జమ్, ఇతి ॥

ర్థగణమధ్యయతః కుత్రచిత్ పాదసమాప్త్యాభవితవ్యమితి నిశ్చీయతే ॥

మ. శి॥ ఏవం సామాన్యలక్షణముక్త్వా విశేషలక్షణమాహ, త్రిష్వితి । యస్యాః ఆర్యాయాః దళయోరర్థయోః ఆద్యేషు ప్రథమేషు త్రిష్వంశకేషు త్రిషు గణేషు పాదోదృశ్యతే తస్యాః ఆర్యాయాః పథ్యేతినామ । యథా, త్రిష్వం౧శకేషు ౨పాదో ౩దళయో౪రాద్యే ౫ష్వదృశ్య౬తే య౭స్యాః౮ । తత్రప్రతియుగళే పాదోవిచ్ఛిన్నః, విషమేనజగణః, షష్ఠోజగణః, సప్తగణాన్తో గురుసహితత్వంచ ఇతిసామాన్యలక్షణమపి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవముత్తరదళేపి షష్ఠోగణోలఘురేవ ॥ ఉదాహరణం ॥ తామిందుబింబవక్త్రాం చపలాక్షీంతుంగపీనవక్షోజాం । పథ్యాస్తరాంశుభద్రి సీతాంధ్యాయతి భృశంక్లాంతః ॥ పథిమార్గే, ఆస్త ఇతిపదచ్ఛేదః, పథ్యాపదస్ఫురణార్థం పథ్యాస్తఇత్యుక్తం । అత్రాపిలక్షణం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥

ఉల్లంఘ్యేతి॥ యస్యాః ఆర్యాయాః ద్వయోః శకలయోరర్థయోః ఆదిమంగణత్రయముల్లంఘ్యపాదః దృశ్యతే తాం పింగళనాగోవిపులామభిసమాఖ్యాతి। అత్ర, ఉల్లం, ఘ్యగణ, త్రయమ, ఇతిగణత్రయమ్, పాదః, దిమం, ఉచతుర్థగణమపి స్పృశతి, సామాన్యలక్షణం చద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరణం ॥ ఉల్లంఘ్యకులస్థితిమాకులా, కమలినీదళేలుఠతిగోపీ । గోవిందేసంగతచిత్తా-విపులామర్థధియంనైతి। వా పాదాంత ఇతిన్యాయాత్తికారోగురుః ॥ ౪ ॥

ఉభయార్ధయోర్జకారౌ, ద్వితీయతుర్యౌగమ
ధ్యగౌయస్యాః । చపలేతినామతస్యాః - ప్రకీర్తితం
నాగరాజేన ॥ ౫ ॥ ఆద్యందళంసమస్తం, భజేతలక్ష్మ
చపలాగతంయస్యాః । శేషేపూర్వజలక్ష్మా, ముఖచ
పలాసాదితాముసినా ॥ ౬ ॥ ప్రాక్ప్రతిపాదితమర్ధే,
ప్రథమెప్రథమేతరేతు చపలాయాః । లక్ష్మాశ్రయేత
సోక్తా, విశుద్ధధీభిర్జఘనచపలా ॥ ౭ ॥

టీకా॥ కించ * ఉభయార్ధయోర్జకారౌ ద్వితీయతుర్యౌగు మధ్యగౌయస్యాః । చపలేతి నామతస్యాః ప్రకీర్తితంనాగరాజేనేతి। జకారౌజగణౌ ద్వితీయతుర్యౌ ద్వితీయచతుర్థౌ, గణావితి శేషః । గమధ్యగౌగురుద్వయ మధ్యగతౌ, ప్రథమగణాంత్య తృతీయగణాద్యయోః తృతీయగణాంత్య పంచమగణాద్యయోశ్చ గుర్వక్షరయోర్మధ్యం ప్రాప్తావిత్యర్థః । భవత ఇతి శేషః । నాగరాజేనపింగళమునినా, అయమన్వయః, యస్యాఉభయార్ధయో ద్వితీయతుర్యౌ గణౌగురుమధ్యగౌ జకారౌభవతః నాగరాజేనతస్యాః నామ చపలేతి ప్రకీర్తితమితి ॥ ౫ ॥ కించ * ఆద్యందళంసమస్తం, భజేత లక్ష్మచపలాగతంయస్యాః । శేషంపూర్వజలక్ష్మ, ముఖచపలాసోదితా మునినేతి ॥ ఆద్యమాద్యాభవందళ మర్ధంచపలాగతం చపలార్యాస్థం, శేషందళం అపరార్ధమిత్యర్థః, ద్వైత్యస్య వర్ణస్య పాదాంతత్వేన గురుత్వసిద్ధే స్తృతీయస్యాం శస్యచతుష్కలత్వమస్తి । ఉదితాకథితా । అయమన్వయః-యస్యాః ఆద్యంగళం చపలాగతం సమస్తంలక్ష్మభజేత, శేషందళంపూర్వజలక్ష్మభజేత సాముఖచపలామునినోదితేతి । శేషేపూర్వజలక్ష్మా ఇతికేచిత్ పఠంతి, తదాశేషేదళే పూర్వజంపథ్యార్యాజాతం లక్ష్మలక్షణంయస్యాస్సా పూర్వజలక్ష్మాసా ముఖచపలామునినోదితేతి సంబంధః ॥ ౬ ॥ కించ * ప్రాక్ప్రతిపాదితమర్ధం, ప్రథమేప్రథమేతరేతు చపలాయాః । లక్ష్మాశ్రయేతసోక్తా విశుద్ధనైభిర్జఘన చపలేతి ॥ ప్రాక్ప్రతిపాదితం పథ్యార్యాగదితం, అర్ధంప్రథమే, ప్రథమేతరేద్వితీయేతు, తుశబ్దోపిశేషార్థః అన్యద్వ్యక్తం । అయమన్వయః యాప్రథమేఽర్ధే ప్రాక్ప్రతిపాదితం లక్ష్మాశ్రయేత ప్రథమేతరేతు చపలాయాః లక్ష్మాశ్రయేతసా విశుద్ధనైభిర్జఘన చపలేత్యుక్తేతి॥ ప్రథమేతరేచ చపలాయా ఇతికేచిత్పఠంతి, తదాచశబ్ద ఉక్తసముచ్చయార్థః । అన్వయస్త్వేవం, యా

ప్రథమేఽర్ధే ప్రతిపాదితం లక్ష్మ ప్రథమేతరేఽర్ధే చపలా యాలక్ష్మ చ ఆశ్రయేత సా విశుద్ధధీభిర్జఘనచపలోక్తేతి। అథవా, ప్రథమేఽర్ధే ప్రథమేతరే వాఽర్ధే ప్రతిపాదితం చపలాయాశ్చ లక్ష్మ క్రమాదాశ్రయేత సా జఘనచపలోక్తా భవతీతి ॥ ౭ ॥ * ॥ ఇత్యార్యాజాతయః ॥

మహా ॥ ఉభయోరితి ॥ యస్యాః ఆర్యాయాః ఉభయోరర్ధయోః ద్వితీయతుర్యౌ ద్వితీయచతుర్థగణౌ గమధ్యగౌ గురుమధ్యగౌ జకారౌ జగణౌ భవతః తస్యాశ్చపలేతి నామ నాగరాజేన ప్రకీర్తితం ॥ యథా ॥ ఉభయో, ర్ధయోర్జ, కారౌ, ద్వితీయ, తుర్యౌ, ఇత్యత్ర, ర్ధయోర్జ ఇతి ద్వితీయో జగణః, ప్రథమగణాంతస్య యో ఇత్యస్య తృతీయగణాదేః కా ఇత్యస్య చ ద్వయోః గుర్వోర్మధ్యే తిష్ఠతి, చతుర్థోఽపి గణో ద్వితీయ ఇతి జగణః, ఉత్తరార్ధేప్యేవం ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరణం ॥ మలినాంబరే తు కాలే, నిశమ్య కేకాః శిఖండినాం రామః। చపలాంధియం వినేతుం, నలంపటో లక్ష్మణం ప్రాహ ॥ నలంపటః ధీరః నశబ్దేన సమాసః ॥ ౮ ॥ ఆద్యమితి ॥ యస్యాః ఆద్యం దళం పూర్వార్ధం చపలాగతం సమస్తం లక్ష్మ భజేత, శేషే ఉత్తరార్ధే పూర్వజలక్ష్మా పథ్యాలక్షణవతీ సా ముఖచపలేతి మునినా ఉదితా ॥ ఉదాహరణం ॥ నీలోత్పలాభ కాంతిః, సరోరుహాక్షియుగళో హరిశ్శ్రీమాన్। ధ్యేయో వారిధిపుత్ర్యా ముఖచపలాం వారయన్ భృంగీమ్॥౯॥ ప్రాగితి ॥ యా పూర్వార్ధే ప్రతిపాదితం పూర్వోక్తపథ్యాలక్షణం, ప్రథమేతరే ఉత్తరార్ధే తు చపలాయాః లక్ష్మ శ్రయేత సా జఘనచపలా విశుద్ధధీభిరుక్తా ॥ ఉదా ॥ యే తు గురుద్విజహింసా, నిరతా నరకేషు యామ్యభటదండ్యాః । తాంస్త్వాక్ ప్రయాంతి నార్యో భుజంగసంగాజ్జఘనచపలాః ॥ భుజంగో ధూర్తః ॥ ౭ ॥

అథ గీతిప్రకరణం ॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తం, యది కథ

మపి లక్షణం భవేదుభయోః । దళయోః కృతయతిశోభాం, తాంగీతింగీతవాన్ భుజంగేశః ‡ ॥ * ॥ ఆర్యాద్వితీయకేఽర్ధే, యద్గదితంలక్షణం తత్స్యాత్ । యద్యుభయోరపి దళయో, రుపగీతింతాం మునిర్బ్రూతే ‡ ॥ ౨ ॥ ఆర్యాశకలద్వితయం, వ్యత్యయరచితంభవేద్యస్యాః । సోద్గీతిఃకిలగదితా, తద్వద్యత్యంశభేదసంయుక్తా ॥ ౩ ॥ ఆర్యాపూర్వార్ధం యది, గురుణైకేనాధికేన నిధనేయుక్తమ్ । ఇతరత్తద్వన్నిఖిలం, దళంయదీయముదితేయమార్యాగీతిః ॥ ౪ ॥ ఇతిగీతిప్రకరణమ్ ॥

ధీశో ॥ అథగీతివృత్తలక్షణమాహ ॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తం, యదికథమపి లక్షణంభవేదుభయోః । దళయోఃకృతయతి శోభాం తాంగీతింగీతవాన్ భుజంగేశఇతి ॥ ఆర్యాయాః ప్రథమదళోక్తం పథ్యార్యాయాః ప్రథమస్యార్ధస్యోక్తం, కృతయతిశోభాం నలఘుపక్షోక్తయతి నియమకృతాలంకారాం, అస్మిన్వృత్తేపి నలఘుపక్షాంగీకారేణేతి తదర్థముక్తోయతి నియమోభవేదిత్యర్థః । కృతయతిశోభామిత్యుక్తత్వాత్ గీతిషునలఘుపక్ష ఏవాంగీకరణీయోన జగణపక్షఇతిశంకామాభూత్, లక్ష్యవశేనతస్యాప్యంగీకారాత్ । ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం । గీతవానుక్తవాన్, భుజంగేశః పింగళమునిః, అయమన్వయః, ఆర్యాప్రథమదళోక్తలక్షణముభయోరపిదళయోః కథమపియదిభవేత్ భుజంగేశఃకృతయతి శోభాంతాంగీతింగీత వాని

---

‡ శ్రు ॥ ఆర్యాపూర్వార్ధసమం, ద్వితీయమపి యత్రభవతి హంసగతే । ఛందోవిదస్తదానీం గీతింతామమృతవాణి భాషంతే ॥

‡ శ్రు ॥ ఆర్యోత్తరార్ధతుల్యం ప్రథమార్ధమపి ప్రయుక్తంచేత్ । ఉపగీతింకామినితాం, మాద్యాంగాయంతి విద్వాంసః ॥

తి ॥ ౧ ॥ కించ॥ * ॥ ఆర్యాదితీయకెౕఽర్థే, యద్గదితంలక్షణంతత్స్యా
త్ । యద్యుభయోరపిదళయో, రుపగీతింతాం మునిర్బ్రూతే,ఇతి ॥
ఆర్యాద్వితీయకేపథ్యార్యాద్వితీయె, స్వార్థేకప్రత్యయః । గదిత
ముక్తం, మునిఃపింగళః । అయమన్వయః, ఆర్యాద్వితీయఽకేర్ధే-
యల్లక్షణంగదితం తదుభయోంఽపిదళయోః స్యాద్యదిమునిస్తా ముప
గీతింబ్రూతఇతి ॥ ౨ ॥ కించ ॥ * ॥ ఆర్యాశకలద్వితయం వ్యత్యయ
రచితం భవేద్యస్యాః । సోద్గీతిః కిలగదితాతద్వద్యత్యంశ భేదసంయు
క్తా॥ఆర్యాశకలద్వితయం పథ్యార్యాయా అర్ధద్వయం వ్యత్యయే
న విపర్యాసేనరచితం వ్యత్యయరచితం అపరార్ధలక్షణం పూర్వా
ర్ధే పూర్వార్ధలక్షణమపరార్ధ ఇత్యనేన వ్యత్యయేన రచితమి
త్యర్థః, యస్యాఃగీత్యాః, కిలశబ్దః ప్రసిద్ధౌ, గదితాఉక్తా, తద్వదితి ।
తచ్ఛబ్దేవపథ్యార్యా పరామృశ్యతే, యతినియమస్య తత్రోక్తత్వా
త్, యత్యంశభేదసంయుక్తా, యతిఃపూర్వోక్తా, అంశోగణః, యతి
శ్చాంశశ్చయత్యం శౌతయోర్భేదోయత్యంశభేదః తేనసంయుక్తా,
పథ్యార్యేవయతిగణ నియమవతీత్యర్థః । అయమన్వయః, యస్యా
గీత్యాశ్శకల ద్వితయం వ్యత్యయరచితం భవేత్ తద్వద్యత్యంశ
భేద సంయుక్తాసోద్గీతి గదితాకిలేతి ॥ ౩ ॥ కించ ॥ * ॥ ఆర్యాపూ
ర్వార్ధం యదిగురుణైకేనాధికేన నిధనేయుక్తం । ఇతరత్తద్వన్నిఖి
లం దళంయదీయముదితేయ మార్యాగీతిరితి ॥ ఆర్యాపూర్వార్ధం
పథ్యార్యా ప్రథమార్ధం, నిధనేఅవసానె, ఇతరత్ దళంఉత్తరా
ర్ధమిత్యర్థః, తద్వత్ పూర్వార్ధవత్, అయమన్వయః । ఆర్యాపూ
ర్వార్ధం నిధనేఅధికేనైకేన గురుణాయుక్తంయది ఇతరద్దళంచ త
ద్వదేవ నిఖిలంయదిభవేదియ మార్యాగీతిరుదితేతి ॥ ఆర్యాగీత్యాః
పూర్వార్ధే పరార్ధేచాష్టౌ గణాభవేయురిత్యర్థః, అతఃపథ్యార్యా
దీనా మార్యాగీతి పర్యంతానాం సర్వేషామపివృత్తానాం సలఘుప

ఙ్గాంగీకారే సతిసమానఏవ యతిపదనియమః, సామాన్యలక్షణస్యా ఽబాధాత్ । అత్రవిశేషోక్తిస్తు శ్లోకపూరణార్థా, లక్షణమేవ లక్ష్యమపి భవేదితి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । అతఏవఆర్యాలక్షణంగీతి లక్షణంచాస్తీత్యార్యాగీతిరితి సంజ్ఞాఽస్యాః ॥ ౮ ॥ * ॥ ఇతిగీతిజాతయః ॥

మణి ॥ అథగీతిప్రకరణం॥ ఆర్యేతి॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తం ఆర్యాపూర్వార్ధోక్తం లక్షణముభయోర్దళయో ద్వయోరర్ధయోః కథమపియదిభవేత్ కృతయతిశోభాంతాం భుజంగేశః పింగళనాగః గీతింగీతవాన్ కథితవాన్, అర్ధద్వయేపి త్రింశన్మాత్రాగీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదా ॥ దేవంత్రిభువనవంద్యం, శశధరదళశేఖరం భజే సతతం । యఇదంవ్యకృతసమస్తం, యద్గీతిః ప్రోచ్యతేచవాఙ్మిత్యా ॥ ౧ ॥ ఆర్యేతి ॥ అర్యాయాఉత్తరార్ధలక్షణం యద్యుభయోరర్ధయోస్తర్హిఉపగీతిః, దళద్వయేపి సప్తవింశతిమాత్రా ఉపగీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదా ॥ మాతర్హిమాద్రికన్యే, మామగతిం పాహివిశ్వేశి । త్వాంప్రతినిర్జరనివహైః, రుపగీతిఃకల్ప్యతేప్రియః ॥ ౨ ॥ ఆర్యేతి ॥ ఆర్యాయాః పూర్వముత్తరంచార్ధం వ్యత్యయరచితం వ్యత్యస్తం యదిభవేత్తర్హిఉద్గీతిః ॥ ఉదా ॥ మాతఃక్షితిభృత్తనయే, ప్లావయనితరాంద్రుశో మూర్త్యా । యాలక్ష్మ్యాజయతికలా, మిందోర్యాం స్తౌతిచాగమోద్గీతిః ॥ ౩ ॥ ఆర్యేతి ॥ ఆర్యాయాః పూర్వార్ధం యదినిధనేఅంతేఅధికేనైకేన గురుణాయుక్తం ద్వాత్రింశన్మాత్రం భవేద్యదీత్యర్థః । యదీయం ఆర్యాసంబంధి ఇతరముత్తరార్ధం నిఖిలంపూర్వోక్తలక్షణోపేతం సప్తవింశతిమాత్రంతద్వదధికేనైకేన గురుణాయుక్తం ఏకోనత్రింశన్మాత్రమిత్యర్థః ‡ యదిభవేదియమార్యాగీతిరిత్యుదితా ॥ ఉదా ॥ వందేగౌరీంతాంసుర, నివ

‡ చిన్త్యమిదమ్, ఏవంవ్యాఖ్యానే గీతిలక్షణానుగమేనాస్యా వృత్తస్యార్యాగీతిరితి నామ్నఏవానుపపన్నత్వాత్, ఆర్యాలక్షణం

హైమాదిః కోపలక్షైశ్చ సతతంవంద్యాం । పదపద్మం శ్రీతికలితా-యదీ
యమభియాతిచార్యాగీతిః ॥ ౮ ॥ ఇతిగీతిప్రకరణం ॥

అథవైతాళీయప్రకరణం ॥ షడ్విషమేఽష్టౌసమేకలా,
స్తాశ్చసమేస్యుర్నోనిరంతరాః । నసమాఽత్రపరాశ్రి
తాకలా, వైతాళీయేఽంతేరలౌగురుః ॥౧॥ పర్యంతే
ర్యౌతథైవశేష, మౌపచ్ఛందసికంసుధీభిరుక్తమ్ ॥౨॥

ధీకో॥ అథవైతాళీయజాతిర్లక్ష్యతే॥ షడ్విషమేఽష్టౌసమేకలా, స్తాశ్చసమేస్యుర్నో నిరంతరాః । నసమాఽత్రపరాశ్రితాకలా, వైతాళీయేఽంతేరలౌ గురురితి ॥ విషమే, పాదఇతిశేషః, కలాఃమాత్రాః నిరంతరాః అవ్యవధానాః, సమాసమస్థానే, ద్వితీయచతుర్థపాదస్థాష్టమస్థానేసుస్థితా, అత్రవైతాళీయే, పరాశ్రితాఉపరిస్థాన స్థితకలామాశ్రితా, వైతాళీయేఇతి నపుంసకలింగ సప్తమ్యేకవచనాంత ఏవ పాఠః, నతు(స్త్రీ)లింగప్రథమైకవచనాంతః, ఛందోవిచిత్యాం వైతాళీయమితి నపుంసకలింగేన నిర్దిష్టత్వాత్ ॥ తథాస్వయంచవక్ష్యతి, 'వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతాళీయంవిపశ్చితః, ఇతి ॥ అంతేఅవసానే రలౌరగణశ్చలో లఘుశ్చగురుః । అయమన్వయః, వైతాళీయేవిషమేపాదేషట్ కలాస్స్యుః, సమేపాదే అష్టౌకలాస్స్యుః, సమేచషట్కలాః నిరంతరానోస్యుః అంతేరలౌగురుశ్చస్యుః । అత్రసమాకలాపరాశ్రితానస్యాదితి । ఏతదుక్తంభవతి । ప్రథమతృతీయపాదయోరాదితఃషణ్మాత్రాః అంతేరగణ లఘుగురువశ్చ భవేయుః, ద్వితీయచతుర్థయోః పాదయోః ఆదితోఽష్టౌమాత్రాః అంతేరగణలఘుగురవశ్చ, తయోః స్థితానామష్టానాం కలానాంమధ్యేఆదితః షట్కలాః అవ్యవహిత లఘురూపానభవేయుః అపితుగురుణా

గీతిలక్షణం చేత్యుభయమప్యత్రాస్తీతిహ్యాస్య తన్నామత్వమ్ । తస్మాత్ ధీకోధిన్యుక్తమేవ యుక్తమితిజ్ఞేయమ్ ॥

వ్యవహితా భవేయుః, సమస్తేష్వపి పాదేషు ద్వితీయ చతుర్థ షష్ఠ స్థానస్థితా మాత్రాః తృతీయపంచమ సప్తమస్థానస్థితయా మాత్రయా ద్వితీయచతుర్థయో రష్టమస్థానస్థితా మాత్రా చ నవమస్థానస్థితయా మాత్రయా చ సహ ఏకగురుభావం న యాంతీతి యావత్, ఏవం సతి వైతాళీయం నామ వృత్తం భవతీతి। స్యాదేతత్, జ్ఞేయా ఇత్యాదినా మగణ భగణ జగణ సగణ నలఘురూపాః పంచైవ గణా ఆర్యాదిషు మాత్రావృత్తేషు వ్యవస్థితా ఇతి ప్రత్యపాది, కథమిదానీం మాత్రావృత్తేపి వైతాళీయే రగణస్యావకాశ ఇతి చేదుచ్యతే, యత్ర సామాన్యగణమాత్రోపదేశో దృశ్యతే 'లక్ష్మైతత్సప్తగణా' ఇత్యాదౌ తత్రార్యాదిషు మాత్రావృత్తేషు గణాః పంచైవ భవంతి, యత్ర గణవిశేషనిర్దేశో దృశ్యతే వైతాళీయేంతే రలౌ గురురిత్యాదిషు తత్ర యథానిర్దిష్టా గణా భవంతీతి వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా, ఇతి ॥౧॥ అ॥ విశేషమాహ ॥ * ॥ పర్యంతే ర్యౌ తథైవ శేషమౌపచ్ఛందసికం సుధీభిరుక్తమితి ॥ పర్యంతే షణ్ణామష్టానాంచ కలానాం అంతే ర్యౌ రగణయగణౌ, భవతశ్చేదితి శేషః। తథైవ వైతాళీయవదేవేత్యర్థః, శేషమవశిష్టలక్షణం, అయమర్థః, సర్వం లక్షణం వైతాళీయవత్ అవసానే తు రగణలఘుగురూణాం వైతాళీయోక్తానాం స్థానే ప్రతిపాదం రగణయగణౌ యది భవతః తదా ఔపచ్ఛందసికనామ వృత్తం సుధీభిరుక్తమితి ॥ ఇదమేకమర్థం, అన్యదప్యర్థమేవం రచయితవ్యమిత్యభిప్రాయః। అర్థాంతరోక్తిస్తు నిరర్థకేతి నానోక్తా। ఏతావతైవ లక్ష్యలక్షణోక్తినిష్పత్తేః। ఏవముత్తరత్రాప్యేకార్థోక్తిషు ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౨ ॥

మ శి ॥ అథ వైతాళీయప్రకరణం ॥ అథ వైతాళీయలక్షణమాహ ॥ షడితి ॥ అత్ర న హంగణాపేక్షా, విషమే అయుగ్మే పాదే షట్ కలా మాత్రాః, సమే యుగ్మే పాదే అష్టౌ కలాః స్యుః, తాశ్చ కలాః సమే ద్వి

తీయే చతుర్థే చ పాదే నిరంతరాః అసంసక్తా న స్యుః, నైరంతర్యమత్ర సర్వలఘురూపతా సా ప్రతిషిధ్యతే, తేన ప్రథమతృతీయపాదభాజాం మాత్రాణాం సర్వలఘురూపతాప్యనుజ్ఞాతా భవతి। న సమాత్రేతి। అత్ర వైతాళీయే సర్వపాదేషు సమా కలా పరాశ్రితా న, ద్వితీయా చతుర్థీ షష్ఠీ మాత్రా ద్వితీయచతుర్థయోరష్టమీ చ తృతీయా పంచమీ సప్తమ్యాదిమాత్రా సుఘటితా న స్యాత్, పరయా సహైకస్మిన్ గుర్వక్షరే సమావేశో న భవతీతి యావత్, అంతే చతుర్ణామపి పాదానామవసానే రలౌ రగణలఘూ గురుశ్చ స్యుః। యథా॥ షడ్విషమేఽ ఇతి ప్రథమే పాదే సముచ్చయేన షట్కలాః। ష్టౌ సమే। ఇతి రగణః। క, లఘుః, లాః, గురుః॥ ఇతి ప్రథమః పాదః। తాశ్చ సమే స్యుః ఇత్యష్టౌ కలాః, నో నిరం ఇతి రగణః, త, లఘుః, రాః, గురుః ఇతి ద్వితీయః పాదః। అత్ర లఘవో నైరంతర్యేణ స్థితాః। అత్ర ద్వయోః పాదయోర్నైరంతర్యస్య నిషేధ ఆవశ్యకో వివక్షితః, ఏవముత్తరార్ధేఽపి సమన్వయో బోధ్యః॥ ఉదా॥ చంద్రముఖం తాం-ఝషేక్షణామధరగాత్రీం మేఘమేచకాం। స్మరచిత్తహిమాద్రినందినీం వైతాళీయైః కిమనోరథైః॥ వైతాళీయైః వైతాళభూత చేష్టాప్రాయైః॥ ౧॥ పర్యంతే ర్యావితి। ఏవం వైతాళీయ సామాన్యలక్షణముక్త్వా విశేషం కథయతి। ఇతః పరమేకైకస్య వృత్తస్య ద్వాభ్యామేవ పాదాభ్యాం లక్షణమాచష్టే అన్యావపి పాదౌ తథైవేత్యభిప్రాయః। పర్యంతే పాదావసానే ర్యౌ రగణయగణౌ తథైవ పూర్వోక్త వైతాళీయవదేవ శేషం లక్షణం యస్య తత్ సుధీభిః ఔపచ్ఛందసికం నామ వృత్తముక్తం। పూర్వవృత్తాదేకో గురురధిక ఇతి ఫలితమ్। యథా॥ ప, ర్యం, తే, ఇతి షట్కలాః, ర్యౌ తథై, ఇతి రగణః, వ శేషం, యగణః, ఇతి॥ ఏవమూహ్యమన్యత్ర॥ ఉదా॥ మాతా గౌరీ పితా శివో మే, భ్రాతా షడ్వదనో గజాననశ్చ। నందీశముఖా గణాస్సయూథ్యా

స్త్వౌపచ్ఛందసికం గిరోత్రసఖ్యః ॥ ఉపచ్ఛందో నామ వెదవ్యతిరిక్తాః పు
రాణాదయః తేషాంసమూహః ఔపచ్ఛందసికం, అచిత్రహ స్తిథే
నొష్ఠగితిశక్ ॥ ౨ ॥

ఆపాతలికాకథితేయంభాద్గురుకావథ పూర్వవదన్య
త్ ॥ 3॥ తృతీయయుగ్దాక్షిణాంతికా, సమస్తపాదేషు
ద్వితీయలః ॥ ౪ ॥ ఉదీచ్యవృత్తిద్వితీయలః, సక్తో
గ్రేణ భవేదయుగ్మయోః ॥ ౫ ॥ పూర్వేణయుతో
థపంచమః, ప్రాచ్యవృత్తిరుదితేతియుగ్మయోః ॥౬॥

ధీకో ॥ కించ ॥ * ॥ అపాతలికాకథితేయంభాగ్గురుకావథపూర్వ
వదన్యదితి ॥ పర్యంతఇత్యనువృత్యతే, భాత్ భగణాత్ గురూఎవగు
రుకౌ, అథశబ్దఅనంతర్యార్థః, పూర్వవత్ వైతాళీయవత్, లక్షణ
మితి శేషః । అయమర్థః, షట్కలాంతే అష్టకలాంతేచ భగణోభ
వతితతః పరంద్వౌగురూభవతః అన్యల్లక్షణంవైతాళీయవత్ - ఏవం
సర్వంభవతిచెత్ తర్హిసుధీభిరియమాపాతలికానామకథితేతి ॥౩॥
కించ ॥*॥ తృతీయయుగ్దాక్షిణాంతికా సమస్తపాదేషు ద్వితీయలఇ
తి ॥ పాదచతుష్టయేపి ద్వితీయలః ద్వితీయోలఘుః మాత్రేతియావ
త్, తృతీయయుక్ తృతీయయామాత్రయా యుక్తోభవతి అన్యత్సర్వ
మప్యవికృతం, ద్వితీయాతుమాత్రాసహాపి తృతీయమాత్రయాసహ
మిళిత్వైక గురుభావంప్రాప్నోతీత్యయమేవ భేదఇతి ॥ ౪ ॥ కించ॥*
ఉదీచ్యవృత్తి ద్వితీయలస్సక్తోఽగ్రేణ భవేదయుగ్మయోరితి ॥ అ
యుగ్మయోః ప్రథమతృతీయయోః, పాదయోరితి శేషః । ద్వితీయ
లః ద్వితీయోలఘుః మాత్రేతియావత్, అగ్రేణఅగ్రగతేన తృతీయే
నేత్యర్థః లఘునామాత్రేణేతి సామర్థ్యాల్లభ్యతే, సక్తఃసంయు
క్తోయదిభవెత్ తదోదీచ్యవృత్తిర్నామభవతి । ఏతదుక్తంభవతి
ఉదీచ్యవృత్తావపి సర్వంలక్షణంవైతాళీయవత్, ప్రథమతృతీయ

యోః పాదయోర్ద్వితీయమాత్రా తృతీయమాత్రయా సహమిళి
త్వా ఏకగురురూపేణా వతిష్ఠత ఇత్యయమేవ వైతాళీయతో దాక్షి
ణాంతికాతశ్చ భేద ఇతి ॥ ౫ ॥ * ॥ పూర్వేణాయుతోథ పంచమః ప్రా
చ్యవృత్తిరుదితేతి యుగ్మయోరితి ॥ అయమర్థః, సర్వంలక్ష్మ వై
తాళీయవత్, ద్వితీయచతుర్థయోః పాదయోః పంచమీమా
త్రా చతుర్థ్యా మాత్రయా సహైకగురుతాం ప్రాప్నోతి చేత్ అథే
యంసుధీభిః ప్రాచ్యవృత్తిర్నామోదితేతి ॥ ౬ ॥

మూ॥ ఆపాతలికేతి। భాత్ భగణాత్ పరౌ గురుకౌ గురుద్వయం,
అన్యద్వైతాళీయవత్ యస్యాస్సా ఆపాతలికనామవృత్తం, యథా॥
ఆ, పా, త, లి, షట్కలాః కాకధి, భగణః, తే, యం, గురుద్వ
యం ॥ ఇత్యాది ॥ ఉదా ॥ ఘంటానయనేముదితాం త్వాం వక్తి ము
ఖం తవ ఫుల్లదృగంతమ్। ఆపాతలికే శృణు తత్త్వం కుప్యతి కించిదసౌ యు
ధి శార్ఙ్గీ॥ ఘంటానయనా ఆపాతలికా చ పిశాచ్యౌ, కుపితే సతి శార్ఙ్గి
ణి తేన నిహత్యైశ్చతుర్భిర్మార్గేణ సమృద్ధిర్భవతీతి భావః ॥ ౭॥ తృతీ
యయుగితి॥ వైతాళీయలక్షణే సమానేపి సమస్తపాదేషు ద్వితీయలః
ద్వితీయలఘుః తృతీయయుక్ తృతీయేనలఘునాయుక్తో భవేచ్చేద్దాక్షి
ణాంతికానామవృత్తం భవతి। తద్యథా, తృ, తీ, య, యుక్ ఇతిష
ట్కలాః। దాక్షిణాం, రగణః। తి, లఘుః। కా గురుః। విశేషస్తు
తీఇతివర్ణే ద్వితీయా తృతీయాచ మాత్రా సంయుక్తా, ఏవముత్తర
త్రాపి ॥ ఉదా ॥ మహీపతే కీర్తిరేధతే, తవాతులా త్రైలోక్యయా
యినీ। విపశ్చితో దాక్షిణాంతికా గృణంతియాం కాంతస్వరాః క్షితౌ ॥
దక్షిణానాం సమర్థానాం సమూహః దాక్షిణం, భిక్షాదిత్వాదణ్,
తస్యసమీపగతా దాక్షిణాంతికాః। కించ। రథోసిలో దాక్షిణాపథశ్చ
రాశ్చ తే సౌరభ్యశాలినః। మనోభువః కోత్రి సామ్యయుఙ్మహేశ్వరో
ప్యాపద్యుదీరితం ॥ యస్యమస్తకస్య ఈరితం శ్రీపింగళయాకరణ

రూపం ఃసనోరథంఆపత్ ప్రాప్య, అర్ధనారీశ్వరత్వాదితిభావః। అ స్మిన్వృత్తే చతుర్ణామపిపాదానాం ద్వితీయోవర్ణో గురుః స్థాప్య ఇతినిష్కృష్టార్థః ॥ ౪ ॥ ఉదీచ్యవృత్తిరితి॥ అయుగ్మయోః అయు జోఃపాదయోః, ద్వితీయలః అగ్రిమస్స్వాదురక్షితేన లఘునా సహ గురుసక్తః పూర్వవత్తృతీయయుక్చేత్ ఉదీచ్యవృత్తిర్నామవృత్తం భవతి, తద్యథా, దీఇతిద్వితీయతృతీయా లఘూసంయుక్తౌ, తథైవ ద్వితీయేపాదే ॥ ఉదా ॥ కరోతిబుద్ధింహరేః పదేవాణిం తచ్చరితా నువర్ణనే ॥ ఉదీచ్యవృత్తిర్నృణాంజనైః, కింవాధమనరతైర్న్వవ ర్ణ్యతే ॥ ఉదీచ్యానాం విదుషాంవృత్తిః వైదుష్యంజనైర్వర్ణ్యత ఏవేతిభావః ॥ ౫ ॥ పూర్వేణేతి ॥ యుగ్మయోఃద్వితీయ చతుర్థ యోః పాదయోః పంచమోలఘుః పూర్వేణచతుర్థేనయుతశ్చేత్ ప్రాచ్యవృత్తిర్నామ వృత్తంభవతి ॥ యథాద్వితీయేపాదే, ప్రా॥౨ చ్య॥౧॥ వృ॥౨॥ త్తి॥౧॥ ఇత్యత్రవృ, ఇతిచతుర్థపంచమాయుక్తౌ ॥ ఉదా ॥ మాంసేహరతిగర్వాంపరం, భక్తిరప్యనుపమానురాసవే ॥ పాపేషుమతిశ్చయత్రసా, ప్రాచ్యవృత్తిరిహ కథ్యతేకథం॥ ప్రాచ్యా శ్చీనాదయోమ్లేచ్ఛాః ॥ ౬ ॥

యదాసమావోజయుగ్మకౌ, పూర్వయోర్భవతితత్
ప్రవృత్తకమ్॥౭॥ అస్యయుగ్మరచితాపరాంతికా॥౮॥
అయుగ్భవాచారుహాసినీ ॥ ౯ ॥

—॥ ఇతి వైతాళీయప్రకరణమ్ ॥—

ధీశో ॥ కించ ॥ * ॥ యదాసమావోజయుగ్మకౌ పూర్వయో ర్భవతితత్ప్రవృత్తకమితి॥ పూర్వయోరుదీచ్య వృత్తిప్రాచ్యవృత్త్యోః సమాతుల్యౌపాదౌ యదా, భవతఇతిశేషః, విషమాపాదౌ ఉదీ చ్యవృత్తేః విషమపాదసమానౌ సమౌపాదౌ ప్రాచ్యవృత్తేస్సమ పాదసమానావిత్యర్థః । తదాప్రవృత్తకంనామ వృత్తంభవతి,

ప్రవర్తకమితి కెచిత్పఠంతి । ఇదమపివైతాళీయ సదృశంభవతి ప్రథమతృతీయయోః పాదయోః ద్వితీయాకలాతృతీయయా కలయాసహైకగురుభావంగచ్ఛతి, ద్వితీయచతుర్థయోః పాదయోః పంచమీకలా చతుర్థ్యా కలయాసహతం ప్రాప్నోతీత్యయంభేదః ॥కించ॥ అస్యాయుగ్మరచితాఽపరాంతికేతి ॥ అస్యప్రవృత్తకస్య యుగ్మరచితా యుగ్మ పాదవద్విరచితా ప్రవృత్తకస్య ద్వితీయచతుర్థపాదవత్ ప్రథమతృతీయపాదయోరపిలక్ష్మ యథాభవతితథావిరచితేత్యర్థః, సా అపరాంతికానామ భవతి, అస్యా అప్యయంవైతాళీయాదిభ్యోభేదః, చతుర్ష్వపిపాదేష్వాదితోష్టౌమాత్రాః అనంతరంరగణలఘుగురవః పంచమీమాత్రా చతుర్థ్యామాత్రయా సహైకగురుతాం ప్రాప్నోతిఅన్యల్లక్షణం వైతాళీయవద్భవతీతి । అయమేకః పాదః అన్యేత్రయోపిపాదా ఏవంరచయితవ్యా ఇత్యభిప్రాయః । తదుక్తిస్తు నిరర్థకేతినికృతా, ఏతావతైవలక్ష్య లక్షణోక్తినివృత్తేః - ఏవముత్తరత్రాప్యేక పాదోక్తిషు ద్రష్టవ్యమ్ । ౮ ॥ కించ ॥ * ॥ అయుగ్భవాచారుహాసినీతి ॥ అస్యేత్యనువృత్త్యతే, అస్యప్రవృత్తకస్య అయుగ్భవా విషమపాద భవాచారుహాసినీ నామభవతి । ఏతదుక్తంభవతి, చతుర్ష్వపి పాదేషు ఆదితః షణ్మాత్రాః అనంతరంరగణ లఘుగురవః ద్వితీయాచమాత్రా తృతీయయామాత్రయా సహైకగురుత్వం ప్రాప్నోతి అన్యద్వైతాళీయవదితి ॥ భేదస్తుస్పష్టః ॥ * ॥ ఇతి వైతాళీయజాతయః ॥ * ॥

మణి ॥ యదేతి ॥ ఓజయుగ్మకా విషమసమా పాదా పూర్వయోః ఉదీచ్యవృత్తి ప్రాచ్యవృత్త్యోః సమాతుల్యాచేత్తత్ప్రవృత్తకంనామవృత్తం, లక్షణందృష్టవ్యమ్ ॥ ఉ ॥ కరీశ్వరేణక్రీడితే, ప్రాడురాసకరుణామయః పుమాన్ । గరుత్మతః స్కంధమాశ్రితో, దృష్టవాంశ్చసనుతి ప్రవృత్తకం ॥ నుతిప్రవృత్తకం స్తోత్రప్రవృత్తం, స్వా

ధేఽకః ॥ ౭ ॥ అస్యేతి ॥ ఏతదారభ్యద్వయోరర్ధయో రేకైకేన పాదేనలక్షణమాహ । అస్యప్రవృత్తకస్య యుగ్మరచితా, ద్వితీయ పాదలక్షణయుతాశ్చేచ్చత్వారోపిపాదా ఇత్యర్థః; తర్హి అపరాంతికానామవృత్తం ॥ ఉదా॥ ఇంద్రనీలమణిమేచకచ్ఛవిం, కాచిదేత్య జగృహేకరేహరిం । కాననేతమపరాఽంతికాగతం, గోపికానహి వివేదతన్మయీ ॥ అంతికాగతం సమీపమాపన్నం ॥ అపిచ ॥ తుంగపీనకుచభారమంథరం, తుచ్ఛమధ్యమరవిందలోచనం । మౌక్తికాభరణముచ్చవిగ్రహం - బాలచంద్రధరమాశ్రయేమహః ॥ ఇయమపరాంతికావర్ణచ్ఛందసి త్రిష్టుభిరథోద్ధతా నామవృత్తంభవతి ॥ ౮॥ అయుగ్భవేతి ॥ ప్రవృత్తకస్యేత్యధ్యాహర్తవ్యం - అయుగ్భవాప్రథమపాద లక్షణవత్ యదిచతుర్ష్వపి పాదేషు భవేత్ తర్హిచారుహాసినీ నామవృత్తంభవతి ॥ ఉదా ॥ కిరాంబుజైరక్షమాలికాం, శుకంలిపింముద్రికాంపరాం । ప్రబిభ్రతీబిభ్రమానల్పభాభవేత్స్వరశ్చారుహాసినీ ॥ ౯ ॥ ఇతి వైతాళీయప్రకరణమ్ ॥

అథానుష్టుప్ప్రకరణమ్॥ వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతా
మబ్ధేర్యోఽనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ ౧ ॥ యుజోర్జేన సరిద్భర్తుః, పథ్యావక్త్రంప్రకీర్తితం ॥ ౨॥ ఓజయో
ర్జేనవారిధే, స్తదేవవిపరీతాది ॥ ౩ ॥ చపలావక్త్ర
మయుజో, నకారశ్చేత్పయోరాశేః ॥ ౪ ॥

టీకా ॥ వక్త్రవృత్తలక్షణమాహ ॥ * ॥ వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోఽనుష్టుభిఖ్యాతమితి ॥ వక్త్రంనామఆద్యాత్ అక్షరాత్, పరమితిశేషః । నసౌనగణసగణౌ, అబ్ధేః చతుర్భ్యోఽక్షరేభ్యఃపరం, అబ్ధిశబ్దేనచతుష్ట్వసంఖ్యా వివక్షితా, చత్వారస్సాగరా ఇతిలోకప్రసిద్ధేః । యదుక్తం, జ్ఞేయాస్సంఖ్యాస్తులోకత ఇతి । యః యగణః, అనుష్టుభీతినిర్ధారణేసప్తమీ - అనుష్టుప్ఛందోభవవృత్త

మన్య ఇత్యర్థః - ఖ్యాతంప్రసిద్ధం । అయమన్వయః । అనుష్టుభియ
ద్యాద్యాత్పరం నసౌనస్యాతాం, అబ్ధేః పరంయస్స్యాత్ తద్ధివ
క్త్రం నామఖ్యాతమితి । ఏతదుక్తం భవతి, అనుష్టుప్ఛందోఽవాంతర
జాతిత్వాదనుష్టుప్ఛందసశ్చ ప్రతిపాదయిష్టవర్ణాత్మకత్వాద్వక్త్రవృ
త్తానాంప్రతిపాదయిష్టావేవ వర్ణాభవేయుః నమాత్రా ఇతి ॥ నను
మాత్రావృత్తే ప్రతిపాదనాయద్వితీయస్యాధ్యాయస్యారబ్ధత్వాత్ప్ర
కృతం మాత్రావృత్తప్రతిపాదనం పరిత్యజ్య అప్రకృతవర్ణవృత్త
ప్రతిపాదనంక్రియతే ॥ తస్మాత్ప్రకృతహాన్య ప్రకృతప్రక్రియా ప్రసజ్యే
తెఇతిచెదుచ్యతే, మాత్రావర్ణవిభేదేన ఛందస్తద్విధాకథ్యత ఇత్యు
క్త్రిమాత్రావృత్తవర్ణవృత్త వ్యతిరిక్తవృత్తసంభవానంగీకారాద
న్యతరేషు వృత్తేషు వక్త్రజాతేరప్యంతర్భావస్యా పేక్షితత్వాత్
వర్ణవృత్తాధ్యాయే వక్ష్యమాణగణవిన్యాస విశేషనియమవత్త్వా
భావేన వర్ణవృత్తేష్వంతర్భావానుపపత్తేః పారిశేష్యాద్గణవిన్యాస
విశేషనియమవత్త్వాభావ సాదృశ్యాచ్చమాత్రావృత్తేష్వంతర్భా
వః । అతఆర్యావైతాలీయవత్ వక్త్రవృత్తానాం నిరూపణమస్మిన్న
ధ్యాయే క్రియమాణంయుక్తం భవతీతినప్రకృతహాన్య ప్రకృతప్రక్రి
యాప్రసంగః-ఇమమేవార్థమభిప్రేత్య వివరణేసంక్షిప్యోక్తం, మా
త్రావృత్తత్వేప్యస్యాఽనుష్టుప్ఛందో రూపత్వాన్మాత్రాసంఖ్యాం వి
హాయవర్ణ సంఖ్యాశ్రయణమితి । తస్మాత్సర్వమనవద్యమితి ౧॥ అ॥
విశేషమాహ * యుజోర్జేనసరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తిత
మితి ॥ నాద్యాన్నసౌస్యాతా మనుష్టుభీత్యేతాని పదానిఅవక్త్రపరి
కరణ పరిసమాప్తేరనువర్తంతే, యుజోః ద్వితీయచతుర్థయోః
పాదయోః జేనజగణేన, సహితంలక్షితం వ్యావృత్తమితిశేషః । సరి
ద్భర్తుఃసాగరాచ్చతుర్భ్యోఽక్షరేభ్యః పరమిత్యర్థః, పథ్యావక్త్ర
న్నామ ప్రకీర్తిత ముక్తమాచార్యైః । అయమర్థః, అనుష్టుప్ఛం

దసః యస్యఆద్యాక్షరాత్పరం సగణసగణౌ నస్యాతాం ప్రథమతృతీయయోః పాదయోశ్చతుర్థవర్ణాత్పరంయగణః ద్వితీయచతుర్థయోః చతుర్థవర్ణాత్పరం జగణశ్చభవేత్తద్వృత్తం పథ్యావక్త్రం నామపూర్వాచార్యైరుక్తమితి ॥ २ ॥ కించ * ఓజయోర్జేన వారిధేస్తదేవవిపరీతాపేతి ॥ ఓజయోః ప్రథమతృతీయపాదయోః, వారిధేస్సముద్రాత్, తదేవపథ్యావక్త్రమెవ, విపరీతాది విపరీతేతిశబ్దఆదిర్యస్య పథ్యావక్త్రస్యతత్తథా, అయమర్థః। ఆద్యాక్షరాత్పరం నగణసగణౌనస్యాతాం ప్రథమతృతీయయోః పాదయోశ్చతుర్థవర్ణాత్పరం జగణోభవతి ద్వితీయచతుర్థయో పాదయోః చతుర్థవర్ణాత్పరం యగణోభవతి ఏవంచేద్విపరీత పథ్యావక్త్రం నామవృత్తంభవతీతి ॥ ३ ॥ కించ * చపలావక్త్రమయుజోర్నకారశ్చేత్పయోరాశేరితి ॥ నకారోనగణః, పయోరాశేస్సముద్రాత్ । అన్యత్పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం ॥ ४ ॥

మణి ॥ అథానుష్టుప్ప్రకరణం ॥ వక్త్రమితి ॥ యద్యపివర్ణచ్ఛందస్యే వానుష్టుప్కథ్యతేతథాపి కేచిదానుష్టుభభేదా అత్రప్రదర్శ్యంతే। ఏతేచనతద్వ్యతిరిక్తాః, ఏతేషాంచతుర్థాక్షరాత్పూర్వం నహిగణాపేక్షా, అక్షరప్రాధ్యాన్యమస్తి,పంచమవర్ణాదారభ్యగణప్రాధాన్యంచవర్తతే, తస్మాదత్రమాత్రావృత్తప్రకరణేకథ్యంతే ॥ అనుష్టుభిఆద్యాద్వర్ణాత్పరం నసౌనగణసగణౌ నస్యాతాం ద్వితీయవర్ణాదారభ్యేత్యర్థః । అబ్ధేశ్చతుర్భ్యోక్షరేభ్యః పరంయఃయగణః యదిస్యాత్తదా వక్త్రంనామ వృత్తంఖ్యాతంప్రసిద్ధం । అత్రాద్యస్యాష్టమస్య చాక్షరస్య స్వరూపావచనాదర్థసిద్ధం గురులఘ్వోరన్యతరత్వం వెదితవ్యమ్ ॥ ప్రథమవర్ణాత్పరం నగణసగణౌనస్త ఇత్యేతదత్ర సామాన్యలక్షణం । నసౌస్యా । ఇతిపంచమవర్ణాదారభ్య యగణః । ఏతదారభ్య ప్రకృతేనాధికేన లక్షణంకథయతి। ఉదా।

లక్ష్మీందద్యాత్సదాశ్రీమాన్, దైత్యానాంయోరిపుఃఖ్యాతః । శంఖం చక్రంగదాం శార్ఙ్గంబిభ్రచ్ఛ్రీవక్త్రమబ్జాభం ॥ అబ్జాభంశశాంక సంకాశం పద్మసదృశంవా ॥౧॥ యుజోరితి । యుజోర్యుగ్మయోఃపాద యోః సరిద్భ్యశ్చతుర్భ్యోఽక్షరేభ్యః పరతః జేనజగణేనయుక్తం పథ్యావక్త్రం నామవృత్తంప్రకీర్తితం ప్రోక్తం, అయుజోస్తువక్త్ర లక్షణమేవ । యథా । సరిద్భ్యయగణః । ప్రకీర్తి । జగణః ॥ ఉదా॥ కరోత్యేవమనఃఖేదం, పథ్యావక్త్రంసమాగతా ॥ విపాకేతుసుఖంధ త్తే, సాపూర్ణగుణశ్రీయేవసా ॥ పథ్యారోగజభోజన నియమః ॥ ౨ ॥ ఓజయోరితి ॥ ఓజయో ప్రథమతృతీయయో పాదయోః వారిధేః చతుర్థవర్ణాత్పరం జేనజగణేనయుక్తం తదేవవక్త్రం విపరీతాది విపరీతవక్త్రం నామవృత్తం భవతి ॥ యథా, నవారి । ఇతిజగణః, శేషంపూర్వవత్ ॥ ఉ ॥ వక్త్రమాలోక్యకోపతో, హరస్యవిపరీతం తత్ । నిజనారాస్త్రశశంకిరే, వినాశమనపుష్పేషోః ॥ ౩ ॥ చపలేతి ॥ అయుజోఃప్రథమతృతీయ పాదయోఃపయోరాశేః చతుర్థాక్షరా దుపరినకారః నగణశ్చేత్ చపలావక్త్రంనామ । యథా । క్త్రమ యు । ఇతినగణః ॥ ఉదా ॥ ఉదితేతత్రవిజయే, నృపాభీత్యాపరస్వి న్నాః । చపలావక్త్రకమలం, తదీయంతేనచాపశ్యన్ । తత్రభారత యుద్ధే విజయేఅర్జునే ॥ ౪ ॥

* యస్యాంలసప్తమోయుగ్మే, సాయుగ్మవిపులా మతా ‡ ॥ ౫ ॥ భేనాబ్ధితోభాద్విపులా ॥ ౬ ॥ ఇత్థమన్యారశ్చతుర్థాత్॥ ౭ ॥ నోంబుధేశ్చేన్నవిపులా ॥ ౮ ॥ తోఽబ్ధేస్తత్పూర్వాన్యాభవేత్ ॥ ౯ ॥ ఇత్యనుష్టుప్ప్రకరణమ్ ॥ * ॥

---

‡ శ్రు ॥ పంచమంలఘు సర్వత్ర సప్తమం ద్విచతుర్థయోః । షష్ఠంగురుం విజానీయాదేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్ ॥

ధీశో ॥ కించ * యస్యాంలస్సప్తమోయుగ్మే సాయుగ్మవిపులామతేతి ॥ యస్యాంవిపులాయాం యుగ్మేపాదెద్వితీయే చతుర్థేచసప్తమోవర్ణోలఘుస్స్యాత్ అయుగ్మయోః పాదయోశ్చతుర్థవర్ణాత్పరం యగణోనియతోభవెత్ - సర్వేష్వపిపాదేష్వాద్యాక్షరాత్పరం నసౌనస్యాతాం ఏవంసతియుగ్మ విపులానామమతా, మునేఃపింగళస్యేతి శేషః । పథ్యావక్త్రస్య యుగ్మయోఃపాదయోశ్చతుర్థవర్ణాత్పరం జగణోనియతః యుగ్మవిపులాయాస్తు నాయం నియమః సప్తమస్యవర్ణస్య లఘుత్వనియమ ఏవేత్యయమనయోర్భేదః ॥ ౫ ॥ కించ * సైవతస్యాఖిలెష్వపీతి । సప్తమోలఇతి పూర్వస్మాదనువర్తతే, సర్వేష్వపిపాదెషు సప్తమోవర్ణోలఘుర్భవతి యది తర్హితస్యాచార్యస్యసైవ యుగ్మవిపులామతేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ కించ * భేనాబ్ధితోభాద్విపులేతి । అఖిలేష్వపీతి పూర్వస్మాదనువర్తతె, సర్వేష్వపిపాదేషు అబ్ధితస్సముద్రాత్ భెనభగణేనయుక్తాభాద్విపులాభకారాత్పరతోఽవస్థితావిపులాభవిపులానామ భవతీత్యర్థః ॥ ౭॥ కించ * ఇత్థమన్యారశ్చతుర్థాదితి । ఇత్థమనెనప్రకారేణ అన్యావిపులారః రగణశ్చతుర్థాత్ అక్షరాత్పరం, అయమర్థః, యథాచతుర్ష్వపి పాదేషు చతుర్థవర్ణాత్పరతః స్థితెనభగణేనభవిపులాభూదిత్థంరగణశ్చేద్రవిపులానామవృత్తం భవతీతి ॥ ౮॥ కించ * నోంబుధెశ్చేన్న విపులేతి ॥ స్పష్టమేతత్ ॥ ౯॥ కించ * తోఽబ్ధెస్తత్పూర్వాఽన్యాభవెదితి ॥ అయమర్థః - చతుర్ష్వపి పాదేషు అబ్ధెస్తగణశ్చేత్తత్పూర్వా తచ్ఛబ్దేనతశబ్దః పరామృశ్యతే - తశబ్దపూర్వాఽన్యా విపులాతవిపులానామ భవతీతి ॥౧౦॥ — ఇతివక్త్రప్రకరణం —

మణి ॥ యస్యామితి ॥ అత్రనహిగణ నిర్బంధః । యుగ్మేద్వితీయేచతుర్థేచ పాదేసప్తమోవర్ణః లఃలఘుశ్చేత్ సాయుగ్మవిపులామతా । యథా । మతాఇత్యత్ర మకారస్సప్తమోలఘుః॥ఉదా॥

వందే తామిందిరాం నిత్యమిందీవర విలోచనాం । యాకుచక్షితిభృ
ద్భ్యాగ్న విపులాంభాతిపంకజే । ౫ । అస్త్యైకేనపాదేన లక్షణముచ్యతే ।
భేనేతి । అబ్ధితః చతుర్థవర్ణాత్పరం భేనభగణేన యుక్తాభాద్విపులా
భగణాత్ప్రాప్త విపులేత్యర్థః, అథవా భాద్విపులాభవిపులేతిచప
ర్యాయః । యథా । భాద్విపు, ఇతిభగణః ॥ ఉదా ॥ దానసదైభూ
మిపతే-సంవర్ధితాలోకమముం । కాంత్యాభృశంభాద్విపులా, కీర్తి
స్త్వభాసుశ్రీయతి । భాత్ నక్షత్రాత్ ॥ ౬ ॥ ఇత్థమితి । చతుర్థాత్వ
ర్ణాత్ రః రగణశ్చేత్ ఇత్థమన్యావిపులారాద్విపులానామర విపు
లానామేతివా, ఉపరితథాపిప్రయోగాత్ । యథా, రశ్చేతు, ఇతిరగ
ణః ॥ ఉదా ॥ మందతరోగంధవాహో, మానవతీశ్వాసబంధుః । భో
గిమదం సంవిధత్తే, రాద్విపులేత్థంసదోక్తా ॥ అపిచ, మందగతామం
బుభాషా, చంద్రముఖీకుందదంతా । మందహాసాభాతికేస్వీ, స్వైరా
విపులాకుచేసా ॥ ౭ ॥ నోంబుధేరితి । అంబుధేశ్చతుర్థవర్ణాదుప
రినః నగణశ్చేన్న విపులానామవృత్తం భవతి । యథా, నవిపు, ఇతి
నగణః ॥ ఉదా ॥ తుంగపీనస్తనభరా, మధ్యదేశేన విపులా । పంక
జాక్షీశశిముఖీ, పార్వతీమామవతుసా । మధ్యదేశేన అవలగ్నస్థలేన
విపులాసూక్ష్మా ॥ ౮ ॥ తోబ్ధేరితి । అబ్ధేశ్చతుర్థవర్ణాత్పరంతః త
గణశ్చేత్ తత్పూర్వా, తచ్ఛబ్దేనతశబ్దః పరామృశ్యతే తకారపూర్వా
అన్యావిపులాతవిపులానామ తాద్విపులానామేతి వావృత్తంభవతి ।
యథా, వాణ్యాభ, ఇతితగణః ॥ ఉదా ॥ వేదాంతనిర్ణీతామతి,
శాచార్యైరుద్దిష్టామహుః । దృష్టవతో మేభామినీం, హంతవిపులా
నష్టితా । అపిచ, రామోరామాం సీతాభిధాం, పార్శ్వేపశ్యన్ధ
న్వీతదా । ఊచేదృష్ట్వా మాయామృగం, ప్రోక్తాసేయంతాద్విస్తృ
తా । తాద్విస్తృతా తాద్విపులానామేత్యర్థః ॥ ఇత్యనుష్టుప్ప్ర
కరణమ్ ॥

అథషోడశమాత్రాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణం ॥ ద్వికగు
ణితవసులఘురచలధృతిరిహ ॥ ౧ ॥ మాత్రాసమకం
నవమో ల్గాంతమ్ ॥ ౨ ॥ జో గౌ వధాంబుధివి
శ్లోకః ॥ ౩ ॥ తద్యుగళాద్వానవాసికా స్యాత్ ॥ ౪ ॥
బాణాష్టనవసు యది లశ్చిత్రా ॥ ౫ ॥ ఇతిషోడశమా
త్రాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణం ॥ అథషోడశమాత్రా
త్మక చతుష్పాత్ప్రకరణం ॥ యదతీతవివిధ శుభల
క్షణయుక్తం, మాత్రాసమాదిపాదైః కథితం । అనియ
తవృత్త పరిమాణయుక్తం, ప్రథితంజగత్సుపాదా
కులకం ॥ ౧ ॥ ఇతిషోడశమాత్రాత్మక చతుష్పా
త్ప్రకరణం ॥

టీ॥ అ॥ మాత్రాసమకస్య వృత్తజాతీనాం లక్షణమాహ * ద్వికగుణితవసు లఘురచలధృతిరిహేతి ॥ ద్వాభ్యాంగుణితా ఆవృత్తితా ద్వికగుణితాః. స్వార్థే కన్ప్రత్యయః - వసవో౽ష్టౌ చ తే లఘవశ్చేతి వసులఘవః, వసుశబ్దేన అష్టసంఖ్యా వివక్షితా । అష్టౌ వసవ ఇతి శ్రుతేః లోకప్రసిద్ధేశ్చ, ద్వికగుణితా వసులఘవో యస్యాం సా ద్వికగుణితవసులఘుః షోడశలఘుకేత్యర్థః, ఇహాస్మిన్ మాత్రాసమక ప్రకరణే అచల ధృతిర్నామవృత్తం భవతి । అచలధృతిరితి కేచిత్ పఠంతి ॥ అయమర్థః, అత్ర షోడశమాత్రాః ప్రతిపాదం నియతా భవంతి, షోడశమాత్రా యది భిన్నరూపా భవంతి తదా అచలధృతి ర్నామ వృత్తం భవతీతి ॥ ౧ ॥ కించ * మాత్రాసమకం నవమో ల్గాంత ఇతి మాత్రాసమకమితి నామ, నవమో వర్ణః ల్ లఘుః, గ్ గురుః అంతశ్చ యస్య, భవతీతి శేషః । అయమర్థః । ప్రతిపాదం షోడశమాత్రాః యస్మిన్ తాసు నవమీ మాత్రా అష్టమ్యా దశమ్యా వా మాత్రయా సహైకీభావం న గచ్ఛేత్ కింతు సాపి భిన్నలఘురూపైవ స్యాత్

పంచదశీషోడశీచమాత్రే అన్యోన్యం సంయుజ్య ఏకగురుత్వం గచ్ఛేతాం, వ్యతిరిక్తమాత్రాణాం గురులఘుత్వకల్పనా యథారుచి స్యాత్, తథా చ సతి మాత్రాసమకం నామ వృత్తం భవతీతి ॥ షోడశమాత్రాత్మకత్వం గుర్వంతత్వం చ వక్ష్యమాణానాం విశ్లోకవానవాసికాచిత్రోపచిత్రాణాం వృత్తానామపి సమానం వేదితవ్యం ॥ ౨ ॥ కించ * జో న్లావథాంబుధివిశ్లోక ఇతి ॥ జః జగణః, న్లౌ నగణలఘూ, అథశబ్దో వికల్పార్థః ॥ తదుక్తం ॥ వికల్పానంతరారంభ ప్రశ్నాదౌ మంగళే ప్యథేతి ॥ అంబుధేశ్చతసృభ్యో మాత్రాభ్యః పరం జగణో భవేత్ అథవా నగణలఘూ భవేతాం తదా విశ్లోకో నామ వృత్తం భవతీతి ॥ ౩ ॥ కించ * తద్యుగళాద్వానవాసికా స్యాదితి ॥ తద్యుగళాదితి తచ్ఛబ్దేనాఽమ్బుధిః పరామృశ్యతే - అంబుధియుగళాత్ అష్టాభ్యో మాత్రాభ్యః పరమిత్యర్థః, అత్రాపి జో న్లావథేత్యేతావత్పదాన్యనువర్తంతే, వానవాసికా నామ, అయమర్థః అష్టాభ్యో మాత్రాభ్యః పరం జగణో వా భవేత్ నలఘూ వా భవతః, అన్యల్లక్షణం పూర్వవత్ తర్హి వానవాసికా నామ వృత్తం భవతీతి ॥ ౪ ॥ కించ * బాణాష్టనవసు యది లశ్చిత్రేతి । బాణాష్టనవసు, బాణశబ్దేన పంచత్వసంఖ్యా వివక్షితా, కందర్పబాణాః పంచేతి లోకప్రసిద్ధేః । పంచమాష్టమనవమేషు స్థానేష్విత్యర్థః । ల లఘుః యది చిత్రా నామ । అయమర్థః, పంచమాష్టమనవమస్థానే స్థితాః మాత్రాః పూర్వయా పరయా వా మాత్రయా సహైకగురుభావం న చ గచ్ఛేయుః, కథం తర్హి భిన్నలఘవో భవేయుః, అన్యల్లక్షణం పూర్వవత్, ఏవం చేచ్చిత్రా నామ వృత్తం భవతీతి ॥ ౫ ॥ కించ * అబ్ధియుగాద్ల్భశ్చేదుపచిత్రేతి । అయమర్థః, అష్టాభ్యో మాత్రాభ్యః పరం భగణః స్యాత్, అన్యత్పూర్వవత్, తర్హ్యుపచిత్రా నామ వృత్తం భవతీతి ॥ అబ్ధియుగాద్గల్భా ఉపచిత్రేతి కేచిత్పఠంతి ॥ తదాఽష్టాభ్యో మాత్రాభ్యః

పరంగః గురుః ల్ లఘుః యః యుగళశ్చగల్యాభవేయుర్యది సహ్యక్షపచిత్రానామ వృత్తం భవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥(కించ * యదతీతకృతవివిధలక్ష్మయుక్తైః, మాత్రాసమాదిపాదైఃకలితం । అనియతవృత్తపరిమాణసహితం, ప్రథితంజగత్సుపాదాకులకమితి ॥ అతీతాః ఉక్తాశ్చతేకృతైః వివిధైః నానాప్రకారైః లక్ష్మభిర్లక్షణైర్యుతాయుక్తాశ్చ అతీతకృత వివిధలక్ష్మయుక్తైః మాత్రాసమాదిపాదైః ఆదిశబ్దేనశ్లోక వానవాసికా చిత్రోపచిత్రాణాం పాదాగృహ్యంతే కలితంబద్ధం, అనియతవృత్త పరిమాణసహితం అనియతేనవృత్తాక్షర పరిమాణేన సహితం, ప్రథితంప్రసిద్ధం, పాదాకులకంనామ ॥ అయమర్థః॥ యదిమాత్రాసమక విశ్లోక వానవాసికాచిత్రోప చిత్రాణాం వృత్తానాం మధ్యేక్రమేణ వ్యుత్క్రమేణ వాయదిచ్ఛందద్వయో (స్త్ర)యాణాం చతుర్ణాంవా ఉక్తలక్షణైః పాదైర్యుక్తంతదా పాదానాం న్యూనాధికసంఖ్యాక్షర కత్వాదనియతేన వృత్తపరిమాణేన సహితం యద్దృశ్యతే తద్వృత్తం పాదాకులకంనామలోకేషు ప్రసిద్ధమితి ॥ అస్మిన్ శ్లోకేప్రథమఃపాదః చిత్రాస్యాత్ - పంచమాష్టమనవమస్థానేషు లఘూస్థితత్వాద్ద్వితీయం తత్త్వాచ్చ, ఏవంవిధలక్ష్యానురోధేన కృతత్వాత్క్రమేణవేత్యాది వ్యాఖ్యానంయుక్తముత్పశ్యామః?) ॥ ౭ ॥

మణి ॥ అథషోడశమాత్రాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణం ॥ ద్వికగుణితేతి॥ అత్రనహిగణానేషూ, ద్విపాత్ప్లోభకః నచతుష్పాత్, షోడశమాత్రః పాదః॥ వసుశబ్దేనాష్టత్వ సంఖ్యోచ్యతే,వసవోష్టౌచతే లఘవశ్చ ద్వికేన ద్విత్వసంఖ్యయా, స్వార్థేకన్, గుణితాః అభ్యస్తాః వసులఘవః షోడశలఘవోయస్యాః సాఅచలధృతిర్నామ ఇహఅస్మిన్ షోడశమాత్రాప్రకరణే, అచలధృతిరితీత్యపిపాఠః ॥ఉ॥ రణభువిదశరథసుత మురుగుణమథ, అచలధృతిమ[illegible]జల్పత ॥అపిచ॥

హిమరుచిదళధరఫణి విలసితభవ। అచలధృతిహరనుత భవహృది విమల॥ అచలధృతిహారస్యోదః ఇందోర్వా ॥ ౧ ॥ మాత్రాసమకమితి॥ మాత్రాసమకం నామవృత్తం, గ్ గురుః అంత్యే యస్య తత్ గంతం గుర్వంతం భవతి, యత్రనవమో వర్ణః ల్ లఘురేవ భవతి ష్షోడశమాత్రాణాం గురులఘుత్వకల్పనాయథారుచిస్స్యాత్॥ యథా॥ న, ఇతినవమో మాత్రాలఘుః। తం, ఇతిచరమో గురుః ॥ఉదా॥ పిత్రా కథితా జనకస్య సుతా, మాత్రాసమకం వరయేతి రామం॥ మాత్రా జనన్యా భువా సమకం సమం యథా భవతి తథా, భూమేరపి క్షణపత్నీత్వాదితి భావః॥ అపిచ॥ భ్రాత్రా కథితా ద్రుపదస్య సుతా, మాత్రాసమకం వరయేతి చ పా॥ అత్ర అసమక మపదృశమననురూపం భూపం మావరయేతి కథితా ॥ ౨ ॥ జగావితి ॥ అంబుధేశ్చతుర్థ్యాః షకలాయాః పరం జః జగణః గౌ గురుద్వయం చ యది శ్లోకో నామ। యథా, వధాంబు, ఇతి జగణః। ధైర్యా, ఇతి గురూ॥ ఉదా॥ గౌరీపతిమర్మాంతశ్చిత్తం, ప్రీణాతి చకాస్తు భూః శ్లోకః భూపశ్లోకః అభిప్రాయ గర్భ బిరుదపద్యః ॥అపిచ॥ ధర్మం పరిత్యజన్ భూలోకే, రాజా న రాజతే విశ్లోకః। విశ్లోకః విగతయశాః-పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇతి కోశః ॥ ౩॥ తద్యుగళాదితి॥ తచ్ఛబ్దేనాంబుధిః పరామృశ్యతే। తద్యుగళాత్ అంబుధియుగళాత్ అష్టమ్యాః మాత్రాయాః పరం జగణో గురుద్వయం చ యది వానవాసికా నామ॥ యథా, నవాసి, ఇతి జగణః, కాస్స్యా, ఇతి గురూ చ ॥ఉదా॥ నీతిమతో వ్యాగమోదితార్థం, మానయతో ధర్మసంగ్రహోచ్ఛ్రః ॥ ౧ ॥ అపిచ, భూమిపతే శ్శత్రు రాజస్పృధ్యాఖ్యం, మంత్రిబలాద్వానవాసికాస్స్యాత్ ॥ ౨ ॥ ఏతచ్ఛ్లోకద్వయమేకాన్వయం॥ వనవాసికానామకనమాసనం మంత్రిబలాదేవ భవతీతిభావః॥ వాస్స్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థే చ ప్రకీర్తిత ఇతి యాదవః॥ ౪ ॥ బాణేతి॥ బాణాష్టనవసు పంచమ్యష్టమీ నవమీ

షట్కలాసు లో యది లఘుశ్చేచ్చిత్రావృత్తం। యథా, ష్ట, ఇతి పంచ
మీ, సు, యా, అష్టమీనవమ్యౌచలఘవః॥ఉదా॥ నీలాబ్జదళరుగమ
లోరామః, చిత్రాంమృగరుచిమన్వితాంచేష్ట ॥౧॥ అపిచ॥ నీలాబ్జదళ
రుగమలఃకృష్ణః, పాయాత్సవిదధదధికాం జ్ఞప్తిం ॥౨॥కించ॥ శోకాంక్ష
శముకదరచక్రాంకం, విద్యాత్రిపదతియమభోచిత్రా ॥ అత్రోదా
హృతేషు త్రిషుపద్యేషు ద్వితీయంతృతీయంచైకవాక్యం। ఇతిషోడ
శమాత్రాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణం ॥ ౫ ॥ అథషోడశమాత్రాత్మకచ
తుష్పాత్ప్రకరణం॥ యదితి ॥ యత్ వృత్తం అతీతవివిధ శుభలక్ష్మ
యుక్తైః అతీతాఉక్తాస్తే వివిధైర్నానాప్రకారైః శుభైః రమణీ
యైః లక్ష్మభిర్లక్షణైః యుతాఃసమేతాశ్చతైః మాత్రాసమాదిపా
దైః, ఆదిశబ్దేనస్వస్వలక్షణయుత శ్లోకవానవాసికా చిత్రాత్మకైః
పాదైః కథితంకల్పితం క్రమేణైనరచితమితియావత్, ఏవంపాదా
నాంభిన్నలక్షణత్వాదేవ అనియతవృత్త పరిమాణయుక్తం నియతే
న నియమితేనవృత్త పరిమాణేన వృత్తమేతావ దక్షరమితిప్రమా
ణేన యుక్తంసహితం నభవతీతితథా, నియతవృత్తప్రమాణ రహిత
మితియావత్, ఏవంభూతమేతత్ జగత్సుప్రసిద్ధం పదాకులకంనామ
వృత్తం భవతి, భిన్నలక్షణపాదత్వాత్ పదాకులకమిత్యన్వర్థసంజ్ఞా।
యథా ॥ మాత్రాసమకలక్షణం ప్రథమేపాదే। శు, ఇతి నవమీ
మాత్రాలఘురూపా। త్రై, ఇత్యంతోగురుః। ద్వితీయేపాదేపి శ్లో
కలక్షణం। సమాది, ఇతిజగణః। పాదైః, ఇతిగురూ। తృతీయేవా
నవాసికా లక్షణం, అష్టమ్యాః కలాయాఃపరం, రిమాణ, ఇతిజగణః
యుక్తం, ఇతిగురూ। చతుర్థేచిత్రాలక్షణం। జ, ఇతిపంచమీ।
సు, ఇత్యష్టమీ। చ, ఇతినవమీచ లఘుః॥ ఉదా॥ సురసంఘ
మునిదితిజ సిద్ధవరైః ధ్యాతాంతథైవనిత్యం ప్రణతాం। భజతసమ
స్త జననాశకర్త్రీం, గిరిజామిహేతిచ పదాకులకం-ఇతిషోడశమా
త్రాత్మక చతుష్పాత్ప్రకరణం ॥ ౧ ॥

(అథలఘుజ్ఞానోపాయః ॥ అక్షరపిండద్విగుణం, మా
త్రోత్య్యక్తం తతశ్చయచ్ఛేషమ్ । తల్లఘ్వపీతి జ్ఞేయం
కరణమిదం సర్వజాతీనామ్) ॥ ౧ ॥

మ. శ ॥ జ్ఞానదీపాభిధానం గాఙ్గేయ గోపాల మిశ్రీయ వ్యాఖ్యానం॥ అథాత్రిలఘుసంఖ్యాది ప్రత్యయాః కథ్యంతే । నను చ శిఖాదీన్యపి వృత్తాని నిరూప్య తదనంతరమేవామీ ప్రత్యయా వక్తుముచితాః తేషామపి మాత్రావృత్తత్వాత్ । నైతదేవం, నహి శిఖాదీని మాత్రావృత్తాని-మాత్రాప్రధానత్వాభావాత్ - కింతు వర్ణాదివదనియత గురులఘు సన్నివేశాన్యేతాని । తస్మాద్యుక్తః ప్రకరణాదేవాముత్కర్షః । తత్రాదౌ లఘుసంఖ్యా ప్రత్యయం పద్యార్ధ్యయాహ ॥ అక్షరపిండేతి । అక్షరపిండః అక్షరసంఖ్యా తద్ద్వితయం తద్ద్విగుణా సంఖ్యేత్యర్థః, తత్ మాత్రోత్యక్తం కార్యం, మాత్రాసంఖ్యయా హీనం కుర్యాదిత్యర్థః, తతశ్చ అనంతరం యత్ శేషం భవతి యా సంఖ్యా శిష్యతే తత్ లఘు, తావంతి లఘ్వక్షరాణీతి అస్మిన్ శ్లోకే భవంతీతి జ్ఞేయం, తదిదం సర్వాసామేవ వృత్తజాతీనాం లఘుసంఖ్యాజ్ఞానే కరణం సాధనం భవతి, నతు కతిపయానామిత్యర్థః । అతః సర్వవృత్తానామితి వక్తవ్యే సర్వజాతీనామితి వచనస్యేదం ప్రయోజనమ్ ॥ శ్లో ॥ జాతిమత్స్వేవ వృత్తేషు లఘ్వాదిప్రత్యయా ఇమే । ఆర్యాదిషు ప్రవర్తంతే న వక్త్రాదిష్వజాతిషు । కిం పునర్లక్షణం జాతిమద్వృత్తానాం తదుచ్యతే । సర్వాసు యస్య వృత్తస్య వ్యక్తిష్వేకా ప్రవర్తతే ॥ మాత్రాసంఖ్యా జాతిమత్ తద్వ్యక్తిం జాతివర్జితం । ఆర్యాయా ఉద్గీతేశ్చ సర్వేష్వవాంతర భేదేషు సప్తపంచాశదేవ మాత్రా భవంతి, గీతివైతాళీయా పాతలికానాం షష్టిః, ఉపగీతేశ్చ తు పఞ్చాశత్, ఆర్యాగీత్యౌపచ్ఛందసికా ఽ పరాంతికా ఽ చలధృత్యాద్యనంగక్రీడా విద్యున్మాలా చ ప్పక మాలానాం చతుష్షష్టిః, చారుహాసిన్యాః షట్పఞ్చాశత్, శిఖాఖ్య

జయోద్వీర్షష్టిః, అతిరుచిరాయా అష్టపంచాశత్, శ్రియా అష్టౌ, స్త్రియః షోడశ, ఇత్యేవం సర్వత్ర తత్తన్మాత్రాసంఖ్యానువృత్తిరత్రానుసంధేయా । తస్మాదార్యాదీని వృత్తాని జాతిమంతి, యేష్వవాంతరభేదేషు ఏకామాత్రాసంఖ్యానువర్తతే యథావక్త్రాదిషు ఉపజాతిషు పదచతుర్ధ్వేషు చ తాని తు జాతిరహితాని వృత్తాని, తేష్వేతేలఘ్వాది ప్రత్యయానప్రవర్తంతే । అథేదానీమార్యాయామయం లఘుప్రత్యయ ఉదాహ్రియతే । శ్లో॥ అక్షరాణి తు షట్త్రింశదార్యాయాం సంతి కుత్రచిత్ । కియంత్యత్ర లఘూనీతి ప్రశ్నే మాత్రాపిండః పరి॥ అత్ర అక్షరపిండః షట్త్రింశత్ ౩౬, తద్ద్వితయం ద్విసప్తతిః ౭౨, మాత్రాసంఖ్యా సప్తపంచాశత్ ౫౭ తద్రహితే అక్షరపిండ ద్వితయే శేషం పంచదశ, ౧౫, తస్మాత్తస్యామార్యాయాం పంచదశలఘూనీతి ప్రబ్రూయాత్॥ తద్యథా, గచ్ఛతిపురశ్శరీరం, ధావతి పశ్చాదసంస్తుతం చేతః । చీనాంశుకమివ కేతోః, ప్రతివాతంనీయమానస్య । అస్యామార్యాయాం షట్త్రింశదక్షరాణి, తేషుపంచదశలఘూని, అత్ర పూర్వార్ధే అష్టలఘూని ఉత్తరార్ధే సప్తలఘూని । అథవైతాళియో, అక్షరపిండః అష్టత్రింశత్, తద్ద్వితయం షట్సప్తతిః ౭౬, మాత్రాసంఖ్యా షష్టిః ౬౦, తద్రహితాక్షర పిండే శేషం షోడశలఘూని, తత్రపూర్వార్ధే అష్టౌ, ఉత్తరార్ధే చాష్టౌ, ఇతి ॥ ౧ ॥

అథ గురులఘుజ్ఞానోపాయః। వృత్తస్యలావినావర్ణైః;
గావర్ణా గురుభిస్తథా । గురవోలైర్దలేశేనిత్యం,
ప్రమాణమితినిశ్చితమ్॥ ౨॥ ఇతి గురులఘుజ్ఞానోపాయః॥

ధీశో ॥ అ ॥ ఆర్యాదివృత్తానాం గురులఘువర్ణ సిద్ధేశోపాయమాహ * వృత్తస్యలావినావర్ణైః గావర్ణాగురుభిస్తథా। గురవోలైర్దలేశేనిత్యం ప్రమాణమితినిశ్చితమితి ॥ వృత్తస్యపథ్యార్యా

దేః, లో-మాత్రాః గాః గురవః, భవన్తీతి శేషః । లై లఘుభిః, దళైరర్ధైః, కృతే సతీతి శేషః । నిత్యం నియతం, పరిమాణం సంఖ్యా, నిశ్చితం జ్ఞాతం, అయమన్వయః, వృత్తిస్యలాఘవైర్వర్ణైర్వినా గా భవన్తీతి పరిమాణం నిత్యం నిశ్చితం। తథాలాః గురుభిర్వినా వర్ణా ఇతి పరిమాణం నిత్యం నిశ్చితం । తథాలా లైర్వినాదళైః కృతే సతి గురవో భవన్తీతి పరిమాణం నిత్యం నిశ్చితమితి ॥ అత్ర గురుపరిజ్ఞానం నిమిత్తీకృత్యో పాయద్వయముక్తం, లఘుపరిజ్ఞానోపాయో వృత్తిస్థ ఏవ భవతి- తథాహి- గురవ ఇయన్త ఇతి జ్ఞానే సతి ఏకో గురుర్ద్వే మాత్రే ఇతిగణన యా గురుసంఖ్యయా యావత్యో మాత్రా భవన్తి తాః పరిమాణాత్ విహాయ అవశిష్ట మాత్రా సంఖ్యా కో లఘవ ఇతి జ్ఞాతుం శక్యాః, అత ఏవ లఘుపరిజ్ఞానోపాయః పృథఙ్నోక్తః । ఏతావత్యుక్తే వృత్తస్య శ్లోకస్యార్థో-ఽస్పష్ట ఏవాభూత్, తస్మాత్స్పష్టీకరణార్థ మిదముచ్యతే । పథ్యార్యాయాస్సప్తపఞ్చాశన్మాత్రా భవన్తి, ఏవం విపులాయా ముఖచపలాయా జఘనచపలాయా ఉద్గీత్యాశ్చ, గీతేష్షష్టిర్మాత్రాః, ఉపగీతేశ్చతుః పఞ్చాశత్, ఆర్యాగీతేశ్చతుష్షష్టిః । వైతాలీయస్యషష్టిః, ఏవమౌపచ్ఛన్దసికాయా ఉదీచ్యవృత్తి ప్రాచ్యవృత్తిప్రవృత్తకాపరాన్తికాచారుహాసినీనాం । ఔపచ్ఛన్దసికస్యాష్టషష్టిః । పాదేషు షోడశమాత్రాణాం వృత్తానాం చతుష్షష్టిః । శిఖాయాః ఖఞ్జాయాశ్చ త్వింశత్యధికం శతం-అనఙ్గక్రీడాయా అష్టావింశత్యధికం శతం। అతిరుచిరాయాష్షోడశాధికం శతం । వర్ణనియమవతామపి వక్త్రవృత్తానాం లక్ష్యానురోధేన మాత్రానియతిరవగన్తవ్యా వక్ష్యమాణానాం శ్రీవృత్తప్రభృతీనాంచ। ఏవమేతాసాం మాత్రికానాం వృత్తానాం మధ్యే కశ్చిత్ పథ్యార్యావృత్తం రచయిత్వా మయా రచితస్య పథ్యార్యావృత్తస్య వర్ణాః ఏతావన్తః గురవో లఘవశ్చ కియన్త ఇతి భవేయురితి యది పృచ్ఛేత్ తదా తే సర్వే వర్ణానాం స్థా

నాం యావతీ సంఖ్యా భవతి తావత్సంఖ్యాకాసు సప్తపంచాశతో మాత్రాణాం మధ్యే త్యక్తాసు అవశిష్టా మాత్రా యావత్సంఖ్యాకా భవంతి తావంత ఏవ గురవో వాచ్యాః, గురువ్యతిరిక్తాక్షరసంఖ్యాకా లఘవో వక్తవ్యాః, తథా గురవ ఇయంతః కతి వర్ణా లఘవశ్చేతి యది పృచ్ఛేత్తదా ఽనన్తరోక్తానాం గుణానాం యావతీ సంఖ్యా భవతి తావత్సంఖ్యాకాసు మాత్రాసు సప్తపంచాశతో మాత్రాణాం మధ్యే అపాస్తాసు పరిశిష్టా మాత్రా యావత్సంఖ్యాకా భవంతి తావత్సంఖ్యాకా వర్ణా వాచ్యాః, గురుసంఖ్యాయాం ద్విగుణీకృతాయాం యావతీ సంఖ్యా భవతి తావత్సంఖ్యాకాసు మాత్రాసు అపాస్తాసు అవశిష్టమాత్రాసంఖ్యాకా లఘవో వాచ్యాః, తథా లఘవ ఇయంతః కతి వర్ణా గురవశ్చేతి యది ప్రశ్నం కుర్యాత్తదా తదుక్తలఘుసంఖ్యాకాసు మాత్రాసు సప్తపంచాశతో మాత్రాణాం మధ్యే పరిగమితాసు అవశిష్టాసు మాత్రాసు అర్ధీకృతాసు ఏకస్యార్ధస్య మాత్రా యావత్యో భవంతి తావత్యో గురవో వాచ్యాః, గురులఘుమిశ్రణే సతి యావతీ సంఖ్యా తావత్సంఖ్యాకా వర్ణా వక్తవ్యాః ॥ యథా ॥ త్రిష్వంశకేషు పాదో, దళయోరాద్యేషు దృశ్యతే యస్యాః । పథ్యేతి నామతస్యాః, ఛందోవిద్భిస్సమాఖ్యాతమ్-అస్మిన్ వృత్తే ౫౭ సప్తపంచాశన్మాత్రాః, వర్ణాస్తు 33 త్రయస్త్రింశత్, గురవశ్చతుర్వింశతి ౨౪, లఘవః నవ, ౯, ... *

న్యాసః

వర్ణా ఇయన్తః గురవో లఘవశ్చ
కియంత ఇతి ప్రశ్నః ।
వృత్తమాత్రాః సప్త)
పంచాశత్,) ౫౭
వృత్తవర్ణాః త్రయ)
స్త్రింశత్) 33

అవశిష్టామాత్రాః) ౨౪
శ్చతుర్వింశతిః.) గురవ ఇ
) త్యుత్తరమ్
వృత్తాక్షరాణి త్రయ) 33
స్త్రింశత్,) —
వృత్తగురవశ్చతు)

ర్వింశతిః,) ౨౪
అవశిష్టాక్షరాణి నవ ౯ లఘవ
ఇత్యుత్తరమ్ ॥
గురవఇయంతః కతివర్ణాలఘ
వశ్చేతిప్రశ్నః ॥
వృత్తమాత్రాస్సప్త)
పంచాశత్,) ౫౭
వృత్తగురవశ్చతు)
ర్వింశతిః,) ౨౪
అవశిష్టమాత్రా త్రయస్త్రిం
శత్ - 33
వర్ణా ఇత్యుత్తరం.
వృత్తమాత్రాస్సప్త)
పంచాశత్ ౫౭)
ద్విగుణీకృతా గురవః)
అష్టచత్వారింశత్ ౪౮)
అవశిష్టమాత్రా నవ, ౯, తావన్త

ఏవ లఘవ ఇత్యుత్తరం.
లఘవఇయన్తః కతివర్ణాః
గురవశ్చ ఇతి ప్రశ్నః ॥
వృత్తమాత్రాస్సప్తపం)
చాశత్) ౫౭
వృత్తలఘవః నవ, ౯
అవశిష్టమాత్రా అష్ట)
చత్వారింశత్) ౪౮
అర్ధీకరణే ఏకస్యార్ధ)
స్యమాత్రాశ్చతుర్విం)
శతిః, ౨౪, గురవ ఇత్యుత్తరమ్)
గురులఘుమిశ్రణేన వర్ణ
సంఖ్యాపరిజ్ఞానం
వృత్తగురవశ్చతుర్వింశతిః, ౨౪
వృత్తలఘవః నవ- ౯
సంకలితా స్త్రయ)
స్త్రింశత్ 33 వర్ణా ఇత్యుత్తరమ్

ఏవం విపులాదిష్వపి బోద్ధవ్యమ్ * (జ్ఞానదీపాభిధానం గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయవ్యాఖ్యానం ॥ అథైష్వేవ వృత్తేషు గుర్వాది ప్రత్యయాన్ పథ్యావక్త్రేణాహ ॥ వృత్తస్యలా ఇతి ॥ లా ఇత్యనేన శబ్దేన లఘవా చినా మాత్రా లక్ష్యంతే, వర్ణశబ్దేనాక్షరాణి లక్ష్యంతే, గాః గుర్వక్షరాణి, లైః లఘ్వక్షరైః, దళే అర్ధసతీత్యర్థః, తదయమర్థః । వృత్తస్య మాత్రా అక్షరైర్వినాకృతాశ్చేత్ శేషాః గుర్వక్షర సంఖ్యా భవతి ॥ శ్లో॥ ద్విచత్వారింశ దేకస్యాం గీత్యాం సంత్యక్షరాణి తు । కియంత్యత్ర గురూణీతి ప్రశ్నో మాత్రాపదం ప్రతి ॥ అత్ర వృత్తస్య లాః షష్టిః. ఏతాసు వర్ణసంఖ్యయా ౪౨ ద్విచత్వారింశతా రహితాసు శేషాః అష్టాదశ, ౧౮ ఏస్యాత్తస్యాం గీత్యామష్టాదశ గురూణీతి

బ్రూయాత్ ॥ తద్యథా ॥ పర్వతరాజసుతాయాః పులకాంకురవతిమండితేఽపచయోః । వదనేచకాంతిభరితే వలంతినయనాని సస్పృహాంశంభోః ॥ ఇతి ॥ వర్ణాగురుభిస్తద్వేతి ॥ వృత్తలాగురుభిర్వినాకృతాశ్చేత్ శేషాఅక్షరసంఖ్యాభవతి ॥ శ్లో ॥ గుర్వాణ్యుద్గీతివృత్తేతుసంతి ద్వావింశతిః క్వచిత్ ॥ అక్షరాణికియంత్యస్యా మితిమాత్రావిదంవదేత్ ॥ అత్ర వృత్తస్యలా, ౫౭ సప్తపంచాశత్, తస్యాం గురుసంఖ్యయా ౨౨ ద్వావింశత్యా రహితాయాం శేషాః ౩౫ పఞ్చత్రింశత్, తస్మాత్తస్యా ముద్గీత్యాం పంచత్రింశదక్షరాణీతివాచ్యం ॥ తద్యథా ॥ కేదారపాషాణరతాః కాశీతలవాహినీగంగా ॥ కంసంజఘానకృష్ణః కంబళవంతంనబాధతేశీతమ్, ఇతి ॥ అత్రహిద్వావింశతిగుర్వాణి, పంచత్రింశదక్షరాణి ॥ గురవోలైర్దళ ఇతి ॥ వృత్తస్యమాత్రాలైర్లఘుభిః వినాకృతాశ్చేత్ శేషదళేకృతేఅర్ధేకృతేసతి గురుసంఖ్యాభవతి ॥ ని ॥ ఉత్సేధఖండవర్ణేషు శ(స్త్ర)చ్ఛేదేదళంమతమితి మేదినీ ॥ శ్లో ॥ ఉపగీత్యాంతుకస్యాం చిల్లఘూనిదశతత్రితు । కతిగుర్వక్షరాణీతిప్రశ్నే మాత్రావిదంప్రతి ॥ అత్రవృత్తస్యమాత్రాశ్చతుః పఞ్చాశత్, ౫౪ తాసులఘుసంఖ్యయా ౧౦ దశత్వరూపయారహితాసు శేషాః ౪౪ చతుశ్చత్వారింశత్, తాసు దళేసతి ౨౨ ద్వావింశతిః, ఏతావంత్యత్ర గుర్వాణీతి వాచ్యమ్ ॥ తద్యథా ॥ ఇహసూచితమాత్రాణామర్థానాం సూరిభిః పూర్వైః(?) ఉపగీతిరియంవక్త్రే నిత్యంస్థేయాదభిజ్ఞానామ్ ॥ అత్రహిచతుః పంచాశన్మాత్రాసులఘురూపాభిర్దశమాత్రాభిర్వర్జితాస్వవశిష్టానాం ౪౪ చతుశ్చత్వారింశతో మాత్రాణామర్ధీభూతా ద్వావింశతిః గుర్వక్షరసంఖ్యాభవతి । తస్మాదుపగీత్యాం ద్వావింశతిగుర్వక్షరాణీతికథయేత్ ॥ నిత్యంప్రమాణమితి నిశ్చితమితి ॥ ఇతిశబ్దోత్రిప్రదర్శనార్థః, తేనగురుప్రత్యయద్వారకో లఘుప్రత్యయఃల

ఘుప్రత్యయద్వారకోఽక్షరప్రత్యయశ్చ పరిగృహ్యేతే, తయోరనుపదేశస్తు శిష్యబుద్ధ్యుద్దీపనార్థః । తథాహి-ఇహ తావల్లఘుప్రత్యయో గురుప్రత్యయశ్చేతి ద్వౌ ప్రత్యయౌ అక్షరద్వారకావుక్తౌ, ఏవం గురుద్వారకావపి ద్వౌ ప్రత్యయౌ సంభావ్యేతే, తథా లఘుద్వారకౌ ద్వౌ, తత్ర గురుద్వారకయోః లఘుద్వారకయోశ్చ ఏకైకస్మిన్ కథితే శేషౌ ప్రత్యయౌ శిష్యైస్స్వయమేవ ఊహ్యౌ భవేతామితి గ్రంథకారాభిప్రాయః । తావిదానీం బ్రూమః ॥ ద్విగుణగురుసంఖ్యయోనా మాత్రాసంఖ్యా తు భవతి లఘుసంఖ్యా । లఘుసంఖ్యాయుతమాత్రాదళమిహ సంఖ్యాఽక్షరాణాం చ ॥ శ్లో ॥ ఆర్యాగీత్యాం గురూణ్యాసన్ కస్యాం చిత్పంచవింశతిః । కియంతి తు లఘూనీతి ప్రశ్నే మాత్రావిదం ప్రతి ॥ అత్ర మాత్రాసంఖ్యా ౬౪ చతుష్షష్టిః, గురుసంఖ్యా ౨౫ పంచవింశతిః, సా ద్విగుణా ౫౦ పంచాశత్, తయోనాయాం మాత్రాసంఖ్యాయాం శేషాః ౧౪ చతుర్దశ, ఏతావంతి తస్యాం లఘూనీతి వాచ్యమ్ ॥ తద్యథా ॥ అథ నిజరాజ్యం తేన ప్రశాసినవేన శత్రురాజ్యం తేన । యేనాఽరాజ్యం తేన శ్రియా దిశో యస్య విహాతి రాజ్యం తేన, ఇతి । శత్రురాజ్యం తేన రిపుపఙ్క్తి-మృత్యునా, ఇనశ్రియా సూర్యశోభన యేన దిశః అరాజ్యంత అశోభ్యంత తేన నవేన నిజరాజ్యం ప్రశాసి శాసితం, యస్య ఆజ్యం తేముద్ధమధ్యావిహాతి రంతరాయః-న - సర్వత్ర జయ ఏవేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అస్యామేవ లఘూన్యాసన్నార్యాగీత్యాం చతుర్దశ ॥ అక్షరాణి కియంతి స్యు రితి మాత్రావిదం వదేత్ ॥ అత్ర లఘుసంఖ్యా ౧౪ చతుర్దశ, మాత్రాసంఖ్యా ౬౪ చతుష్షష్టిః, తదుభయయోగసఙ్ఖ్యా ౭౮ అష్టసప్తతిః, తద్దళం ౩౯ ఏకోనచత్వారింశత్, ఏతావంతి తస్యామార్యాగీత్యామక్షరాణీతి వాచ్యం ॥ తద్యథా ॥ అథ నిజరాజ్యం తేనేతి పూర్వోక్తమేవోదాహరణమ్ ॥ ఏవమన్యత్రాప్యనుసంధేయం ॥)

మూ॥ అథవృత్తానాం గురులఘుజ్ఞానోపాయమాహ ॥ వృత్తస్యేతి ॥ వృత్తస్యజాత్యేకవచనం, వృత్తానామిత్యర్థః, లాః మాత్రాఇత్యర్థః, వర్ణైర్వినాఅక్షరైర్వినాకృతాః గాః గురవఃభవంతి, అక్షరైర్వినాకృతామాత్రా గురవోభవంతీత్యర్థః । వర్ణాః గురుభిస్తథేతి ॥ గురుభిర్వినాకృతావర్ణాః లాః లఘవోభవంతి ॥ గురవోలైరితి ॥ లైఃలఘుభిఃవినాకృతావర్ణాః గురవోభవంతి । అత్రపూర్వం వర్ణైర్వినాకృతామాత్రాః గురవః, ఇతి, ఇదానీంలఘుభిర్వినాకృతావర్ణాః గురవఇతిబోద్ధవ్యమ్ ॥ దళేనిత్యమితి ॥ దళేఅర్థేనిత్యంనియతం ఇతిఏవంప్రమాణం గురులఘుప్రమితిః నిశ్చితంవృత్తేషు నిర్ణీతమ్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి, యస్యకస్యాపివృత్తస్యార్థే తదక్షరాణిమాత్రాః కుర్యాత్ తాసుతదక్షరసంఖ్యాకా విహాయశిష్టామాత్రాయావత్యస్తావంతో గురవోభవంతి, తావద్భిర్గురుభిర్వినాకృతాః వృత్తార్థవర్ణాయావంతస్తావంతో లఘవోభవంతి, తావద్భిర్లఘుభిర్వినాకృతాని వృత్తార్ధాక్షరాణ్యపి గురవోభవంతీతి ॥ యథా ॥ వాగర్థావివసంపృక్తౌ వాగర్థప్రతిపత్తయే । జగతఃపితరౌవందే పార్వతీపరమేశ్వరౌ ॥ అస్యపూర్వస్మిన్నర్థే ౨౭ సప్తవింశతిఃకలాః- వర్ణాస్తు ౧౬ షోడశ - తైఃవినాకృతాః కలాః ౧౧ ఏకాదశ, తావంతోగురవః, తైర్వినాకృతావర్ణాః ౫ పంచ- తావంతోలఘవః, తైర్వినాకృతావర్ణాః౧౧ఏకాదశ, తావంతోపి పూర్వవదేవగురవః . ...*

న్యాసః.

గురుపరిజ్ఞానం	లఘుపరిజ్ఞానం
పూర్వదళేమాత్రాః ౨౭సప్తవింశతిఃఅస్యార్థస్యవర్ణాః౧౬షోడశ తైర్వినాకృతా అవశిష్టాః కలాః ౧౧ ఏకాదశ తావన్తఏవగురవః.	వృత్తస్యఅర్థేవర్ణాః ౧౬ షోడశ, గురవః ౧౧ ఏకాదశ, తైర్వినాకృతా అవశిష్టావర్ణాః ౫ పంచ తావన్తఏవలఘవః ।

ప్రస్తారాంతరే ౨ గురుపరిజ్ఞానం.

కిఞ్చ ॥ అథప్రజానామధిపః ప్రభాతేజాయా ప్రతిగాహిత గంధమాల్యాం । వనాయపీతప్రతిబద్ధ వత్సాం యశోధనోధేను

వృత్తార్ధాక్షరాణి ౧౬ షోడశ
అస్మిన్నర్ధేలఘవః ౫ పంచ,
త్రైర్వినాకృతాన్యవశిష్టాక్షరాణి
౧౧ ఏకాదశ,
ఏతావ న్తఏవగురవః

మృషేర్ముమోచ ॥ అస్యశ్లోకస్య ప్రథమదళేమాత్రాః ౩౫ పంచ త్రింశత్, వర్ణాః ౨౨ ద్వావింశతిః, త్రైర్వినాకృతామాత్రాః ౧౩ త్రయోదశ, తావంతోగురవః । ఏత్రైర్వినాకృతాఃవర్ణాః ౯ నవ, తావంతోలఘవః । త్రైర్వినాకృతావర్ణాః౧౩ త్రయోదశ, తావంతశ్చ ప్రాగ్వద్గురవః । ఏవంసర్వత్రాపిజ్ఞేయమ్ ॥ ౬ ॥ ఇతిగురులఘు జ్ఞానోపాయః ॥

అథభిన్నభిన్నమాత్రాసంఖ్యాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణ
మ్ * శిఖిగుణిత దశలఘు రచిత మపగతలఘుయుగ
ళమపరమిదమఖిలమ్॥ సగురుశకలయుగళకమ పిసుప
రిఘటిత లలిత పదవితతి భవతిశిఖా ॥ ౧ ॥

ధీశో ॥ అ ॥ మాత్రాసమకానాం మధ్యేషోడశమాత్రాణి వృత్తానిలక్షయిత్వా ఇదానీంమాత్రాధిక్యేన భిన్నానాంలక్షణమాహ * శిఖిగుణితదశ లఘురచితమపగత లఘుయుగళమిదమపర మఖిలమ్ । సగురుశకలయుగళకమపి సుపరిఘటితలలిత పదవితతి భవతిశిఖేతి ॥ శిఖినోగ్నయః, అనేనత్రిత్వసఙ్ఖ్యావివక్షితా ॥శ్రు॥ త్రయోవాఅగ్నయో హవ్యవాహనోదేవానాం కవ్యవాహనః పితౄణాగం సహరక్షాఅసురాణాం తఏతహ్యాశగం సంతేమాంవరిష్యతే మామితిశ్రుతేః । త్రయోగ్నయశ్చాహవనీయశ్చ పంచాత్యాదిలోకప్రసిద్ధేశ్చ ॥ శిఖిభిస్త్రిభిర్గుణితాః వర్గితాః శిఖిగుణితాః దశచ తేలఘవశ్చేతి దశలఘవః - శిఖిగుణితాశ్చతె దశలఘవశ్చేతి శిఖి

గుణితదశలఘవః త్రింశల్లఘవ ఇత్యర్థః, తైః రచితం శిఖిగుణితదశలఘురచితం, ఇదం, ప్రథమచరణమితి శేషః । ఇదమితి నపుంసకలింగనిర్దేశ ప్రయోగసామర్థ్యాదేవ నపుంసకలింగస్య చరణశబ్దస్యాధ్యాహారఏవ యోగ్య ఇతి గమ్యతే । చరణశబ్దస్యోభయలింగత్వాత్, తదుక్తమమరసింహేన । పదఙ్ఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియామితి । నత్వర్ధమితి పదమధ్యాహర్తుముచితం, తథాసతి శిఖిగుణితేత్యాదికస్య భవతి శిఖేత్యంతస్య వాక్యస్య ఏకశ్లోకత్వం స్యాత్, తథాత్వే చేదమేకమర్ధం కథంచిద్ద్విరావర్త్య శ్లోకః కర్తవ్య ఇతి చిరంతనవ్యాఖ్యానం విరుద్ధ్యేత । అపరం ద్వితీయం చరణం అఖిలం సర్వం, సగురు గురుసహితం, శకలయుగళకం చరణద్వయం, ఏవం రచితం చేదితి శేషః । సుపరిఘటితలలిత పదవితతి సుష్ఠుపరిబద్ధకోమల పదవిస్తృతి ॥ అయమన్వయః ॥ శిఖిగుణితదశలఘురచితం అపగతలఘుయుగళం సగురు చ భవతి చేదిదం ప్రథమం చరణం భవతి, శిఖిగుణితదశలఘురచితం అఖిలం సగురు చ భవతి చేదిదమపరం చరణం భవతి - సుపరిఘటితలలిత పదవితతి శకలయుగళకమప్యేవం రచితం చేచ్ఛిఖానామ వృత్తం భవతీతి । ఏతదుక్తం భవతి, శిఖావృత్తస్య ప్రథమే పాదే అష్టావింశతిర్లఘవః అంతే గురుశ్చైకః, తృతీయేప్యేవం, ద్వితీయే పాదే త్రింశల్లఘవః అంతే గురుశ్చైకః, చతుర్థే పాదేప్యేవమితి ॥ ౧ ॥

మణి ॥ శిఖిగుణితేతి ॥ శిఖిభిః అగ్నిభిః త్రిభిః గుణితైః వర్ధితైః దశభిః లఘుభిః రచితం, త్రింశల్లఘుభిరచితమిత్యర్థః, అపగతలఘుయుగళం లఘుద్వయహీనం, అష్టావింశతి లఘురచితమితి యావత్, ఏవం పూర్వార్ధలక్షణం । అపరం ఉత్తరార్ధం ఇదమఖిలం ఏభిస్త్రింశతా లఘుభిః సంపూర్ణం, సగురు శకలేతి ॥ శకలయుగళకమపి అర్ధద్వయమపి సగురు అంతే గురుసహితం యది తర్హి శిఖా

నామద్విపాద్వృత్తి భవతి- అత్రసచతుర్భిః పాదైః శ్లోకః కిన్తువ్యా
ఖ్యామేవ । త్రింశత్సంఖ్యాయా ద్వేసంఖ్యావ్యపకర్షణమిత్యనుక్త్వా
అష్టావింశతి లఘురచితమితి స్వభావేన ప్రథమపాదకథనస్యసిద్ధి
వృత్తేత్వాశక్యత్వాత్ శిఖిగుణితదశ లఘురచితమపగత లఘుయుగళ
మిత్యుక్తమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ఉ ॥ శశిచరపలితమధసతు కపిరవదదిహా
శృణుకుసుమభుగధిపసుహితమ్ । యువతిరిలిజనకే దుహితరిసృజతి
మియమసహ్యాదిరుచిరనలశిఖా ॥ శశిచరజాతిం రావణ్, కపిహ
నూమాన్, అసహ్యాత్ ప్రాణాపహారిణీ ॥ ౧ ॥

వినిమయవిహిత శకలయుగళలఘు లలితపదవితతి
రచిత గుణనిచయా, శ్రుతిసుఖకృదియమపి జగతిజ
శిరఉపగత వతిఇసతి భవతిఖజా ॥ ౨ ॥

ధీశో ॥ కించ ॥ * వినిమయవిహితశకలయుగళ లఘులలిత పద
వితతిరచిత గుణనిచయా, శ్రుతిసుఖకృదియమపి జగతిజశిర ఉపగత
వతిఇసతి భవతిఖజేతి ॥ వినిమయేనశిఖాయాః పాగయోర్వ్యత్యా
సేన విహితంశకలయుగళం యస్యాస్సా తథా లఘుభిర్లలితా కోమ
లాఃపదానాంవితతిః విస్తృతిర్యస్యాస్సా తథా రచితోగుణచయోయ
స్యాస్సా, వినిమయవిహిత శకలయుగళ లఘులలితపదవితతిశ్చ సా
రచితగుణనిచయా చేతివినిమయ విహితశకలయుగళ లఘులలితపద
వితతి రచితగుణనిచయేతిసమానాధికరణ సమాసః । శ్రుతిసుఖకృత్
శ్రోత్రసుఖకరీ ఇయమపి ఇ ఇకారే జశిరః జకారస్యమూర్ధానముఉ
పగతవతి ప్రాప్తవతిసతి ఖజానామ, ఖజాశబ్దవర్ణనో జకారస్య
మూర్ధానం ఇకారే ప్రాప్తవతిసతి ఖజానామవృత్తం భవతీత్యర్థః।
ఇదమప్యేకమర్ధం ॥ ఏతదుక్తంభవతి ॥ ఖజాయాః ప్రథమేపాదే
త్రింశల్లఘవః అవసానేగురురేకః, తృతీయేపాదేపితథా, ద్వితీయే
పాదే అష్టావింశతిర్లఘవఃఅంతేగురుశ్చైకః చతుర్థపాదేపిద్వావితి॥

మణి ॥ వినిమయేతి ॥ వినిమయవిహితైః విపర్యాసేన విన్యస్తైః శకలయుగళలఘుభిః దళద్వయోక్తలఘువర్ణైః లలితయా హృద్యయా పదవితత్యా పదపరంపరయా రచిత స్సంపాదితో గుణనిచయస్సౌకుమార్యాది గుణవ్యూహో యస్యాస్సా, యద్వా, వినిమయవిహిత శకలయుగళ లఘుశ్చాసౌలలిత పదవితతిరచిత గుణనిచయా చేతి సమానాధికరణసమాసః, శిఖాయాఃపూర్వముత్తరంచ దళంయది పరివర్తనేన వ్యత్యస్తంతర్హి ఖజా నామవృత్తమిత్యర్థః। అస్మిన్వృత్తే గురుద్వయయోగాభావేన ఖంజేతిసాదృశ్యాత్తు మతకృత్త్వాదాహ, జశిర ఇతి । ఇఇకారేజశిరః జకారస్యఖజాపదవర్తినః మస్తకం ఉపగతవతిసతి, ఖంజేతిఫలితమ్, ఇయమపి శిఖావృత్తవత్ జగతిశ్రుతిసుఖకృద్భవతి అత్ర లఘుభిర్గురుణాచ పూర్వార్ధం ద్వాత్రింశన్మాత్రం, ఉత్తరార్ధం త్రింశన్మాత్రంజ్ఞేయం । ఉ ॥ విబుధఘుని ‡ హరభసితహలధర కమలజలనిధి శశధరరుచిరమమలమ్, కబళయతి నృపయశ ఇదమఖిలమిహభవతి జగతి ఖలుఖయుతఖజా ॥ అమలంనృపయశః విబుధధున్యాదీనాం రుచింకబళయతి, ఇతిఇయుతఖజా ఇకారేణ యుక్తాఖజా, ఖంజేత్యర్థః । యద్వా ॥ ఉ ॥ రుచిరతివిలసతినవరజనికర శిశుశకలరుచిరపిహిమగిరిదుహితుః, సరసిజదళ సమమృదుళ తరుణతరణికిరణరుచిర చరణనఖజా ॥ పద్మసదృశయోర్బాలాతపాతామ్రయోర్గౌరీ చరణయోః నఖశ్రీః ప్రథమాచంద్రకలా మనుకరోతీత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ఇతి భిన్నభిన్నమాత్రా సంఖ్యాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణమ్ ॥

ఇతిభిన్నభిన్నమాత్రాసంఖ్యాత్మకద్విపాత్ప్రకరణమ్ ॥

‡ అత్రహ్రస్వశ్చిన్త్యః । అతః 'విబుధధుర' ఇతిపాఠమంగీకృత్య కథంచిన్నిర్వాహ్యమ్ ॥

అష్టావర్థే గాద్వ్యభ్యస్తా యస్యాస్సానంగక్రీడోక్తా।
దళమపరమపి వసుగుణిత సలిలనిధిలఘు కవిరచిత
పదవితతిర్భవతి ॥ ౧ ॥ త్రిగుణనవ లఘురవసితి గు
రురితిదళయుగ కృతతనురతిరుచిరా ॥ ౨ ॥ * ॥ ఇ
త్యేతచ్ఛద్విపాత్ప్రకరణమ్ * ఇతి శ్రీ కేదారాంతర్వా
కృతే వృత్తరత్నాకరే ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥ *

ధీ॥ శ్లో॥ కించ ॥ * అష్టావర్థే గాద్వ్యభ్యస్తా యస్యాస్సానంగక్రీడోక్తేతి ॥ అర్థే, ప్రథమ ఇతి శేషః, గాః గురవః, ద్వ్యభ్యస్తాః ద్వాభ్యాంవర్గితాః, అనంగక్రీడానామ, అయమర్థః। అనంగక్రీడాయాః ప్రథమార్థే ప్రతిపాదంషోడశగురవః స్యురితి ॥ అయమేకః పాదః, అన్యోప్యేక ఏవంరచయితవ్యః । సర్వాంగక్రీడాయాః పూర్వార్థముక్తంకీదృశంపునరపరార్థ మిత్యత ఆహ ॥ దళమపరమపి వసుగుణిత సలిలనిధిలఘుః కవిరచిత పదవితతి భవతీతి ॥ అపరం దళముత్తరార్థం, వసుశబ్దేనాష్టత్వ సంఖ్యావివక్షితా * అష్టౌ వసవ ఇతి శ్రుతేః లోకప్రసిద్ధేశ్చ, వసుభిః అష్టాభిర్గుణితాః వర్ధితాః వసుగుణితాః సలిలనిధయశ్చత్వారశ్చతే లఘవ ఏవ లఘుకాశ్చేతి సలిలనిధిలఘుకాః, వసుగుణితాశ్చ తే సలిలనిధి లఘుకాశ్చేతి వసుగుణితసలిలనిధి లఘుకా, ద్వాత్రింశల్లఘవ ఇత్యర్థః। తైర్విరచిత పదవితతిర్భవతీతి ॥ అనంగక్రీడాయా అపరార్థే ప్రతిపాదం ద్వాత్రింశల్లఘవ ఏవస్యురిత్యర్థః। అయమప్యేకః పాదః, అన్యోప్యేక ఏవం రచయితవ్యః । ౧ ॥ కించ * త్రిగుణనవలఘురవసితి గురురితిదళయుగ కృతతనురతిరుచిరేతి । త్రిగుణానవలఘవో యస్యాస్సా త్రిగుణనవలఘుః, సప్తవింశతిలఘుమతీత్యర్థః। అవసితావంతే గురుర్యస్యాస్సా అవసితిగురుః, ఇత్యనేనప్రకారేణ దళయుగ

కృతతనుః అర్థద్వయకృత శరీరా అతిరుచిరానామ, అయమప్యేకః పాదః । అయమర్థః - అతిరుచిరాయాః ప్రతిపాదం సప్తవింశతి లఘవస్స్యుః అవసానే గురుశ్చైకో భవతీతి ॥ ౫ ॥ .. .. *

ఇతిశ్రీమతా కవిశార్దూలేన శ్రీనాథేన విరచితాయాం
ధీశోధిన్యాఖ్యాయాం
వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయోధ్యాయః ॥

మణి ॥ అష్టావితి ॥ యస్యాః అర్ధేపూర్వస్మిన్దళే ద్వాభ్యాం ద్విగుణితాః అష్టౌ గాః షోడశగురవః స్యుః, అపరఉత్తరందళమర్ధమపి వసుభిరష్టభిర్గుణితైస్త్రైరావృత్తైస్సలిలనిధి లఘుకైః చతుర్లఘుభిః విరచితపదవితతిర్భవతి । గురుభిః పూర్వార్ధంలఘుభిరుత్తరార్ధం చయది ద్వాత్రింశన్మాత్రం స్యాదిత్యర్థః, సాఅనంగక్రీడా ఉక్తాకథితా ఏతత్పూర్వార్ధం వర్ణచ్ఛందస్య న ష్టంభివిద్యున్మాలా పూర్వార్ధవత్ ॥ ఉ ॥ వేదాంతైద్యంశంభుంవందే యస్మిన్జాతానంగక్రీడా, శ్రుతిరపియమిహ పరమసుఖికలయతి జగతిమధురిపురపియమనుసరతి హి ॥ అనంగక్రీడామదనవిజయః। అపిచ ॥ ఉ ॥ వాక్యైర్వక్త్రైర్భావైహ్స్వైర్యాసాలీలానంగక్రీడా, తృణభుగతిచపలమతిరపి గుణలవవిరహయుగపి పశురభిసరతిజగతి ॥ అనంగక్రీడారతం । రసికాయాంరమణ్యాం సాకూతోక్తి ప్రీత్యుక్తి పూర్వం యత్తదేవసురతం, సాధారణంతు గుణలవరహితః పశురప్యనుసరతి ॥ త్రిగుణేతి ॥ అర్థేనాహ, త్రిగుణనవలఘుః సప్తవింశతిలఘుః, అవసితిగురుః అవసితౌ అవసానేగురుః యస్యాస్సాతథోక్తా, ఇతిఏవందళయుగ కృతతనుః అర్ధద్వయేపి రచితరూపా అతిరుచిరానామభవతి, ద్వయోరపిదళయోర్లక్షణస్య సదృశత్వాదిదమర్ధంపాదాత్మకం । శిఖాదీనామవాంతరభేదానసంతి ।.ఉ ॥ వల

రిపుమణిదళ జలధరనికరనిజఘని(?) జలనివహాలలితే, వికచతరుణ
సరసిజదృశిమహసి భవతిహిమమమతి రతిరుచిరా ॥ శ్రీకృష్ణేమమ
నోరజతీతిభావః॥౨॥*ఇతిసమాప్తస్సంఖ్యాత్మక ద్విపాత్ప్రకరణమ్॥

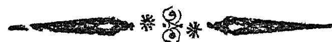
ఇతిశ్రీ నారాయణపురోహిత విరచితే మణిసిద్ధిసమాఖ్యానే
వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీపఞ్చజన పఞ్చాననాయ నమః.

సవ్యాఖ్యానే వృత్తరత్నాకరే - తృతీయోఽధ్యాయః

౧ ఉక్తాయామ్, గ్ శ్రీః ॥ ౧ ॥ ౨ అత్యుక్తాయామ్ ॥
గౌ స్త్రీ ॥ ౩ మధ్యాయామ్ । మో నారీ ॥ ౧ ॥ రో
మృగీ ॥ ౨ ॥ ౪ ప్రతిష్ఠాయామ్ । మ్గౌ చేత్కన్యా ॥
౧ ॥ ౫ సుప్రతిష్ఠాయామ్ । భ్గౌ గితి పఙ్క్తిః ॥ ౧ ॥

అవతారికా॥ ఉక్తం మాత్రావృత్తలక్షణమ్-అథేదానీమవసరప్రాప్తవర్ణవృత్తవిశేషలక్షణప్రతిపాదనాయ తృతీయచతుర్థపఞ్చమాధ్యాయా స్సమారభ్యన్తే, తత్రార్ధసమవృత్తవిషమవృత్తయో స్సమవృత్తాధీనత్వాత్ ప్రథమోద్దిష్టం సమవృత్తముక్తాదిచ్ఛన్దః క్రమేణ విశేషలక్షణపూర్వకం దర్శయతి * ౧ ॥ ఉక్తాయాం ॥ గ్శ్రీరితి ॥ ఉక్తాయాం ఉక్తాఖ్యే ఛందసి, సమవృత్తం ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః । ఏవమత్యుక్తాయామిత్యాదిష్వపి వ్యాఖ్యేయం । గ్ గురు రేకః ప్రతిపాదం చేత్ శ్రీనామవృత్తముక్తం భవతి-అయమప్యేకః పాదః, ఏవమాధ్యాయ పరిసమాప్తేర్వేదితవ్యమ్॥౧॥

* ౨ ॥ అత్యుక్తాయామ్ ॥ గౌస్త్రీతి॥ గౌద్వౌగురూ ప్రతిపాదంచేత్ స్త్రీనామవృత్తంభవతి ॥ ౧ ॥ * మధ్యాయామ్ । మోనారీతి ॥ మోమగణః ప్రతిపాదంచేత్ నారీనామవృత్తంభవతి ॥౧॥ కించ * రోమృగీతి ॥ రః రగణః ప్రతిపాదంచేత్ మృగీనామవృత్తంభవతి॥౨॥ * ౪ ప్రతిష్ఠాయామ్ మ్గౌచేత్కన్యేతి ॥ మ్గౌమగణగురూప్రతిపాదంచేత్ కన్యానామవృత్తంభవతి ॥౧। * ౫ సుప్రతిష్ఠాయామ్ ॥ భ్గౌగితిపఙ్క్తిరితి । భ్గౌ భగణ గురూగురుశ్చాన్త్యః ప్రతిపాదంచేన్నామ్నా పఙ్క్తిరితివృత్తంభవతి ॥ గ్గౌగురుః ప్రీతిరితి కేచిత్పఠంతి, తదాగౌ రగణ గురూగురుశ్చాన్త్యః ప్రతిపాదంచేత్ నామ్నా ప్రీతిరితివృత్తంభవతీతి వ్యాఖ్యేయం ॥ ౧ ॥

మణి ॥ అ ॥ ఏవంద్వితీయాధ్యాయేన మాత్రాచ్ఛందసి వృత్తానాం లక్ష్యంలక్షణంచ ప్రతిపాద్యవర్ణచ్ఛందోగతానాం వృత్తానాం లక్ష్యలక్షణౌ అనేన తృతీయాధ్యాయేన కథయతి ॥ ఉక్తాయామితి ॥ ఉక్తాయాం ప్రథమేఉక్తాచ్ఛందసి ॥ శ్రీరిత్యేగ ఏకోగురుః పాదోయది శ్రీరితివృత్తంభవతి - చతుర్భిగురుభిః శ్లోకోభవతీతి యావత్ । అస్మిన్నధ్యాయే ఏకేనైనపాదేన లక్షణంలక్ష్యంచకథ్యతె, విశేషాభావాత్ అన్యేపిత్రయః పాదాస్తథైవేత్యభిప్రాయః । ఏతదేవోదాహరణం, ఏవముత్తరత్రాపి లక్ష్యలక్షణరూపతాన విస్మర్తవ్యా ॥ ఉదాహరణమ్ ॥ పా, యాత్ ॥ శ్రీ, నః ॥ ౧ ॥ అత్యుక్తాయామ్ । గౌస్త్రీతి ॥ అత్యుక్తాయాం ద్వితీయేచ్ఛందసిగాద్వౌ గురూపాదోయది స్త్రీనామవృత్తంభవతి ॥ ద్వ్యక్షరః పాదః చతురక్షరమర్ధం అష్టాక్షరశ్లోక ఇత్యర్థః॥ ఉదా ॥ సాధ్వీ, యాస్యాత్ । మాన్యా, సాస్త్రీ ॥ పతివ్రతాపూజ్యేతిభావః ॥ ౧ ॥ మధ్యాయామ్। మోనారీతి ॥ మధ్యాయాంతృతీయే చ్ఛందసిపాదోమః మగణశ్చేత్ నారీనామవృత్తంభవతి । అస్మిన్నేనచ్ఛందసి వర్ణ

వృత్తగణానాముత్పత్తిః। తత్రప్రథమో మగణస్సర్వగురుః. యథా, శ్రీః కాంతా, ఆది లఘుర్యగణః, మురారిః, మధ్యలఘూరగణః, పార్వతీ, అన్తగురుస్సగణః, మహతీ। అంతలఘుః తగణః, మాంపాహి, మధ్యగురుర్జగణః, విభాతి, ఆదిగురుర్భగణః, శఙ్కర, సర్వలఘుర్నగణః, విజయ॥ ఏవమష్టౌ వృత్తాని మధ్యాయాం ప్రస్తారలబ్ధాని, అముంక్రమమేవానుస్మృత్యమయరసతజభన ఇతి ప్రాచార్యైస్సూచితమ్। ఇతఃపరముత్తరోత్తరం ద్విగుణితాని వృత్తాని। యథా, ప్రతిష్ఠాయాం షోడశ, సుప్రతిష్ఠాయాం ద్వాత్రింశత్, గాయత్ర్యాం చతుష్షష్టిః, ఉష్ణిహి అష్టావింశత్యధికంశతం, అనుష్టుభిషట్పఞ్చాశదధికం ద్విశతమ్। ఏవముత్కృతి పర్యంతమవగంతవ్యమ్। ప్రస్తారీత్యా వృత్తానామనంతత్వాదేక దేశతో వృత్తానికథ్యంతే। త్ర్యక్షరోత్రపాదః, ద్వాదశవర్ణాత్మకైశ్చతుర్భిర్గణైశ్శ్లోకోభవతి। ఏవముత్తరేష్వపి ఛందస్సుపాదః ఏకైకేనాధికేన వర్ణేనవర్ధితో భవతి॥ఉ॥ యాసాధ్వీ, యామాన్యా॥ యా శాంతా, సానారీ॥ ౩॥ ౧॥ రోమృగీతి, అస్యామేవచ్ఛందసి ద్వితీయంవృత్తమాహ, రః రగణః పాదోయది తర్హిమృగీవృత్తం॥ఉ॥ మాధవం, వీక్షతే। సామృగీ, లోచనా॥ ఇతిద్వేవృత్తేలక్షితే। ఏతచ్ఛందోగతానా మష్టానామపివృత్తానాం గణశః యథాక్రమముదాహరణాని కథ్యంతే। మగణేనయథా * శ్రీలక్ష్మీః, పాయాన్మాం - మాతాసా, లోకానాం। యగణేనయథా * భజేతం, స్వయంయం। గృణంతే, మునీంద్రాః। రగణేనయథా * పాతుమాం, దేవతా। యాహరే, ర్మానినీ। సగణేనయథా * అఘసా, తరుణీ। జగదే, వచనం। తగణేనయథా * దేవేశ, మాం రక్ష। గోవింద, మానాథ। జగణేనయథా * సమేహి, మహేశ। సదేహ- సురేశ। భగణేనయథా * శఙ్కర, నాయక। మామవ, శాశ్వత। నగణేనయథా * మురజి, దవతు। సతత, మిహహి, ఇతి॥

౨ ॥ ప్రతిష్ఠాయాం స్త్గౌ చేత్కన్యేతి। ప్రతిష్ఠాయాంచతురక్షరే ఛందసి స్త్గౌ మగణో గురుశ్చేద్యదికన్యానామ ॥ ఉ ॥ ఆలింగంతీ, గౌరీశమ్భుమ్ । లజ్జానమ్రా, భూభృత్కన్యా ॥ ౧ ॥ సుప్రతిష్ఠాయాం । భ్గౌ గితిపఙ్క్తిరితి । సుప్రతిష్ఠాయాం పంచాక్షరే ఛందసి భ్గౌ భగణగురూగ్ గురుశ్చేద్యది భగణో గురుద్వయంచ పాదోయదితర్హి పఙ్క్తిర్నామవృత్తం ॥ ఉ ॥ రాఘవబాణైః, రాక్షసభర్తుః। ఛేదముపాయం, దానవపఙ్క్తిః। రాక్షసభర్తుః రావణస్య ఆననపఙ్క్తిః దశశిరాంసి ॥ ౧ ॥

౬ గాయత్ర్యాం । త్యౌ స్తస్తనుమధ్యా ॥ ౧ ॥ శశివదనా న్యౌ ॥ ౨ ॥ త్సౌ చేద్వసుమతీ ॥ ౩ ॥ ౭ ఉష్ణిహి । మ్సౌ గస్స్యాన్మదలేఖా ॥ ౧ ॥ మధుమదిననగాః ॥ ౨ ॥ కుమారలలితాజ్గౌ ॥ ౩ ॥ సరగాహాం సమాలా ॥ ౪ ॥

ధీశ్రో ॥ * ౬ గాయత్ర్యాం ॥ త్యౌచేత్తనుమధ్యేతి ॥ త్యౌతగణయగణౌ ప్రతిపాదం చేత్తనుమధ్యానామ వృత్తంభవతి । త్యౌ స్తస్తనుమధ్యేతి కేచిత్పఠంతి । తదా స్తఃభవతః ॥౧॥ కించ *శశివదనా న్యావితి ॥ న్యౌనగణయగణౌ ప్రతిపాదంచేత్ శశివదనానామవృత్తంభవతి । శిఖివదనాన్యావితి కేచిత్పఠంతి ॥ ౨ కించ ॥ * త్సౌచేద్వసుమతీతి । త్సౌతగణసగణౌ పాదోయది వసుమతీనామ వృత్తం భవతి । ఇదంప్రక్షిప్తం షట్త్రింశదధిక శతగ్రన్థాతిరిక్తత్వాత్ । ఏతదస్యతత్త్వం, చిరంతనవ్యాఖ్యాతృభిరుపాత్తత్వాత్ వ్యుత్పత్తికరత్వాచ్చాస్య వ్యాఖ్యానం కృతమ్, న కేదారకృతత్వాభిప్రాయేణ ఉక్తంతాం,విప్రక్షిప్తగ్రంథ వ్యాఖ్యానప్రయోజనమేవమేవద్రష్టవ్యమ్ ॥౩॥ * ౭ ఉష్ణిహి ॥ మ్సౌగస్స్యాన్మదలేఖేతి । మ్సౌమగణసగణౌగః గురుశ్చప్రతిపాదంచెత్ మదలేఖానామవృత్తంస్యాత్ ।

౧ ॥ కించ * మధుయదిననగాఇతి ॥ నశ్చనశ్చగశ్చననగాః నగణద్వయం గురుశ్చప్రతిపాదంచేన్మధునామవృత్తం భవతి ॥ మధుమతీన భగాఇతికె చిత్పఠంతి. తదానగణభగణగురవః ప్రతిపాదంచేన్మధుమతీనామ వృత్తం స్యాత్ ॥ ౨ ॥ కించ * కుమారలలితాజ్జ్సాఇతి ॥ జ్జ్సాఃజగణసగణౌ గురుశ్చ ప్రతిపాదంచేత్కుమార లలితానామ వృత్తంభవతి ॥ ౩ ॥ కించ * సరగాహంసమాలెతి ॥ సరగాఃసగణరగణగురవః ప్రతిపాదంచెద్దం సమాలానామవృత్తం భవతి ॥ ఇదమపిప్రక్షిప్తం ॥

వృత్తి ॥ గాయత్ర్యాం । త్యౌస్తనుమధ్యేతి ॥ గాయత్ర్యాం షష్ఠే ఛందసిప్రతిపాదంత్యౌతగణయగణౌ యదిస్తఃభవతః తర్హి తనుమధ్యా నామవృత్తం ॥ఉ॥ కాంతాననచంద్రా, ప్రాంచత్కుచకుంభా । కాంతింహరిమాగా, ల్లక్ష్మీస్తనుమధ్యా॥అపిచ॥ మారాయుధభూతా, బాలాశశిరాక్షి । గౌరీశివమాయా, త్రన్వీతనుమధ్యా ॥ ౧ ॥ శశివదనాన్యావితి ॥ అస్యామెవచ్ఛందసిన్యౌ నగణయగణౌ పాదశ్చేచ్ఛశివదనానామవృత్తం ॥ * ॥ కువలయనేత్రా, కుచభరతాంతా। అవతుసదాశ్రీ, శ్శశివదనామాం ॥౨॥ త్సౌచెద్వసుమతీతి ॥ త్సౌతగణసగణశ్చ పాదోయదిస్యాతాం తర్హివసుమతీనామవృత్తం ॥ ఉ ॥ అస్మాన్మలభృత్, స్సాంకెవిదధతీ। రక్షత్వవికలం, మాతావసుమతీ ॥ ౩ ॥ ఉష్ణిహి ॥ మ్సౌగస్స్యాన్మదలేఖేతి ॥ ఉష్ణిహిసప్తమెఛందసిమ్సౌ మగణసగణౌగురుశ్చ, మదలెఖానామవృత్తం ॥ఉ॥ కాంతారేకరిణీభిః, క్రీడంతంగజరాజమ్ । ప్రోద్వృత్తంవ్యతనోత్సా, నీలాభామదలేఖా ॥ మదలెఖామదధారా, రలయోరభేదః ॥ ౧॥ మధుయదిననగాఇతి ॥ నగణద్వయం గురుశ్చ, మధువృత్తం ॥ ఉ ॥ జగదఘహరణం, యదిహరిభజనమ్ । తదిహనిగదితం, మధుముఖకమలే ॥ ౨ ॥ కుమారలలితాజ్జ్సాఇతి ॥ జగణసగణగురవః, కుమార

లలితా ॥ ఉ ॥ భవేజ్జగతియసా స్సతతోప్రహతశక్తిః । ధ్రువంగిరి తనూజా, కుమారలలితాసా ॥ శక్తిఃప్రభావః ఆయుధంచ, కుమారఃతనయోగుహశ్చ ॥ ౩ ॥ సరగాహంసమాలేతి ॥ సగణరగణౌ గురుశ్చ హంసమాలా ॥ ఉ ॥ భువియాపద్మషండే. విజహారామ్బుదాపైః । నభఆలోక్యనీలం, ఉదగాద్ధంసమాలా ॥ ౪ ॥

౮ అనుష్టుభి ॥ మోమోగోగోవిద్యున్మాలా ॥ ౧ ॥
‡ ॥ భాగితిచిత్రపదాగః ॥ ౨ ॥ మాణవకంభాత్త
లగౌ ॥ * ౩ ॥ మ్నౌగౌహంసరుతమేతత్ ౪ ॥
జ్రౌసమానికాగలౌచ ॥ ౫ ॥ ప్రమాణికాజరౌల
గౌ ॥ ౬ ॥ నారాచికాతరౌలగౌ ॥ ౭ ॥ (జ్రౌగ్లౌయ
దిసాకబరీ)॥ ౮ ॥ వితానమేభ్యోయదన్యత్ ॥ ౯ ॥

ధీశో ॥ * ౮ అనుష్టుభి ॥ కించ * మోమోగోగోవిద్యున్మాలేతి ॥ మగణద్వయం గురుద్వయం చెద్విద్యున్మాలా నామవృత్తం భవతి ॥౧॥ భాగితిచిత్రపదాగఇతి ॥ భౌభగణౌగ్ గురుఃగఃగురుశ్చ ప్రతిపాదం చెన్నామ్నా చిత్రపదేతివృత్తం భవతి । ఇదమపి ప్రక్షిప్తం ॥ ౨ ॥ కించ * మాణవకంభాత్తలగావితి । భగణతగణలఘుగురవః ప్రతిపాదంచెన్మాణవకన్నామ వృత్తంస్యాత్ ॥ ౩ ॥ కించ *మ్నౌగౌహంసరుతమేతదితి ॥ మ్నౌమగణనగణౌ గౌగురూచప్రతిపాదం చెదేతద్ధంసరుతం నామవృత్తంభవతి । ఇదమపిప్రక్షిప్తం ॥ ౪ ॥ కించ * జ్రౌసమానికాగలౌచేతి ॥ జ్రౌరగణజగణౌ గలౌచ గురులఘూ చ ప్రతిపాదంచేత్ సమానికానామవృత్తం భవతి ॥ ౫ ॥ కించ * ప్రమాణికాజరౌలగావితి ॥ స్పష్టమ్ ॥ ౬ ॥ కించ నారాచికాతరౌ

‡ పు ॥ సర్వేవర్ణా దీర్ఘాయస్యాం విశ్రామస్స్యాద్వేదైర్వేదైః । విద్వద్బృందైర్వీణావాణి వ్యాఖ్యాతాసా విద్యున్మాలా ॥

* పు ॥ ఆద్యగతంతుర్యగతం పఞ్చమగంచాంతగతమ్ । యత్రగురుస్స్యాత్కథితం మాణవకాక్రీడమిదమ్ ॥

లగావితి ॥ స్పష్టమ్ ॥ * వితానమేభ్యోయదన్యదితి ॥ ఏభ్యశ్చిత్రి పదాదిభ్యః అన్యద్వృత్తం యత్తద్వితానంనామ భవతి । విద్యున్మాలాదయః గురులఘువిన్యాసక్రమ సహితాః, వితానంతుతథా నియమవన్న భవతీత్యభిప్రాయః * గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయం ॥ ఏవమత్ర సప్తానాం వృత్తానాం విశేషనామాన్యుక్తాని, అథా వశిష్టానాం ఏకోనపఞ్చాశదధిక శతద్వయ సంఖ్యాకానాం వృత్తానాం సాధారణం నామధేయమాహ ॥ వితానమేభ్యోయదన్యదితి ॥ ఏభ్యోవిద్యున్మాలాదిభ్యోఽనుక్రాంతేభ్యో యదన్యత్ అస్మిన్ ఛందసివృత్తమస్తి తత్సర్వం వితానమిత్యుచ్యతే ॥ ౮ ॥ ౭ ॥ కించ * నారాచికాతరౌలగావితి ॥ స్పష్టమ్ ॥ ౮ ॥

మ॰శ॥ అనుష్టుభి, మోమోగోగో విద్యున్మాలేతి । మగణద్వయం గురుద్వయంచ విద్యున్మాలా ॥ ఉదా॥ సాలోలాక్షీదూరేసీతా, కాలోఘోరః ప్రావృడ్వర్షః । నీలేమేఘేదీప్తామహ్యం, పీడాం దత్తేవిద్యున్మాలా । ఇదంరామవాక్యం ॥ ౧ ॥ భౌగిత్రిచిత్రపదాగ ఇతి ॥ అనుష్టుభిఅష్టమేఛందసి భౌభగణద్వయంగ గురుః గః గురుశ్చ చిత్రపదేతివృత్తం ॥ ఉ ॥ భూధరనాయకధన్వా, దీప్తమనోభవ వైరీ । నూమిహరక్షతుదాతా, నిజజనచిత్రపదానాం ॥ అపిచ ॥ పూజయశర్వమజస్రం, భావయతత్పరితిపత్తిం । మాపయసంసృతిపంక్తిం, పావకవచ్చిత్రపదాంన్నః । నఇతిసంబుద్ధౌ, హేమనుష్యపావకవచ్చిత్రపదాం సంసృతిపంక్తిం మాపయేత్యన్వయః । ప్రాగుక్తానియాన్యనుష్టుభానివక్ష్యమాణాని తాన్యత్రాంతర్భూతాని, భిన్నలక్షణానామపి తేషామేకస్మిన్పద్యే ప్రవృత్తౌ ఉపజాతిత్వమ్ । తదత్రోదశయిష్యామః । తపస్స్వాధ్యాయ నిరతంతపస్వీ వాగ్విదాంవరం । నారదంపరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకిర్మునిపుంగవం, ఇత్యత్రప్రథమపాదే పచలావక్త్రం, చతుర్థవర్ణాదుపరి నగణాత్ * చపలావక్త్ర

మయుజో నకారశ్చేత్పయోరాశే రితిలక్షణం । ద్వితీయేపాదేప
థ్యావక్త్రం, చతుర్థసర్ణాదూర్ధ్వం జగణత్వాత్ - * యుజో
ర్జేనసరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తితమితిలక్షణం । తృతీయే
పాదేవక్త్రం, చతుర్థాక్షరా దుపరియగణత్వాత్ * వక్త్రంనా
ద్యాన్నసౌస్యాతా మబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాత మితిలక్షణం । చతుర్థే
పాదే ద్వితీయపాద ఇవపథ్యావక్త్రమేవ । ఏవమస్యత్రాపి తేషా
మత్రిత్వానాంచ వృత్తానాం సంసర్గేణోప జాతిత్వం, సతువిషమ
త్వం ॥ మాణవకంభాత్తలగౌ ఇతి॥ భాత్ భగణాదుపరితగణో లఘు
గురుశ్చమాణకం వృత్తం ॥ ఉ ॥ కోశగృహం ప్రాప్యసుధీః, శ్చా
రుతరం సోథపతిః । వెదనిధింప్రాప్తుమథో, మాణవకం శ్రేష్ఠమ
శాత్॥ మాణవకం బ్రహ్మచారిణం గురుదక్షిణాకాంక్షిణం, అథప
తిఃవదాన్యః, అశాత్ యావదభీప్సిత ధనగ్రహణాయ ఆజ్ఞాపయా
మాస ॥ ౩ ॥ మ్నౌగౌహంసరుతమేతదితి ॥ మగణనగణౌ గురుద్వ
యంచ హంసరుతమ్ ॥ ఉ ॥ కేశైర్భృంగరుచిమగ్ర్యం, కాన్త్యా
వారిధరశోభాం । ఏషాభూమిధరపుత్రీ, వాచాహంసరుతమేతి ॥ ౪॥
జ్రౌసమానికాగలౌచేతి ॥ రగణజగణౌగురు లఘూచసమానికా
నామ ॥ ఉ భూధరేంద్రపుత్రిదేవి, మారవైరమానదాత్రి । నీల
నీరజన్నగాత్రి, ధీస్సమానికామమాస్తు ॥ సమానికామానెన ప్ర
మాణేన సహితేత్యర్థః ॥ ౫ ॥ ప్రమాణికాజరౌలగావితి । జగణ
రగణౌలఘుగురూచ ప్రమాణికా । అస్యాఃనగస్వరూపిణీతి నామా
ప్యస్తి ‡ ॥ ఉ ॥ మహేశ్వరస్యవైభవె, తదీయకర్తృతావిభా। అపౌ
రుషేయతాంగతా, ప్రమాణికామమశ్రుతిః ॥ ఇదమేకంపద్యం వక్ష్య
మాణాష్టిచ్ఛందోగతపఞ్చచామర వృత్తస్యార్ధంభవతి ॥ ౬ ॥

---

‡ శ్రు, ద్వితుర్యషష్ఠమష్టమం గురుప్రయోజితంయదా । తదానివెదయంతి తాంబుధానగస్వరూపిణీమ్ ॥

నారాచికాతరౌలగావితి ॥ తగణరగణౌ లఘుగురూచనారాచికా॥ ఉ॥ సుభారతోలనక్షమా, ప్రామాణ్యముఖ్యకారణం। వాణిజ్యలాభకాంక్షిణాం, నారాచికాహిసాధనం ॥ సమ్భారాః వస్తూని, ప్రామాణ్యమధికన్యూనతాజ్ఞానం, నారాచికాధటీ ॥ ని ॥ నారాచీస్యాదేషణికేత్యమరః ॥ సాధనంకారణమ్ ॥ ౭ ॥ త్జౌగ్గాయదిసాకబరీతి ॥ తగణజగణౌ లఘుగురూచకబరీ ॥ ఉ ॥ పుష్పాకలితాకబరీ, తారానిబిడాంరజనీం । హ్రీతాంకురుతేనితరాం, కాంత్యాగిరిజేఖలుతే ॥ వితానమేభ్యోయదన్యదితి ॥ ఏభ్యఉక్తేభ్యోవృత్తేభ్యః యదన్యద్వృత్తం తద్వితానం నామభవతి । అస్యగణానుక్తేమిఃత బుద్ధినాపిమయాసూత్రముచ్యతే ॥ జతౌవితానం గురూస్యాదితి ॥ జతౌజగణతగణౌ గురూగురుద్వయంచ వితానంనామవృత్తంస్యాత్ ⚜ ॥ ఉ ॥ దయాశుభావం విముఞ్చ్య రుషాపయోధిం వితానం । హుతాశవాస్త్రప్రదీప్తంచకారరామస్తదాసః ॥ వితానంజలశూన్యం ॥ ని ॥ క్రతువిస్తారయోస్త్రీవితానం త్రిషుతుచ్ఛకఇత్యమరః ॥ ౯ ॥

౯ బృహత్యామ్, రాన్నసావిహాహాలముఖీ ॥ ౧ ॥ భు
జగశిశుసృతానౌమః ॥ ౨ ॥ * ॥ ౧౦ ॥ పఙ్క్త్యాం,
ససజాస్సుముఖీమతాగురుః ॥ ౧ ॥ మ్నౌగ్గౌశుద్ధ[illegible]

⚜ చిహ్నమిదంలక్షణకరణమ్ । ఉక్తావశిష్టానామేతచ్ఛందోభవానాం సర్వేషాం వృత్తానామేవం లక్షణకత్వా సంభవాత్ కింతుప్రస్తారక్రమేణ లబ్ధానాం భిన్నభిన్నలక్షణానామ ప్యుక్తావశిష్టానామే తచ్ఛందోభవానాం వృత్తానామిదం సాధారణంనామ, తత్తల్లక్షణంతు తత్తత్స్వరూపానుసారేణ సుధీభిః కల్ప్యమితి వక్తుం యుక్తమ్ ॥

* శు॥ చమ్పకమాలాయత్రభవే, దంత్యవిహీనాప్రేమనిధే ।
ఛందసిదక్షాయేకవయ, స్తంమణిబంధంతేబ్రువతే ॥

డిదమ్మతం ॥ ౨ ॥ మ్నౌజ్గౌ చేత్పణవనామకం ॥ 3 ॥
జౌరగౌ మయూరసారిణీస్యాత్ ॥ ౪ ॥ భ్మౌసగయు
క్తౌరుక్మవతీయం ॥ ౫ ॥ * మత్తాజ్ఞేమభసగయు
క్తా ॥ ౬ ॥ నరజగైర్భవేన్మనోరమా ॥ ౭ ॥ * చమ్పక
మాలాచేద్భమసాగః ॥ ౮ ॥

టీకో ॥ ౮ * ౯ బృహత్యాం ॥ రౌనసావితిహాలముఖీతి ॥ రగణ
నగణసగణాః ప్రతిపాదంచేత్ హాలముఖీతి వృత్తంభవతి ॥౧॥ కించ
* భుజగశిశుసృతానౌమఇతి ॥ నగణౌద్వౌ మగణశ్చేత్ భుజగ
శిశుసృతేతివృత్తం స్యాత్ ॥ ౨ ॥ * ౧౦ పఙ్క్త్యాం ॥ మ్సౌజ్గౌశుద్ధ
విరాడిదం మతమితి ॥ మ్సౌమగణసగణౌ జ్గౌజగణ గురూచ ప్రతిపా
దంచేచ్ఛుద్ధవిరాణ్ణామ వృత్తంభవతి ॥ ౧ ॥ కించ * మ్నౌ య్గౌ చే
త్పణవనామేదమితి ॥ మ్నౌమగణనగణౌ య్గౌ యగణ గురూచప్ర
తిపాదంచేత్ ఇదంపణవఇతినామ యస్యతత్ పణవఇతివృత్తంస్యాత్ ॥
౨ ॥ కించ * జౌరగౌమయూర సారిణీస్యాదితి ॥ జౌరగణజగ
ణౌ రగౌరగణ గురూప్రతిపాదం చేన్మయూరసారిణీనామ వృత్తం

—శ్రీకాళిదాసకృతా వృత్తరత్నావళీ సరస్వతీస్తుతిః

* మాఽభూత్సంగోజననిజనైస్తైః, మత్తాయేషాంమతిరిహవి
త్తైః। భాగ్యోదారైర్భగవతువిహారో,భక్తైస్సార్థం తవకృపయామే-

అత్రమాభూత్సంగో ఇతివర్ణామగణభగణసగణానాం గురో
శ్చజ్ఞాపకాః, ఏవమాసమాప్తే ముద్రాలంకారోజ్ఞేయః.

వృ * భూమసగర్వానాతనుషేత్వం, దేవినికృష్ణానప్యతిభక్త్యా ॥
భావయతస్తేమూర్తిముదారాం, చంపకమాలాంనిందకబాహుమ్ ॥

* శు॥ తన్వీగురుస్యాదాద్యచతుర్థం, పంచమషష్ఠే చాంత్య
ముపాంత్యం । ఇంద్రియబాణైర్యత్రవిరామ, స్సాకథనీయాచమ్పక
మాలా ॥

స్యాత్ । ఇదమపి ప్రక్షిప్తం ॥ ౩ ॥ కించ * భ్మౌసగయుక్తా రుక్మవతీయమితి । భగణమగణసగణాగురవః ప్రతిపాదం చేదియం రుక్మవతీ భవతి ॥ ౪ ॥ కించ * మత్తాజ్ఞేయామభసగయుక్తేతి । మగణభగణసగణగురుభిర్యుక్తా మత్తానామేతిజ్ఞేయం ॥ ౫ ॥ కించ * నరజగైర్భవేన్మనోరమేతి ॥ నగణజగణరగణ గురుభిః, ఉపలక్షితేతి శేషః । మనోరమా భవతి । ఇదమపి ప్రక్షిప్తం ॥ ౬ ॥ కించ * చంపకమాలా చేద్భమసాగ ఇతి ॥ భగణమగణసగణగురవః ప్రతిపాదం చేత్ స్యుశ్చంపకమాలానామ వృత్తంభవతి ॥ ఇదమపి ప్రక్షిప్తం ॥ ౭ ॥

హాణి ॥ బృహత్యాం॥ రాన్నసావిహ హాలముఖీతి ॥ ఇహ బృహత్యాం నవమే బృహతీఛందసి రాత్ రగణాత్పరం నసౌ నగణసగణౌ యది హాలముఖీనామవృత్తం ॥ ఉ ॥ రావణేనతుజనకజాం, వాక్శరైర్భృశమభిహతాం । భీషయంత్యథహాలముఖీ, రాక్షసీగిరమభిజగౌ ॥ ౧ ॥ భుజగశిశుసృతానామ ఇతి ॥ నగణద్వయంమగణశ్చ భుజగశిశుసృతానామ ॥ ఉ॥ ప్రసవకుతుకతోయాతా, తరుణముపవనం తన్వీ । వదనశశధరేత్యుక్త్వా, ద్భుజగశిశుసృతాకింస్యాత్ ॥ భుజగశిశురాహుః ॥ ౨ ॥ పఙ్క్త్యాం ॥ ససజాస్సుముఖీమతా గురురితి ॥ పంక్త్యాందశమేఛందసి సగణద్వయంజగణః గురుశ్చసుముఖీనామ ॥ఉ॥ కుటిలాచికురేసమున్నతా, కుచయోస్తరళావిలోచనే । మధురా వచనే వరాంగనా, సుముఖీవిదధాతిమేముదం ॥ ౧ ॥ మ్సౌజ్గౌ శుద్ధవిరాడిదమ్మతమితి । మగణసగణౌజగణ గురూచయదిశుద్ధవిరాట్ ॥ ఉ ॥ తత్త్వానాం సమవాయతఃకృతా, లోకాస్సైకథితాశ్చతుర్దశ । దేవాద్యాస్సకలాస్తదంతరే, శాస్త్రేశుద్ధవిరాడిదంమతమ్ ॥ శుద్ధేతి సమ్బుద్ధిః ॥ ౨ మ్నౌజ్గౌచేత్పణవ నామకమితి ॥ మగణనగణౌజగణో గురుశ్చపణవనామకవృత్తం ॥ ఉ ॥ గౌరీశోజయతిహిమాచలే, వేదాంతేవితతగుణావలిః । గంధర్వైరనుకలమీడితో, గానోపస్థితప

ణవాదిస్తైః ॥ అపిచ ॥ భూపాలేతుకలితశాసనే, జేతుంచాపిదధతి మానసం । శత్రూన్సన్తానవదదనాగతాన్, గంభీరోథపణవభూరవ ॥ ౩ ॥ జౌరగౌ మయూరసారిణీస్యాదితి ॥ రగణజగణౌరగణ గురూచయదిమయూరసారిణీనామ ॥ ఉ ॥ నాయికాసమస్తదేవతానాం, పాతుమాంవలాంతినీలనీలా । చంద్రికాసమానమందహాసా, కుంభలైే మన్మయూరసారిణీసా ॥ సాప్రసిద్ధాకృష్ణాఖ్యా ॥ ౪ ॥ భ్మౌసగయుక్తా రుక్మవతీయమితి ॥ భగణమగణౌసగణౌ గురుశ్చరుక్మవతీభవతి ॥ ప్రక్షిప్తమిదం, చంపకమాలాచెద్భమసాగ ఇత్యస్యైవలక్షణస్యోత్తరత్రవిధానాత్ ॥ ఉ ॥ చారణసిద్ధై ర్యోగికదంబై, స్సేవితతీర్థా కాననరుద్ధా ॥ భూధరసానోరస్యతుభూమౌ, రాజతిదీప్తారుక్మవతీయమ్ ॥ ౫ ॥ మత్తాక్రీడామామభసగయుక్తేతి । మభసైర్గణైర్గురుణాచయుక్తామత్తానామ ॥ ఉ ॥ కృత్వాహాసంభృశమతిఘోరం, క్రుద్ధాకాళీకరగతశూలా । హత్వాశత్రూన్రుధిరవసాభి, మన్మత్తాకృత్యంనకిలవివేద ॥ ౬ ॥ నరజైర్భవే న్మనోరమేతి ॥ నరజైర్గణైర్గురుణాచ మనోరమా ॥ ఉ ॥ వియదిహావృతం ఘనాఘనైః, స్తటిదియం పునర్దురాసదా । సతుయువాగతోనచాగమత్, కథమియం భవేన్మనోరమా । యద్వా, మధురసానఖామనోభువో, మలయజామరుద్వరోరథః । కుసుమసంచయాస్తుసాయకా, స్త్రిభువనంజయత్యసావునః ॥ కించ ॥ ఉదయమంశుమాన్గతోయదా, సలిలజాతకన్యకాతదా । అళివిలోచనాంబుజాననా, సలిలజంగతామనోరమా ॥ ౭ ॥ చంపకమాలాచెద్భమసాగఇతి । భమసాగణాః గురుశ్చయది చంపకమాలా ॥ ఉ ॥ భూధరపుత్ర్యాం రాజతిదేవ్యాం మేచకగాత్ర్యాం చంపకమాలా । మత్తమయూరీమోదజనన్యాం జీవనభృత్పంక్తావివవిద్యుత్ ॥ జీవనభృతాంజలధరాణాం పంక్తౌ పటలే ॥ ౮ ॥

౧౧ త్రిష్టుభి, జ్తౌజ్గౌగురుణేయ ముపస్థితాస్యా
త్ ॥ ౧ ॥ స్యాదింద్రవజ్రాతతజా స్తతోగౌ ॥ ౨ ॥ *
ఉపేంద్రవజ్రాజతజా స్తతోగౌ ॥ ౩ ॥ *

ధీశో ॥ * ౧౧ ॥ త్రిష్టుభి, జ్తౌజ్గౌ గురుణేయముపస్థితాస్యాదితి ॥ ప్రతిపాదం ఆదితః తగణేనఅనంతరంద్వాభ్యాం జగణాభ్యాం తదనంతరంద్వాభ్యాం గురుభ్యాంచ యుక్తయఃఉపస్థితానామవృత్తం భవతి॥ ౧ ॥ కించ * స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌ జగౌగ ఇతి ॥ తౌద్వౌతగణౌజగణగురూగః గురుశ్చప్రతిపాదం స్యుర్యది తర్హి ఇంద్రవజ్రానామవృత్తం ॥ ౨ ॥ ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతోగావితి । జతజాఃజగణతగణజగణాః తతః పశ్చాదేషామిత్యర్థః, గౌగురూచప్రతిపాదంచేదుపేంద్రవజ్రానామవృత్తంస్యాత్ ॥ ౩ ॥

మణి ॥ త్రిష్టుభి॥ జ్తౌజ్గౌగురుణేయముపస్థితాస్యాదితి । త్రిష్టుభిఏకాదశేఛందసి తగణౌజగణౌ గురూచఉపస్థితా ॥ ఉ ॥ యా భీష్మముఖ్యైస్తుపురాతవోక్తా, యాతేతనయైర్హి కృతా విమూఢైః । యాసాధృతరాష్ట్ర నచైవబుద్ధా, ఘోరావిపదేవముపస్థితైషా । యచ్ఛద్దైన ద్రౌపదీవస్త్రాపహృతిరుచ్యతే ॥ ౧ ॥ స్యాదింద్రవజ్రాతత

---

* వృ, యాంతంజగద్దీశగుణాస్యబాణైః, క్షిప్తేంద్రవజ్రాహతి భిన్నశరస్య । స్వాంతంమదీయంసుఖితం విధేయా, సాంద్రామృతైర్దేవికటాక్షపాతైః ॥

* శ్రు, యస్యాం త్రిషట్సప్తమమక్షరం స్యాద్ధ్రస్వం సుజంఘే నవమంచతద్వత్ । గత్యాసలజ్జీకృత రాజహంసే, తామింద్రవజ్రాం బ్రువతే కవీంద్రాః ॥

* శ్రు, యదీంద్రవజ్రాచరణేషుపూర్వో, భవంతివర్ణాలఘు వస్సువర్ణే । అమందమాద్యన్మదనేభదాన్నీ, ముపేంద్రవజ్రాకథితాకవీంద్రైః ॥

జాస్తతో గావితి । తతజాగణా గురూచ ఇంద్రవజ్రా । స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌ జగౌగ ఇత్యపి పాఠః ॥ ఉ ॥ తామింద్రవజ్రాదపి తీక్ష్ణనేత్రాం, తాపింఛకాంతిం శరదిందువక్త్రాం । పాంచాలరాజస్య సుతాం స పార్థః, కాంతాం స్మరక్షామతరో బభూవ ॥ తాపింఛకాంతిం తమాలమేచకాం, పార్థః అర్జునః, క్షామతరః అతికృశః ॥ ౨ ॥ ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గావితి । జతజాగణా గురుద్వయంచ ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ఉ ॥ ఉపేంద్రవజ్రాదపి తీక్ష్ణచిత్తాన్నరేంద్రముఖ్యానపహాయ సేవమానః । భృశం విషణ్ణోఽస్మి ధనాశయాహం కృపైవ తే స్యాన్మయి కిమన్యైః ॥ ౩ ॥

* అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ, పాదౌ యదీయావు
పజాతయస్తాః । ఇత్థంకిలాన్యాస్వపి మిశ్రితాసు వదం
తి జాతిష్విదమేవ నామ ॥ ౪ ॥

టీకా ॥ * అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః, పాదా యదీయా ఉపజాతయస్తా ఇతి । అనంతరోదీరితయోః పూర్వోక్తయోః ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రయోః లక్ష్మ లక్షణం భజంత ఇత్యనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః యదీయాః పాదా భవంతి తా ఉపజాతయో నామ స్యుః । ఏతే ఉపజాతయశ్చ షోడశభిః ప్రకారైర్భిన్నా భవంతి । యదుక్తం జయదేవేన ॥ పాదేన పాదత్రితయేన చాష్టావర్ధయోగేన షడేవ భేదాః ఇతీంద్రమాలాః కిల పూర్వమిశ్రాః ప్రయాంతి షోడశభేదభిన్నాః, ఇతి అస్య శ్లోకస్యాయమర్థః, ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రయోర్మధ్యే ఏకస్యా ఏకేన పాదేన అన్యస్యాస్త్రిభిః పాదైశ్చ యుక్తత్వే అష్టౌ భేదాః, తథా ఏకస్యా అర్ధస్య అన్యస్యా అర్ధస్య చ యోగేన

* యథా, యత్ర ద్వయోరప్యనయోస్తు పాదా, భవంతి సీమంతిని చంద్రకాంతే । విద్వద్భిరాద్యైః పరికీర్తితా సా- ప్రయుజ్యతామిత్యుపజాతిరేషా.

పరస్పరసంబంధే షట్ భేదాః, ఇత్యనేనప్రకారేణ భేదభిన్నాః భేదైర్భిన్నా జాతయః ప్రాచ్యమిశ్రాః పూర్వాభ్యామింద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాభ్యాంమిళితాః ప్రమాణాః సంఖ్యాతాః షోడశైవభవంతి, ఏతాఃకిలేంద్రమాలా ఉచ్యంతఇతి । ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రే పూర్వోక్తే। ఉపజాతయశ్చతుర్దశ ధాభిన్నాః స్పష్టీకరణాః. ప్రథమః పాద ఇంద్రవజ్రాయాః అపరేత్రయోపి పాదా ఉపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకాఉపజాతిః ౧, ద్వితీయఃపాద ఇంద్రవజ్రాయాః అన్యేత్రయః పాదాః ఉపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౨, తృతీయఇంద్రవజ్రాయాః అన్యేత్రయఉపేంద్ర వజ్రాయా ఇత్యేకా ౩, చతుర్థఇంద్రవజ్రాయాః అన్యేఉపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౪, ప్రథమఃపాద ఉపేంద్రవజ్రాయాః అన్యేత్రయోపిపాదా ఇంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౫, ద్వితీయః పాదఉపేంద్రవజ్రాయాః అన్యేఇంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౬, తృతీయఃపాద ఉపేంద్రవజ్రాయాః అన్యేఇంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౭, చతుర్థఉపేంద్రవజ్రాయాః అన్యేత్రయోపీంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౮, ఇత్థమేకస్యా ఏకైకేనపాదేన అన్యస్యాః(త్రి)భి(స్త్రి)భిః పాదైరష్టౌ భేదాః । ప్రథమద్వితీయౌ ఇంద్రవజ్రాయాః తృతీయచతుర్థౌ ఉపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకాఉపజాతిః ౧, ప్రథమతృతీయౌ ఇంద్రవజ్రాయాః ద్వితీయచతుర్థౌ వుపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౨, ద్వితీయతృతీయౌ ఇంద్రవజ్రాయాః ప్రథమచతుర్థౌ వుపేంద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౩, ప్రథమద్వితీయౌ ఉపేంద్రవజ్రాయాః తృతీయచతుర్థావింద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౪, ప్రథమతృతీయౌ ఉపేంద్రవజ్రాయాః ద్వితీయచతుర్థావింద్రవజ్రాయాః; ఇత్యేకా ౫, ద్వితీయతృతీయౌ ఉపేంద్రవజ్రాయాః ప్రథమచతుర్థావింద్రవజ్రాయా ఇత్యేకా ౬, ఏవమర్థద్వయ సంబంధేనషడ్భేదాః । ఇహార్థమితి పాదద్వయమాత్రం వివక్షితం । ఏవమిం

ద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాభ్యాం అన్యాస్వపిజాతిషు మిళితాసు సతీ
షు తాసు ముపజాతిరితి సంజ్ఞా భవతీత్యాహ * ఇత్థంకిలాన్యాస్వపి
మిశ్రితాసు, స్మరంతిజాతిష్విద మేవ నామేతి। అత్రకేవలమేకచ్ఛం
దో భవానా మేవ వృత్తానాంపాదస్య పాదత్రితయస్య అర్ధస్యా
ర్ధస్యచ పరస్పరయోగే ఉపజాతిత్వం వివక్షితం అపితుభిన్నచ్ఛం
దో భవానామపి। తథాఽభియుక్తప్రయోగదర్శనాత్ ॥ మాఘ
ప్రయోగస్తావత్ 'ఇత్థం రథాశ్వేభనిషాదినాం ప్రయో, గణో నృ
పాణామభవత్ రణాద్బహిః। ప్రస్థానకాలక్షమవేష కల్పనా, కృతక్ష
ణక్షేప ముదైక్ష తాచ్యుతమ్, ఇతి। అత్ర ప్రథమతృతీయపాదా ఇం
ద్రవంశాయాః, ద్వితీయచతుర్థౌ వంశస్థస్య, ఛందస్తు ప్రతిపాదం
ద్వాదశాక్షరాత్మకత్వాజ్జగతీ। భల్లటకవేః ప్రయోగస్తు। 'కల్లో
లవెల్లితదృషత్పరుష ప్రహారై, రత్నాని రత్నాకర మావమంస్థాః
కింకౌస్తుభేన భవతో విహితో న నామ, యాచ్ఞాప్రసారితకరః పురు
షోత్తమోఽపి, ॥ ఇతి ॥ అత్ర ద్వితీయః పాద ఇంద్రవజ్రాయాః, అన్యే
త్రయో వసంతతిలకాయాః, ఛందస్త్వేకః పాద ఏకాదశాక్షరాత్మ
త్వాత్త్రిష్టుప్, అన్యే చతుర్దశాక్షరాత్మకత్వాచ్ఛక్వరీ, ఏవమనేక
తాఽపి ప్రయోగానుసారతో ద్రష్టవ్యోపజాతిః ॥ (గార్గ్యగోపాల
మిశ్రీయం। అథశ్లోకేనోపజాతివృత్తానిలక్షయతి। అనంతరోదీరితే
తి। తతజాస్తతోగౌ, జతజాస్తతోగౌ, ఇత్యేతే ఇంద్రవజ్రోపేంద్ర
వజ్రేలక్ష్మభాజంతే ఇతితద్భాజః, తా ఉపజాతయ ఇత్యాఖ్యాయం
తే, సంకీర్ణజాతిత్వాత్। తదయమర్థః, యద్యేకస్మిన్ పాదే ఇంద్ర
వజ్రాయా లక్ష్మ భవతి అన్యేషు త్రిషూపేంద్రవజ్రాయాః, యది వా
త్రిషుపాదేష్వింద్రవజ్రాయాలక్ష్మభవతి ఏకస్మింస్తూపేంద్రవజ్రా
యాః, యది ద్వయోః పాదయో రింద్రవజ్రాయాః ద్వయోశ్చోపేం
ద్రవజ్రాయాః, తాన్యుపజాతిసంజ్ఞాని వృత్తాని। అత్రపాదచతుష్ట

యం చత్వారిస్థానాని, తేష్వింద్రవజ్రా లక్షణముపేంద్ర వజ్రాలక్ష
ణమితి ద్వేవస్తునీప్రస్తారితవ్యే, తథాచప్రతిస్థానం ఛందోవత్ షోడశ
భేదాస్సంజాయంతే, తత్రాసంకీర్ణౌ ప్రథమోక్తౌ భేదావింద్రవ
జ్రోపేంద్ర తజ్రే భవతః, అన్యాస్తుచతుర్దశ భేదాఉపజాతయః,
తాసాంప్రకమూయథా ॥ 'ఉదన్వదఃల్లఘ్న, ౧ ॥ ద్వితీయా- 'వివి
త్సయా' ౨ ॥ తృతీయా- 'త్వఁగంకగౌసుందర, ౩ ॥ చతుర్థీ 'ము
గ్ధాముఖ్యౌళన' ౪ ॥ పంచమీ 'ప్రవృద్ధతాపోదివసః' ౫ ॥ షష్ఠీ
'స్వభ్యస్తరూపా' ౬ ॥ సప్తమీ-'కదర్థితస్యాపి' ౭ । అష్టమీ
'భిక్షుర్విలాసీ' ౮ ॥ నవమీ, 'భవేనకేనాపి' ౯ ॥ దశమీ-'అ
యంమయూఖైః' ౧౦ ॥ ఏకాదశీ-'అస్పష్టసంరంభ' ౧౧ ॥ ద్వాద
శీ 'విశ్రమ్యవిశ్రమ్య' ౧౨ ॥ త్రయోదశీ 'నమోస్తురామాయ స
లక్ష్మణాయ' ౧౩ ॥ చతుర్దశీ-'స్వాయత్తమేకాంతహితం' ౧౪ ॥
అథాయంప్రకారః ఛందోన్తరోద్భవాస్వపి జాతిష్వి త్యాహ, ఇత్థం
కిలేతి । అన్యాస్వపివృత్తజాతిషు ఇత్థమనేనప్రకారేణ మిశ్రితాసు
ఇదమేవఉపజాతిరిత్యేవ నామవదంతికిల । ఇత్థమితి । సమానేఛందసి
నిష్పన్నయోః ప్రథమాక్షర గురులఘుభావమాత్రేణభిన్నయోర్వృ
త్తజాత్యోస్సఙ్కరేణేత్యర్థః । తద్యథా । అనుష్టుభి, నారాచికా
ప్రమాణికయోస్సఙ్కరాదుపజాతయోభవంతి । జగత్యాం, ఇం
ద్రవంశావంశస్థయోరితి । అన్యేతుబ్రువతే నానాచ్ఛందస్యానామపి
వృత్తానాం సంకరాదుపజాతయోభవంతీతి, తదయుక్తం, ఇత్థంకిలేతి
నియమాత్ । ఇతరథాతద్వైయర్థ్య ప్రసంగాచ్చ । తస్మాద్భిన్న
చ్ఛందస్యవృత్తసంకర సిద్ధాశ్లోకాస్త్వలాక్షణికావేదితవ్యాః ౪॥

మణి ॥ అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ, పాదౌయదీయావుపజాత
యస్తాః । ఇత్థంకిలాన్యాస్వపిమిశ్రితాసు, వదంతిజాతిష్విదమేవనామ
। ఇతిఅత్రానంతరశబ్దః పూర్వపరామర్శీ, అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ

పూర్వోక్తేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాలక్షణయుక్తాయూనాం పాదానాం ఉపజాతయోభవంతి, అన్యాస్వపివృత్తజాతిష్విత్థమనేన ప్రకారేణ మిశ్రితాసుయోజితాసు ఇదమేవఉపజాతిరిత్యేవనామ అభిధానం వదంతిగదంతి, కిలేతిప్రసిద్ధౌ । యథాత్రప్రథమ చతుర్థయోః పాదయోరుపేంద్రవజ్రయోః ద్వితీయతృతీయయోరింద్రవజ్రయోశ్చలక్షణె ॥ ౮ ॥

* నజజలగైర్గదితాసుముఖీ ॥ ౯ ॥ * దోధకవృత్తమిదంభభభాగౌ ॥ ౧౦ ॥ * శాలిన్యుక్తామ్తౌతగౌ గోబ్ధిలోకైః ॥ ౭ ॥

* వృ ॥ నిజజలగాహనమవ్బుజనం సురతటినీవనఖాంశుభృతమ్। సపదిపునాతుగతంతవమాం చరణతలం భవతీసుముఖీ ॥

* వృ ॥ భాభిభుగంగాపయఃప్రసరాణాం, పజ్కజసంభవజీవితనాథే। దోధకవృత్తనదాత్త గురుత్వం, భాతివపుర్భగణోల్లసితంతె ॥

* శు ॥ ఆద్యచతుర్థమహీనసితమ్బో, సప్తమకందశమంచతథాంత్యం।యత్రగురుప్రకటస్వరసారే,తత్కథితంననుదోధకవృత్తమ్.

* వృ ॥ మాతాతుంగంగీతమాలాపయన్తీ, మాన్యావీణాశాలినీమంత్రరూపా । సాతాపఘ్నీశారదాంభోదశుభ్రా, సాన్నిధ్యంమే సంతతం త్వంవిధేయాః ॥

* వృ॥ వేదైర్నిత్యం సప్తైర్స్తూయమానే, కాంతిస్తోత్రశ్శాలినీపాదపద్మే । దేవిత్వత్కచేతసాయేభజంతే, తేహిప్రాజ్ఞాస్సర్వవిద్యానవద్యాః । యతినియామకోయంశ్లోకః, నాత్రగణజ్ఞాపకవర్ణవిన్యాసః, ఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యమ్.

* శు ॥ హ్రస్వోవర్ణోజాయతేయత్రషష్ఠః, కమ్బుగ్రీవేతద్వదేవాష్టమాంత్యః । విశ్రామస్స్యాత్తత్ర వేదైస్తురఙ్గైః, స్తాంభాషంతేశాలినీం ఛాందసాగ్ర్యాః ॥

[* ॥ వాతోర్మీయం గదితా మ్భౌతగౌగః ॥ ౮ ॥

టీకా ॥ కించ * ససజలగైస్స్వహితా సుముఖీతి । నగణజగణాభ్యాం లఘుగురుభ్యాం సహితా సుముఖీతి వృత్తం భవతి । ౫ । * దోధకవృత్తమిదం భభభాద్గా ఇతి । భభభా భగణత్రయం గురుద్వయంచ ప్రతిపాదం చేద్దోధకాఖ్యం వృత్తం భవతి ॥ ఇదమపి ప్రక్షిప్తం ॥ ౬ ॥ కించ * శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోబ్ధిలోకైరితి । మ్తౌ మగణతగణౌ తగౌ తగణ గురూ గః గురుశ్చ ప్రతిపాదం చేచ్ఛాలినీనామోక్తా, అబ్ధిలోకైః, అబ్ధిభిశ్చతుర్భిః లోకైస్సప్తభిశ్చ అక్షరైః, యతిస్స్యాదితి శేషః । పాదభవేష్వేకాదశ స్వక్షరేషు ఆదితశ్చతుర్భిరక్షరైరేకా యతిః పునః పంచమాక్షరాత్ ప్రభృతి సప్తభిరక్షరైరపరా చ యతిరిత్యర్థః ॥ అయం పాదాంతయతినియమస్సర్వవృత్తానాం సమానో వేదితవ్యః, అస్యోక్తిస్తు యతిప్రసంగాత్ । అత్ర లోకశబ్దేన సప్తసంఖ్యా వివక్షితా । ఏతే సప్తపయోధరా ‡ దశదిశస్సప్తైవ గోత్రాచలాః పాతాళాన్యపి సప్త సప్తభువనాన్యేకం నభోమండలం, ఇత్యనేన వృద్ధవ్యవహారే భువనాని సప్తేతి ప్రసిద్ధాః ॥ ౭ ॥ కించ * వాతోర్మీయం గదితా మ్భౌతగాగ ఇతి । మగణభగణతగణ గురుద్వయాని యత్ర ప్రతిపాదంస్యుస్సేయం వాతోర్మీగదితా ॥ ౮ ॥

మ. శి. ॥ నజజలగైర్గదితా సుముఖీతి । నగణేనజగణాభ్యాం లఘు

---

* వృ॥ మద్యాంత్యాం శంగంసీయంనస్స్యా, దంభాంత్యాయంమను భావ్యంగవర్జం । కాన్త్యాలీనస్తవపాదేబ్ధిలోలా, వాతోర్మీవక్ష్య యతేజాయతేయ ॥

‡ అత్ర పయోధరాణాం సప్తత్వకథనేన అన్యత్ర సముద్రాదిపదైశ్చతుష్ట్వసంఖ్యాప్రతీతిర్నవిహన్యతే । లోకే 'పయోధరీభూతచతుస్సముద్రామ్', ఇత్యాదౌ చతుష్ట్వస్యాపి ప్రసిద్ధేః । యద్వా, పయోధరా మేఘాః, తే చ పుష్కలావర్తకాదయః ॥

గురుభ్యాంచ సుముఖీనామగదితా ఉక్తా ॥ ఉ ॥ భజసగతేకమనోతరు ణోకర వ్రజవధూవనితాముపరాం । స్మరభోగ్యనఖాననక్షురముఖరే, స్మి తముఖిరోపపులం సుముఖి । కతమ్యానయే గురోః ఇపి యుస్మన్నవసేక-౹ ౫ ॥ దోధకవృత్తమిదం భభభాగ్గావితి । భగణత్రయం గురుద్వయం చదోధకవృత్తం ॥ ఉ ॥ అననచంద్రనిభంతవసీతే, రోమలతాభుజ గంప్రజహృష్టం । యద్గమనాత్స్వనభూవనయుగ్మే , దోధకవృత్త మిదంసమహోకః ॥ దోధకేఖిలం, స్వాశ్చర్యేన ఇతిధాతోర్నిష్పత్తిః ౯ ॥ శాలిన్యుక్తామ్తౌతగౌ గోబ్ధిలోకైః ఇతి ॥ మగణస్తగణౌ గురూచ శాలినీ, అబ్ధిలోకైశ్చతుర్భిస్సప్తభిశ్చయతిః ॥ ఉ ॥ నీలాం కేశే నిగుణానాంమధ్యభాగే, దీర్ఘాంనేత్రే నిమ్నలాంగండబింబే పీనాంతుఙ్గాం శ్రోణివక్షోజభారే, కృష్ణశ్శీలాం శాలినీం నామిలక్ష్మీం ॥ ౧౦ ॥ వాతోర్మీయంకథితా మ్భౌతగౌగః ఇతి ॥ మభతగణాః గురూ చవాతోర్మీవృత్తం ॥ ఉ ॥ శ్యామాంగాతే చపలా నేత్రద్వే, శ్రాంతామధ్యే కరినాసాప్యురోజే । పీనాదేహేన నవేత్థుంక్షి, ద్వ తోర్మీయ ప్రీతిమాంస్వైరోతి ॥ వాతోర్మీయోనామ వృత్త విశేషః సోతిచపలశ్చస్వచ్ఛమూం । యద్వా, వాతానాం వాయూ నామూర్మిణః పరంపరా, తత్సదృశీ వాతోర్మీయా, వృద్ధాచ్ఛ ఇతిఛప్రత్యయః । సాచసాప్రియేపమాచతాం, భగవతీం స్వస్థ చిత్తతయా క్షణమపిధ్యాతుమశక్తం మనోవిషయేషు ధావతీతిభా వః । ఉక్తశాలినీవాతోర్మీయా భ్యాముపజాతిస్సతి ॥ యథా ॥ దేవక్షేమాః రావణారాతిరవ్యా, ద్వ్యక్షోర్ధాన్నయనే క్వాపిర క్తే । ఆసీన్నాక్షః పాద సమాత్తితాపా, వహ్నేయోః గాత్రలశ ష్ట యథామ్నః ॥ అత్ర ప్రథమతృతీయాపాదౌ శాలినీలక్షణౌ, ద్వితీ యచతుర్థౌ వాతోర్మీ లక్షణౌ, పూర్వోక్తేంద్రవజ్రోపేంద్ర వజ్రాభ్యామి వాత్రాపి వ్యజాత యోస్తౌ భవంతి, ఉపజాతిర్ద్వ

యోవృత్తయోరేకస్మిన్ వృత్తే పాదద్వయమేళనమేవ గ్రంథకా
రస్య వివక్షితం, పాదా యదీయా వుపజాతయస్తా ఇతి ద్వివచననిర్దే
శాత్, యద్యేకపాదమేళనస్యాపి మహాకవిప్రయోగేషు దృశ్యమా
నత్వాత్తదపి ప్రమాణం భవేత్తదా షోడశ భేదాస్స్యుః ॥ ౭ ॥

* మ్భ్నౌ గ స్స్యాచ్ఛ్రీమరవిలసితం ॥ ౯ ॥ * రాన్న
రావిహ రథోద్ధతా లగౌ ॥ ౧౦ ॥ * స్వాగతేతి రనభా
ద్గురుయుగ్మం ॥ ౧౧ ॥ ననసగగురురచితా వృత్తా ॥
౧౨ ॥ ననభగగురుకై రభద్రికా ॥ ౧౩ ॥

టీకా ॥ కించ * మ్భ్నౌ గ స్స్యాచ్ఛ్రీమరవిలసితమితి ॥ మ్భ్నౌ మ
గణభగణౌ నగణలఘూ గః గురుశ్చ ప్రతిపాదం చేచ్ఛ్రీమర విలసి
తం నామవృత్తం స్యాత్, ఇదమపి సంక్షిప్తం ॥ ౯ ॥ కించ * రాన్నరా
వితి రథోద్ధతా లగావితి ॥ రగణనగణ రగణలఘుగురవః ప్రతిపాదం

* వృ, మాభూర్మ్లానిర్గుణగుణపదితుం మాతస్తే తాః కిముసు
రవనితాః । యాస్సాంయాంతి ప్రతిదినమళకా, స్త్వత్పాదాబ్జే భ్ర
మరవిలసితమ్ ॥

* వృ, ప్రోన్నతేలగతియోధనాధికే, సామతిమర్దమత వాద్యవి
గ్రహాంసంశ్రితాఖిలమనోరథోద్ధతా, స్యాద్యథాజనసికల్పయేస్తథా.

* శ్లో, అద్యమక్షరమత స్తృతీయకం, సప్తమంచనవమంతథాం
తిమం । దీర్ఘ మిందుముఖియత్ర జాయతే, తాంవదంతికవయో
రథోద్ధతామ్,

* వృ, శ్రీనిభాంగగుణశీలిందుకరాణాం, సత్యలోకమునిబృందమి
దంతత్ । ధన్యమేనతవదర్శనకాలే, స్వాగతాదివచనంలభతేయత్.

* శ్లో, ఆనతాంగినగమః దశమంచ, వ్యత్యయాద్భవతి యత్ర
వినీతే । ప్రోక్తమేతనమునేయదిసైవ, స్వాగతేతికథితం నథతాసా ।
సైవ రథోద్ధతేవ.

చెద్రథోద్ధతేతి వృత్తంస్యాత్ ॥ ౧౦ ॥ కించ * స్వాగతేతిరనభాద్గు
రుయుగ్మమితి ॥ రనభాః రగణనగణభగణాః గురుయుగ్మం గురుద్వ
యంచ యదిస్వాగతేతి వృత్తంభవతి ॥ ౧౧ ॥ * ననసగుయుగరచి
తావృత్తేతి ॥ ననసైర్గణైః గుయుగేనగురుద్వయేనచ రచితాకృ
తావృత్తా నామవృత్తంస్యాత్ ॥ ౧౨ ॥

మణి ॥ మ్భౌన్లౌగస్స్యాద్భ్రమరవిలసితమితి ॥ మభనగణాల
ఘుగురూచభ్రమరవిలసితం ॥ ఉ ॥ ఆరామస్థాసరసిజనయనా పు
ష్పైర్దృష్ట్వాభ్రమరవిలసితమ్ । కృష్ణంనీలాపరిజనసవిధే, వీక్షాంచక్రే
ముహురథసరసమ్ ॥ నీలానామకాచిత్కృష్ణవధూః ॥ ౯ ॥ రాన్నరా
విహరథోద్ధతాలగావితి ॥ రాత్ రగణాత్ నరౌనగణరగణౌలగౌ
లఘుగురూచ ఇహఅస్మిన్ ఛందసిరథోద్ధతా నామవృత్తం ॥ ఉ ॥
కుంజరైశ్చలితపర్వతోపమైః, ర్బంధురాతురగసంఘమన్థరా । మృ
త్యుదూతనిభపత్తి సంకులారాజతేనృపచమూరథోద్ధతా॥ రసోద్ధతే
త్యేకే ॥ ఉ ॥ వ్యాప్తసప్తభువనారసాతలే, భోగినామపిచమోదదా
యినీ । భారతీప్రవిశదామహాకవేః, జాహ్నవీయముదితా రసోద్ధ
తా ॥ మహాకవిఃవ్యాసః ॥ ౧౦ ॥ స్వాగతేతిరనభా గురుయుగ్మమితి ॥
రనభాగణాః గురూచస్వాగతా ॥ఉ॥ హాయనేనతునచైతియధావత్,
క్లేశతః పరిగతాపిచహాస్యం ॥ సంతనోతికవితాగ్వ్యయమేవ, స్వాగతా
సుఖమతీవవిధత్తే ॥ స్వంఆత్మానం ఆగతాప్రాప్తాస్వాగతా ॥అపిచ ॥
తామపశ్యదథచంచలనేత్రాం, మూర్వశీంసశశలాంఛనవక్త్రః । సుప్త
ఏవతు సమేత్యచబోధం, స్వాగతాంసురవధూం సమమంస్త ॥ సఃపు
రూరవాః ॥ ౧౧ ॥ ననసగగురురచితావృత్తేతి ॥ నగణాభ్యాంసగణే
నగురుభ్యాంచరచితా నిబద్ధావృత్తావృత్తావృత్తం ॥ ఉ ॥ అలమల
మతినిపుణైర్వాక్యైః, యదువరవిసృజస్మృతింరుద్ధాం । అనునయత
మథజనంస్నిగ్ధం, తవమయిరసలహరీవృత్తా ॥ ౧౨ ॥ ననభగగురుకై

రథపృథ్వీతి । నగణద్వయేన భగణేన గురుభ్యాంచ పృథ్వీవృత్తం ॥
ఉ ॥ మమపునరియమాలవణాబ్ధౌ, రతినిజవిషయే మమతాన్ధాన్ ।
ప్రహసతిమితధీవిషయాసూన్నరపతి పశుకానిహపృథ్వీ ॥ ౧౩ ॥

ననరలగురుభిశ్చభద్రికా ॥ ౧౪ ॥ ననతగగురుభిశ్చ
త్రివృత్తా ॥ ౧౫ ॥ శ్యేనికారజౌరలౌ గురుర్యదా ॥
౧౬ ॥ * మౌక్తికమాలాయది భత నాగౌ ॥ ౧౭ ॥
* పఞ్చరసైశ్ఛిన్నతనగగైస్స్యాత్ ॥ ౧౮ ॥ ఉపస్థిత
మిదం జ్సౌతాద్గకారౌ ॥ ౧౯ ॥ నరయుగంభవేత్స
మ్మతాలగౌ ॥ ౨౦॥ యయౌయోలగౌ చేత్కుమారీ
మతా ॥ ౨౧ ॥

ధీశో ॥ కించ * ననరలగురుభిశ్చ భద్రికేతి । నగణద్వయరగణ
లఘుగురుభిః రచితా భద్రికానామవృత్తం భవతి । చశబ్దః పూర్వసూ
త్రస్థరచితేత్యేతత్ సముచ్చినోతి ॥ ఇదంచప్రక్షిప్తం ॥ ౧౩ ॥ కించ
* శ్యేనికారజౌరలౌ గురుర్యదేతి । యదారజౌ రగణజగణౌ పునః
రగణో లఘు గురూచప్రతిపాదం స్యుస్తదా శ్యేనికా నామవృత్తం
స్యాత్ । శ్యేనికారతౌజరౌ లగౌ భవేదితి పాఠాంతరం । రతఃరగ
ణాత్పరంజరౌ జగణరగణౌ లగౌ లఘు గురూచప్రతిపాదంచేత్ శ్యేని

---

* వృ, నయభృగుగీతాం తావకమూర్తిం నళినవికాసాం దేవి
మనోమే । స్తనతటభాస్వన్మౌక్తికమాలా, తరుణిమనిత్యాయా
శశిచూడా ॥

* వృ, భాతినగాంగప్రతినిధిశోభా-హారఝరీతేజనని కుచాగ్రే ।
శ్రీవదనేందౌ హసతిసరోజే, కాంతిముపేతాసతతవికాసమ్ ॥

తద్వృత్తిః । వంచితమత్తైః కపటరసైర్మూఢం, వామదృశాంచక్షు
భితవివేకం । నిర్మలభావం కలయతునిత్యం, దేవికటాక్షస్తవక
మలశ్రీః ॥

కాభవేత్ ॥ ౧౮ ॥ కించ * మౌక్తికమాలాయదిభతనాగౌ, ఇతి॥ భగణతగణనగణాః గురూచ యదిస్యుస్తర్హి మౌక్తికమాలా వృత్తం భవతి । ప్రక్షిప్తమిదం ॥ ౧౫ ॥ కించ * పఞ్చరసైశ్శ్రీర్భతనగగై స్స్యాదితి ॥ భతసగగైః భగణతగణనగణ గురుద్వయైః శ్రీర్నామ వృత్తం, పఞ్చభిశ్చరసైః షడ్భిశ్చయతిః ॥ ౧౬ ॥ * కించ ఉపస్థితమిదంజ్సౌతౌగకారావితి ॥ జ్సౌజగణసగణౌతః తగణౌగకారౌ గురూంచ ప్రతిపాదంయత్ర తదిదంవృత్తముపస్థితం నామభవతి ఇదమపిప్రక్షిప్తం ॥ ౧౭ ॥

మణి ॥ ననరలగురుభిశ్చభద్రికేతి ॥ నగణాభ్యాంరగణేన లఘుగురుభ్యాంచ భద్రికావృత్తం ॥ ఉ ॥ మధుసఖముదితం సితాకరం సురపతికకుభోవిశేషకం । అతపతతరుణీతు భద్రికా, ముహురథవిరహాద్వ్యనిందత ॥ విశేషకంతిలకం ॥ అతపతతరుణీసుభద్రికా ముహురథ విరహేణవీక్ష్యసా, ఇతివా ॥ ౧౮ ॥ ననతగగురుభిశ్చిత్రవృత్తేతి ॥ నగణాభ్యాంతగణేన గురుభ్యాంచ చిత్రవృత్తా ॥ ఉ ॥ మతిమతివిశదాంశాస్త్రదీప్తాం । కురుగురుచరణేముక్తిపాత్రే । ప్రగళతిహితదాబంధదాత్రీ, జనిమరణకలాచిత్రవృత్తా । చిత్రవృత్తిరిత్యేకే ॥ఉ॥ సజయతిరమణీయాకృతిశ్శ్రీ, దశరథతనుజశ్శోషకోఽబ్ధేః । ద్విపదపహృతయాపీడితస్సన్, జనకతనుజయా చిత్రవృత్తిః ॥౧౯॥ శ్యేనికారజౌరలౌ గురుర్యదేతి । రజరాగణాః లఘుగురూచ యదా భవేయుస్తదాశ్యేనికావృత్తం ॥ ఉ ॥ రావణానుజాతదారఘూద్వహం, చారుతాభిభూతమారగాత్రకమ్ । శ్రీసఖంరిరంసయావ్యచారయ, చ్ఛ్యేనికాయథామిషం హుతాశనమ్ ॥ ౨౦ ॥ మౌక్తికమాలాయది భతనాగావితి । భతనాగణాగురూచ మౌక్తికమాలా వృత్తం । నయభగగైస్స్యాన్మౌక్తికమాలేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ఉ ॥ చమ్పకగౌరింశఫరవరాక్షీం, తామరసస్థాం మదనసవిత్రీం । మాధవ

దారాన్ ప్రిణమతలక్ష్మీం, ముక్తికమాలాలలిత కుచాగ్రామ్ ॥౧౭॥ పంచరసైశ్ఛిన్నతనగగైస్స్యాదితి । భతనైర్గణైర్గురుభ్యాంచ శ్రీర్నామవృత్తం । మౌక్తికమాలాలక్షణమేవాస్యాపి విశేషస్తునియమేన పంచభిః షడ్భిశ్చవర్ణైర్యతిః తత్రతు వికల్పేనేతి ॥ ఉ ॥ కుంచితకేశా కువలయనేత్రా, కోమలగాత్రీ కుచభరనమ్రా । ఇందుముఖీసా హిమగిరిపుత్రీ, రింఖతుచిత్తే జలదసమశ్రీః ॥ ౧౮ ॥ ఉపస్థితమిదం జ్సౌతాద్గకారావితి । జసతైః గణైర్గురుభ్యాంచ ఉపస్థితం నామవృత్తం ॥ ఉ ॥ సుయోధనపురాయద్యాజ్ఞసేనీ సభాతలమగాచ్ఛ్రీ పాండవానామ్ । తదాపనయతస్తత్పాపహేతు, రుపస్థితఫలాసానీతిహానిః । కించ, పురాతుభగవాన్నందీయదాహ, మహీధరవరేమాంమాగతలసః । ఉపస్థితమిదంశాఖామృగాత్త, తదేవదశకంతో ఒచింతయత్సః ॥ ౧౯ ॥ నరయుగంభవేత్సమ్మతా లగానితి । నగణేన రగణద్వయేన లఘుగురుభ్యాంచ సమ్మతా ॥ ఉ ॥ మరతకోమలశ్యామవిగ్రహం, జలధికన్యకాభూమి వల్లభం । కపిశవాససం సంశ్రయే హరిం, త్రిదశసమ్మతాపాంగ విభ్రమం ॥ ౨౦ ॥ యయాయో లగౌచేత్కుమారీమతేతి । యగణత్రయం లఘుగురూచకుమారీ ॥ ఉ ॥ హిమాద్రేస్తతెయా గిరీశాస్తయే, తపోఘోరమాస్థాయ భక్త్యాహరం । రమానాథపద్మాసనాద్యైర్వృతం, యయారక్షతాన్మాం కుమారీగిరేః ॥ ౨౧ ॥

* ౧౨ జగత్యాం, చంద్రవర్త్మనిగదంతిరనభసైః ॥ ౧ ॥ * జతౌతువంశస్థముదీరితంజరౌ ॥ ౨ ॥

---

* వృ, జితాజరత్పల్లవమమ్బతావకం, పదాంబుజంలిప్సురహం సుదుర్లభం । అలంఘ్యవంశస్థముపేక్షిణోమధు, ప్రియామిపంగోస్సమతాంప్రసీదమే ॥

* శు్రి, ఉపేంద్రవజ్రాచరణేషు సంతిచే, దుపాంత్యవర్ణాలఘవఃపరేకృతాః । మదోల్లసద్భ్రూజిత కామకార్ముకే, వదంతివం

* స్యాదింద్రవంశాతతజై రసంయుతైః ॥ 3 ॥ * ఇ
హతోటకమం బుధిస్సైఃకథితమ్ ॥ ౪ ॥

ధీశో ॥ * ౧-౨ జగత్యాం - చంద్రవర్త్మగదితంతు రనభస్సైరి
తి । రనభస్సైః రగణనగణభగణసగణైః సహితంయద్వృత్తం తత్తు
చంద్రవర్త్మనామ గదితంకథితం ॥ ౧ ॥ కించ * జతౌతువంశస్థము
దీరితంజరావితి ॥ జతౌజగణతగణౌ జరౌజగణరగణౌచ ప్రతిపాంచే
త్ వంశస్థనామ ఉదీరితంఉక్తం ॥ ౨ ॥ కించ * స్యాదింద్రవంశాత
తజై రసంయుతైరితి ॥ తగణద్వయజగణరగణై రుపలక్షితం ఇంద్ర
వంశానామస్యాత్ ॥ 3 ॥ * కించ ఇహతోటకమమ్బుధిస్సైః ప్రమిత
మితి ॥ ఇహజగతీచ్ఛందసి అంబుధిస్సైః చతుర్భిస్సగణైః ప్రమితం
పరిచ్ఛిన్నం యద్వృత్తం తత్తోటకం నామవృత్తంస్యాత్ ॥

మణి ॥ జగత్యాం । చంద్రవర్త్మనిగదంతి రనభస్సైరితి । జగ
త్యాంద్వాదశ ఛందసిరనభస్సైగణైః పాదశ్చేత్తత్ చంద్రవర్త్మ

శస్థమిదంబుధాస్తదా ॥

* వృ, తాంతాంజరాతస్సముపాగతోదశాం, శక్నోమినాహం
తవయావదర్చనే। తాత్రేంద్రవంశాత్రిజగత్కృతానతి, స్తావత్త్వ
మూరాచ్ఛరితార్థయామ్బమాం ॥

* శు ॥ యస్యామశోకాంకురపాణిపల్లవే, వంశస్థపాదాగురువ
ర్ణపూర్వకాః। తారుణ్యలీలారతిరంగలాలసే, తామింద్రవంశాంక
వయః ప్రచక్షతే ॥

* వృ, ససంసదిమాన్యతింకృతినాం, తవయోయ ఉపాసక
తాంభజతే ॥ అవతాచ తథావిధమంబదిశః, పరితోటకమర్థతృ
షాభువిమామ్ ॥

* శు, సతృతీయకషష్ఠమనంతరతే, నవమంవిరతి ప్రభవంగురు
చేత్ । ఘనపీనపయోధర భారనతే, ననుతోటకవృత్తమిదంకథితమ్.

నిగదంతి । చంద్రోపస్థముగితంతు రసభస్సైరితి కేచిత్పఠంతి । యథాక్రమముదాహరణే । వంద్యఏవసతతంస మునివరః, కుంభయో నిరమరాసురవినతః । చంద్రవర్త్మగతిమప్యధచరవే, వింధ్యశైలయమనాద్వ్యథితహియః । సింధునాథతనయో తవవదనం, మంథరాక్షికరుణారసభరితం । హంతహంతకవయో నిరతిశయం, చంద్రోపద్ధసదృశం ప్రతిగృణతే ॥ ౧ ॥ జతౌతువంశస్థ ముదీరితంజరావితి ॥ జతజరాఃగణాః వంశస్థానామవృత్తం ॥ ఉ ॥ చరంతిధర్మం ప్రగృణంతిసత్కథాం, భవంతిశుద్ధాహృదయేగుణేషుచ। నపాతకంకర్మచకుర్వతేనరాః, క్షితౌతువంశస్థ మనుష్యసంగతాః ॥ ౨ ॥ స్యాదింద్రవంశాతతజైర సంయుతైరితి ॥ తతజరైర్గణైరింద్రవంశా ॥ ఉ ॥ యేదుర్జనానాం శఠజిహ్మచేతసాం, మాయావినాం సంగతిమాశ్రితానరాః । కాలుష్యహేతుర్హృదయస్య పాపరాట్, తానింద్రవంశానపి సంవిశేత్కలిః ॥ ౩ ॥ ఇహతోటకమంబుధిసైఃకథితమితి ॥ ఇహఛందసిచతుర్భిస్సగణైః తోటకంకథితం ॥ ఉ ॥ వలవైరిశిలాదళభంగరుచం, మధురాధరసంగత వంశలతాం । జగతాంజనిపాలననాశకరీం,భజతాంప్రతిభామితితోటకకం ॥ తాంప్రసిద్ధాం ప్రతిభాం శ్రీకృష్ణరూపామభిఖ్యాం భజ॥ ఇతితోటకకంవృత్తం స్వార్థేకః ॥౪॥

* ద్రుతవిళంబితమాహనభౌభరౌ ॥ ౫ ॥ మునిశర విరతిర్నామ్యాపుటోయమ్ ॥ ౬ ॥

---

* వృ, నిభభరౌతపనీయగిరేస్తనౌ, ద్రుతవిలంబిత మాశ్రవణాంతికం । నయనమంబతనుర్జితచంద్రికా, తవకథంకథయామ్యభిరామతామ్.

* శ్రు, అయికృశోదరియత్ర చతుర్థకం, గురుచసప్తమకంచ శమంతథా । విరతిగంచ తథైవవిచక్షణై, ద్రుతవిలంబిత మిత్యుపదిశ్యతే.

* ప్రముదితవదనాభవేన్నౌరరౌ ॥ ౧ ॥ * నయసహితౌ న్యౌ కుసుమవిచిత్రా ॥౨॥ రసైర్జసజసాజలోద్ధతగతిః ॥౩॥ *భుజంగప్రయాతంభవేద్యైశ్చతుర్భిః ॥

ధీరో ॥ ౪ ॥ * ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితి ॥ నగణభగణౌభగణ రగణౌచ ప్రతిపాదంచెత్తద్వృత్తం ద్రుతవిళంబితంనామ ఆహ, పిఙ్గళ ఇతి శేషః ॥ ౫ ॥ * వసుయుగవిరతి ర్నౌమ్యౌపుటోయమితి ॥ నౌనగణౌమ్యౌమగణయగణౌచ ప్రతిపాదంయస్య అయంవృత్తవిశేషః పుటోనామభవతి, కించాస్యవసుయుగవిరతిః, వసుభిః అష్టాభిః యుగైశ్చతుర్భిరక్షరైశ్చ విరతిఃయతిఃభవతి । అత్ర యుగశబ్దేన చతుస్సంఖ్యావివక్షితా, కృతాదయో యుగాశ్చత్వార ఇతిప్రసిద్ధేః ॥౬॥ * ప్రముదితవదనాభవేన్నౌరరావితి । సుగమం॥౭॥ * నయసహితౌన్యౌ కుసుమవిచిత్రేతి ॥ నగణయగణసమేతౌన్యౌనగణ యగణౌ ప్రతిపాదంచేత్ కుసుమవిచిత్రానామవృత్తంభవతి॥

---

* వృ, ననిరగుణిమతే పదాంభోరుహం, మనసిమమసదాప్రసక్తంక్రియాః ॥ భగవతిమదభీప్సితార్థంయతః, ప్రముదితవదనాత్వమాపూరయేః ॥

* వృ, నయనయుగంతేభగవతి దీప్త్యా, నయతిదిగంతాన్ కువలయకాంతిం । ప్రసృమరతారాం తిమిరభరాభాం, విహసతిచూళీకుసుమవిచిత్రా ॥

* వృ, మయాయోయథేచ్ఛం జనస్త్యక్తశీలో, భుజంగప్రయాతం సదాయాతిమార్గం । ధియంతాంచలామేతదీయాం భవత్యాం, ప్రసక్తాం ప్రసాదేనవాగ్దేవికుర్యాః ॥

* స్ర, యదాద్యంచతుర్థంతతతస్సప్తమంచె, త్తథైవాక్షరం హ్రస్వమేకాదశాద్యం । శరచ్చంద్రవిద్వేషివక్త్రారవిందే, తదుక్తం మునీంద్రైర్భుజంగప్రయాతం ॥

౮ ॥ * రసైర్జసజసాజలౌ ద్ధతగతిరితి । జసజసాగణాః ప్రతిపాదం చేత్ జలోద్ధతగతిర్నామవృత్తం భవతి । రసైః షడ్భిః పునశ్చరసైః షడ్భిరక్షరై ర్యతిర్భవతి- అత్ర రసశబ్దేన షట్సంఖ్యావివక్షితా, మధురామ్లలవణ కటుకషాయ తిక్తభేదేన రసస్యషడ్విధత్వాత్, రసైరిత్యత్రైకస్య రసశబ్దస్యలోపః కృతః, సూత్రప్రాయత్వాదితి వేదితవ్యం, ఇత్థమన్యత్రాప్యేవం విధోక్తిషు వ్యాఖ్యేయం ॥౯॥ *భుజంగప్రయాతం భవేద్యైశ్చతుర్భిరితి । చతుర్భిః యైః యగణైః ఉపలక్షితం భుజంగప్రయాతంనామ వృత్తం భవతి ॥ ౧౦ ॥

మణి ॥ ద్రుతవిళంబితమాహ నభౌభరావితి ॥ నగణో భగణద్వయం రగణశ్చ ద్రుతవిలంబితం ॥ఉ॥ నరకసూదనదర్శనలాలసా, శివగళత్త్విషిసంతమసె ప్రియా । పృథునితంబకుచద్వయభారతో, ద్రుతవిళంబితమేవ జగామసా॥ ప్రియారాధా ॥౫॥ మునిశరవిరతిర్నౌమ్యౌపుటోయమితి। నగణద్వయం మగణయగణౌచ యదిభవేయుః అయంపుటోనామవృత్తం సప్తసుపంచసుయతిః ॥ ఉ ॥ సరసిజముకులై స్సామ్యం పరస్యాం, నరపతితిలకః పశ్యైక ప్రమోదాత్ । స్మరతిహినితరాం స్వస్యప్రియాణాం, ముకుళితసురుచావక్ష్ణైః పుటానాం ॥ పుటానామితి కర్మణిషష్ఠీ, పార్శ్వానిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ ప్రముదితవదనాభవేన్నౌరరావితి నగణద్వయం రగణద్వయంచ ప్రముదితవదనా ॥ ఉ ॥ సరసిజచరణాం సరోజాశ్రియాం, కుచభరనమితాం కురంగేక్షణాం । హిమగిరితనయాం సదాభావయే, ప్రముదితవదనాంపయోదత్విషం ॥ ౭ ॥ నయసహితౌన్యౌ కుసుమవిచిత్రేతి ॥ నగణయగణౌ ద్విరావృత్తౌ కుసుమవిచిత్రా ॥ ఉ ॥ ఉపవనభూమౌ హిమగిరిపుత్రీ, మణిమయభూషా మధురతరాక్షీ । భ్రమరకదంబై రకలయదిద్ధాం, కుసుమవిచిత్రాంకురవకశాఖాం ॥ భ్రమరకదంబైః భృంగపఙ్క్తిభిః ఇద్ధాందీప్తాం, అకలయత్ అపశ్యత్, కలిఃకామ

ధేనుః సర్వార్థప్రదత్వాత్ ॥౪॥ రసైర్జసజసా జలోద్ధతగతిరితి । జస
జసాగణాః జలోద్ధతగతిర్నామ వృత్తం ॥ షడ్భిర్వర్ణైర్యతిః ॥౫॥
నరైర్గుణయుతైర్విశుద్ధమతిభిః, సదాపరివృతోఽప్యయం శఠజనః ।
వినశ్యతి యతో జలోద్ధతగతిస్స తామభిగతశ్శ్రియో హి సలయః ॥ ౬ ॥
భుజంగప్రయాతం భవేద్యైశ్చతుర్భిరితి । యగణచతుష్టయేన భుజంగ
ప్రయాతం ॥౫॥ ఇదానీం కథం త్వం ప్రియోఽపి ప్రపన్నాం, సదామాం
మురారే త్వదేకాగ్రచిత్తాం । వినాఽన్యం జనం మద్ధృదాఽఽదాయ
యస్మాద్భుజంగప్రయాతం త్వయా పూర్వమేవ । భుజంగ ధూర్తేతి
సంబుద్ధిః॥ అపిచ, హ్రదే నీలమేఘేంద్రనీలాభకాయో, నిపత్యా
ఽథకృష్ణః కదంబద్రుమాగ్రాత్ । సలీలం దదర్శోజ్జ్వలత్స్వైశజా
లం, భుజంగప్రయాతం ఖలానాం వినేతా ॥ భుజంగస్య కాళీయస్య ప్ర
యాతం దర్పోద్ధతగతిం ॥

౧౦ ॥ * రైశ్చతుర్భిర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతా ॥౧౧ ॥
। భువిభవేన్నభజరైః ప్రియంవదా ॥౧౨ ॥ త్యౌత్యౌ
మణిమాలాచ్ఛిన్నా గుహవక్త్రైః ॥౧౩ ॥ ధీరైరభా
ణిలలితా తభౌ జరౌ ॥ ౧౪ ॥

ధీకా ॥ * రైశ్చతుర్భిర్భవేత్స్రగ్విణీ సమ్మితేతి । రగణైశ్చతుర్భి
స్సమ్మితా పరిమితా స్రగ్విణీ భవేత్ - సమ్మతేతి పాఠే సమ్మతా భవేదిత్య
న్వయః ॥ ౧౧ ॥ * భువిభవేన్నభజరైః ప్రియంవదేతి । నగణభగ
ణజగణరగణైరుపలక్షితా ప్రియంవదా నామ భువి ప్రసిద్ధా భవతి॥౧౨
* త్యౌత్యౌ మణిమాలాచ్ఛిన్నా గుహవక్త్రైరితి । త్యౌ తగణయగ
ణౌ పునశ్చ త్యౌ తగణయగణౌ యస్యాః ప్రతిపాదం స్యుః సా గుహవ

---

* వృ, శ్రీరరేరాహృతా యేన పంకేరుహా, స్తేన నేత్రాంచలే
నాస్తి భక్త్యన్యథా। అంబ తే విశ్వసృడ్బాహునా స్రగ్విణీ, మూర్తిరస్తు
శ్రియే మోహహంత్రీ సతాం ॥

క్త్రైః స్కందముఖైః షడ్భిః ఛిన్నా యతిమతీ మణిమాలానామవృత్తం భవతి ॥ ౧౩ ॥ * ధీరైరభాణి లలితా తభజా రావితి । తగణభగణౌ జగణరగణౌ చ ప్రతిపాదం యస్యాః సా ధీరైర్విద్వద్భిః లలితేతి అభాణి అభ్యధాయి ॥ ౧౪ ॥

మణి ॥ రైశ్చతుర్భిర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతేతి । చతుర్భీ రగణైర్యుతా స్రగ్విణీ ॥ ఉ ॥ కాళికూటాశనా కాలకామాపహా కాళమేఘప్రభా కామినీవామతః । భోగిభిర్భూషితా పాతుమాం దేవతా, స్రగ్విణీగంగయా శ్రీమతీభర్తునా ॥ ౧౧ ॥ భువి భవేన్నభజరైః ప్రియంవదేతి ॥ స్పష్టం ॥ ఉ ॥ భ్రమతి మేమన ఇదం సమంతతో, ఘటయతే వ్యతిమసౌతు వేదనా । జనకజా చటుల మీనలోచనా, శశిముఖీ క్వను భవేత్ప్రియంవదా ॥ ౧౨ ॥ త్యౌత్యౌ మణిమాలా చ్ఛిన్నా గుహవక్త్రైరితి । తగణయగణౌ పునశ్చ తగణయగణౌ, షడ్భిః షడ్భిరక్షరైర్యతిః, సా మణిమాలా ॥ ఉ ॥ పాథోధరనీలాం ప్రాణాన ఖిలానాం గోపాలకవేషాం గోభూసురనాథాం । మారాయుధభూతాం గోపీనివహానాం, వన్దేకరుణాం తాం చంచస్మేమాలాం ॥ ౧౩ ॥ ధీరైరభాణి లలితా తభజా రావితి । తభజరాగణాః లలితా ॥ ఉ ॥ పాయాత్స దైవజలరాశిమేచకా, మాయయా వశీకృతసమస్తవిష్టపా । దామయాఘాతమకరధ్వజాదయా యుష్మానతివలళితా విభూతిభిః ॥ ౧౪ ॥

ప్రమితాక్షరా సజసస్సైరుదితా ॥ ౧౫ ॥/ ననభమసహి
తాభిహితాజ్వాలా ॥ ౧౬ ॥ * పఞ్చాశ్వైశ్ఛిన్నా

---

* వృ, స్ఫుటసంసది ప్రథమగణ్యగుణాం, విదుషామిమాం జననిమే కవితాం । ప్రమితాక్షరాపి జనతా భజతే, నిఖిలాం యయా విపుణ తాం ఘటితాం ॥

* వృ, మాం మాయాయాతం సంసృతిప్రేమహాపాం, మూర్తిస్నేయంతే పాతుముగ్ధేందుచూడా । సర్వానందానామంబకీ

వైశ్వదేవీమమాయా ॥ ౧౭ ॥ * అబ్ధ్యష్టాభిర్జల
ధరమాలామ్భౌస్మౌ ॥ ౧౮ ॥

ధీకో ॥ * ప్రమితాక్షరాసజసస్సైరుదితేతి । సగణో జగణః సగణద్వయంచత్తైః ప్రమితాక్షరా ఉదితాకథితా ॥ ౧౪ ॥ * ననభమరచితాభిహితాజ్వాలేతి ॥ నగణద్వయభగణమగణ కృతాజ్వాలేత్యభిహితాఉక్తా ॥ ౧౬ ॥ * పఞ్చాశ్వైశ్ఛిన్నావైశ్వదేవీమమాయావితి ॥ మగణద్వయం యగణద్వయంచ యస్యాః ప్రతిపాదంస్యాత్తాం సాపఞ్చభిశ్చాశ్వైః సప్తభిరక్షరైశ్చ ఛిన్నాయతిమతీవైశ్వ దేవీ నామవృత్తంస్యాత్ । అత్రఅశ్వశబ్దేన సప్తత్వసంఖ్యావివక్షితా, ఆదిత్యాశ్వాస్సప్తేతిప్రసిద్ధేః ॥ ౧౭ ॥ అబ్ధ్యష్టైస్స్యాజ్జలధర మాలామ్భౌస్మావితి । మ్భౌమగణభగణౌ స్మౌసగణమగణౌచ యస్యాః ప్రతిపాదంస్యాత్తాం సాజలధరమాలాస్యాత్, అబ్ధిభిశ్చతుర్భిః అంగైరష్టభిరక్షరైశ్చయతిస్స్యాత్, అత్రాంగశబ్దేన అష్టత్వసంఖ్యావివక్షితా, యోగస్య యమనియమాసనప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధయోఽష్టావంగానీతి ప్రసిద్ధేః । కేచిత్తువేదాంగాని

మాంతరేభాం, సాక్షాదాహుర్గ్యాం వైశ్వదేవీతిసత్తః ॥

* శు॥ హ్రస్వోవర్ణస్స్యాత్సప్తమోయత్రబాలే, తద్వద్విం
బోష్ఠిన్యస్త ఏకాదశాద్యః । బాణైర్విశ్రామస్తత్రచేద్యాతురంగై,
ర్నామ్నానిర్దిష్టాసుభ్రసావైశ్వదేవీ ॥

* వృ, మాభూత్సోమేసతతమవిద్యామాతః, సంతాపంయాపిత
శతిసంసారాఖ్యం । సద్భక్తానాంహరసితయా సంజాతం, సద్యస్తాపం
జలధరమాలేవత్వం ॥

తద్వృతిః ॥ వేద్యాంవేదైర్యసుభిరుపాస్యాంముక్తై, రాద్యాం
కైశ్చైర్జలధరమాలాజైత్రీం । వాచామీశైర్విజితశశాంకాలోకాం,
మానందాఢ్యాం హృదిభవతీమాలోకే ॥

శ్లో ॥ శిక్షా వ్యాకరణం ఛందో నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా । కల్పశ్చేతి షడంగాని వేదస్యాహుర్మనీషిణః ఇత్యుక్తానిషడితి మన్యమానాశ్చ తుష్కిషడ్భిశ్చాక్షరైర్యత్యా భావ్యమితి వ్యాకుర్వతే, తదసత్, తథా గ్రంథకర్తురనభిప్రేతత్వాత్ ॥ ౧౪ ॥

మణి ॥ ప్రమితాక్షరా సజసస్సైరుదితేతి ॥ స్పష్టం ॥ ఉ ॥ అకృతాస్త్రకా ఇవ రణేషు నరాః, పరిహాస్యతాం పృథగితమాంతు గతాః ॥ అయశో భృతః కిల భవంతి తథా, ప్రమితాక్షరా అపి సభాసు జనాః ॥ ౧౫ ॥ ననభమసహితాఽభిహితా జ్వాలేతి ॥ స్ఫుటం ॥ ఉ ॥ మలయజరసతః శిశిరా వాణీ పరిణతవచసాం మధురాస్నిగ్ధా । జగతి హి శిఖినో భయదా జ్వాలా, పునరపి చ తతః క్రుధి యాం వాణీ ॥ మలయజరసతః చందనపంకాత్, శిఖినః అగ్నేః ॥ ౧౬ ॥ పంచాశ్వైశ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమాయావితి । మమయయగణాః, పంచభిస్సప్తభిశ్చ యతిః ॥ ఉ ॥ రామాస్త్రైశ్ఛిన్నే యాతుధానేను బాహౌ, ప్రీతిం సంప్రాప్తే దేవతానాం సమూహే । శ్రీమద్బ్రహ్మర్షిర్గాధిసూనుస్తదానీం, చక్రే నిర్విఘ్నం వైశ్వదేవీం క్రియాం సః ॥ ౧౭ ॥ అబ్ధ్యష్టాభిర్జలధరమాలామ్భౌస్మావితి ॥ మభసమాగణాః, జలధరమాలా నామ, చతుర్భిరష్టభిశ్చ యతిః ॥ ఉ ॥ ధారాపాతైశ్శశిమణిదండాకారైః, ర్వ్యాతోద్ధూతైః స్థగితదిగంతాం దృష్ట్వా । రామశ్శ్రీమాన్ జలధరమాలాం కాలే సీతాం దేవీం స్మరతి సబాష్పోత్పీడమ్ ॥

అభినవమాలికా నజభజైస్స్యాత్ ॥ ౧౯ ॥ * స్వర

శరవిరతిర్ననౌ రౌ ప్రభా ॥ ౨౦ ॥ భవతి నజావిహ

---

* వృ, ననరరచయుతి ప్రియంమే మనో, ద్రవిణవతి యథా ప్రసీదేస్తథా ॥ జననిశవనఖప్రభా పుంజితే, చరణసరసిజే ప్రసక్తం క్రియాః ॥

తద్యతిః - భగవతి మునిభిర్జితాక్షైస్సదా, ప్రకటితమహిమప్రభావోదయా । ప్రసృమరవిమల ప్రకాశోజ్జ్వలా, భవతు మమప్ర

మాలినీజరా ॥ ౨౧ ॥ * అభినవతామరసం నజజా

యః ॥ ౨౨ ॥ నయుగరయుగ యుక్పనారీమతా ॥

౨౩ ॥ * పంచమునౌభ్రౌ ససయుతాలలనా ॥ ౨౪ ॥

లళితమభిహితం నౌమ్రౌనామతః ॥ ౨౫ ॥ చతుర్జ

గణయదిమాక్తికదామ ॥ ౨౬ ॥ నయసైర్భవే

త్కొకిలకతాయయుక్తైః ॥ ౨౭ ॥

టీకా ॥ * ఇహానవమాలినీ నజపరౌభ్యావితి ॥ నజపరౌనగణ జగణాభ్యాం పరౌభ్యాం భగణయగణౌ ఇహాస్మిక్ జగతీ ఛందసిప్రతిపాదంచెన్నవమాలినీ నామవృత్తంభవతి, నవమాలినీకేచిత్పరం తి ॥ ౧౯ ॥ * స్వరశరవిరతిర్నౌనౌరౌప్రభేతి ॥ ననౌనగణద్వయం రౌ రగణద్వయం, స్వరైస్సప్తభిః శరైః పంచభిస్తైశ్చ విరతిః యతిశ్చ యదిస్యాత్తర్హి ప్రభానామవృత్తం భవతి ॥ అత్రస్వరశబ్దేన సప్తత్వసంఖ్యా వివక్షితా, నిషాదఋషభగాంధారాది భేదేన స్వరాణాంసప్తత్వాత్ - శరశబ్దేనపంచత్వ సంఖ్యాచవివక్షితా । అరవిందమశోకంచ చూతంచనవమల్లికా । నీలోత్పలంచపంచైతే పంచబాణస్యసాయకా ఇతిప్రసిద్ధేః ॥ ౨౦ ॥ * భవతినజావితి మాలతీజరావితి ॥ నజజరాగణాః ప్రత్యంఘ్రిచేత్ తద్వృత్తం మాలతీత్యుక్తంభవతి ॥ * ఇతివదతామరసం నజజాయఇతి ॥ ప్రతిపాదంనగణోజగణౌ

రౌభవత్యాస్తనుః ॥

* వృ, నిజజయగర్వితమాననమిందో, ర్ద్యుతిజితతామరసం తవనేత్రమ్ । అతిశుభగాత్రి మతస్త్వచుధీశం విపశయసీతి కిమద్భ్యవిచిత్రమ్ ॥

* వృ, భాతినసేయంభగవతి జనతా, భక్తిముదారాంత్వయి నభజతియా । కాంచనవీప్తిప్రహసన నిపుణా, కాంతమనాప్తాభృశమివలలనా ॥

ద్వయంచ యగణశ్చయదిభవేయుస్తర్హి తామరసమితిపదేతి శే
ష్యంశిక్షయత్యాచార్యః ॥ ౨౨ ॥

మ.శి ॥ అభినవమాలికానజభజైస్స్యాదితి ॥ స్పష్టం ॥ ఉ ॥
త్రిదశనదీదివః పరిపతంతీ, హరభసితచ్ఛవిః కలినిహంత్రీ । రజతమ
హీభృతశ్శ్రియమకార్షీ, దభినవమాలికా విరచితేవ ॥ ఇహనవ
మాలికేత్యేకే, ఉ, భజతతమాదిమం శ్రుతిగణేడ్యం, జలధరమేచ
కం సరసిజాక్షం । కపిశసువాససం రుచిరవేణుం, స్ఫుటనవమాలికా
కలితమాలం ॥ నవమాలికాజాతీ పుష్పభేదః ॥ ౧౯ ॥ స్వరశరవిర
తిర్ననౌరౌప్రభేతి ॥ ద్వౌనగణౌద్వౌరగణౌచ ప్రభా, సప్తసుపంచ
సుచయతిః, యతినియమాభావేతు ఇయమేవప్రముదిత వదనాభ
వతి ॥ ఉ ॥ జలదచయనిభాజగత్ప్రసవీ, విధిహరివిబుధైర్ముహుః
ప్రార్థితా । భవతుమనసిమే భవాంగాధృతా, హిమగిరితనయా
శరీరప్రభా ॥ ౨౦ ॥ భవతినజావిహమాలినీ జరౌవితి, నగణో జగణౌ
ద్వయం రగణశ్చమాలినీ ॥ ఉ ॥ భ్రమరగణైః పరిచుంబితాళకా,
కువలయితామివ కుర్వతీస్థలీమ్ । నయనరుచా మురవైరివల్లభా, స్థి
తిమకరోన్నను మాలినీపురః ॥ ౨౧ ॥ అభినవతామరసం నజజాయ
ఇతి ॥ నగణో జగణౌయగణశ్చ అభినవతామరసం ॥ ఉ ॥ ప్రచలిత
హంసకులం స్ఫుటమీనం, మలయభువా మరుతాపరిభూతం । మ
ధుసమయే సత దానవరాజ, స్త్వభినవతామరసం సరసీయాః ॥ ౨౨ ॥
నయుగరయుగయుక్పగౌరీమతేతి । నగణద్వయరగణద్వయ యుతా
గౌరీమతా ॥ ఉ ॥ వలభిదుపలనీలదేహప్రభా, శ్రుతిగణముఖరద్వి
జేంద్రస్తుతా । గజముఖశిఖివాహనాభ్యాం నతా, వితరతుభవతాం
తుగౌరీసుఖం ॥ ౨౩ ॥ పంచమునౌభ్రౌస సయుక్తాలలనేతి ॥ భగణ
తగణౌ సగణద్వయంచలలనా, పంచసు సప్తసుయతిః ॥ భ్రౌ సనయు
క్తౌ భవతిహలలనేతి పాఠాంతరం ॥ ఉ ॥ దానతపోభిర్విధవిధకేదక

స్తై, ర్యోగవిధానైరపిచయత్ పురుషాః । అశ్నువతేతత్ క్షితితలే తుఫలం, భవతేరిభక్త్యైవ నితరాంలలనాః ॥ ౨౮ ॥ లలితమభిహితం నామ్నాత్రినామతఇతి ॥ సగణద్వయం మగణరేఫగణౌచ నామతః లలితమభిహితం ॥ ఉ ॥ కవిభిరభిహితం కావ్యసుందరం, మధురరసయుతం మాన్యాలోచితం । రసయతిరసికా నన్విత్తస్యమం, లలితమథతతః కింస్వాదుక్తితో ॥ ౨౯ ॥ చతుర్జగణయుక్ ప్రమితాక్షరా దామేతి ॥ స్పష్టం ॥ ఉ ॥ నవీనపయోధర కాంతిసమాన, కళేబరదీప్తి కుభృత్తనుజాహి । సుమాత్తికదామయుతోడుగణేన, నిశేవకుమారజనిః ప్రవిభాతి ॥ కుమారజనిః స్కందజననీ, కుభృత్తనుజా గిరితనయా ॥ ౩౦ ॥ సయస్సైర్భవేతోత్కరతాయయుక్తైరితి । సగణాయు గణౌ పునశ్చేతా కోకలతా ॥ ఉ ॥ ద్విజసంఘురాజైక కుటుంబినీది ఙ్ముఖచిత కీభూతనిశాకరేణ । ఉడుపఙ్క్తిమాలాభిరలంకృతాసా-ప్రవిభాతి నిషోత్కరతాత్రియామా॥ చిత్రకీభూతః తిలకీభూతః ॥ ౩౧॥

* ౧౩ అతిజగత్యామ్, యమతౌ రౌవిఖ్యాతా చణ్డ్
రీకావళిగ ॥ ౧ ॥ తురగరసయతి ర్నాతతౌగఃక్ష
మా ॥ ౨॥ * మ్నాజౌగ స్త్రిదశయతిః ప్రహర్షి
ణీయమ్ ॥ ౩ ॥

వ్, నవతితుగురురుగ్విగ్రహేత్వత్పదే, సమధిగతరజో మానసం మామకం । సపదివిమలయత్వం దయానిర్భరా, భువనమివతమస్సంవృతంచ ద్రికా, ‡

తద్వ్యతిః మునిభిరతిరస్తైర్యుక్తిసంలబ్ధమో, మనసిసకుతుకం భావ్యమానాసదా । తనురుచినిచయై శ్చంద్రికాపేషిణీ, జననిజయ జయత్వం జగన్నాయికా ॥

* వృ, మాంనైజైరగురుతరైగుణైస్సిన్నృస్తై, స్సంయుక్తం

‡ క్షమావృత్తస్యాస్య మణిసిద్ధ వ్యాఖ్యాతృచంద్రికా వృత్తాన్తసారేణాయం ॥

ధీకో ॥ * ౧౩ అతిజగత్యాం ॥ యమౌ రౌ విఖ్యాతా చంచరీ
కావళీగ ఇతి ॥ యగణమగణౌ రగణౌ గః గురుశ్చ
యస్యాం ప్రతిపాదం స్యుః సా చంచరీకావళీతి విఖ్యాతా ప్రసిద్ధా ॥౧॥
తురగరసయతిర్నానా తతౌ గః స్ మేతి । నగణౌ తగణౌ గురుశ్చేత్
మానావృత్తం । అస్యాం తురగైః సప్తభిః రసైః షడ్భిశ్చాక్షరై
ర్యతిర్భవతి ॥ ౨ ॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి ॥
మగణనగణౌ జగణరగణౌ గురుశ్చ ప్రహర్షిణీ నామ వృత్తం ।
అస్యాం త్రిభిః తతః పరం దశభిశ్చాక్షరై ర్యతిర్భవతి । త్రిభిరక్షరైస్త్వే
కా యతిః పాదాంతే చైకా యతిరిత్యర్థః । నను ఆదిత ఆరభ్య త్రిభి
రక్షరైః ఏకా యతిః పునశ్చాదిత ఆరభ్యైవ దశభిరక్షరై రేకా యతి
రితి కిమితి న క్రియతే వ్యాఖ్యానమితి చేన్న, లక్ష్యవిరోధాత్ - తథా
హి - దశమేనాక్షరేణ యతౌ ర్వాక్షిత్వా ప్రహా ఇతి హకారస్య దశ
మస్యాక్షరస్యోపరి యత్యాభావ్యం, సా చాత్ర నాస్తి ప్రాతిపదికమ
ధ్యవర్తిత్వాత్, అతో జానీమహే ఆదితస్త్రిభి రేకా యతిః తతః ప
రం దశభిః పాదాంతే చైకేతి । ఏవమన్యత్రాపి అబ్ధిలోకై రిత్యాదిషు
ఆదితః చతుర్భిః తతః పరం సప్తభిః పాదాన్త ఇతి వ్యాఖ్యానస్యోచితత్వే
గమకమేతదాదివాక్యమనుసంధేయమ్ ॥ ౩ ॥

మహే ॥ అతిజగత్యాం ॥ యమౌ రౌ విఖ్యాతా చంచరీకావళీ గ
ఇతి । అతిజగత్యాం త్రయోదశచ్ఛందసి. యమరా గః యగణ

బహుల విషయ ప్రసక్తచిత్తః । సంరక్షేజన నసదా ప్రహర్షిణీత్వా,
కావ్యస్యామృతలహరీ భృత్తైః కటాక్షైః ॥

* ప్రౌ ॥ ఆద్యం చేత్ త్రితయమథాష్టమం నవాంత్యం, ద్వే చాం
త్యే గురు సుభగే సుభాషితం స్యాత్ । ఏతాభిర్మో భవతి మహేశనేత్రి
గ్భి, ర్దక్షైర్మానను సుదతి ప్రహర్షిణీ సా ॥

మగణౌ రగణద్వయం గురుశ్చ ప్రతిపాదం యస్య వృత్తస్య సా చఞ్చరీకావళీతి విఖ్యాతా ప్రసిద్ధా ॥ ఉ ॥ అసౌఽంధుశ్శ్రీమాం శ్చందనానోకహానాం, కరీంద్రాణాం దానం చంచరీకావళీషు । భృశంశంసన్వాతో మానినీభోగఖేదం, హరస్స్వేధ్యాం క్రీడత్యాయతం చారుచారః॥ వాతిమలయమారుతః ॥ ౧ ॥ తురగరసయతిర్నౌ తతౌ గః క్షమేతి । నగణాభ్యాం తగణాభ్యాం గురుణా చ క్షమా, సప్తభిః షడ్భిశ్చ యతిః । ననతతగురుభిశ్చంద్రికాశ్వర్తుభిరితి పాఠాంతరం । అర్థః పూర్వోక్త ఏవ, కింతు చంద్రికేతి నామ ॥ ఉ ॥ సపదిగపవర్గైః పర్వతైస్త్రాడితైః రజనిచరగణైః పాదపోత్పీడితైః । రణభువి మరుతః పుత్రకేజృంభితే, దురథగమతిరాసాబభూవక్షమా ॥ ౨ ॥ మ్నౌ జ్రౌ గ్ త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి । మనజరాగణా గురుశ్చ ప్రహర్షిణీ, తృతీయాక్షరే త్రయోదశాక్షరే చ యతిః ॥ ఉ ॥ కింభూమ్యా చతురుదవాసమధ్యభాజా, కింలక్ష్మ్యామదవిక్రుతి ప్రభూతిదాత్ర్యా । కించాన్యైస్సురవనితాదిభిః పదార్థైః, స్సంవిత్తీరసయతిమాం ప్రహర్షిణీయం । ద్వితీయచరణే మదకలికారి భూతిదాత్ర్యేతి వా పాఠోఽస్తు । సంవిత్తిః జ్ఞానం ॥ ౩ ॥

* వేదైరంధ్రైర్మ్నౌ యసగా మత్తమయూరం ॥ ౪ ॥
చతుర్గ్రహైరిహరుచిరా జభస్జగాః ॥ ౫ ॥ * సజ

---

* వృ, మాతేయం సద్గుప్తినిధాత్రీత్వముపాంగైః, స్సంరక్షేమాం దేవివిస్సృష్టామృతధారైః । అత్రైలోకం నిర్జితనీలోత్పలశోభైః, ర్వ్యాలేపోచ్చైర్నాదలసన్మత్తమయూరీ ॥ ౩౪ ॥

తద్వ్యతిః పారావారైస్సంభృతరత్నైః పరివీతే, పృథ్వీచక్రే వాణి మహత్త్వం సవిదత్తే । యత్రావాంగం వెదవనీమత్తమయూరీ, సంధత్సే త్వం ధాతృముఖాంభోరుహహంసీ ॥ ౩౫ ॥

* వృ, సృజస్జగాత్రిశరకాంతిసందనే, తవసంతతస్తుతి పఠాం

సాజగౌభవతి మంజుభాషిణీ ॥ ౬ ॥ సజసాగురుశ్చ
కథితాసరస్వతీ మా ‡ ॥ ౭ ॥ భవతినజౌచసజగాః ప్రభ
ద్రికమ్ ॥ ౮ ॥

టీకా ॥ వేదైరంధ్రైర్మ్రౌయసగామత్తమయూరమ్ ॥ మ్రౌమ గణౌతగణౌ యగణసగణౌ గురుశ్చపాదంచేత్ మత్తమయూరీనామవృత్తం, వేదైశ్చతుర్భిః రంధ్రైః నవభిశ్చాక్షరైర్యతిర్భవతి ॥ అత్ర వేదశబ్దేన చతుస్సంఖ్యా రంధ్రశబ్దేన నవసంఖ్యా చ వివక్షితా ॥ శ్లో ॥ పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాంగమిశ్రితాః । వేదాస్థానాని విద్యానాం ధర్మస్యచ చతుర్దశేత్యత్ర వేదానాం చతుష్ట్వేన ॥ శ్లో ॥ పురం నిర్మాయ దేహాఖ్యం నవరంధ్రసమన్వితం ॥ నాడీషోడశయుతం ప్రవిష్టః పరమేశ్వర ఇత్యత్ర రంధ్రాణాం నవత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్ ॥ ౪ ॥ చతుర్గ్రహైరితి రుచిరా జభస్జగా ఇతి ॥ జగణభగణసగణజగణా గురుశ్చ యది రుచిరేతినామ, చతుర్భిర్గ్రహైః నవభిశ్చాక్షరైర్యతిః ॥ ౫ ॥ సజసాజగౌభవతి మంజుభాషిణీతి । సగణజగణౌ పునశ్చేతౌ గురుశ్చ మంజుభాషిణీవృత్తం ॥ ౬ ॥ ననతతగురుభిశ్చంద్రికాశ్వర్తుభిరితి ॥ ననతతగురుభియుక్తా చంద్రికానామ భవతి, అశ్వైః సప్తభిః ఋతుభిః షడ్భిశ్చ

ధియంమను । ప్రణయప్రకోపభృత మంజుభాషిణీ, పరిసాంత్వ్యచాటు చరకైకనంగినః ॥ ౩౬ ॥

వృ, స్రుజసత్సుగౌరవ కృతస్వనమూర్తిమర్మమ మంజుమంబవిభవ సనుస్వాః । హ్యాదిమానిరుద్ధ్యవివరాణి విచింత్యాన్ సవనందినీవివిధబాం ముకిలౌకైః ¶

---

‡ అత్ర 'సజసాస్సగౌచకథితా సరస్వతీ' ఇతి యుక్తమ్ ॥

¶ సరసావృత్తస్థానే మందనిధివ్యాఖ్యోక్త పాఠాంతరానుసారేణాయమ్ ॥

యతిర్భవతి, ప్రోక్తమిదం ॥ ౭ ॥

మణి ॥ వేదైరంధ్రైర్మ్తౌయసగామత్తమయూరమితి ॥ మతౌ యసగణా గురుశ్చమత్తమయూరం, చతుర్భిర్నవభిశ్చయతిః ॥ ఉ ॥ కాలేతస్మిన్ఫుల్లకదంబార్జునణీపే, నీలాంభోదైః కంచుకితాశా ముఖశోభే । దేవశ్శ్రీమాన్ప్రాపన బృందావనదేశం, గాస్సంగచ్ఛన్ సీరియుతోమత్తమయూరం ॥ సీరియుతి సబలభద్రః ॥ ౮ ॥ చతుర్గ్రహైర్హిమరుచిరాజభస్జగాశ్చేతి । జభసజగణాగురుశ్చ ఇహఛందసిరుచిరా, చతుష్షు నవసుచయతిః ॥ ఉ ॥ స్ఫురద్రసాబహువిధ వర్ణశోభితా, హరేర్గుణానభిదధతీ మనోహరా । మునీశ్వరైస్సతతనుతాకథాపరై, మహాకవేరిహరుచిరాతుభారతీ ॥ వర్ణాఃస్తోత్రాణి, మహాకవిర్వ్యాసః ॥ ౯ ॥ సజసాజగౌభవతి మంజుభాషిణీతి । స్పష్టం ॥ ఉ ॥ నిహతేషుతత్ర రజనీచరేషుసా, రఘునాయకేన ఖరదూషణాదిషు । జనకాత్మజాతు ముదితాతదాపతిం, పరిషస్వజేతమథ మంజుభాషిణీ ॥ ౯ ॥ సజసాగురుశ్చకథితా సరసేతి ॥ సగణజగణౌసగణద్వయం గురుశ్చసరసా ॥ ఉ ॥ శశలాంఛనేన సదృశం వదనంతే, నయనేముకుందకమలోదరశోభే ॥ భుజయోర్యుగంచ సురపాదపతుల్యం, కిరుణాతవాస్తుసరసా భయదీనే ॥ ౭ ॥ సజసాస్సగౌ యది సుమంగళికేయమిత్యపిపాఠః ॥ సజౌగణౌసగణద్వయంచ గురుశ్చసుమంగళికా ॥ నవనందిభిస్సజసస్సైగురుయుక్తైరిత్యపిపాఠః ॥ ఉ॥ అవతాత్సదాహిమధరేంద్రసుతామాం, శరణాగతంకరుణయా మణిపీనాం । నఖరాంకురైర్లలిత మాకలయంతీహర వల్లభాన్నృషు సుమంగళికార్యా ॥ ౭ భవతినజౌచసజగాః ప్రభద్రకమితి॥ నజసజాగురుశ్చప్రభద్రకం ॥ ఉ ॥ మలయతటాత్తుశనకైర్విలసిగత్వో, మృదుళ నదీసుకణికాభిరంచితః। భుజగవధూకలితచారణోభ్రుశం, దిశతిమరుద్ధితరుచిప్రభద్రకమ్ ॥ ప్రభద్రకంప్రకృష్ట కల్యాణసుఖం ॥౧౦॥

* ౧౮ ॥ శక్వర్యామ్ । మ్తౌన్సౌగావక్ష గ్రహవిరతిరసమ్బాధా ॥ ౧ ॥ ననరసలఘుగైస్స్వరైరపరాజితా ॥ ౨ ॥ ఉక్తంవసంతతిలకం తభజాజగౌగః సింహోద్ధతేయముదితామునికాశ్యపేన॥ ఉద్ధర్షిణీతికథితా మునిసైంధవేన ॥ శోభావతీతిగదితా భుజగాధిపేన ॥ ౩ ॥

టీకా ॥ * ౧౮ ॥ శక్వర్యాం ॥ మ్తౌన్సౌగావక్షగ్రహ విరతిరసమ్బాధేతి ॥ మ్తౌమగణతగణౌ న్సౌనగణసగణౌ గురూచ ప్రతిపాదంచేత్ ఇదం అసమ్బాధా నామవృత్తంభవతి, అక్షగ్రహవిరతిః అక్షైఃఇంద్రియైః పంచభిర్నవభిశ్చాక్షరైర్విరతిః యతిర్భవతి, అక్షశబ్దేనపంచత్వ సంఖ్యావివక్షితా ॥ శ్లో॥ పాయూపస్థంపాణిపాదౌ వాక్చేతీంద్రియ పంచకం । ఉత్సర్గఆనందాదాన గత్యాలాపాశ్చతత్క్రియా ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ౧ ॥ ననరసలఘుగైస్స్వరైరపరాజితేతి ॥ నగణద్వయరగణ సగణలఘుగురుభిరుపలక్షితా అపరాజితానామ, స్వరైస్సప్తభిః పునస్సప్తభిరక్షరైర్యతిర్భవతి ॥ ౨ ॥ ఉక్తావసంతతిలకా తభజాజగౌగఇతి ॥ ఉక్తంవసంతతిలకమితి కేచిత్ నపుంసకలింగతయాపఠంతి, తదాసింహోన్నతే యమితినఘటతే ॥ ౩ ॥ సింహోన్నతేయముదితా మునికాశ్యపేనేతి ॥ మునికాశ్యపేన ఇయంవసంతతిలకా సింహోన్నతానామఉదితా । ఉభయోరపిమతే లక్షణభేదో

* వృత్తాంభూజజాంగగన సద్గుణసామ్యహేతో, ర్బిభ్రత్త్వ చంవపుషియాగజబిందుశోణా । ధన్యోగిరంభజతితే ప్రణిధాయదేవి మూర్తిం వసలతతిలకంప్రభయా జయంతీమ్ ॥ ౩౮ ॥

* శ్రు । ఆద్యంద్వితీయమపి చేద్గురుతచ్చతుర్థం, యత్రాష్టమంచ దశమాంత్యముపాంత్యమంత్యం । కామాంకుశైర్వశిత కామిమతంగజేంద్రేకాంతే వసంతతిలకాంకిలతాంవదంతి ॥

నాస్తి నామ షగణ ఇతి భావః । (గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయం ॥ ఉక్తం వసంతతిలకం తభజాజగౌగ ఇతి । తగణో భగణో జగణద్వయం గురుద్వయంచ పాదశ్చేద్వసంత తిలకంభవతి ॥ ౩ ॥ అథాస్య వృత్తస్య పరం ప్రసిద్ధం నామాంతరమాహ । ఉద్ధర్షణీయముదితా ముని సైంధవేనేతి । ఇయమితి స్త్రీలింగనిర్దేశ ఉద్ధర్షణీతినామాపేక్షయా । మునిశ్చాసౌ సైంధవశ్చ తేన ఇయం ఉద్ధర్షణీతికథితా, లక్షణం సమానం)

మణి ॥ శక్వర్యామ్ ॥ మ్తౌన్సౌగావక్షగ్రహ విరతిరసంబాధేతి॥ శక్వర్యాంచతుర్దశ ఛందసిమతనసగణాగురుద్వయంచ అసంబాధా నామవృత్తం, పంచసునవ సుచయతిః, చతుర్దశాక్షరః పాదః ॥ ఉ ॥ రామాస్త్రైస్తత్ర స్ఫురదనలశిఖాకారైః, ర్విచ్ఛిన్నైః రక్షస్సుభటరథగజాశ్వౌఘైః । భూఃకీర్ణా కించస్ఫుటమభవదథోలజ్జాఢ్యా, కాలాజ్ఞాదష్ట స్ఫుటగణయుగ సంబాధా ॥ యుగసంబాధః యుగప్రళయః ॥ ౧ ॥ ననరసలఘుకైః స్వరైరపరాజితేతి ॥ ననరసగణైర్లఘుగురుభ్యాంచ అపరాజితా ॥ ఉ ॥ మునిజనతతిగాసుబుద్ధి పరంపరా, మనసిజనృపతేశ్శరైరపరాజితా । ఇతినిజహృదయేమతిం సకలార్థదాం, దధతికవిజనాస్సదాభువి దేవతాః ॥ అపిచ॥ వలరిపుమణిరుక్కదా మహిషాసురం, కులిశవదురుభిశ్శరైరనలోపమైః ॥ క్షపయతిధృతరుట్స్వరైరపరాజితా । జగదవతిచసాముదాగిరిజాసదా ॥ ౨ ॥ ఉక్తంవసంతతిలకంతభజాజగౌగః । సింహోద్ధతేయముదితా మునికాశ్యపేన । ఉద్ధర్షణీతికథితా మునిసైంధవేన । శోభావతీతిగదితా భుజగాధిపేనేతి । తభజజగణా గురుద్వయంచ వసంతతిలకం నామ వృత్తంభవతి । మునికాశ్యప మునిసైంధవ పింగళనాగైర్యథాసంఖ్యం సింహోద్ధతోద్ధర్షణీశోభారతీ నామభిఃకథితం । ఇయమితిస్త్రీలింగనిర్దేశ స్తత్తన్నామాపేక్షయా ॥ ఉ ॥ దృష్ట్వావసంతతిలకం

సహకారవాటీం, సింహోద్ధతాత్ప్రోతగతీ రఘువీరసింహః । ఉద్ధర్షి
ణీం మనసి యస్య యథా(స్త్రు)ప్రస్తుం, శోభావతీం జనకజాం మనసా
జగామ ॥ ౩ ॥

ననభనలఘుగాః ప్రహరణకలికం ॥ ౪ ॥ * ఇందు
వదనాభజసనైస్సగురుయుగ్మైః ॥ ౫ ॥ ద్విస్సప్తచ్ఛిద
లోలాఖ్యాస్సమ్మ్యౌగౌచరణేచేత్ ॥ ౬ ॥ నజభజగ్గైర్గు
రుశ్చవసుపట్కుమారీ ॥ ౭ ॥ సజసాజగౌ గితిచమంజు
భాషిణీస్యాత్ ॥ ౮ ॥ నరనరలగాశ్చ లళితంనుకే
సరం ॥ ౯ ॥ అంతేగురుయుగ్మంత్యసభాశ్చేన్మద
నార్తా ॥ ౧౦ ॥

ధీకో। నవభనలగితి ప్రహరణకలికేతి । ననభనలగ్, ద్వాంద్వే
కవద్భావః, ప్రహరణకలికేతి నామభవతి । నగణద్వయంభగణనగ

* వృ, భంజసనగాంగతీరయోణ సురసింధుర్వారతితటీమివ జిత
స్ఫటికశోభా । సమ్మదభరేణలసదిందువదనాత్వాం, సంస్మృతిరుచింమమ
సమగ్రితరరాగాము ‡

వృ, కుటిలం । మాభూన్నయాంగగనసదబలాభిః క్రీతా, తాభి
ర్వ్యాపామతి కఠినముఖో జేనాభో । నిమ్నం కేశేకుటిల మసితమక్ష్ణో
గాత్రం । మూర్తిర్వ్యాయా న్నుతవదయయూవాగీశే ‡

వృ, లళితా । నిజభుజలింగభూత లలితాక్షుగుణ, స్ఫుటరుచిపు
స్తకాభయవరోల్లసితా ॥ కలయతుభద్రిమాంబమమకాంతినదీ,కవ
చితసర్వది ఙ్ముఖవతీభవతీ ॥ ‡

వృ, కలభాషిణీ ॥ సృజసాయలింగనవ తారకాసద్యుతిః జననీ
త్వామద్యమమకాంక్షితాంసంపదం । కలభాషిణీప్రస్మరాను కమ్రా
ఝురీ, కబళీకృతాక్షియుగళీగిరాం దేవతా ॥ ‡

‡ అత్రపద్యే 'భఙ్గ' ఇతిరూపంచింత్యమ్ ॥

‡ ఇదంవృత్తత్రియం మూలేవ్యాఖ్యానయోశ్చ నదృశ్యతే ॥

కౌ లఘుగురూ వ ॥ ౪ ॥ ఇందువదనాభజసనైస్సగురుయుగ్మైరితి ॥ భగణజగణసగణనగణైస్సగురుయుగ్మైః అంతేగురుద్వయసహితైః ఉపలక్షితా ఇందువదనానామవృత్తం భవతి ॥ ౫ ॥ ద్విస్సప్తచ్ఛిదలోలామ్నామ్భౌగౌ చరణేచేదితి । చరణేపాదేమ్నౌ మగణనగణౌ మ్భౌ మగణభగణౌ ద్వౌ గురూచచేత్ తర్హి అలోలానామవృత్తం భవతి, అష్టాభిః సప్తచ్ఛిత్ వారిద్వయం సప్తభిశ్ఛేదసంయతిస్స్యాదితి । సంపదాదిభ్యః క్విబితిక్విప్ ॥

మ శి ॥ ననభనలఘుగాః ప్రహరణకలికమితి ॥ స్పష్టం ॥ ఉ ॥ సరసిజనయనా శశధరవదనా, కువలయరుచిరా కుచభరనమితా । మణిమయరశనా శివమథగిరిజాస్య తనుతవివశం ప్రహరణకలికా । అపిచ, జలధరయమునా జలభరరుచిరా, కపిశకవసనా శశినిభవదనా । శ్రుతినుతచరణా మమమ్యాదికరుణా, విలసతితరుణీ ప్రహరణతిలకా । తరుణీనాం ప్రహరణం మదనోద్దీపకంతిలకం కస్తూరీవిశేషకంయస్యాస్సా, శ్రీకృష్ణరూపాశయణా ॥ ౪ ॥ ఇందువదనాభజసనైస్సగురుయుగ్మైరితి । సగురుయుగ్మైః గురుద్వయోపేతైః భజసనైః గణైరిందువదనా ॥ఉ॥ ఇందువదనామృషిగణార్చితపదాబ్జాం, చందనరసాకలిత తుంగకుచభారాం । కుటకుమరుచం కువలయోదరకటాక్షాం పంకజగృహాం భజత పంకవినిహంత్రీమ్ ॥౫॥ ద్విస్సప్తచ్ఛిదలోలామ్నామ్భౌ గౌచరణేచేదితి । ఛిత్ ఛేదః యతిః, సప్తసుషట్సు, ద్విర్ద్వివారం, మసమభగణాః గురుద్వయంచ చరణేపాదేచేత్ సాఅలోలానామ ॥ ఉ ॥ విశ్వామిత్రపురోగైర్యోగీంద్రైర్నుతపాదాం, వేదాంతైర్వేద్యగుణౌఘాం శ్యామాంగీం శశివక్త్రాం । మాయాజాలవిమోహాత్ కుర్వాణాంకిలలోకాన్, వందేజ్ఞప్తిమలోలాం విష్ణ్వాఖ్యామహిదూరాత్ ॥ కించ ॥ దృష్ట్వావిద్యుదదీనాం నీలాంతాం ఘనరాజిం, ఖేదాత్త్వత్పరిహీనా పూంగీనిజదూతీం । పశ్యంతీచ్యూత

కేశపాశానాం పరిణాహం, ప్రాశంసత్స్వమలోలాం కుర్వాణాకిల దృష్టిం ॥ పరిణాహం ప్రమాణం ॥ ౧౪ ॥ ౬ ॥ నజభజగైర్గురుశ్చ వసుపట్కుమారీతి । నజభజగణైః గురుభ్యాంచకుమారీ, అష్టసుషట్సుయతిః ॥ ఉ ॥ సనయుగళే గురుశ్చప్రసులాంఛితంచేత్, నయనయుగం సుదీర్ఘమనుసంసితాంతం । అథమహిషేవిధాయ విలసత్ప్రభావా త్రిశిఖకరాజగామ కుపితాసమారీ । త్రిశిఖకరా త్రిశూలహస్తా, కుమారీ మహిషాసురమర్దనీ ॥౭॥ సజసాజగౌగిత్రిచ మంజుభాషిణీస్యాదితి । పూర్వోక్తాఽతిజగతీచ్ఛందోగత మంజుభాషిణ్యాపెక్షయా అస్యామేకోగురురధికః ॥ ఉ॥ మలయానిల ప్రతిమనక్రిమారుతాభ్యాం, మణిమేఖలారుచిభిరుత్స్వరన్నితంబాం । సతురుక్ష్మిణీంసపదిమాధవో మనోజ్ఞాం, మిదమూచివాం త్సరసమంజుభాషిణీంతామ్ ॥ ౮ ॥ నరనరైర్లగౌచ లళితంసుకేసరమితి । నరనరైగణైస్సహ లఘుగురూయదిలళితం సుందరంసుకేసరం నామవృత్తం ॥ ఉ ॥ అథపురామృతాబ్ధి మధిశయ్యమాధవే, ఫణిపతౌ సుషుప్తిమపియోగవైభవాత్ । విదధతీంద్రనీలసరుచౌ సుకేసరం, సరసిజం బభూవకిలనాభిపల్వలాత్ ॥ ౯ ॥ అంతేగురుయుగ్మంత్యసభాశ్చేన్మదనార్తేతి । తయసభాగణాగురూచ అంతేయదిమదనార్తానామ ॥ ఉ ॥ కాలాంబుదనీలోత్పల నీలోపలశోభం, కృష్ణందిశిజిష్ణుంత్వ సహిష్ణుః రిపుసంఘాన్ । మారాశుగధారాభిరుదారాభిరుదూఢా, పీతాంబరమాగాదిహ గోపీమదనార్తా ॥ ౧౦ ॥

* ౧౫ । అతిశక్వర్యాం, ద్విహంతిహయలఘురథగితి

వృ, రజనీ । శ్రీనిబాభిరనిశం రజనీపతిరోచిషాం, కాంతిసంహతిభిరావృతదిఙ్ముఖమండలం। ప్రస్తకాభయవరాక్షగుణాంకభుజోజ్జ్వలం, సన్నిధింతనభజేవ పురమ్బసదైవమే ॥ ‡

‡ ఇదంమూలేవ్యాఖ్యానయోశ్చ నదృశ్యతే ॥

శశికలా ॥౧॥ స్రగితిభవతిరసనవకయతిరియం ॥౨॥

* వసుహయయతిరిహమణిగుణనికరః ॥ ౩ ॥ * నన

మయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైః ॥ ౪ ॥

ధీశో॥ * ౧౫॥ అతిశక్వర్యాం, ద్విహతహయలఘురథగితిశశి కలేతి । ద్వాభ్యాంహతావర్ధితాహయ లఘవః స్తలఘవః ద్వి హతహయలఘుః చతుర్దశలఘవ ఇత్యర్థః, ఏకవచనప్రయోగ స్తు తల్లక్ష్యత్వఘటనార్థః । అథఉక్తానాం లఘూనామనంతరంగ్ గురుశ్చప్రతిపాదంచేత్ శశికలేతినామభవతి ॥ యుగనగణలఘుయు గగురుశశికలేతి పాఠశ్చేత్తుష్ఠు । తదానీమేవం యోజ్యం, యుగాని చత్వారః నగణాశ్చలఘుయుగంచ గురుశ్చేతియుగ నగణలఘుయు

* వృ, ననుననుసభవతి కృతినతిరఖిలైః, స్సరసిజభవసహచరితవ చరణః । ఉదయదరుణిమనిధిరభిలషితకృ, న్నఖరుచితతిజిత మణి గుణనికరః ॥

తద్యతిః ఫణిపతిశిఖరిభిరుపహృత విధృతిం, భువమపిదధదపిశశి రుచివిసరైః । భగవతికుచధృత మణిగుణనికరః, ప్రసరతుమమహృ దితవవపురుదయః ॥

* వృ, ననమయయమిమినీద్యోచిత్తమె తన్మనీయం వపుషిపరవ ధూనాం వంచనానందదత్తే । స్తనతటనపముక్తామాలినీ మూర్తిరా గాత్రైః, తవలగతియథాస్మిన్నే తథాదేవికుర్యాః *

తద్యతిః ॥ వసుభిరపిమునీంద్రైర్వంద్యమానానుభావా, కమల భవన బాహోమాలినీ కామధేనుః ॥ కరధృతమణివీణా కౌతుకోద్వే లచిత్తా, కలయభగవతిత్వం కాంక్షితార్థోపలబ్ధిమ్ ॥

* శ్రు॥ ప్రథమమగురుషట్కం విద్యతేయత్రకాంతే, తదనుచ దశమంచేదక్షరం ద్వాదశాంత్యం ॥ శరిభిరథ తురంగైర్యత్రకాంతె విరామ, స్సకలజనమనోజ్ఞేమాలినీసా ప్రసిద్ధా ॥

గగుప । ద్వంద్వైకవద్భావో నపుంసకలింగత్వంచ, ఆదితశ్చత్వారో నగణాః పశ్చాద్ద్వౌలఘూ అనంతరం గురురేకశ్చేత్ ప్రతిపాదం శశికలానామ వృత్తంస్యాదితి ॥౧॥ స్రగితిభవతిరసనవకయతి రియమిహ॥ ఇయంశశికలారసైః షడ్భిశ్చనవైః నవకాః తైశ్చయతిర్యస్యాస్సార సనవకయతిః నామ్నాస్రగితిభవతి ॥ ౨ ॥ వసుహయయతిరిహమణిగుణనికరేతి ॥ ఇహశశికలాయాం వసుభిరష్టాభిః హయైస్సప్తభిశ్చ యతిర్భవతిచేత్తస్యా మణిగుణనికరేతి సజ్ఞాంతరంస్యాత్ । శశికలాస్రజ్మణిగుణనికరాణాం ప్రతిపాదం ఆదితశ్చతుర్దశలఘవః అనంతరంగురుశ్చైక ఇత్యేతత్సమానం, ఆద్యాయాః యతినియమాభావః, ద్వితీయస్యాష్షడ్భిర్నవభి శ్చాక్షరైః తృతీయస్యాఅష్టభిస్సప్తభిశ్చవర్ణైర్యతిరితియ మన్యోన్యంభేదః ॥ ౩ ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితి ॥ నగణద్వయమగణ యగణద్వయయుక్తామాలినీ నామభవతి, ఇయంభోగిభిరష్టాభిః లోకైస్సప్తభిశ్చవర్ణైర్యతిమతీభవతి ॥ ౪ ॥

మణి । అతిశక్వర్యాం ॥ ద్విహతహయలఘురథగితిశశికలేతి అతిశక్వర్యాం పంచదశేఛందసి, ద్విహతాఃద్విగుణితాః హయాస్సప్తలఘవోయస్యాస్సా, అథఅంతే గురుశ్చశశికలేత్యుచ్యతే ॥ ౫ ॥ యదుపరికమలమిదమిహతవముఖం, నయనయుగమపి కువలయవిలసితం । అధరమణిరపిచ సరసమధుమయో, విలసదపి వపురథకిలశశికలా ॥ ౧ ॥ స్రగితిభవతిరసనవకయతిరియమితి ॥ ఉక్తస్యైవవృత్తస్య యతివిశేషవశాన్నామ విశేషమాహ, స్రగితీతి । ఇయంపూర్వోక్తాశశికలైవ షడ్భిర్నవభిశ్చ ఛిన్నాచేత్ స్రక్ ఇతిసంజ్ఞితాభవతి ॥౫॥ యదుపరమమభవ గరళకలితం హృదయమిహహి బహువిషయవిఘటితమ్ । గ్రథితవితతి రథకమల కువలయైః, స్రగివభవతి ఖరకిరణకరహతా ॥ ఖరకిరణస్సూర్యః ॥ కించ ॥ భవతిసుము

ఖిముదనశరశకలితే, వదనసురభిపవనమిహవితరతే ॥ స్రగినభవతితవ తనుంతి మృదుళ్ళా, హృదయమధర మధుపిబతుభృశమయం ॥ ౨ ॥ అస్యైవపునర్యత్యంత రాన్నామాంతరమాహ ॥ వసుహయయతిరిహమణి గుణనికరఇతి ॥ ఇహఉక్తశశికలావృత్తే అక్షరాష్టకేఽక్షర సప్తకేచ యతిశ్చేన్మణిగుణనికరోనామవృత్తం ॥ ఉ ॥ కుచయుగమిదమయిగిరివరతనయే, విలసతిపృథుతర మధిగతకమలం । నిజకరపరిగత మధిగళనిహితం, విరచయపునరపి మణిగుణనికరమ్ ॥ మణిగుణనికరంమణిహారం - అధిగతకమలంప్రాప్తశ్రి, కమలాశ్రీరిత్యేతౌ పర్యాయౌ ॥ తవస్తనయుగ్మమధికశ్రియం కరోత్వితిభావః ॥ ౩ ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకై రితి । ననమయయగణాః మాలినీ, అష్టసుసప్తసుచయతిః ॥ ఉ ॥ కువలయకమలానాం కాననైః కోకరమ్యై, మృదులపవన ఘూర్ణై వీక్షణీయాంబులక్ష్మీమ్ । మదనవివశరిం ఖన్మల్లికాఖ్యాభిరామాం, మకలయదధరాజా మాలినీమబ్ధిదారాన్ ॥ కోకఃచక్రవాకః, మల్లికాఖ్యాఃహంసాః, మాలినీకాచననదీ, అత్రరాజాదుష్యంతః ॥ ౪ ॥

మ్రౌమ్యౌయాన్తౌ భవేతాంసప్తాష్టభిశ్చంద్ర
లేఖా ॥ ౫ ॥

ధీశో ॥ భవతినజౌభజౌ రసహితౌ ప్రభద్రకమితి ॥ నగణజగణభగణ జగణరగణైః ప్రభద్రకం నామవృత్తం, సుకేసరమితికేచిత్పఠంతి ॥ ౫ ॥ సజనానయూశరదశక విరతిరేలేతి । సగణజగణనగణాశ్చ నగణయగణౌచ ప్రతిపాదంచేత్ ఏలానామవృత్తంభవతి । అస్యాశ్చరైః పంచభిః దశభిశ్చయతిర్భవతి ॥ ౬ ॥ మ్రౌమ్యౌయాన్తౌభవేతాం సప్తాష్టభిశ్చంద్రలేఖేతి ॥ మగణరగణమగణ యగణద్వయంచ పాదశ్చేత్, సప్తభిరక్షరైః పూర్వోభాగః అష్టాభిరు

త్తురశ్చేతియతిః యత్రసాచంద్రలేఖానామ వృత్తం భవతి ॥ చంద్రలేఖాభిధానం భవేత్పంచభీ రైస్స్ఫుట మితికేచిత్పఠంతి ॥

మణి ॥ మ్రౌమ్యౌ యాన్త్యౌభవేతాం సప్తాష్టభిశ్చంద్రలేఖేతి ॥ మ్రౌమరగణౌమ్యౌ మయగణౌయాన్త్యౌ యగణేనయుక్తౌ భవేతాం సప్తభిరష్టభిశ్చాక్షరైర్యతిః, చంద్రలేఖానామవృత్తమ్ ॥ ఉ ॥ పాణౌ వేధః కపాలంకాకోదరా భూషణాని, స్థాయద్దర్పణః కకుద్మాన్యానం పరంభస్మభూతిః । వాసోనాగేంద్రచర్మ స్థాణుర్ద్వీపం ప్రేతహేతుః, కాలేకాశ్యాం నరాణాం మూర్ధ్ని స్ఫురచ్చంద్రలేఖా ॥ యానంవాహనం, భస్మభూతిః అంగరాగశ్రీః, కాలేమరణసమయే ॥ ౫ ॥

* ౨౬ ॥ అష్ట్యామ్, భ్రౌత్రినగాస్స్వరాః ఋషభ
గతివిలసితమ్ ॥౧॥ నజభజరైస్సదా భవతివాణినీగ
యుక్తైః ॥౨॥ పఞ్చభకారకృతాశ్వగతి ర్యదిచాన్త
గురుః ॥ ౩ ॥ లఘుగురూనిరంతరం యదాసపంచ
చామరః ॥ ౪ ॥

దీపి ॥ * ౨౬ ॥ అష్ట్యామ్ ॥ భ్రౌత్రినగైస్స్వరాః ఋషభగతి విలసితమితి ॥ భగణశ్చరగణశ్చ త్రయోనగణాశ్చ గురుశ్చభ్రౌత్రినగాః తైస్సహితం ఋషభగతివిలసితం నామవృత్తంభవతి । అత్ర స్వరాఃసప్త, ఖంఆకాశంనవచయతి స్థానం, సప్తభిర్నవభిశ్చయతి మదిత్యర్థః । ఖశబ్దస్య నవసంఖ్యావాచిత్వంతు, 'వ్యోమరంధ్రంనవేతిచ' ఇత్యాగమప్రసిద్ధమ్ ॥ ౧ ॥ నజభజరైస్సతీ భవతివాణినీగ

అష్ట్యామ్ ॥ శైలశిఖా । భూరిభిభంభ్రగౌముని వరస్య మహాన్వితరేః, పంకజసంభవప్రియతమే తవపాదయుగం ॥ సాధకరక్షకం కనకశైలశిఖాధిగతే, స్థాపనసంచయేనమసితం మమభావయతః॥ ‡

---

‡ ఇదంమూలేవ్యాఖ్యానయోశ్చ నదృశ్యతే.

యుక్తైరితి ॥ అంతేగురుయుక్తైః నగణజగణభగణ జగణరగణైరుప
లక్షితా సతీ వాణినీనామవృత్తంభవతి । వారుణీతి కేచిత్పఠంతి। ఇదం
వృత్తంప్రక్షిప్తం ॥ ౨ ॥ లఘుగురు నిరంతరం యదిహపంచచా
మరఇతి ॥ ఇహాఅష్ట్యాం, లఘుగురుశ్చ యదినిరంతరం అన్యథా
నంయథా తథాభవతితదా పంచ చామరోనామవృత్తంభవతి । జ
రౌజరౌజగౌచేత్యర్థః ॥ ౩ ॥ పంచభకారయుతాశ్వ గతిర్యదిచాం
తగురురితి ॥ పంచభగణయుతా అంతేగురుశ్చఅశ్వగతి నామవృ
త్తంభవతి ॥ ౪ ॥

మశి ॥ అష్ట్యామ్ ॥ భ్రౌత్రినగాస్స్వరాః ఋషభగతి విలసి
తమితి । అష్ట్యాంషోడశే ఛందసిభ్రౌ భగణరగణౌత్రినగాః త్రయో
నగణా గురుశ్చఋషభగతి విలసితన్నామ। న స్తమునవమాక్షరయో
ర్యతిః ॥ ఉ ॥ నీరదనీలరుక్ తుయదుషు కృతశుభజనిః, శ్రీధరణిపతి
స్సఋషభగతివిలసితమ్ । సీరభృతాయుత స్తమతులవిధిమ కలయ
ద్దానవగామథైనమకృత కిలగతమదనమ్ । దానవగాః వృషభాసురశ
తందానవగామ్, (స్త్రీ) యాంపుంసిగౌరిత్యమరః ॥ ౧ ॥ నజభజరైస్స
దాభవతి వాణినీగయుక్తైరితి । నజభజరైః గణైః గురుయుక్తైః సదా
వాణినీనామ ॥ ఉ ॥ భ్రమరగణైః కరీంద్రకటదానపానయుక్తైః, క
లితరవైర్నరేంద్ర శుభమాలికావసక్తైః । కురుసృతనా రణాజకిల
సాధుగీతిమత్తా, ప్రథితతరాగతేవ పృథువాణినీసలాస్యా । వాణినీ
నర్తకీ-సలాస్యాసనృత్యా ॥ ౨ ॥ పంచభకార కృతాశ్వగతిర్యదిచాం
తగురురితి । భగణపంచకరచితా గుర్వంతాచ యదిసా అశ్వగతిర్నా
మ ॥ ఉ ॥ పఙ్క్తిరథోద్భవనేషు తదామృగయామురతః కుండలమం
డితగండతలో మణివర్మధరః । జృంభితమండలచారులసత్తరళాశ్వ
గతి, గంధకరీంద్ర మృగేంద్రగణాన్వితమాపవనమ్ । పఙ్క్తిరథః
దశరథః ॥ ౩ ॥ లఘుగురునిరంతరం యదాపపంచచామరఇతి

యదాలఘుగురూప్రీతి ముహురావర్తేత తేతదాసః పంచచామరః । అనష్టుప్ఛందోగత ప్రమాణికావృత్తస్యార్ధ మస్యైకః పాదోభవతి ఉ॥ వనంగతాలపీహరాజ్య కారణే (సాధనే) నిరాదరా స్సధర్మజన్సదాగతే స్సుతస్సురేంద్రసంభవః ॥ అథాశ్వినౌస్సుతావమేనృపాస్స్వయోషితాశ్రియా, స్వితాస్సుతోపితానరాన పంచచామరేశ్వరాః ॥ పంచపంచాపి పాండవాః అమరేశ్వరాః పూర్వేంద్రాః ॥ ౪ ॥

* ౧౭ ॥ అత్యష్ట్యాం * రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమన

సభలాగశ్శిఖరిణీ ॥ ౧ ॥

ధీకా॥ * ౭। అత్యష్ట్యామ్ ॥ రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతి ॥ యగణమగణనగణ సగణభగణాః లఘుగురూచప్రీతి పాదంచేత్ శిఖరిణీనామవృత్తంభవతి, రసైష్షడ్భిః రుద్రైరేకాదశభిశ్చఛిన్నాయతిమతీ ॥ ౧ ॥

మణి॥ అత్యష్ట్యామ్, రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయ మనసభలాగశ్శిఖరిణీతి। అత్యష్ట్యాంసప్తదశ ఛందసియమనస భగణాలఘుగురూచశి

---

* వృ, యమానాసాభీలోద్గతకళభరే జీవవిగమౌ, భటశ్రేణీయావద్భ్రమదరుణ నేత్రప్రతిభయా । విలీనాసాగచ్ఛేద్వికటతరబాహాశిఖరిణీ, విధేయఃసాన్నిధ్యం మమజననితావత్సరభసమ్ ॥

తద్వృతిః ॥ రసాధారైరీశైరభిమహిత భాస్వద్గుణగణా, జగత్సర్వంజ్యోత్స్నా భరితమివభాసావిదధతీ । కటాక్షైమాంరక్షేత్ప్రసరదమృతైర్హరలతికా, ఝరీదత్తచ్ఛాయాస్తనశిఖరిణీ దేవిభవతీ ॥

* శ్రీ, యదాప్రోచ్యోర్వర్ణాః కలితకమలేపష్ఠకపరే, తతో హ్రస్వాః పంచప్రకృతిసుకుమారాంగి రచితాః । త్రయోన్యేసోపాంత్యాస్సుతనుజఘనాభోగసుభగే, రసైరీశైర్యస్యాం భవతివిరతిస్సాశ్శిఖరిణీ ॥

శిఖరిణీవృత్తం భవతి । షడ్భి రేకాదశభిశ్చ వర్ణైర్యతిః ॥ ఉ ॥ సనః పాయాద్దేవః కలుషమథనో దంతివదనో, మదస్రావిస్తీమ్యద్వికటకరటోద్భ్రాంతమధుపే । ముదా నవ్యక్రీడాం విరచయతి యస్మిన్ క్షితిభృతాం, సభూత్పత్రైర్భిన్నా క్షితి మకృతభుగ్నాం శిఖరిణీ ॥ శిఖరిణీతి పర్వత పక్షే ర్విశేషణం ॥ ౧ ॥

జసౌజసయలా వసుగ్రహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః ॥ ౨ ॥

* దిఙ్మునివంశ పత్రపతితం భరనభనలగైః ॥ ౩ ॥

దీ॥ జసౌజసయలావసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీగురురితి । జసౌ చ జసయలాశ్చ గురుశ్చ ప్రతిపాదం చేత్ పృథ్వీవృత్తం, అస్యాం చ వసుభి రష్టాభిః గ్రహైర్నవభిశ్చ యతిర్భవతి ॥ ౨ ॥ దిఙ్మునివంశపత్రపతిత భర నభ నలగైరితి । భరనభనలగైః ఉపేతం వంశపత్రపతితం

* శు ॥ ద్వితీయమపి కుంతలేయది షడష్టసుంద్వాదశం, చతుర్దశమథప్రియే గురుగభీరనాభిహ్రదే సపంచదశమంతి మంతదనుయత్రకాంతె యతిః కరీంద్రఘనభృత్కలై ర్భవతి సుభ్రు పృథ్వీతి సా ॥

వృ, అతిశాయినీ ॥ సస్రజ జ్భుజగాన్ గిరీనపి త్రిజగంతీం దధానాన్, సకలామరలోకశేఖర స్థాననివాసమాన్యాన్ । విభుతామతిశాయినీం సదాభజతి యద్విధాతా, మహిమా స హి దేవ తే కరగ్రహ శుభోపజాతః ॥ ‡

* వృ, భూరినభోనిలాగతివశస్థిత జలదభృతం, నూతనవంశపత్రపతితం కణమివ పయసః । పాతుకమేవ జీవితమిద స్థిరమితి కలయ, త్వద్బ్రనతత్వమమ్బ రచయే మమ శుభమమలే ॥

తద్వృత్తిః ॥ దిఙ్ముఖవిశ్రుతైర్మునివరైర్విరచితవినుతి, దీనజనావనైకృతరతి స్త్వమఖిలజనని ॥ పాండరవంశపత్రపతితం హిమమివ తరళం, సాదరమంబ మే కురు మనస్సవపదకమలే ॥

---

‡ ఇదం వృత్తం మూలే వ్యాఖ్యానయోశ్చ నోపలభ్యతే.

నామవృత్తం భవతి, అస్మిన్ దిశో దశ మునయస్సప్తచ దిఙ్మునీ, ద్వం
ద్వైకవద్భావః నపుంసకలింగత్వంచ, యతిస్థానం భవతీతి శేషః ॥ 3 ॥

మ. శ్రీ ॥ జసౌ జసయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీగురురితి ॥ జస
జసయగణా లఘుగురూ చ పృథ్వీవృత్తం, అష్టసునవసు చ యతిః । ఉ ॥
తమాలవన మేచకం శశధరోపమానాననం, పిశంగరుచిరాంబరం శి
ఖిశిఖండచూడాన్వితమ్ । భజే సతతమీశ్వరం మధురవేణునాదం
హరిం, పురావ్యధిత యోఽసురాంశకల మేవపృథ్వీభరమ్ ॥ అపిచ ॥
శశీ ఘటితమౌక్తికః కువలయం క్వచిత్కాంచితం, శ్లథా చ తిమిరావ
లిర్మలయమారుతో వేగవాన్ । కదంబముకుళాంచితా గిరియుగీ
చ పృథ్వీ పునర్లతాపిచ శిలాతలం గతవతీ నజానే పరం ॥ పృథ్వీ స్పృథు
ళా ॥ యతిభఙ్గోయథా ॥ నమామితమిహ ప్రపంచవిధిసంహృతౌ
కారణం, గిరీశమగరాజపుత్ర్యధిగతం లలాటేక్షణమ్ । సురేంద్ర
మునిసిద్ధముఖ్యగణవందితాంఘ్రిద్వయం, విశద్ధభసితాంగరాగరు
చిరం సదాశాశ్వతమ్ । అత్ర నవాష్టసుయతిః ॥ ౨ ॥ దిఙ్మునివంశపత్ర
పతితం భరనభనలగైరితి ॥ భరనభనగణైర్లఘుగురుభ్యాంచ వంశప
త్రపతితం, దశభిస్సప్తభిశ్చ యతిః ॥ ఉ ॥ ఉద్ధతనీలకంఠతతరుణే జలధ
రసమయే, వర్షతి కాళమేఘపటలే సతియదునృపభూః । కాననమ
ధ్యగస్సునితరాం హలధరసహితో రాజతి వంశపత్రపతితైర్వపుషి
జలకణైః । నీలకంఠాబర్హిణః ॥ 3 ॥

* మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌనతౌత్తౌ

---

* వృ. మంభౌ న్తౌ తౌగతిగుణయుతో విత్తమత్తో నరో మే,
భూయాన్నాతః ప్రస్సమదయ స్త్వత్కటాక్షప్రసాదః । మందా
క్రాంతా జగతి జనతాస్వంబమోనప్రసూతే, వాచాంపూర్తిం
ప్రహసిత సుధామాధురీ వై భవానామ్ ॥

గురూ చేత్ ॥ ౮ ॥ * రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ

స్లౌ గో యదా కథితా హరిణీ ॥ ౯ ॥

టీకా ॥ మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తౌ గురూ చేదితి । మగణభగణౌ నగణతగణౌ పునస్తగణో ద్వౌ గురూ చ ప్రి

తద్వృత్తిః ॥ ఆమ్నాయైర్వ్యద్భుహులి విధురైస్సైస్సర్వైరప్యశక్తా, స్సంతోష్ణాకుంజననివపుషస్త్వాం కేనస్యాత్కస్య । జాతు స్మృత్యా సరసకవితా సంపదం యాతి బుద్ధ్యా, మందాక్రాంతాతిథింపి స్పృణాందుగజ తత్త్వేన గాథా ॥

* శ్రు ॥ చత్వారః ప్రాక్సుతనుగురవో ద్వాదశైకాదశౌ చ, స్యాద్ధ్వనౌ తదనుకుముదామోదిని ద్వాదశాన్త్యౌ । తద్వచ్చాన్త్యౌ యుగరసహయైర్యత్ర కాంతే విరామో మందాక్రాంతాం ప్రవరకవయస్త్వాం సంగిరంతే ॥

వృ, నసమరసిలం గేయం దివ్యాంసిస్త్రైః పరిధూన్వతీం, మధురమధురైస్తంత్రీనాదైస్సదా మణివల్లకీం । కరసరసిజైర్బిభ్రాణేయం ప్రభాజితచంద్రికా, చకితహరిణీప్రేక్షా మూర్తిస్తవాంబ శుభంకరీ యాత్, ✠

తద్వృత్తిః ॥ శరభవముఖైర్వేదైర్లోకైరపి స్తుతవైభవాం, శశధరకలాలోకాం కాంతిం సతాం దధతీం సదా । మనసిభవతీం మాతర్మందస్మితేందుముఖాంబుజాం, విజితహరిణీపీతాం సేవే విలోచనవిభ్రమైః, ✠

శ్రు, సుముఖి లఘవః పంచ ప్రాంచస్తతో దశమాంతిమ, స్తదను లలితాలాపే వర్ణా లఘూ త్రిచతుర్దశౌ । ప్రభవతి పునర్యత్రోపాంతస్స్ఫురత్కరకంకణే, యతిరపి రసైర్వేదైరశ్వైస్స్మృతా హరిణీతి సా ✠

✠ టీకోద్దిష్టహరిణీవృత్తవిషయకమిదం పద్యత్రయమ్ ॥

తిపాదంచేత్ మన్దాక్రాన్తా నామవృత్తంభవతి, జలధిభిశ్చతుర్భిః షడ్భిః అగైః పర్వతైః సప్తభిశ్చ యతిర్భవతి । అగశబ్దేన సప్తసంఖ్యావగతిః, సప్తైవ గోత్రాచలా ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥౫॥ రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా హరిణీ తదేతి । నగణసగణౌ మగణరగణౌ సగణలఘూ చ గురుశ్చ ప్రతిపాదం యదా తదా హరిణీ నామవృత్తం భవతి, అస్యాం రసైః షడ్భిః యుగైశ్చతుర్భిః హయైస్సప్తభిశ్చ యతిర్భవతి । భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో రసామ్బుధివిష్టపైరితి కేచిత్పఠన్తి ॥ ౬ ॥ ... .

మణి ॥ మన్దాక్రాన్తా జలధి షడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్ గురూ చేదితి । మగణభగణౌ నగణః తగణద్వయం గురుద్వయంచ పాదః, తత్ర చతురక్షరః ప్రథమోంశః షడక్షరో మధ్యమస్సప్తాక్షరః తృతీయ ఇతి యతిశ్చేత్ మన్దాక్రాన్తా నామవృత్తం ॥ ఉ॥ రక్షోనాథం రణభువి తదా రాజమానం స్వభాసా, దృష్ట్వా కోపాద్దశరథసుతే దీప్తభానుప్రకాశే । కోదండేన స్ఫుటగుణవతా తేన భూభూధరేంద్రైః, మన్దాక్రాన్తా సహ జలధిభిస్సంశయం సంప్రపేదే । మందశ్శైరాక్రాన్తా భూః భూధరేంద్రైస్సహేతి సంబంధః ॥ ౭ ॥ రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా కథితా హరిణీతి ॥ నసమరసగణా లఘుర్గురుశ్చ హరిణీనామవృత్తం, షడ్భిశ్చతుర్భిస్సప్తభిశ్చ యతిః ఉ॥ వలభిదుపలశ్యామాం కామారిపద్మభవార్చితాం, కరసరసిజైశ్శంఖం చక్రం గదాంచ శరాసనం । అసిమపి సదా సంబిభ్రాణాం భజే కరుణాత్మికాం, హరిరితి ముహుర్వేదాంతేషు శ్రుతాం పరదేవతాం । అపిచ, ప్రసవధనుషా బాణైర్ఘోరైర్భృశం పరిపీడితా, కథయతి నిజైరంగైః క్లాంతిం కృశైః పరిపాండురైః । మలయపవనో దీప్తశ్చంద్రశ్చ ఖండితమండలః, స్సతుశరమతి నైవాయాతః కిమత్ర భవేద్గతిః ॥ ౫ ॥

* హయదశభిన్నజౌ భజజలాగితినత్కుటకమ్ ॥౬॥
మునిగుహకార్ణవైః కృతయతిం వదకోకిలకమ్ ॥౭॥

ధీ॰ ॥ యది నియతా నజౌ భజజలాగితి నత్కుటకమితి । నగణజగణౌ చ భగణః జగణద్వయ లఘువశ్చ గురుశ్చైత్యేతే ప్రతిపాదం నియతా యది తర్హి నత్కుటకం నామవృత్తంభవతి ॥ ౬ ॥ మునిగుహకార్ణవైః కృతయతిం వదకోకిలకమితి - అముమేవనత్కుటకం మునిభిస్సప్తభిశ్చ గుహకైః గుహాస్యస్కందస్య కైశ్శిరోభిష్షడ్భిః అర్ణవైశ్చతుర్భిశ్చ కృతయతిం కోకిలకం వదేతిశిష్యం బోధయత్యాచార్యః । నత్కుటకాత్ కోకిలకస్యయతి నియమేనైవ భేదః నగణవిన్యాసవిశేషేణ ॥ ౭ ॥

మణి ॥ హయదశభిన్నజౌ భజజలాగితి నత్కుటకమితి । నగణజగణౌ భగణో జగణద్వయం లఘుగురూ చేతి నత్కుటకంవృత్తం సప్తభిర్దశభిశ్చ యతిః ॥ ఉ ॥ జలధరమేచకే మహసి శంఖరథాంగధరే, మణిమయభూషణే మధురవంశనినాదకరే ॥ సరసిజమందిరానయన భృంగసరోజముఖే, మమమతి రేఫతామతితరామితి నత్కుటకమ్ ॥ ౬ ॥ అథాస్యయతివిశేషాన్నామభేదమాహ, మునిగుహకార్ణవైః కృతయతింవదకోకిలమితి । మునిభిస్సప్తభిః గుహకైః కుమారముఖైః షడ్భిః అర్ణవైశ్చతుర్భిశ్చ కృతయతిం పూర్వోక్తం నత్కుటకం కోకిలకం వదేతిశిష్యస్యోపదేశః ॥ ఉ ॥ మనసిజజీవితేవ

* వృ ॥ నిజభుజజాలకైః ఘనసహస్రధరః ఫణినాం, పతిరపినక్షమోపి లిఖితుంకిలవర్ణయితుం । ద్యుతిజితచంద్రికం కుచనిరస్తక నత్కుటకం, తవవపురంబకిం పునరహం భృశమందమతిః ॥

తద్వృతిః ॥ సమునివరైః ప్రజాపతి భిరంచితసంఘ్రియుగం, భజతితవాంబయస్సఖిలుభోగ మనేకవిధం । గృహమపిహాటకద్యుతి కనత్కుటకందళితం, శ్రియతిధనం మహద్వరవధూరపికాంతిజుషః ॥

కుళ పాదపమేత్య శస్తే, మధుసమయే తదా కబళయంత్యథ భూరిసు ధు। పికతరుణీ భృశం మదవశాత్కిలమంజుతరై, రసయతీ కూజితై రతితరాం ధురికోకిలకమ్ ॥ ౭ ॥

౧౦ ॥ * ధృత్యామ్ మ్సాజౌజౌభర సంయుతః కరి బ్భాక్తై హారిణప్లుతమ్ ‡ ॥ ౧ ॥ * నగణయుగళ తో౽బ్ధిరేఫా యదాస్యు ర్నిశాపాభవేత్ ॥ ౨ ॥ సనజాఅపిన[illegible]సాశ్వరయతిభి ర్యదికరిణీ ॥ ౩ ॥

* వృ, దాక్షిస్ఫుజాజభరౌ ద్వహే త్రిజగత్ప్రతా మమవాఙ్మ యం, చంద్రచూడజటాటవీ చటులాపగాజయపాటవం। జైత్రభి హారిణప్లుతంతరసేంద్రియైస్తురగైర్బలా, చ్చిత్తమూఢమిదంచ తైస్సహబధ్యతే స్మృతిరశ్మినా ॥

తద్యతిః ॥ దేవిదిక్పతిభిస్తుతం స్మరసాయకైస్సహపంచభిః, స్పర్ధి లోచనవిభ్రమం తవభావయే తదిదం వపుః । దిఙ్ముఖేషువిసారిభిర్ద్యు తిజాలకైర్నిరుణద్ధియ ద్దేహినాం విషయాటవీ విహరన్మనోహరిణ ప్లుతమ్ ॥

* వృ ॥ ననురురరవిందజాతిర్వధూలోచనస్యోపమా, తవదృ శిమహిమైష మాతస్తయోః కింసముత్పద్యతే । పశుపతిముకుటీవి రాజన్నిశావల్లభోద్యత్సుధా, మధురిమజయినీం భజం తేగిరాం యే నభక్త్యాశ్రియమ్ ॥

తద్యతిః ॥ దశహరిదుదితానుభావైః ఫణీంద్రైః కృతాంఘ్రిస్తుతి శ్శశధరవిలసత్కిరీటా సమగ్రప్రభావోజ్జ్వలా । కుశలమతిమిహాత్వా మంబస్ఫురత్తారకా భాసురా; దిశనవకుముదప్రకాశా నిశాశారదీ వస్థితా ॥

---

‡ వృత్తరత్నావల్యుక్తలక్షణ సంవాదాద్ధిశోధిన్యుక్తమేవ లక్ష ణమస్య వృత్తస్యయుక్తమితి ప్రతిభాతి ॥

ధీకో॥ * ౧౮ ॥ ధృత్యామ్, స్యాద్యుగ్మాతత్త్వైశ్వైః కుసుమిత లతావెల్లితామ్తా నయూాయయావితి । భూతైః పంచభిఃఋతుభిః షడ్భిః అశ్వైస్సప్తభిశ్చవర్ణైర్యతిభిః వెల్లితాయుక్తామత నగణాఃత్రియో యగణాశ్చప్రతిపాదం చెత్ కుసుమితలతానామవృత్తం స్యాత్ ॥౧॥ రౌసజౌజభరైర్యుతంకరిబాణాకైర్హరిణప్లుతమితి ॥ రగణసగణజగణద్వయ భగణరగణైర్యుతం కరిభిరష్టభిః బాణైః పంచభిః, స్వార్థేకః। యతిమత్ హరిణప్లుతం నామవృత్తంభవతి। అత్ర తృతీయయతే రవిధానాత్పునశ్చ పంచభిః పాదాంతయతిరితిసిద్ధమ్ ॥ ౨ ॥ రౌనజయాభర సహితౌ కరిబాణాత్మైర్హరనర్తకమితి । రనజయభరాగణాః ప్రతిపాదంచెత్ కరిభిరష్టభిః బాణైఃపంచభిః అక్షైరింద్రియైః పంచభిశ్చయతిమత్ హరనర్తకమ్ ॥ ౩ ॥ నయుగళరచతుష్టయూాసా నిశాదిగ్వసుచ్ఛెదినీతి ॥ నగణయుగళంచ రగణచతుష్టయంచ యస్యాస్సానయుగళరచతుష్టయూ దిగ్భిఃదశభిః వసుభిరష్టభిశ్చాక్షరైః ఛేదఃయతిః అస్యాస్తీతి దిగ్వసుచ్ఛెదినీ, మత్వర్థీయఇనిఃనాం తత్వాత్ జీప్ - నిశానామవృత్తంభవతి సుధాతికెచిత్పఠంతి - ఇదంప్రక్షిప్తం ॥ ౪ ॥

మణి ॥ ధృత్యాం, మ్సౌజౌజౌభర సంయుతః కరిబాణకైర్హరిణప్లుతమితి । ధృత్యాం అష్టాదశేఛందసి, మ్సౌమగణసగణౌజౌ జగణౌ పునశ్చభరసంయుతః భగణరగణాభ్యాం యుక్తః జౌజగణౌయదిహరిణప్లుతం, అష్టభిఃపంచభిశ్చయతిః ॥ ఉ ॥ ఆరూఢోజవనో హయోవనభూతలే రఘుభూభుజా, వేగనాధజితానిలో మృగయారసేగతచేతసా । ఆకాశేపిమహీతలే పరికల్పితంముహురద్భుతం, మోఘుంతద్విదధేతదాకృతమండలో హరిణప్లుతం । హరిణప్లుతంకురంగోత్ప్లవనం ॥ ౧ ॥ నగణయుగళత్రోద్ధిరేఫాయదాస్యు నిశాసాభవెదితి । నగణద్వయరగణ చతుష్టయాభ్యాం నిశావృత్తం,

నయుగళరచతుష్టయాభ్యాం నిశాదిగ్విసుచ్ఛేదినీతి పాఠాంతరం ॥ ఉ ॥ భజతతమసితం మహామాయినం నీలమేఘచ్ఛవిం, యదుకుల తిలకంతదాభారతే ఘోరకౌరవపాండవం । గిరయితుమపితం నిహంతుంచ ఘోరంనృపం సైంధవం, వ్యతనుతచనిశైవ నక్షత్రమాలాభిరామాంనిశాం ॥ గిరయితుం గురుం కర్తుం, సైంధవవధేనోత్క్రాన్తం కర్తుమిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ననజాఅపినభసాశ్చరచ్చుతి భిర్యదికరిణీతి । ననజనభసాగణాః, త్రివారం పంచభిర్యతిర్యదికరిణీవృత్తం ॥ ఉ ॥ కరుణారసవరుణాలయ హృదయేధరతనయేసదయే మమహృదయే వసశశిశేఖరదయితే॥ కమలాసనకమలాపతి వినుతేమునివినతే, అమలేపదకమలే విశ కరిణీసమగమనే ॥ ౩ ॥

* ౧౯ ॥ అతిధృత్యామ్, * రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌస్రౌ
రరగురుయుతం మేఘవిస్ఫూర్జితం స్యాత్ ॥ ౧ ॥
* సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూల
విక్రీడితమ్ ॥ ౨ ॥ మస్సౌత్రౌజయగామణి దీ పిదిజ్ఞి
ధిభిర్యదివిచ్ఛిన్నా ॥ ౩ ॥ మ్భౌస్నౌయస్సౌగురు
సహితానిధి విరతిశ్చేదిహవాణీ ॥ ౪ ॥

---

* వృ ॥ యమీనానాసారంధ్రాద్గతిముపగతం వాయుమంతర్నిరుంధన్, సదాయః ప్రోద్దంచత్పుళక భరితో వారిపూర్ణేక్షణస్తే । వపుర్ధ్యాయత్యంబ ప్రహసితశరన్మేఘ విస్ఫూర్జితాభం, గుణానష్టౌ సోయం భృశమసులభాన్త్సంలభేతాణిమాద్యాన్ ॥

* వృ ॥ మాంసజ్ఞాసతతం గుణైర్విరహితం వక్త్రాబ్జజాలోకనే, వామానాంబహుభేద వంచనకలావైదగ్ధ్యసీమాభువాం । మూర్తిస్సజ్జయతాత్తవాంబ విలసన్ముగ్ధేందుచూడామణిః, త్వద్ధ్యానం ఖలు దుష్కృతైణహనన శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥

* శు ॥ ఆద్యాశ్చేద్గురవస్త్రయః ప్రియతమేషష్ఠస్తథా చాష్టమో

ధీశో ॥ * ౧౯ ॥ అతిధృత్యామ్ ॥ రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌ స్రౌ రరగురుయుతౌ మేఘవిస్ఫూర్జితా స్యాదితి ॥ యమ్నౌ యగణమగణౌ న్సౌ నగణసగణౌ రరగురవః రగణద్వయం గురుశ్చ, ఏతైరితి శేషః, యుతాం సహితాం మేఘవిస్ఫూర్జితా నామ స్యాత్, అన్యాం గసైః షడ్భిః ఋతుభిః షడ్భి అశ్వైః సప్తభిశ్చ యతిర్భవతి ॥ ౧ ॥ సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి ॥ మసజాః మగణసగణ జగణా స్తతాః సగణతగణతగణాశ్చ సగురవః గురుణా సహితాః సూర్యాది శార్దూలవిక్రీడితం నామ వృత్తం భవతి, అత్ర సూర్యైః ద్వాదశభిః అశ్వైస్సప్తభిశ్చ యతిర్భవతి । సూర్యశబ్దేన ద్వాదశసంఖ్యోపలక్షితా, ద్వాదశాదిత్యా ఇతి ప్రసిద్ధేః ॥ ౨౭ ॥

మం. ౭ ॥ అతిధృత్యామ్ ॥ రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌ సరరగురుయుతం మేఘవిస్ఫూర్జితం స్యాదితి ॥ అతిధృత్యాం ఏకోనవింశచ్ఛందసి, యమనసరరగణైః గురుణా చ యుక్తం మేఘవిస్ఫూర్జితం వృత్తం, షడ్భిః షడ్భిస్సప్తభిశ్చ యతిః । ఉ ॥ అభిక్రుద్ధే రామే కలయతి ముహుశ్చాప మౌర్వీసముత్థైః, ధ్వాననిర్హ్రాదైః కంప్రం సకలజగతాం మేఘవిస్ఫూర్జితాభైః । శరజ్వాలామాలా కబళితబలః పాథసాం సార్వభౌమో, భయం చక్రే వాహాననహుతభుజో జీవనాభావజాతమ్ ॥ వాహో బడబా ॥ ౧ ॥ సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడితమితి ॥ మసజసతతాగణాః సగురవః అంతే గురుణా యుక్తాశ్చేచ్ఛార్దూలవిక్రీడితం నామ వృత్తం, ద్వాదశభిస్సప్తభిశ్చ యతిః ॥ ఉ ॥ భగ్నే తత్ర నిజే బలే కురుపతే బాణైర్హుతాశోపమైః, వాతోద్ధూతపురాణతూలసదృశీం వృత్తిం ప్రపన్నే తదా । క్రుద్ధే నాథ సన్నేకాదశత్ర(స్త్ర)ము స్తదను చేదష్టాదశాద్యా తథా । మార్తాండైః మునిభిశ్చ యత్ర విరతిః పూర్ణేందుబింబాననే, తద్వృత్తం ప్రవదంతి కావ్యరసికాః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥

ధనంజయేననితరాం గాండీవముక్తైశ్శరైస్తైనాటకాని నృపేషు గో ష్ఠీవతత శ్శార్దూలవిక్రీడితం । కురుపతేర్భీష్మస్య, ఘురాంశయాలః జీర్ణ శాస్త్రలీకాహానసాది ఫలపాకైః, శార్దూలవిక్రీడితం వ్యా ఘ్రక్రీడా ॥ అపిచ ॥ కస్తూర్యైః పరికల్పితేవ లలితా మాలాకపర్యా రతే, కుసుమాకరాణాంపరిపీడనం నసహతే శాస్త్రేషు ఖిన్నాత్మనాం। శృం గారైక గుణౌమనోభవరణే సీమంతినీనిర్దయా, ప్రఖ్యాతేత్రికథంస హేంత విశృతం శార్దూలవిక్రీడితం ॥ విశృతం ఘోషం ॥ ౨ ॥ మస్సౌతౌజయుగామణిదీప్తి దిగ్భిర్ధభిర్యది విచ్ఛిన్నేతి ॥ మగణస గణద్వయతజయుగణాగురుశ్చ, దశభిర్నవభిశ్చయతిర్యాతియదిమణి దీప్తిర్నామ ॥ ఉ ॥ గౌరీభూధరనాయక ప్రతీచంపకహాటక సచ్ఛా యా, పద్మేందీవరమీన కురంగీజైత్ర విలోచనవక్త్రేషు । జీయా చ్ఛుజగరమిందుకలాపం సజగలయుంత్యాతి హ్వాహ్లాంగం, తాటంకో జ్జ్వలసన్మణి దీప్తివ్యాప్త సమస్తదిగాభోగా ॥ ఇందుకలాపం చం ద్రచూడం ॥3॥ మ్భౌస్నౌయసౌ గురుసహితానిధివిరతిశ్చేదిహవా ణీతి ॥ మభసనయసగణా గురుశ్చ, నవసుయతిః ఇహచ్ఛందసిచేత్ వాణీనామ ॥ ఉ ॥ విద్యాగౌరీ విధుమకుటాపిధిమహిషీయాతనుమ ధ్యా, వాచాం దేవీవిధృత శుకానవమణివీణాం క్వాణయంతీ । దేయా న్మహ్యం సురతటినీసమధురఘాటీం జితకఘటీం, వాచాంపూర్తిం బుధవినుతాసరసిజనేత్రా కలవాణీ ॥ ౪ ॥

* ౨౦ । కృత్యాం, త్రింజౌగలాభ వేదిహే దృశేన
లక్షణేన వృత్తనామ ॥ ౧ ॥

---

* మంత్రాభిన్నాయకాలాగరు తిలకకలారమ్యాయశమినే, వాగీశేత్రావకాయుమ్న్యతి విజితశరచ్చంద్రాతపరుచే । నిత్యం మేమానసం స్యాత్సతతవినతనాకౌకస్సువదనా, చూడారత్నాంశు నీరాజితచర ణయుగామ్భోజాయవపుషే ॥ ‡

---

‡ ధిశోధినీ గాగ్యాశోపాలీమోక్తసువదనావృత్తాపేక్షయేదమ్ ॥

టీకా॥ * ౨౦ ॥ కృత్యామ్ ॥ జ్ఞేమాసప్తాశ్వషడ్భిర్మరభన యగైఃభ్లౌగస్సువదనేతి ॥ మరభనయగణైఃభ్లౌ భగణౌలఘూగః గురుః, మరభనయభాగణాశ్చ లఘుగురూచ ప్రతిపాదంచేత్ సప్తభిః అశ్వైః పునస్సప్తభిశ్చషడ్భిశ్చయతి మతీసువదనేత్యేషా । ఇదం వృత్తంప్రక్షిప్తం ॥ ౧ ॥ త్రింజౌగలౌ భ వేదిహేద్వృశేన లక్షణేనవృత్తనామేతి॥ త్రివారంత్రియం రజౌరగణజగణౌ గతౌ గురులఘూచ ప్రతిపాదంచేత్ ఈదృశేనలక్షణేన వృత్తమిదినామయస్యతత్ వృత్తనామభవేత్ । (గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయం॥ అథవింశం ఛందఉచ్యతే కృతిరితి ॥ తత్రైకంవృత్తంలక్షయతి, జ్ఞేయాసప్తాశ్వైతి ॥ మగణరగణభగణయగణభగణౌ లఘుగురుశ్చేతి పాదః, తత్రసప్తసప్తాక్షరౌ ప్రథమౌభాగౌ తృతీయష్షడక్షర ఇత్రియతిః, సాసువదనా ॥ ౧ ॥

మణి॥ కృత్యామ్ ॥ త్రిఃజౌగలౌ భ వేదిహేద్వృశేన లక్షణేన వృత్తనామేతి ॥ కృత్యాంవింశచ్ఛందసి, త్రిఃత్రిక్రృత్వః రజౌగణౌ అంతే గురులఘూచవృత్తి నామవృత్తం పఙ్క్తిగణైః గురుల ఘుభ్యాంచపాదః ॥ ఉ ॥ మాధవంసదాభజే ఽమూలమేఘమె చకంకరాబ్జజైస్తు దేవపాదపొపమైరథాంగ శార్ఙ్గవారిజాది బిభ్రతంచ ॥ పీతవాసనం లసత్కిరీటహార నూపురాదిభూషితం హి, దెవదానవానతం మనోజ్ఞవృత్తమీశ్వరం పరంహృదీశ ॥ వారిజశ్శంఖః ॥ ౧ ॥

౧ ॥ ౨౧ ॥ * ప్రకృత్యామ్ ముగ్ధైర్ణ్త్యానాంత్రి

* నిజభుజజర్జరీకృత పటీరకుచాగ్ర దృఢోపగూహనం, విజిత సుధారసాలపితలీల మనేకవిలాసభాసురం । మహాభుపిభాగమేతి సు దృశామపి దివ్యపదాత్పరాత్పరం, శశివదనాత్వమంబ హృదిమేనసు చిద్యుతి మత్స్యపాస్యసే ॥ ‡

‡ ఇదంవృత్తి మూలవ్యాఖ్యానయోశ్చ నోపలభ్యతే ॥

యేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయం*॥౧॥

టీకా॥ * ౨౧ ॥ ప్రకృత్యాం ॥ మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయమితి ॥ మ్రభ్నైః మగణరగణ భగణనగణైః యానాం యగణానాం త్రయేణత్రితయేనచ ఉపలక్షితా త్రిభి ర్మునిభిస్సప్తభిః యత్యాయుతాఇయం స్రగ్ధరేతికీర్తితా, సప్తభిస్సప్తభిరక్షరైః త్రిషుస్థానేషు యతిర్భవతీత్యర్థః॥ ॥

(గార్గ్యః, అథైకవింశం ఛందఉచ్యతే । తత్రైకంవృత్తమ్, మ్రభ్నైర్యానామితి ॥ మగణరగణభగణనగణై యగణత్రయైశ్చ యద్వృత్తం ఇయంస్రగ్ధరా, త్రయోమునయస్సప్తాక్షరా యస్యాంసా త్రిమునిః సాచసాయతిశ్చ, తద్యుతాభవతి ॥ ౧ ॥

మం॥ ప్రకృత్యామ్ ॥ మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణత్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమితి ॥ ప్రకృత్యాం ఏకవింశేఛందసి,

---

* వృ॥ మారోభానుర్యయాఽయం యమభృతమనః కర్మణాంవాసరాణాం, మాసత్వంప్రాప్తవంతౌ తవకమితురియం సాహిశక్తిస్సమగ్రా । వక్త్రామ్భోజే యదీయేవసతి నవమణిస్రగ్ధరా కుందమూర్తిస్తే మాతర్వాగధీశేనభవతికతరస్తస్య ధాతుః ప్రభావః॥

తద్వృత్తిః ॥ నిత్యంలోకత్రయేణస్తుతనిజమహిమానిశ్చలానందకందః, కర్త్రీపాదాబ్జమాద్యస్తనునరమకుట స్రగ్ధరాం శత్రుగోష్ఠీమ్ । వాగ్జాలానాం సవిత్రీభగవతి సతతం వాఞ్ఛితార్థస్యదాత్రీ, భూయాన్నైకాంతిపాత్రీ ప్రసృమరకరుణా భూషితాశేషగాత్రీ ॥

* శ్రు॥ చత్వారోయత్రవర్ణాః ప్రథమములఘవష్షష్ఠకస్సప్తమోద్వౌ, తావంతౌ షోడశాద్యౌ మృగమదతిలకే షోడశాంత్యౌ తథాంత్యౌ ॥ రంభాస్తంభోరుకాండే మునిమునిమునిభిర్యత్ర కాంతే విరామో, బాలేపూర్వైః కవీంద్రైస్సుతను నిగదితాస్రగ్ధరాసా ప్రసిద్ధా ॥

మ్రభ్నైః మరభనగణైః యానాంత్రయేణ త్రిభిర్యగణైః మరభనయయయగణైః త్రిమునియతియుతా, త్రిషుమునిషు సప్తసు సప్తమే చతుర్దశే ఏకవింశే చవర్ణే యతిసహితా ఇయం స్రగ్ధరా నామకీర్తితా, నాగరాజేనేతి శేషః ॥ ఉ ॥ ఘోరంశూలంకపాలండమరుముసలతాం బిభ్రతీబాహుదండైః, దంష్ట్రాదీప్తాస్య రంధ్రజ్వలిత హుతవహప్రేక్షణాదీప్రమాళిః । అవిర్భూతా పురస్తాత్ప్రమథగణవృతాచండతీవ్రాట్టహాసా, కాళీకాలాంబుదాభాధవళశవశిర స్స్రగ్ధరా దగ్ధశత్రుః ॥ ౧ ॥

* ॥ ౨౨ ॥ ఆకృత్యామ్, భ్రౌనరనారనావథ గురు
దిగర్కవిరమం సుభద్రకమిదమ్ ॥ ౧ ॥ తౌభౌ
యజౌసరనగాః పఙ్క్తి-సూర్యయతిమత్తేభ మత్రీక
ఢితమ్ ॥ ౨ ॥ నయసభయుక్తానసాగోదశరవికృ
తయతిరిహలక్ష్మీః ॥ ౩ ॥ * ॥ ౨౩ ॥ వికృత్యామ్,
మత్తాక్రీడామోమ్తానౌనావితి లగితిచవసు శరదశ
యతికా ॥ ౧ ॥

ధీశో॥ * ౨౨ ॥ ఆకృత్యాం, భ్రౌనరనారనావథ గురుదిగర్క-విరతం ప్రభద్రకమిదమితి ॥ భగణరగణౌనగణ రగణనగణాశ్చ రగణనగణౌచ అథగురుశ్చ ప్రతిపాదంచేత్ప్రభద్రకం నామవృత్తం తచ్చదిగ్భిర్దశభిః అర్కైర్ద్వాదశభిశ్చ విరతం విచ్ఛిన్నంభవతి, దిగర్కవిరతం హిమద్రకమిద మితికేచిత్పఠంతి । తదాహిశబ్దఃప్రసిద్ధౌ, మద్రకమితినామ॥ ౧*౨౩॥ వికృత్యామ్ ॥ యదిహనజౌభజౌ భజభజగాస్తదశ్వ లలితంహరార్కయతిమత్ ఇతి ॥ నగణజగణౌ భగణజగణౌభగణ జగణభగణ లఘుగురువశ్చ ఏతైరుపలక్షితంయత్ వృత్తం ఇహవికృత్యాంభవేత్ తత్ అశ్వలలితం నామభవతి, కించైతత్, హరైఃఏకాదశభిః అర్కైః ద్వాదశభిశ్చయతిః హరార్క-

యతిః సా అస్యాస్తీతి హారాకరయతిమత్ భవతి, త్రయోవింశ
త్యక్షరఃపాదః ॥ ౧ ॥ వికృత్యామ్, మత్తాక్రీడామాత్తౌనౌ న్లౌగితి
భవతి వసుశరదశయతియుతమితి ॥ మౌమగణౌ త్నౌ తగణనగణౌ
నౌనగణౌ న్లౌనగణలఘూ గ్ గురుశ్చప్రతిపాదంచేత్ మత్తాక్రీడం
నామవృత్తంభవతి, కించైతత్ వసుభిరష్టభిః శరైఃపఞ్చభిః దశభిశ్చ
భవంత్యాయత్యాయుతంభవతి ॥ ౨ ॥

మణి ॥ ఆకృత్యామ్ ॥ భ్రౌనరనారనావథ గురుదిగర్కవిర
మం సుభద్రికమిదమితి ॥ ఆకృత్యాంద్వావింశేఛందసి, భరనరనరన
గణా గురుశ్చసుభద్రికంనామ, దిగర్కవిరమందశసు ద్వాదశసుచ
యతిః ॥ ౩ ॥ భావయరోహిణీపతికలామ్యసింధువిలసద్భుజాకుహర
కం, ఘోరభుజంగరాజ కటకంమహోక్షకలిత పర్యాణమమలం ।
శారదచంద్రబిమ్బవదనం త్రిశూలడమరు స్ఫురత్కరతలమ్, ఫా
లహుతాశనాస్తమదనం సుభద్రికమురు ప్రభావమనిశమ్ ॥ ౧ ॥
త్రౌ భౌ యజౌ సరనగాః పఙ్క్తిసూర్యయతి మత్తేభమత్రకథితమితి ॥
తభయజసరనగణాగురుశ్చ మత్తేభనామవృత్తంకథితం, అత్రాపి
వృత్తేపూర్వవత్ యతిః ॥ ౩ ॥ వందేశశాఙ్కశత సఙ్కాశ దివ్యత
నుమాకంతసింహమతులం, స్తంభంబిభేదసహసేంద్రాది బృంద
భృతదంభంచయోనరహరిః । ప్రహ్లాదభక్తవరదుర్వార దుఃఖమపి
వక్షో హిరణ్యకశిపోః, లక్ష్మీసనాథ మరిమత్తేభ కుంభతటతీక్ష్ణాంకు
శాయితనఖమ్ ॥ సనాథంసమేతం ॥ యద్వా ॥ రత్నాకరోమునిషు
శిత్నాకరోరిపుషు యత్నాధిపాదవినతః, ప్రహ్లాదభక్తవర మాహ్లాద
యన్ జలధికన్యాసమేతఇహమే । అంహోహరోస్తు నరసింహోముఖ
దాదితిజ జిహ్వాంత్రవేష్టితగళో, దత్తేంద్రభూరిభయ దైత్యేశ ముఖ్య
రిపుమత్తేభ కుంభదళనః । అపిచ, అశ్వాస్తనౌతుఖలు తుంగస్తనౌ
తరుణీనస్థాస్నుయావనమిదం, ప్రాలేయరోచిరహాకాలె సమున్నిష

తిబాలే విలోకయసఖః । అంగారవర్షమివ శృంగారయోనిరయ మంగే విముంచతిశరాన్, సంభావయత్వమయి రంభోరుమాంరుచిర పుంభావకేళిభిరలమ్ ॥ అశ్వ స్తనౌ ఋష్టిరా ॥ ౨ ॥ నయసభయుక్తాన నసాగౌ దశవివికృతయతిరిహలక్ష్మీరితి ॥ నయసభననసాగణా గురు శ్చలక్ష్మీనామవృత్తం, అత్రాపివావిప్రవ్యతిః ॥ ౪ ॥ సరసిజహస్తా ఽమ్బుజగేహోద్ధృతదమనకమరువకమాలీ, పరిమళలుబ్ధాళికదంబాము రమధుబకవృషరిపుపత్నీ । కనకలతాంగీ జగదమ్బాకుశలయ సరసి జజయినేత్రా, కలయతుదృష్టిం కరుణాద్రామనుపదమిహ భువిమ యిలక్ష్మీః ॥ ౩ ॥ వికృత్యామ్, మత్తాక్రీడామోమ్తానౌనావితిలగితిచ వసుశరదశయతిరేతి॥ వికృత్యాం త్రయోవింశేఛందసి, మగణద్వయ తగణనగణచతుష్టయైర్లఘు గురుభ్యాంచమత్తాక్రీడానామవృత్తం, అష్టమేత్రయోదశేత్రయోవింశేచ వర్ణేయతిః ॥ ౪ ॥ మేఘశ్యా మంపింఛాపీడం వివిధమణిగణ ఖచితకటకభుజం, విద్యుచ్ఛాయంవ స్త్రం వేణుందధతమధ మధురతమరణితయుతమ్ । దేవంద్రష్టుం వ్యాఃఖస్థాఃపరిముహురలసతర నయనయుగాః ॥ దేవంకృష్ణం, దేవ్యఃస్వర్గస్త్రియః ॥ ౧ ॥

* ౨౮॥ సజ్కృత్యామ్, యదిహనజౌభసౌజసజస కాస్తదశ్వలళితం స్వరేశ రసభిత్ ‡ ॥ ౧ ॥ భూత మునీనైర్యతిరిహభతనా స్భాభనయాశ్చ యదిభవ తితన్వీ ॥ ౨ ॥ * ౨౫ ॥ అభికృత్యామ్, క్రౌంచప దాష్ట్రాభరౌననానగాముని శరవసుశరవిరతియుతా॥

ధీశ్లో ॥ * ౨౮ ॥ సజ్కృత్యాం ॥ భూతమునీనైర్యతి రిహభత

‡ ఇదంవృత్తం ధీశోధిన్యామేకాక్షరన్యూనతయా భిన్నలక్షణ తయాచ పూర్వస్మిన్నేవ ఛన్దస్యుక్తమ్ ॥

నాస్సౌభనయాశ్చ యదిభవతితన్వీతి ॥ భగణతగణనగణాస్సగణ భగణౌభగణ నగణయగణాశ్చయది ప్రతిపాదంస్యుః తర్హితన్వీనామ వృత్తంభవతి, ఇహతన్వ్యాంభూతైః పంచభిఃమునిభిః సప్తభిః ఇనైరాదిత్యైర్ద్వాదశభిశ్చ అక్షరైర్యతిర్భవతి ॥ ఇనశబ్దస్యాదిత్యవాచకత్వం వైజయంత్యాముక్తం ' ఇనాస్త్వర్కాధిపాఢ్యాః' ఇతి ॥

* ౨౫ ॥ అభికృత్యామ్ ॥ క్రౌంచపదాభ్మౌస్జౌననననగావిషు శర మునివసుయతిరిహాభవేదితి ॥ భగణమగణౌ సగణజగణౌ నగణచతుష్టయం గురుశ్చప్రతిపాదంచేత్ క్రౌంచపదానామవృత్తంభవతి, కించాస్యామిషుభిః పంభిః శరైః పునఃపంచభిఃమునిభిః సప్తభిఃవసుభిరష్టభిశ్చయతిర్భవతి ॥ ౧ ॥

మణి ॥ సంకృత్యామ్ ॥ యదిహనజౌభసౌజసజసకాస్తదశ్వలలితం స్వరేశరసభిదితి ॥ సంకృత్యాం చతుర్వింశేఛందసి, నజభసజసజసగణా ఇహఛందసిచెత్ తదాత్మకంయత్, సప్తసుఏకాదశసుషట్సుచభిత్ ఛేదోయస్యతదెతత్ అశ్వలలితంనామ ॥ ఉ ॥ మరకతమేచకే మధుమథనేపిశంగవసనె సరోజనయనే, మణిమయభూషణే భరతపతె స్తదాశ్వలలితం రథంకలయతి । అనిమిషలోచనావిమతనృపాస్తదీయవదనే నివిష్టనయనా, జహూరథసంస్మృతిం సమరముఖశరీర కుహూరంవిహాయముదితాః॥భరతపతేః అర్జునస్య, కలయతిగమయతిసతి ॥ ౧ ॥ భూతమునీనైర్యతిరిహాభతనాస్భౌ భనయాశ్చయది భవతితన్వీతి ॥ భతనసభభనయాగణాః పంచసుసప్తసుద్వాదశసుచయతిశ్చయది ఇహతన్వీనామవృత్తం ॥ కాలవలాహచ్ఛవిఖరప్రతనా నాయకరాక్షసవృతమథదృష్ట్వా కాననభాగంగురుధనురజరంజ్యా గుణయుక్తభుజగపతితుల్యం । ఆనమయంస్తచ్ఛరవరకులిశైరాకులయంశ్చ సరఘుకులవీరః, ప్రాపముదాతా మనుజనిసహితాం స్వామథ తన్విజనకపతికన్యామ్ ॥ కాలవలాహః నీలమేఘః, జ్యాగు

ణాయుక్తంచతత్ భుజగపతితుల్యమితి కనుఃధారయః, అనుజనిస హితాం లక్ష్మణాభిరక్షితాం ॥ ౨ ॥ అభికృత్యాం । క్రౌంచపదాభ్రా భరాసననానగా మునిశరవసుశర విరతియుతేతి ॥ అభికృత్యాంపం చవింశేఛందసి, భతభరనననగణాగురుశ్చ సప్తసుపంచసు అష్టసు పంచసుచ యతియుతాచ యది క్రౌంచపదానామవృత్తం ॥౩॥ పాం డుసుతేభ్యో మహీంతునరేంద్ర దేహీశకుసమతరతసకలభృత్, నైవ తథాచేద్రణాయ కురుష్వబుద్ధిమతులవిపుల ధనురథబలైః । యాద వనాథేతదాహి గిరైవమావదతి సదసిఝటితి నరపతిం, క్రౌంచప దాక్రాంతగాంచ ధరాంనవాత్రిదిశతి మతిరితిసగిరమదాత్ ॥ సనర పతిః దుర్యోధనః, క్రౌంచపదాక్రాంతగాంచకుర్వజ్జిష్ణుః పదావలంబ స్థానమాత్రామపి, గాఃపృథివ్యాంస్థాన మాకాత్రిఇతిరత్నమాలా ॥౪॥

* ౨౬ ॥ ఉత్కృత్యామ్, వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతంమ
మతనయుగనరసలగైర్భుజంగవిజృంభితమ్ ॥ ౧ ॥
మోనాష్టద్రిగగిరియది నవరసరసశరయతి యుత
మాపవాహోఖ్యమ్॥౨॥ జసౌనభజసానభలగావునుది
వాకరయతియఃదితు శంభునటనమ్ ॥ ౩ ॥ * ఇతి
సమవృత్తప్రకరణము ॥

దీకో॥ * ౨౬ ॥ ఉత్కృత్యామ్ ॥ వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతంమమత నయుగనరసలగైః భుజంగవిజృంభితమితి॥ మగణద్వయతగణ నగణ ద్వయ నగణరగణసగణ లఘుగురుభిః భుజంగవిజృంభితం నామవృ త్తంభవతి, కించైతత్ వసుభిరష్టభిః ఈశైరేకాదశభిః అశ్వైస్సప్త భిశ్చ కృతేనచ్ఛేదేనయత్యాఉపేతం యుక్తంభవతి ॥ ౧ ॥ మోనాష్ట ట్సుగగిరియది నవరసరసశరయతియుత మపవాహాఖ్యమితి ॥ మఃమ గణఃషట్నాః నగణాశ్చసగగ్సశ్చగశ్చగ్చసగగ్, ద్వంద్వైకవద్భా వః, సగణోగురుద్వయంచేత్యర్థః, ఏతత్ ప్రతిపాదంయదితత్ అప

వాహాఖ్యం నామవృత్తం భవతి, కింభూతం నవభిశ్చషడ్భిశ్చ షడ్భిశ్చపంచభిశ్చ యత్యాయుతం భవతి ॥ ౯ ॥ ఇతిచ్ఛందోభవాసు వృత్తానిదర్శితాని ॥ *** ఇతి సమవృత్తప్రకరణమ్ ॥

మసౌ ఉత్కృత్యాం - వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతం మమతనయుగనరసలగైః భుజంగవిజృంభితమితి। ఉత్కృత్యాంషడ్వింశచ్ఛందసి మమతనననరసలగైః లఘుగురుభ్యాంచ భుజంగవిజృంభితం నామ వృత్తం భవతి, ప్రథమద్వితీయౌమగణౌ తృతీయస్తగణః చతుర్థాదయస్త్రయోనగణాః సప్తమోరగణః అష్టమస్సగణః లగౌలఘుగురూ ఇతి షడ్వింశత్యక్షరః పాదః, అష్టసుఏకాదశసు సప్తసుచయతిః అష్టమేఏకోనవింశే షడ్వింశేవర్ణే చేతిభావః ॥ ఉ ॥ శ్రీమాన్ దృష్ట్వోత్కృష్టం ఘోరంవిషశిఖికళకళసలిలంభుజంగవిజృంభితం, కోపావేశాదాతామ్రాక్షో వలరిపుమణిదళరుచి మనోహరద్వే భవః। రుద్ధ్వానంగంకృత్వాశాంతం తదురుకషణదశదశకే మహామణిబంధురే భుగ్నగ్రీవంచక్రే భగ్నంధిగితిచధిగితిచ వలనైరుదంచిత తాండవం॥ శిఖీ అస్మిన్, బంధురేసుందరే, తస్యకాళీయస్య, ఉరుఅధికం కషణం దశనంయస్మిన్ స్తాదృశేదశదశ కేశతశీర్షేతాండవంచక్రే, భుగ్నగ్రీవం వక్రగళం, తదుసుకషణదశదశకేతివాపాఠోస్తు, సదాఉరుకంవిపులంఘనాసాందశదశకం శతంతస్మిన్ ॥౧॥ మోనాష్షడ్గగితియదినవరసరసశరయతి యుతమపవాహాఖ్యమితి। మగణఃషట్ నగణాః రగణో గురుద్వయంచయది ఆపవాహాఖ్యమితి వృత్తంభవతి, నవసుషట్సుషట్సుపంచసుచయతిః ॥ ఉ ॥ స్థాణాయోహంతవహృద్యశిదినకరరుచి సురకృతముదిదీప్త జిహ్వాగ్రే, దెవెశేషేభవతికిలనరహరిమయవపుషితు నఖదీప్తాద్రైత్యేంద్రే। తన్మాద్రైజలనిధిరపి కులగిరి వరగజపరిబృఢశేష భోగీంద్రైః, భూశ్చాసీద్గతధృతిరథశశధరరవియుతమపిగదాపవాహోతీమ్॥ స్థాణాయోస్తంభాత్,

తన్నాదైః శ్రీనరసింహాట్టహాసైః, వాహాభిః బాహాభ్యాం పీడాం వబయోరభేదః, బాహుర్భ్వాహా కరోహస్త ఇతికోశః । భీత్యా పాణినా పాణిమాపీడ్య జనా ముముహురితిభావః । అథవా, వా, హా, ఇతిచ్ఛేదః, ఆర్తిః ఆపవా అభజదివ, వాస్యాద్వికల్పోపమయోరితిరత్నమాలా, హేతిప్రసిద్ధా ॥ ౨ ॥ జసౌ నభజసా నభలగా మనుదివాకరయతి యదితు శంభునటనమితి । జసనభజసనభగణాలఘుగురూచ, ఏతైర్యః స్యాత్పాదః షడ్వింశత్యక్షరో భవతి తత్ శంభునటనం నామవృత్తంభవతి । అస్మిన్ మను దివాకరయతిః చతుర్దశే షడ్వింశేచ వర్ణే విచ్ఛేదః ॥ ఉ ॥ మృకండుమునిసూనునుతమంతక భయంకరమభంగురితకంకిణిరవం, జటాతటవలత్సురధునీ ఝురకచాకచివిచక్షణమమందఫలదం, నమజ్జనతమోభరహరం ఫణాధరశిరోమణిదీపితదిగంతమవతాత్, స్మకుందపథిహస్త ధృతమద్దళలయధ్వని సమానుస్మృతిశంభునటనమ్ ॥ 3 ॥ * ఇతిసమవృత్తప్రకరణమ్ ॥ *****

* అథదండకాః ॥ * యదిహ నయుగళం తతస్సప్త
రేఫాస్తదా చండవృష్టిప్రయాతో భవేద్దండకః ॥ ౧ ॥
ప్రతిచరణ వివృద్ధరేఫాస్స్యురర్ణార్ణవవ్యాళజీ
మూతలీలాకరోద్దామశంఖాదయః ॥ ౨—౭ ॥ ప్రచితక
సమభిధో ధీరధీభిస్స్మృతో దండకో నద్వయాదుత్తరైః
స్సప్తభిర్యైః ॥ ౮ ॥ ** ** ఇతిశ్రీ కేదారకృతే
వృత్తరత్నాకరే తృతీయోఽధ్యాయః ॥ **

---

* వృ॥ నసిరరిరుయురుగ్రిరామాభవేత్తస్య సర్వేజనా పశ్యతాంగాహతే సంతతమ్, సమధికతరరూప శోభోజ్జ్వలాస్సంతి వామాళకాస్సంపదశ్చాతియచ్చేశ్వరాః ॥ భగవతికిమపి ప్రసన్నైతయాస్మిత్ప్రఫుల్లాసితాంభోజవక్త్ర పత్రికాస్త్రైపునః, ప్రతికలవిసరద్దయాచండవృష్టిప్రయాతః కటాక్షోఽవతాద్దండకస్తావకః ॥ ౭౦ ॥ * ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతా వృత్తరత్నావళీ సరస్వతీస్తుతి స్సంపూర్ణా ॥

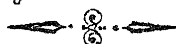
టీకా॥ అథక్రమప్రాప్తానాం దండకానాం లక్షణం లక్షయితు కామస్తానవతారయతి * అథదండకా ఇతి । ప్రదర్శ్యంత ఇతి శేషః ॥ లక్షణమాహ * యదిహనయుగళం తతస్సప్తరేఫా స్తదాచండవృష్టి ప్రయాతోభవేద్దండక ఇతి । ఇహదండకప్రకరణే సర్వదండకవృత్తానాం ఆదితోనగణద్వయం నియతమితిఛందశ్శాస్త్రేషు ప్రసిద్ధమర్థమనువదతి, ఇహనయుగళమితి । తతఃనగణద్వయాత్పరం సప్తరేఫాః సప్తరగణాః ప్రతిపాదంస్యుశ్చేత్ చండవృష్టిప్రయాతోనామదండకోభవేత్ ॥ ౧ ॥ * ప్రతిచరణ వివృద్ధరేఫాస్స్యురర్ణార్ణవవ్యాళ జీమూతలీలాకరోద్దామ శంఖాదయ ఇతి । ప్రతిచరణం చరణేచరణే వివృద్ధా వర్ధితా రేఫా రగణా యేషాం తే ప్రతిచరణవివృద్ధరేఫాః అర్ణార్ణవయోదండకాస్స్యుః, ఏతదుక్తంభవతి, నగణద్వయాత్పరం అష్టౌరగణాః ప్రతిపాదంస్యుశ్చేత్ అర్ణోనామదండకోభవతి, నవచేదర్ణవః, దశచేద్వ్యాళః, ఏకాదశచేజ్జీమూతః, ద్వాదశచేల్లీలాకరః, త్రయోదశచేదుద్దామః, చతుర్దశచేచ్ఛంఖః, ఆదిశబ్దేనాపరే పంచదశప్రభృతిరగణవన్తో ప్లవహంసభుజంగాదయోదండకాస్తే పరిమితాః ప్రయోగానుసారేణ ద్రష్టవ్యా ఇతిజ్ఞాపయతి ॥ ౨-౭ ॥ (గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయం ॥ అథార్ణాదీన్ దండకాన్ లక్షయతి ॥ ప్రతీతి ॥ ప్రతిపాదంవివృద్ధారగణా యేషు దండకేషు తేతథోక్తాః, ఏవం లక్షణా అర్ణార్ణవయోదండకాః ఏవముక్తంభవతి, ఆదౌనగణద్వయం సర్వేషాం సమానం రేఫాస్తు ప్రతిచరణమేకైకశో వివృద్ధాశ్చేత్ అర్ణార్ణవయోదండకాః క్రమేణభవంతి, తత్రాష్టౌరేఫాః ప్రతిపాదంచే దర్ణోనామదండకః, నవచేదర్ణవః, దశచేద్వ్యాళః, ఏకాదశచేజ్జీమూతః, ద్వాదశచేల్లీలాకరః, త్రయోదశ చేదుద్దామః, చతుర్దశ చేచ్ఛంఖః, ఆదిశబ్దేనఅన్యేప్యతో వివృద్ధరేఫాః ప్రయోగభాజోదండకాః పరిగృ

హ్యంతే, తథాభవభూతినా మాలతీమాధవే షోడశరేఫోదండకః ప్రయుక్తః, వరాహమిహిరేణచ సంహితాయాం ద్వాత్రింశద్రేఫో దండకః ప్రయుక్తః, ఏవమన్యేపి యథాప్రయోగం ద్రష్టవ్యాః, ఇతి) * ప్రచితకసమభిధో ధీరధీభిస్స్మృతో దండకో నద్వయా దుత్తరైస్స ప్తభిర్యైరితి । అయమర్థః, యస్యప్రతిపాదంద్వౌ నగణౌ తతః పరంసప్తయగణాః సః ధీరధీభిః విద్వద్భిః ప్రచితకోనామదండకస్స్మృ తః, ఇతి । ఉక్తాదిచ్ఛందోభవానాం ప్రస్తారలబ్ధానాం వృత్తానామ నంతత్వేన సామస్త్యేనవక్తుమశక్యత్వాత్ దిఙ్మాత్రమస్మిన్నధ్యాయె దర్శితమితిబోధ్యమ్ ॥ ౦ ॥ * ఇతి శ్రీమత్కవిశార్దూలేన శ్రీనా థేన విరచితాయాం ధీశోధినీ సమాఖ్యాయాం వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యాయాం తృతీయోఽధ్యాయః ॥ * * * * *

మణి ॥ అథదండక ప్రకరణమ్ । ఏవముక్త్వా ప్రభృత్యుత్కృతి పర్యంతానాం ఛందసాం వృత్తాన్యుక్త్వా సంప్రతిదండకాలక్ష్యంతే, అథదండకా ఇతి । అథాఽనంతరందండకాః తదాఖ్యాఅతిచ్ఛందసో వృత్తవిశేషాః, వక్ష్యంతఇతి శేషః । యదిహనయుగళంతత స్సప్తరే ఫాస్తదా చండవృష్టి ప్రయాతో భవేద్దండకఇతి । ఇహదండకేషుప్ర థమశ్చండవృష్టిప్రయాతో నామదండక ఏవంవిధోభవతి, పూర్వంన యుగళం నగణద్వయంతతస్సప్తరేఫాః పశ్చాత్సప్తరగణాయదిస్యుస్త దాచండవృష్టి ప్రయాతోదండకో భవేత్, ఇతి ॥ నవభిర్గణైస్సప్త వింశత్యక్షరః పాదః చతుర్భిః పాదైర్దండకః అష్టోత్తరశతాక్షరో భ వతి ।ఉ॥ జలధరరుచిరాం భుజంగేంద్రభోగాభచంచద్భుజాప్రద్ధ శూ లాయుధాస్త్రప్రభామ్, హుతవహావిలసచ్ఛర సాన్ద్రప్తవేగానమ చ్ఛండవృష్టి ప్రయాతాముదంచద్రుషమ్ । మణిమయవిలసద్విభూ షాం మహాసింహవాహాంరణద్ఘంటికా మండితాంచండికామ్, ప్రణ మతమహిషాసుర ప్రాణవాతాశనీభూతదృష్ట్యద్వరాసిం రిపుధ్వంసినీ

మ్ ॥ సింహవాహం సింహవాహానాం వాతాశనః సర్పః ॥ ౧ ॥ ప్రతి
చరణవివృద్ధరేఫాః స్యురర్ణార్ణవవ్యాళజీమూతలీలాకరోద్దామ
శంఖాదయ ఇతి ॥ ప్రతిచరణం చతుర్షు పాదేషు వివృద్ధా వర్ధమా
నా రేఫా రగణా యేషాం తే అర్ణాదిసంజ్ఞకా భవంతి । అయమర్ణో
నామ దండకః యత్ర నగణద్వయాత్పరం అష్టౌ రగణాః, త్రింశద్వ
ర్ణాత్మకః పాదో భవతి ॥ ఉ ॥ స్ఫురితనఖరఘోరనిర్ఘాతపాతప్ర
భిన్నాసురేంద్ర స్ఫురద్బాహుమధ్యోచ్ఛలచ్ఛోణితైః, ప్రకలితఘు
సృణాంకితం ఘోరవిద్యుత్ప్రభాపింగచంచత్సటామండలోదంచితా
స్యం పరం । శ్రుతికటువిసరన్మహాహాసజాల స్ఫుటద్బ్రహ్మలోకాండ
భూమండలీదిఙ్ముఖాడంబరం, భజత తమతిదృప్తదైత్యాంతకం తార
కార్ణాంతరే సంస్థితం భీషణం శ్రీనృసింహం హరిం । బాహుమధ్యం
ఉరః, తారకార్ణాంతరే తారకవర్ణమధ్యే, అర్ణో వర్ణ ఇతి
మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధిః ॥ ౨—౭ ॥ ప్రచితకసమభిఖ్యో ధీరధీభిస్స్మృతో
దండకో న ద్వయాదుత్తరైస్సప్తభిర్యైరితి ॥ శంఖాదిభ్యః పరం ప్ర
కారాంతరమాహ ॥ నద్వయాత్ నగణయుగళాత్ ఉత్తరైః పరైః
సప్తభిర్యైః యగణసప్తకేన ప్రచితకసమభిఖ్యః ప్రచితకనామధేయః
దండకః ధీరధీభిః పింగళాదిభిరాచార్యైః స్మృతః నిర్దిష్టః । చండ
వృష్టిప్రయాతవదత్రాపి సప్తవింశత్యక్షరః పాదః । నగణాభ్యాం ప
రం తత్ర రగణా అత్ర యగణా ఇతి భేదః ॥ ఉ ॥ అయమిహ ఖలు హనూ
మానుప్రప్లా పర్వతం తుంగశృంగాన్వితం సాలమాలాభిరామం, ప్రకు
పితతనురిదం వేగతో భ్రాంతనిష్ఠ్యూతవహ్నిం క్షిపత్యాశరేష్వక్ష
హంతా ॥ నిశిచరబలమహాభగ్న మేతద్దరీ దృశ్యతే ధ్వస్త నిర్భిన్న
నాగం విమూఢం, ప్రచితకమపి మహీమండలం వ్యస్తజీవైశ్శయా
నైః పులస్త్యాన్వవాయైస్సుఘోరైః ॥ నాగా గజాః, ఇదం వేగతః హ
నూమత్క్షిప్తపర్వతగేన, అభ్రాంతే ఆకాశే నిష్ఠ్యూత వహ్నిం ఉ

ద్వాంతాస్మిం పర్యాప్తం, ప్రచితకంవ్యాప్తం- స్వార్థేకః ॥ ౮ ॥ * ఇతి శ్రీ నారాయణపురోహిత విరచితే మణినిధి సమాఖ్యానే వృత్తర త్నాకరవ్యాఖ్యానె తృతీయోఽధ్యాయః ॥

శ్రీలక్ష్మీనరసింహాయ నమః.

సవ్యాఖ్యానె వృత్తరత్నాకరే- చతుర్థోఽధ్యాయః

భత్రియమోజగతంగురుణీచే, ద్యుజిచనజౌజ్యయుతౌ

దుత్రితమధ్యా ॥ ౧ ॥ విషమెయదిసౌపునర్జగాగో

భౌయుజిభాద్గురుకావుపచిత్రమ్ ॥ ౨ ॥

టీకా॥ అథార్ధసమవృత్తానాం లక్షణముచ్యతె*విషమెయదిసౌ సలగాదళే, భౌయుజిభాద్గురుకావుపచిత్రమితి ॥ దళెఅర్ధే, ఇయం విషయసప్తమీ, లక్షణముచ్యత ఇతి శేషః । అయమభిసంధిః, తృతీయేఽధ్యాయే సర్వసమవృత్తానాం తుల్యలక్షణాఖిలపాదత్వాదేకం పాదం విషయీకృత్య లక్షణముక్త్వా అన్యత్రోపి పాదాస్తథార చయితవ్యా ఇతిదర్శితం, అస్మిన్నధ్యాయేపునరర్ధసమవృత్తానాం తుల్యలక్షణాఖిల పాదత్వాభావాదర్ధం విషయీకృత్యలక్షణము క్త్వా అన్యదప్యర్ధం తథారచయితవ్యమితిజ్ఞాప్యతే, అయంనిబంధోలక్షణవాక్యం లక్ష్యమపిభవేదితి ప్రతిజ్ఞాతత్వాదితి । విషమెపాదేసౌసగణౌ సలగాః సగణలఘుగురవశ్స్యుః, యుజిపాదేభౌభగణౌభాత్ భగణాత్ గురూఏవ గురుకౌగురుద్వయంచ యదిస్యుస్త హ్యుపచిత్రం నామవృత్తంభవతి । నన్వనంతరోదీరిత లక్ష్మభాజఇత్యాదినాఇంద్రవజ్రోపెంద్రవజ్రయోరన్యోన్య మిశ్రణేన చతుర్దశధాభిన్నానాం వృత్తానాంమధ్యే అర్ధమవృత్తలక్షణవతీద్వెవృత్తె

దన్యేతరయోరుపజాతిరితి సంజ్ఞాం విధాయ అనంతరం ఇత్థం కిలాన్యాస్వ
పి మిశ్రితాస్విత్యాదినా ఏకచ్ఛందోభవానాం భిన్నచ్ఛందోభవానాం
వా వృత్తానాం అన్యోన్యమిశ్రణే ప్యుపజాతిసంజ్ఞాయా అతిదిష్టత్వా
త్ ఉపచిత్రస్య ప్రథమతృతీయ పాదయోః త్రిష్టుప్ఛందోభవ ౭౩౨
ద్వాత్రింశదధిక సప్తశతతమవృత్తత్వాత్ ద్వితీయచతుర్థపాదయోః
త్రిష్టుప్ఛందోభవే ౪౩౯ కోనచత్వారింశదధిక చతుశ్శతతమ వృత్త
త్వాత్ ఉపజాతిత్వం సిద్ధ్యతి। ఏవం ద్రుతమధ్యాదీనాం అధ్యాయప
రిసమాప్తేర్వక్ష్యమాణానామర్ధ సమవృత్తానా ముపజాతిత్వసిద్ధే ర్నిర
ర్థకోఽయం చతుర్థాధ్యాయారంభ ఇతి, సత్యమ్, ఉక్తానామను
క్తానాంచ పాదపాదత్రయమిశ్రణేన అర్ధార్ధయోగేన చ భిన్నా
నాం సర్వేషామపి వృత్తానాం ఉపజాతిరితి సామాన్యతస్సంజ్ఞా ప్రసం
గాదభిహితా, తథాచ ఉపచిత్రాదీనాం గణవిన్యాస విశేషవతాం
వృత్తానాం విశేషసంజ్ఞాచాస్తీతి ప్రదర్శయితు మస్యాధ్యాయస్యా
రంభః-కించోపచిత్రాదీని వృత్తాని సర్వైః కవిభిః ప్రయుజ్యంతే అన్యా
నితు కతిపయైరితి సూచయితుమితి।(గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయమ్। అర్ధ
చతుర్థేనాధ్యాయేన అర్ధసమవృత్తాని లక్ష్యంతే, సర్వాణ్యత్ర
వృత్తలక్షణాని శ్లోకార్ధరూపాణి, తత్రాదావుపచిత్రస్య లక్షణ
మాహ, విషమే యదీతి॥ దశశ్లోకార్ధే పూర్వస్మిన్నుత్తరస్మింశ్చ
సమానం లక్షణమవిశేషాత్, తత్ర విషమే పాదే యది సౌ సలగాః-స
గణత్రయం లఘుర్గురుశ్చ క్రమేణ భవంతి - యుజియుగ్మే పాదే
భౌ భాద్గురుకౌ భగణత్రయం గురుద్వయంచ తదా ఉపచిత్రం నామ
వృత్తమ్॥) భత్రయమోజగతం గురుకౌ చే, ద్యుజి చ నజౌ జయకౌ
ద్రుతమధ్యా॥ భత్రయం భగణత్రయం, ఓజగతం అయుక్పాదగతం,
గురుకౌ గురూ అయుక్పాదే భవతశ్చేత్, త్రయో భగణా ద్వౌ గురూ
చేత్యర్థః, యుజి పాదే నజౌ నగణజగణౌ జయకౌ స్వార్థేకః, జగ

ణయగణౌ చయది, నజజయగణాయదిస్యురిత్యర్థః, తర్హి ద్రుత మధ్యానామవృత్తం భవతి ॥ ౨ ॥

మణి ॥ ప్రథమంమాత్రాచ్ఛందసి ఆర్యాదీనాం లక్షణముక్త్వా పశ్చాత్ వర్ణచ్ఛందసిఉక్తాప్రభృత్యుత్కృతి పర్యంతం కతిపయానాం సమవృత్తానాం స్వరూపంలక్షణంచ ప్రతిపాద్యఅనంతర మతిచ్ఛందసాం దండకానాం కేషాంచిల్లక్ష్యలక్షణెఅపినిరూప్యఅద్యే ష్వేవచ్ఛందస్సుతావదర్థ సమవృత్తానికానివనకథయతి । షడ్వింశతౌ ఛందస్సు ప్రోక్తాన్యేవ వృత్తాన్యన్యోన్య సమ్మేళనాదర్థ సమవృత్తత్వంప్రాప్నువంతి, పూర్వోత్తరచ్ఛందస్థితానామేక చ్ఛందస్థితానాంవా విషమసమపాదతయా తావదేకస్మిన్వృత్తే వృత్తిరర్థసమత్వం॥ భత్రియమోజగతంగురుణీచె, ద్యుజిచనజౌ్యయుతౌ ద్రుతమధ్యేతి ॥ భత్రియంభగణత్రయం ఓజగతంవిషమపాదగంచేత్, విషమాఽయుగాయుగ్మౌజాః పర్యాయాః। గురుణీగుర్వక్షరేచచెత్, యుజిచసమెపిపాదేవ జౌ్యయుతౌ నగణజగణౌజగణ యగణసహితౌచ యదితదాద్రుతమధ్యా నామవృత్తంభవతి । అస్యాయమర్థః, ప్రథమతృతీయౌపాదౌ భగణత్రయగురుద్వయాత్మకౌ, ద్వితీయచతుర్థౌ పాదౌ నగణజగణద్వయ యగణరూపావితి । అస్మిన్నధ్యాయే పాదద్వయేన లక్షణనిరూపణం అర్థసమత్వం దర్శయితుమ్ । ఇదమర్థమెవలక్ష్యమపి, అత్రిపాదౌవిషమౌ, తయోఃపూర్వః త్రిష్టుభిధోధక వృత్తలక్షణ ఏకాదశాక్షరః, ఉత్తరఃజగత్యాంఛందసి అభినవతామరసలక్షణో ద్వాదశాక్షరశ్చ । ఏవంపూర్వోత్తరచ్ఛందస్థితత్వాత్పాదయోర్విషమత్వమ్ ॥ ఉదాహరణం ॥ తత్రితమాజిగతం కురునాథం, వలరిపుజొభుజగోపమబాహు । ఆపయదారుషితఃస్ఫుటనాసా, దిశమఖిలామగమద్ద్రుతమధ్యా ॥ కురునాథందుర్యోధనం, ద్రుతమధ్యాశీఘ్రగావలగ్నా ॥ ౧ ॥ విషమెఝువె సౌపువజ

సౌగౌ, భౌ యుజి భాద్గురుకావుపచిత్రమితి । విషమే ప్రథమే తృతీయే చ పాదే సౌ సగణౌ పునః తదనంతరం జగౌ గః జగణో గురుర్ద్వయం చ యుజి సమే ద్వితీయే చతుర్థే చ పాదే భౌ భాద్గురుకౌ భగణత్రయం గురూ చ యది తదుపచిత్రం నామ వృత్తం । అత్ర సమపాదౌ ద్వయోరప్యేకాదశవర్ణత్వాత్ । ఆద్యః పాదః త్రిష్టుప్ఛందసి ౩౪౮ అష్టచత్వారింశదుత్తర త్రిశతతమం వృత్తం, ద్వితీయః పాదః ౪౩౯ ఏకోనచత్వారింశ దధిక చతుశ్శతతమం వృత్తం భవతి । ఏవమేకచ్ఛందస్థితత్వాత్పాదయోస్సుతరాం ॥ ఉ॥ లిఖితానపరాన్విహాయ భూపాన్ బాణసుతా రుచిరానుపచిత్రిమ్ । అనిరుద్ధపుసో విలోక్య కాంతం, ప్రీతిమవాప పరాం జలజాక్షీ । ఉపచిత్రం ఆలేఖ్య ॥ ౨ ॥

సయుగాత్సగురూ విషమే చే, ద్భావిహ వేగవతీ యుజి
భాద్గౌ ॥ ౩ ॥ ఓజే తపరౌ జరౌ గురుశ్చే, న్సౌ జ్గౌ గ్భ
ద్విరాడ్వృషభేదనోజే ॥ ౪ ॥ అసమే సజౌ సగురుయు
క్తౌ కేతుమతీ సమే భరనగా గః ॥ ౫ ॥ విషమే ససజా
గురుస్సమే, సభరా లోఽథ గురుర్వియోగినీ ॥ ౬ ॥
ఆఖ్యానికా తౌ జగురూ గ ఓజే, జతావనోజే జ గురూ
గురుశ్చేత్ ॥ ౭ ॥ * జతౌ జగౌ గో విషమే సమే స్యా
త్తౌ జ్గౌ గ ఏషా విపరీతపూర్వా ॥ ౮ ॥

ధీశో॥ సయుగం సగురూ విషమే చే, ద్భావిహ వేగవతీ యుజి భౌ గావితి॥ ఇహ విషమే పాదే సయుగం సగణద్వయం సగురూ సగణం గురూ చ

---

* శ్రుతబోధః ॥ ఆఖ్యానికా స్యాత్ప్రకటీకృతార్థా, యదీంద్రవజ్రాచరణః పురస్తాత్ । ఉపేంద్రవజ్రాచరణా స్తతోఽన్యే, మనీషిణోక్తా విపరీతపూర్వా ‡

---

‡ వృత్తరత్నాకరవిరుద్ధమిదం లక్షణమ్ ॥

యుజిపాదేభౌ భగణౌభః భగణశ్చగౌ గురూచ యదితర్హినా
మ్నా వేగవతీస్యాత్ ॥ ౩ ॥ ఓజేయదితౌజరౌ గురుశ్చేన్మ్సౌజ్గౌభ
ద్రవిరాడ్భవేదనోజఇతి । ఓజేపాదేతః తగణశ్చజరౌ జగణరగణౌ
చ గురుశ్చ-అనోజేసమేపాదే మ్సౌమగణసగణౌజ్గౌ జగణగురూ
గ్ గురుశ్చయదితర్హిభద్రవిరాణ్ణామవృత్తం భవేత్ ॥ ౪ ॥ అస
మేసజౌసగురుయుక్తౌ, కేతుమతీసమేభరనగాగఇతి ॥ అసమేపాదే
సజౌ సగణజగణౌ సగురుయుక్తౌ సగణగురుభ్యాంయుతౌ, సమేపా
దేభరనగాః భగణరగణ నగణగురవశ్చగః పునర్గురుశ్చ యదిత
ర్హి కేతుమతీ నామవృత్తంస్యాత్ ॥ ౫ ॥ విషమేససజాగురుస్సమే,
సభరాల్లోథ గురుర్వియోగినీతి । విషమేపాదే సగణద్వయం జగ
ణః గురుశ్చ సమేపాదే సగణభగణ రగణాశ్చలః లఘుశ్చ అథఅ
నంతరం గురుశ్చయదితర్హి వియోగినీనామవృత్తంభవతి । ఇదం
ప్రక్షిప్తం । అస్యయద్యపి వైతాళీయత్వం వక్తుంశక్యంతథాప్యత్రి
గణ విన్యాసనియమోదృశ్యతే వైతాళీయేతునేతి భేదోవిద్యతఏవ ॥
౬ ॥ ఆఖ్యానికాతౌజగురూగ ఓజే, జతావనోజే జగురూగురుశ్చేది
తి । ఓజేతౌతగణౌజ గురూజగణగురూగః గురుశ్చ, అనోజేజతౌజగ
ణతగణౌ జగురూ జగణగురూ పునర్గురుశ్చేత్ ఆఖ్యానికానా
మవృత్తంస్యాత్ ॥ ౭ ॥ జతౌజగౌగోవిషమేసమేస్యాత్, త్తౌజ్గౌగ ఏ
షా విపరీత పూర్వా ॥ విపరీత శబ్దః పూర్వో యస్యాస్సా విపరీ
తపూర్వా ఏషాఆఖ్యానికావిపరీతాఖ్యానికేత్యర్థః ॥ ౮ ॥

మశి ॥ సయుగాత్సగురూ విషమేచే. ద్భావిహవేగవతీ యుజి
భాద్గావితి ॥ విషమేపాదేసయుగాత్ సగణద్వయాత్పరం సగురూ
సగణగురూ సగణత్రయం గురుశ్చ, ఇహవృత్తేయుజి పాదేభాద్భా
ద్గౌ- భగణౌభగణాద్గురూ భగణత్రయం గురుద్వయంచచేత్ వేగ
వతీనామవృత్తం । అత్రదశైకాదశాక్షరౌ పాదౌవిషమౌ, తయో

రాద్యః పఙ్క్తౌ - కిమపి వృత్తం, ద్వితీయస్త్రిష్టుభి దోధకవృత్తమ్ ॥
ఉ॥ నృపతే భవతస్తురగాణాం, మావలిరంశుమతోऽపి చ తేజః । రజ
సాంనిచయైః పరిభూతం, సమ్ప్రతి వేగవతీ తు విధత్తే ॥ ౩ ॥ ఓజే
తపరౌ జరౌ గురుశ్చే, న్మ్సౌ జ్గౌ గ్భద్రవిరాడ్భవే దనోజే ఇతి ॥ ఓజే
విషమే పాదే తపరౌ తగణాదుత్తరౌ జగణరగణౌ గురుశ్చ తజరగ
ణా గురుశ్చ, అనోజే సమే మసజగణా గురుద్వయంచ చేత్ విరాడ్వృ
త్తం భవేత్ భద్రేతి సమ్బుద్ధిః । అత్రాऽపి ప్రాగ్వద్విషమాపాదా ॥
ఉ॥ ఆదౌ ప్రకృతేర్మహాన్ప్రజజ్ఞే, తస్మాదావిరభూదహంక్రియాऽ
స్మాత్ । తస్మాద్గగనాది భూతసృష్టి, స్తేషాం భద్రవిరాడభూత్సమష్టిః ॥
భద్రేతి శిష్యసమ్బుద్ధిః ॥ ౪ ॥ అసమే సజౌ సగురుయుక్తౌ, కేతుమ
తీ సమే భరనగా గ ఇతి ॥ అసమే అయుక్తే పాదే సజసగణా గురుశ్చ,
సమే తు భరనగణా గురుద్వయంచ యది తద్వృత్తం కేతుమతీనా
మ । పూర్వవద్విషమాపాదా ॥ ఉ ॥ అథ సా చమూస్తరుణవీరా,
కేతుమతీ మహాంకలితకమ్పామ్ । వ్యదధాద్రిజాభిరభిధావ్యైః,
భానుమతః ప్రభాం విగతవీర్యామ్ ॥ కేతుమతీ ధ్వజినీ ॥ ౫ ॥ విష
మే ససజా గురుః సమే, సభరా లోऽథ గురుర్వియోగినీతి ॥ అయుక్సస
జాగణా గురుశ్చ సమే సభరాగణా లఘుగురూచ యది సా వియోగినీ ।
ప్రక్షిప్తమిదం, అస్యైవ లక్షణస్య ఉత్తరత్ర చంపకమాలికేతి వక్ష్య
మాణత్వాత్ ॥ ఉ॥ సముదీక్ష్య కృతోదయం శనైః, విరహవశా మన్మథబా
ణపీడితా । ఉచితే నతవక్షయిష్ణునే, త్యానదత్తాऽపి విధుం వియోగినీ ॥
వియోగినీ విరహిణీ ॥ ౬ ॥ అఖ్యానికా తౌ జగురూగ ఓజే, జతావనోజే
జగురూ గురుశ్చేదితి ॥ ఓజే విషమే తత జాగణా గురుద్వయం యది అ
నోజే సమే జత జాగణా గురుద్వయంచ చేత్ - ప్రథమతృతీయా పాదా
ఇన్ద్రవజ్రామయాః ద్వితీయచతుర్థౌ ఉపేన్ద్రవజ్రామయాశ్చ యది
స్యాతాం తదాऽఽఖ్యానికా వృత్తం - ఏవం పాదనియమాభావే ఉ

పజాత్రిరితి వివేకః అత్రైకాదశాక్షరాసమాపాదౌ॥౬॥ ఆకర్ణ్యతాం రామస్య కథాం మనోజ్ఞామ్, మహర్షిణా క్లృప్తాం తనయాభిగీతాం। ఆఖ్యానికాం లక్ష్మణమాబభాషే, పరాగతేయం పురతస్సితేతి॥ మహర్షిణా క్లృప్తాం వాల్మీకివిరచితాం- ఆఖ్యానికాం ఇతిహాసం శ్రీరామాయణం- పరాగతా అతీతా, పురేతి వా పాఠః ॥ ౭ ॥ జతౌ జగౌ గో విషమే సమే స్యాత్తౌ జ్గౌ గ ఏషా విపరీతపూర్వేతి। విషమే జతజాగణా గురూ ఉపేంద్రవజ్రా, సమే తతజాగణా గురూ ఇంద్రవజ్రా చ యది వినిమయేన భవేతాం ఏషా విపరీతపూర్వా విపరీతాఖ్యానికేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ కథాం సమాకర్ణ్య తదా మురారే, రాఖ్యానికాం తాం విపరీతపూర్వామ్ ॥ సురర్షిణోక్తాం సతుకోపయుక్తః ప్రహ్లాద అసీద్గరిమాయయైవ ॥ ౮ ॥

* సయుగం సలఘూ విషమే గురు, ర్యుజి నభౌ చ భరౌ హరిణప్లుతా ॥ ౯ ॥ అయుజి తు ననరా లగౌ సమే, తదపరవక్త్రమిదం నజౌ జరౌ ॥ ౧౦ ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో, యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా ॥ ౧౧ ॥

ధీశో॥ సయుగాత్సలఘూ విషమె గురు, ర్యుజి నభౌ చ భరౌ హరిణప్లుతేతి ॥ విషమే సయుగాత్ సగణద్వయాత్పరం సలఘూ సగణలఘూ గురుశ్చ, యుజి పాదే నగణ భగణౌ భగణ రగణౌ చ యది తర్హి హరిణప్లుతా నామ వృత్తం భవతి ॥ ౯ ॥ అయుజి ననరలా గురుస్సమె, తదపరవక్త్రమిదం నజౌ జరావితి ॥ అయుజి పాదె నగణద్వయ రగణ లఘవః గురుశ్చ- సమె పాదే నగణ జగణౌ జగణ రగణౌ చ యత్ర తదిదం అపరవక్త్రం నామ వృత్తం భవతి అస్యాపి వైతాళీయతః

---

* ప్రథమాక్షరమాద్యతృతీయయో, ర్ద్రుతవిళంబితకస్య చ పాదయోః। యది చేన్న తదా కమలేక్షణే, భవతి సుందరి సా హరిణప్లుతా॥

గణనిన్యాసనియమ వత్తయాభేదః ॥౧౦॥ అయుజినయుగరేఫతో య కారో, యుజిచనజౌజరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి ॥ అయుజిపాదే నగణ ద్వయంచ రేఫౌరగణశ్చనయుగ రేఫౌ తాభ్యాం నయుగరేఫతః, పం చమ్యాస్తసిల్ । పరతశ్చయకారః యగణః, ననరయగణా ఇత్యర్థః ॥ యుజిసమేపాదేనజౌ నగణజగణౌ జరగాః జగణరగణౌగురుశ్చ య దితర్హి పుష్పితాగ్రానామవృత్తం। ఔపచ్ఛందసికస్యాస్యచ వృత్త స్య గణనియమా నియమాభ్యాం భేదః ॥ ౧౧ ॥ (గార్గ్యః ॥ అయు జినయుగేతి ॥ అయుజిపాదే నగణద్వయం రగణో యగణశ్చ యుజి తునగణో జగణద్వయం రగణో గురుశ్చ చేత్ తద్వృత్తంపుష్పితా గ్రానామ । తదేవమస్మిన్నధ్యాయే దశవృత్తాన్యుక్తాని । ఇహాను క్తాన్యప్యర్థః సమవృత్తానియథాప్రయోగం ద్రష్టవ్యాని । తత్రైవ రాహమిహిరేణ ‘రజగావిషమే పాదే సమేతుజరలగాః’ ఇత్యేవం రూపంకించిద్వృత్తం ప్రయుక్తం ॥ శ్లో ॥ క్రూరసంయుతశ్శశీ, స్మ రాంత్య మృత్యులగ్నగః ॥ కంటకాద్బహిశ్శుభై, రవీక్షితశ్చమృత్యు దః, ఇతి - ఏవమన్యదపి) ॥

మణి ॥ సయుగంసలఘూవిషమేగురు, ర్యుజినభౌచ భరౌహరి ణప్లుతేతి ॥ విషమేసగణత్రయం లఘుగురూ, సమేనభభరాగణా యదిహరిణ ప్లుతావృత్తం, ఏకాదశద్వాదశాక్షరౌపాదౌ, తయో ర్ద్వితీయో ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్॥ఉ॥ తినయేనకథంతరశేషణే, ప్రి నవకోమలకాంతిమతాగతాః । విషమాశ్చశునావనభూమయః, పరి గతాస్స్వైరహో హరిణప్లుతాః॥ మృగింప్రతిత్రస్తహరిణోక్తిః, ప్రి నవకోమలా పుష్పమృదుళా, శునాపరిగతాః హరిణప్లుతాః మృగ ప్లవనాహాః కథంగతాస్స్వైరిత్యన్వయః ॥౯॥ అయుజితునసరాలగౌ సమే, తదపరవక్త్రమిదం నజౌజరావితి॥ అయుజివిషమేపాదే నగ ణద్వయం రగణోలఘుగురూచ, సమేతునగణోజగణద్వయం రగ ణశ్చయదితత్ అపరవక్త్రన్నామవృత్తమ్ ॥ ఉ ॥ ప్రథమకవదనం

దహేత్యర్థో, తదపరవక్త్రమిదం జహీతితం। ముఖమపిపునరస్య దాగ్రహో, త్త్వరితక మిత్యవదత్క-పింరిపోః ॥ తం కపింప నూమం తం, రిపోఃరావఃఽస్య ॥ ౧౦ ॥ అయుజినయుగరేఫతో యకారో, యుజిచనజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి ॥ అయుజివిషమె సనరయ గణాయుజి సమెతునజజరగణా గురుశ్చపుష్పితాగ్రా। ద్వాదశత్రి యోదశాక్షరాపాదా ॥ ఉ ॥ అథసమురిజిదన్వితః ప్రియాభిమర్దన మదాన్విత గాత్రిమంథరాభిః। ఉపవనమభిగమ్య పుష్పితాగ్రాం, సులలిత మాపరసాల వృక్షవాటీమ్ ॥ మంథరాభిః మందగామినీభిః సులలితం అతిసుందరమ్ ॥ ౧౧ ॥

వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతాళీయం విపశ్చితః। పుష్పితాగ్రాభిధంకెచిదౌ పచ్ఛందసికంతథా ॥ విష మెసనజాగురూ సమెచే, త్సభరాయశ్చ వసంతమాలికాస్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ విషమెసనజాగరుస్సమె, సభరాశ్చమ్పక మాలికాలగౌ ॥ ౧౩ ॥ స్యాదయుగ్మకే రజౌరజౌసమెతు, జరౌజరౌగురు ర్మదాపరాపతీయమ్ ॥ ౧౪ ॥ * ఇతిశ్రీ కెదారకృతె వృత్తరత్నాకరే చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

టీకా ॥ ఉక్తవృత్తయోర్భేదమాహ ॥ వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతాళీయంవిపశ్చితః। పుష్పితాగ్రాభిధంకెచిదౌ పచ్ఛందసికంత థేతి ॥ అస్యాయమర్థః, ద్వితీయాధ్యాయేదర్శితయోః షడ్విష మెష్టౌసమేకలాః' 'పర్యంతేర్యౌ తథైవశేషం' ఇత్యనయోర్వృత్తయోః అపరవక్త్రమితిచ పుష్పితాగ్రేతిచ నామనీభవతః। ఏత చ్చతుర్థాధ్యాయోక్తయోః 'అయుజిననరలా' అయుజినయుగ రేఫతః' ఇత్యనయోర్వృత్తయోః వైతాళీయమితిచ ఔపచ్ఛంద సికమితిచ నామనీభవత ఇత్యేవంసంజ్ఞా వ్యత్యాసం కెచిద్విపశ్చితః

అంగీకుర్వంతీతి ॥ (గార్గ్యః॥ అథాత్రవృత్త సంకరప్రదర్శనార్థ మాహ ॥ వదంత్యపరేతి ॥ విప్రోజ్ఞానంతచ్ఛిన్వంతీతి విపశ్చితఃవిద్వాంసః తేఅపరవక్త్రాఖ్యం వృత్తంవైతాళీయంవదంతి, వైతాళీయే అంతర్భూతం వదంతీత్యర్థః । తథాఏవం పుష్పితాగ్రాభిధం వృత్తం ఔపచ్ఛందసికేఽన్తర్భూతంవదంతి । ప్రదర్శనమ్హ్యేతదన్యేషామపి వృత్తసంకరాణామ్ । తథాహి, భద్రవిరాట్ వసంతమాలికాచేత్యేతే ఔపచ్ఛందసికేఽన్తర్భూతే, వైతాళీయేచమ్పకమాలికా, అపరాంతికాయాం రథోద్ధతేతి । తథారచనావిశేషాత్ ఉపగీత్యాం వక్త్ర చపలావక్త్ర విపరీతపథ్యా వక్త్రాణామంతర్భావః, తత్రవక్త్రస్యాంతర్భావస్తు వదన్త్యాభిదర్శితః ॥(ఇహసూచితమాత్రాణామర్థానాం సూరిభిః పూర్వైః ॥ ఉపగీతరియంవక్త్రే నిత్యంస్థైర్యాదభిజ్ఞానమ్, ఇతి)॥ చపలావక్త్రస్యయథా గోపాలమిశ్రరచితే వ్యాఖ్యానేజ్ఞానదీపాఖ్యే ॥ వేద్యంరహస్యమఖిలం వృత్తానాంసూరిభిస్సమ్యక్ ॥ ఇతి ॥ విపరీతపథ్యావక్త్రస్యయథా, వేదార్థతత్త్వవేదిని గార్గ్యగోపాలమిశ్రేఽన్యైః ॥ కార్యాన్నైవకదాచన ధీరైస్సర్వాధికేఽసూయా, ఇతి । ఏవమన్యేపి వృత్తసంకరా యథా యోగమనుసంధేయాః ॥) స్యాదయుగ్మకేరజౌ రజౌసమేతు, జరౌజరౌగురుర్యదా పరావతీయమితి ॥ అయుగ్మకేపాదేరజౌ రగణజగణౌ పునశ్చరజౌగణౌ, సమేపాదేతుజరౌ జగణరగణౌ పునశ్చజరౌగణౌ గురుశ్చయదాతదా ఇయం పరావతీనామవృత్తంభవతి। జరౌజరౌగురుః పరాయవాన్మతీయ మితికేచిత్ పఠంతి, తదా ఇయంయవాత్ యవశబ్దాత్ పరాఉత్తరామతీ భవతియవమతీనామస్యాదిత్యర్థః । అత్రేదమనుసంధేయమ్, యవమతీత్యంజసోక్తే జరజరగణగురుమల్లక్ష్యమప్యే తదేవనస్యాత్, అతశ్చయవాత్పరామతీతి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్భేదేనోక్తే రనుకూలత్వాన్న దుష్య

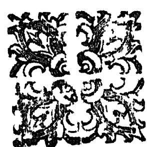
తి, ఏకేనైవవాక్యేన లక్ష్యలక్షణయోరుక్తేరతి దుష్కరత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాప్యేవం విధోక్తిషు నిర్వాహ్యమ్ ॥ ౧౨ ॥ * ఇతి శ్రీ మత్కవిశార్దూలేన శ్రీనాథేన విరచితాయామ్ ధీశోధిన్యభిఖ్యాయాం వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యాయాం చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ *

మూ॥ వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతాళీయంవిపశ్చితః । పుష్పితాగ్రాభిధంకేచిదౌపచ్ఛందసికంతథా, ఇతి॥ షడ్విషమేష్టావితిలక్షణయోగాత్ అపరవక్త్రాఖ్యం వృత్తం వైతాళీయవిశేష ఇతి విపశ్చితో వదంతి ॥ పుష్పితాగ్రాభిధంవృత్తం కేచిదౌపచ్ఛందసికం వదంతీత్యర్థః ॥ పర్యంతేర్యావితిలక్షణ యోగాదితిభావః ॥ విషమేససజాగురూ సమే చేత్సభరాయశ్చ వసంతమాలికాస్యాత్, ఇతి ॥ అయుజిసగణౌ జగణోగురుద్వయం, సమేతుసభరయ గణాశ్చ చేద్వసంతమాలికా । ఏకాదశద్వాదశాక్షరౌపదౌ ॥ఉ॥ మధురామధుపావళీకదంబైః, కలకంఠీకలకూజితాభిరామా ॥ వకుళద్రుమవాటికాతదానీం, ప్రచకాశేతు వసంతమాలికాసా ॥ మధుపావళీకదంబైః భృంగపఙ్క్తిసమూహైః ॥ ౧౨ ॥ విషమేససజాగురు స్సమేసభరాశ్చమ్పక మాలికాలగావితి । విషమేసగణద్వయం జగణోగురుశ్చ, సమేతుసభరాగణా లఘుగురూచయది చంపకమాలికా వృత్తమ్ । దశైకాదశాక్షరౌపాదౌ ॥ ఉ ॥ ప్రణమామి హరిప్రియాంసదా, పరిపూర్ణేందుసమాననాంబుజామ్ । మణిజాలమనోజ్ఞ భూషణాం విలసచ్చంపకమాలికా ప్రభామ్ ॥ ౧౩ ॥ స్యాదయుక్కే రజౌ రజౌ సమేతు, జరౌజరౌగురుర్యదా పరావతీయమితి ॥ అయుక్కే విషమేపాదే రజౌరజౌరజరజగణాః, సమేతుపాదే ఏకౌజరౌ జరజరగణా గురుశ్చ యదితర్హి పరావతీ నామవృత్తంస్యాత్ । ఆద్యతృతీయ పాదయోః ప్రథమతృతీయౌ రగణౌ, ద్వితీయచతుర్థౌ జగణౌ, ద్వితీయచతుర్థపాదయోః ప్రథమతృతీయౌ జగణౌ ద్వితీయ చ

తుర్యో రగణావితిభావః । ద్వాదశత్రయోదశాక్షరా పాదా ॥ ఉ ॥ మాధవోనచాగమత్కథంభవేత్తు పురామయానవాచితః ప్రసూనబాణః । తన్ముఖామ్బుజం కదాన్వహంపిబామి, పరావతీత్వయాహ్యాహం సఖీహ కార్యే ॥ పరావతీపరాధీనా ‡ ॥ ౧౫ ॥ ******

ఇతి శ్రీ నారాయణపురోహిత విరచితే మణినిధిసమాఖ్యానే
వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
చతుర్థోఽధ్యాయః.

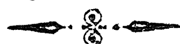

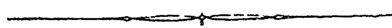
‡ అత్ర, 'సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః' ఇతి పుంవద్భావా ప్రవృత్తిశ్చిన్త్యా ॥

శ్రీలక్ష్మీనరసింహాయనమః

సవ్యాఖ్యానే వృత్తరత్నాకరే పంచమోధ్యాయః

విషమవృత్తేషు పదచతురూర్ధ్వప్రకరణమ్

ముఖపాదోఽష్టభిర్వర్ణైః, పరస్తాన్మకరాలయైః క్రమాద్వృద్ధైః । సతతంయస్య విచిత్రైః పాదైస్సంపన్నం సౌందర్యం, తమదితినుమలమతిభిః పదచతురూర్ధ్వాభిధం వృత్తమ్ ॥౧॥ ప్రథమముదితవృత్తే, విరచిత విషమచరణభాజి । సకలలఘుని గురుయుగరనిధన యుక్తే, విధృత రుచిరపదవితతి యతిరహా భవతిపీడా ॥ ౨ ॥

అథ విషమవృత్తానాం లక్షణముచ్యతే ॥ * ॥ ముఖపాదోఽష్టభిర్వర్ణైః, పరేఽస్తాన్మకరాలయైః క్రమాద్వృద్ధాః ॥ సతతం యస్యవిచిత్రైః పాదైస్సంపన్న సౌందర్యం, తదుదితమమలమతిభిః పదచతురూర్ధ్వాభిధం వృత్తమితి ॥ యస్యవృత్తస్య ముఖపాదః ప్రథమపాదః అష్టభిర్వర్ణైర్యుక్తో భవతి, అస్మాత్ ప్రథమపాదాత్ పరేపాదాః ద్వితీయతృతీయ చతుర్థాః మకరాలయైః సముద్రైశ్చతుర్భిర్వర్ణైః క్రమాత్ పర్యాయేణ వృద్ధాః వర్ధితాభవంతి, ద్వితీయః పాదోద్వాదశాక్షరః తృతీయష్షోడశాక్షరః చతుర్థోవింశత్యక్షరః, తైఃవిచిత్రైః పాదైః సతతంనిత్యం సంపన్నసౌందర్యం ప్రాప్తసౌకుమార్యంతత్ వృత్తం అమలమతిభిః పండితైః పదచతురూర్ధ్వాభిధం ఉదితంఉక్తమ్ । ఏదభిహితమమలధీభిరితి కేచి

త్పఠంతి ॥ ౧ ॥ (గార్గ్య ॥ అథ పంచమోఽధ్యాయేన విషమవృత్తా నిలక్ష్యంతే । అత్ర సర్వాణి లక్షణాని శ్లోకరూపాణి, తత్ర పదచతు రూర్ధ్వాయా లక్షణమాహ ॥ ముఖపాదఇతి ॥ ముఖపాదః ప్రథమః పాదః అష్టాక్షర, పరేష్వాఖ్యేతరయః పాదాస్తైఃఉకరాలయోః చతుర్భిః అక్షరైః క్రమాత్ వృద్ధాః భవంతి । తథాచ ద్వాదశా క్షరో ద్వితీయఃపాదః, షోడశాక్షరస్తృతీయః, వింశత్యక్షరశ్చతు ర్థః, ఏవం విచిత్రైః పాదైః యస్యసతతం సౌందర్యం సంపన్నం తద్వృత్తం అమలధీభిః పదచతురూర్ధ్వాభిధమభిహితం) ॥ ప్రథ మముదితవృత్తే, విరచితవిషమచరణభాజి ॥ సకలలఘునిగురుయు గళ నిధనఆజా, విధృతరుచిరపదవితతి యతిరిభిభవతిపీడః, ఇతి॥ విష మా అన్యోన్యా సమానలక్షణాశ్చతేచరణాశ్చేతి విషమచరణాః విర చితాశ్చతే విషమచరణాశ్చేతి విరచితవిషమచరణాః తాన్ భజతీతి విరచిత విషమచరణభాక్ తస్మిన్ ప్రథమముదితవృత్తే ప్రథమంపూ ర్వం ఉదితేకథితేవృత్తే పదచతురూర్ధ్వే సకల లఘుని సర్వ లఘు మతి గురుయుగళ నిధనే గురుయుగళం గుర్వక్షరద్వయం నిధనం అవసానం యస్య తత్తస్మింశ్చసతి, రుచిరేపదవితతిశ్చయతిః సర్వపా దాంత యతిశ్చ రుచిరపదవితతియతీ, విధృతే రుచిరపదవితతి య తీయేన విషమవృత్త విశేషేణ, సః విధృతరుచిరపదవితతియతిః, ఆ జాత్రశబ్దేనయుక్తః పీడః, ఆపీడఇతినామ్నాభవతి । అనేనైతదుక్తం భవతి యస్యవృత్త విశేషస్య ప్రథమేపాదేఆదితష్షడ్లఘవః అనం తరం ద్వౌగురూచ, ద్వితీయేపాదే దశలఘవః ద్వౌగురూచ తృ తీయేపాదే చతుర్దశలఘవః గురుద్వయంచ, చతుర్థేపాదే అ ష్టాదశలఘవో ద్వౌగురూచ, సర్వపాదానామంతేషు యతినియమ శ్చ సఆపీడోనామభవతి, పదచతురూర్ధ్వస్య వర్ణసంఖ్యానియ మ ఏవనగురులఘు నియమః ఆపీడస్యతువర్ణ సంఖ్యానియమశ్చ

గురులఘునియమశ్చైత్యనయోర్భేదః, ఇతి ॥ గురుకయుగళనిధన ఇహాకలిత ఆజా। పథ్యతలలిత పదవితతి యతిరితిభవతిపీడ ఇతి కేచిత్పఠంతి, తదాగురుకయుగళ నిధన ఇతివిశేషోపాదానాల్లక్ష్యవశాచ్చ చతుర్ణామపి పాదానామంతిమాద్వౌగురూవినా అవశిష్టాస్సర్వేవర్ణా లఘవస్స్యురితి గమ్యతే ఇతివ్యాఖ్యేయం (గ్రాహ్య ॥ అథాస్యలక్షణవిశేషాన్నాము విశేషమాహ ॥ ప్రథమముదితేతి ॥ విరచితవిషమాక్షర చరణభాజి ప్రథమముదితే పదచతురూర్ధ్వాఖ్యే వృత్తే యది సకలలఘుత్వం గురుయుగళనిధన భాక్త్వంచభవతి, గురుయుగళం పాదాంతభాక్ యస్యతత్ గురుయుగళనిధనభాక్, తథాచ ప్రతిపాదమంతిమాక్షరద్వయ వ్యతిరిక్తానిసర్వాణి లఘూనీత్యుక్తంభవతి, తద్వృత్తం వితతరుచిరతర పదవితతియతిపీడానామభవతి ॥ ౨ ॥

మణి ॥ అథ విషమవృత్తానాం పాదచతుష్టయేపి భేదాత్ శ్లోకేన లక్షణంకథయతి, భిన్నచ్ఛందస్థితానాం వృత్తానామేకస్మిన్ పద్యేప్రవృత్తిర్విషమ వృత్తత్వం, పరస్పర సాదృశ్యహాని రితియావత్ ॥ ముఖపాదోష్టభిర్వర్ణై రితి॥ యస్యవృత్తస్య ముఖపాదః ప్రథమపాదః అష్టభిః వర్ణైర్భవతి, పరస్తాదుత్తరతః త్రయఃపాదాః మకారాలయైశ్చతుర్భిః క్రమాద్వృద్ధై రధికైర్వర్ణైః భవతి ద్వితీయో ద్వాదశభిః తృతీయష్షోడశభిః చతుర్థో వింశత్యా, తత్ పదచతురూర్ధ్వమిత్యర్థః, పదేషుపాదేషు చత్వారోవర్ణా ఊర్ధ్వం ఉపర్యుపరిభవంతీతి తథాభిధత్వమ్ ॥ ఉదాహరణమ్ ॥ అథధర్మః కృతేపాదైః స్తపోదానక్షమాసత్యైః పరంయుక్తః । క్రమశోయాతినరాణాం గుణైస్త్రేతాది వైగుణ్యమ్ । పదవిరతిమిహతుకలా పదచతురూర్ధ్వంగతః ప్రామః ॥ కృతేఆద్యయుగే, క్రమశః యథాసంఖ్యం । త్రేతాత్వగ్నిత్రయేయుగే ఇతికోశః । పదవిరతింపాదన్యాసే విరామం, పదైశ్చతుర్భిరంఘ్రిభిరప్యూర్ధ్వంగతః ॥ ౧ ॥

ప్రథమమితి ॥ ప్రథమంపూర్వం ఉదితవృత్తే పూర్వోక్త పదచతుర్థాఢ్యే గురుయుగళం నిధనె పాదానామంతె యుక్తంసహితం యస్యత స్మిన్, సకలలఘువిపరిశిష్ట సర్వలఘుకేచ సతి, ఇహాప్రకరణె పీడానామవృత్తంభవతి, అత సర్వేలఘుపః అంతేద్వౌ గురూచేతి విశేషః ॥ ఉ ॥ సకలమనుజమిత్రే, సుధియిసతత దురితకకర్తుః । శరధియఇహ భవతిరఘుడితి కిలచాపత్, పునరపియమసదనభువివి విధవిరచితపీడా ॥ ౨ ॥

ప్రథమమితరచరణ సముత్థం, శ్రియతిజగతి లక్ష్మ ।
ఇతరదితర గదితమపియదిభజేత, చరణయుగళకమ
వికృతమపరమితి కలికాసా ॥ 3 ॥ ముఖచరణగతమ
నుభవతిచ తృతీయం, ద్విగురుయుత సకలచరణాం
తా । చరణఇహహిలక్ష్మ, ప్రకృతమపరమఖిల మపి
యది భవతిలవలీసా ॥ ౪ ॥

ధీశో ॥ ప్రథమమితరచరణ సముత్థం, శ్రియతిజగతిలక్ష్మ ॥ ఇతర దితరజనితమపియది తురీయం, చరణయుగళకమ వికృతమపరమితి కలికాస్యాత్, ఇతి॥ ప్రథమంతురీయం చరణం, తురీయశబ్దస్య చతుర్థపర్యాయత్వాత్ శ్లోకచతుర్థాంశస్య పాదత్వేన పరిభాషితత్వాత్తురీయ మితిపాదాభిప్రాయేణోక్తం, చతుర్ శబ్దాత్ పూరణార్థేఛప్రత్యయః చకారలోపశ్చ, తదుక్తం, చతురశ్ఛయతౌ వాద్యక్షరలోపశ్చేతి.।తత్ ప్రథమంతురీయం ప్రథమంచరణం ఇతరచరణసముత్థం పదచతురూర్ధ్వస్య ద్వితీయపాదజాతం లక్ష్మలక్షణం శ్రియతియది, ఇతరత్ ద్వితీయచరణం ఇతరజనితం ప్రథమపాదభవం లక్ష్మశ్రియతియది, అపిచ అపరంచరణయుగళకం తృతీయచతుర్థ పాదద్వయం అవికృతంఅన్యథా అకృతంపదచతురూర్ధ్వోక్త వర్ణసంఖ్యాకమపియది భవతితహా జగతికలికానామవృత్తం

ప్రసిద్ధ స్యాత్। ఏతదుక్తం భవతి, కలికాయాః ప్రథమః పాదో ద్వా
దశాక్షరః ద్వితీయోఽష్టాక్షరః తృతీయష్షోడశాక్షరః చతుర్థో
వింశత్యక్షర ఇతి। అత్రాపి సర్వపాదానామంతిమా ద్వౌవర్ణౌ గు
రూ అన్యే లఘవ ఇతి లక్ష్యవశాన్నిశ్చేతవ్యమ్ (గార్యం॥ అథాస్యై
వవృత్తస్య పాదద్వయ వ్యత్యాసా ద్వృత్తాంతరాణ్యాహ॥ ప్రథమ
మితరేతి॥ ప్రథమంచరణం ఇతరచరణసముత్థం లక్ష్మశ్రయతి యది,
ఇతరశబ్దేన ద్వితీయముచ్యతే, ఊర్ధ్వంచరణయుగళక మిత్యుపసం
హారాత్। తత్రద్వితీయస్యైవ ప్రథమేతరత్వాత్। ఇతరత్ ఇతర
గదితమపియది భజేత, తదయమర్థః, ప్రథమపాదో ద్వితీయచ
రణభవం లక్ష్మ ప్రతిపద్యతే ఇతరత్ ద్వితీయమపి ఇతరజం లక్ష్మభజ
తి, ఏవంపూర్వం చరణయుగళకం వికృతంభవతి, అపరంతుచరణ
యుగళకం అవికృతం యదిభవతిసాకలికానామ)॥ 3 ॥ ముఖచరణ
గతమనుభవతిచ తృతీయం, ద్విగురుయుత సకలచరణాంతా॥ చర
ణఇహహిలక్ష్మ, ప్రకృతమపర మఖిలమపియది భవతిలవలీసాఇతి॥
తృతీయంచరణం ముఖచరణగతం పదచతురూర్ధ్వస్య ప్రథమపాద
స్థంలక్ష్మ అనుభవతిభజతి, చరణఇహహి లక్ష్మేతి। అత్ర, పూర్వసూ
త్రాదితరదితరజనితమిత్యనువర్తతే, తచ్చప్రథమాంతంబోధ్యమ్।
తదయమర్థః, ఇహచరణే తృతీయపాదే ఇతరజనితం ప్రథమచర
ణోక్తం లక్ష్మభవతీతి॥ అపరమఖిలమపి ఇతరపాదద్వయమపి ప్రకృ
తమేవ ప్రస్తుత పదచతురూర్ధ్వోక్త లక్షణకమేవభవతి, యదేవం
తర్హిద్విగురు యుతసకలచరణాంతా సావృత్తవ్యక్తిరిహజగతి ల
వలీనామప్రసిద్ధా। అత్రాపిగురూక్తేస్తదన్యే వర్ణాలఘవఇతిగ
మ్యతే। ఏతదుక్తంభవతి, లవల్యాః ప్రథమఃపాద ష్షోడశాక్షరః,
ద్వితీయో ద్వాదశాక్షరః, తృతీయోఽష్టాక్షరః, చతుర్థోవింశత్య
క్షరః సర్వపదానామంతి మాద్వౌగురూ అన్యేవర్ణా లఘవఇతి

యదిభవతి లవలీయేతి కేచిత్పఠంతి, తదాలవలీయానామ ॥ ౪ ॥ (గార్గ్యః ॥ అథాపరంవృత్తమాహ ॥ ముఖచరణగతమితి ॥ అత్ర పిఇతరదిత రజనితమపి భజతీత్యనువర్తతే, తదయమర్థః, తృతీయంచరణంముఖ చరణగతంచేత్స్యాద్భవతి ఇతరత్ ముఖచరణమపి ఇతరజనితం తృతీయపాదజం లక్ష్మభజతి, అపరంఅన్యలక్షణం అఖిలమపి ప్రక్కృతం పూర్వోక్తమేవ, ఏవంభూతం ద్విగురుయుత సకలచరణాంతం యద్వృత్తంసాలవలీ ॥ ౪ ॥

మణి ॥ ప్రథమమితరేతి ॥ అత్రత్రిభిః పాదైః పూర్వార్ధస్య లక్షణం, ప్రథమద్వితీయయో ర్వినిమయో కలికానామ ॥ ఉ ॥ మలయరుచిర శిఖరసుజన్మా, మరుదయమతిబాలః । సరసికమలమధుచిరమతిపరిపీతం, వమతితదఖిలమభిపతతిచ సపదికలికాన్తః ॥ ౩ ॥ ముఖచరణేతి ॥ అత్ర ప్రథమపాదలక్షణం తృతీయే, త్రితీయపాదలక్షణం ప్రథమె, అన్యత్సర్వం క్రమేణయది లవలీనామ ॥ ఉ ॥ మలయపవనసువిచలిత లలితశాఖాం, మధుసమయకలిత శుభలక్ష్మీం । అకలయదథకాంతా, వనభువిమధుపగణరవ ముఖరదిశి లవలీంసా ॥ లవలీలతా ॥ ౪ ॥

ప్రథమమధివసతి యదిరుచిరతమచరమ పాదో, ప్య
వసితి గురుయుగ్మా । అపరమఖిల మభిలషితసమమ
తీవ, లళితపదచయమమృతధారా ॥ ‡

—* ఇతిపదచతురూర్ధ్వప్రకరణమ్ *—

ధీశ్లో ॥ ప్రథమమధివసతి యదితుర్యం, చరమచరణపదమవసతిగురుయుగ్మా ॥ అపరముపరితన సమమితిభవతిలళిత పాదా,

---

‡ మణినిధివ్యాఖ్యానానుసృతమిదం మూలమ్ । ప్రాయశస్సర్వత్ర తత్సవాద్యేవమూలపాఠః ॥

త్రితయమమృతధారా ఇతి ॥ ప్రథమం తుర్యం ప్రథమచరణం, చతుర్శబ్దాత్పూరణార్థే యట్ప్రత్యయశ్చకారలోపశ్చ । చరమచరణపదం అంతిమపాదస్థానం, పదశబ్దః స్థానవాచీ ॥ ని ॥ పదం వ్యవసితత్రాణస్థాన లక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్వి త్యమరః । అధివసతి యది అధితిష్ఠతి యది, అపరం పాదానాం త్రితయం ఉపరితనసమం వర్ణసంఖ్యయా పదచతురూర్ధ్వసదృశం యది భవతి తర్హి అవసితౌ పాదానామంతే గురుయుగ్మం యస్యాస్సా అవసితిగురుయుగ్మాలలితపాదా చ సతీ నామ్నా అమృతధారేతి భవతి॥ అత్రాపి గురునియమకథనేన లఘునియమోపి కథితప్రాయ ఏవ, ఏతదుక్తం భవతి, అమృతధారాయాః ప్రథమపాదో ద్వాదశాక్షరః, ద్వితీయష్షోడశాక్షరః, తృతీయో వింశత్యక్షరః, చతుర్థోష్టాక్షరః, సమస్తపాదానామంతిమౌ ద్వౌ వర్ణౌ గురూ అన్యే లఘవ ఇతి ॥ ౫ ॥ *** ఇతి పదచతురూర్ధ్వే ప్రకరణమ్ ***

మ శ్లో॥ ప్రథమమధివసతీతి॥ అత్ర చతుర్థపాదలక్షణం ప్రథమ ఇతి విశేషః, అన్యేషాం యథారుచి సన్నివేశః అమృతధారానామ ॥ ఉ॥ అజరమఖిలగురు మమితగుణగణ మమరనాథం, ప్రశమితరిపువర్గమ్ ॥ భజత జగదవనజనిహనన సమర్థం, భవతి హి సతతమమృతధారా ॥౫॥ **** ఇతి పదచతురూర్ధ్వే ప్రకరణమ్ ****

సజసాదిమే సలఘుకౌ చ † నసజగురుకైరథోద్గతా ।
త్ర్యంఘ్రిగతభనజలాగయుతా, సజసాజగౌ చరణ ఏ
కత పఠేత్ ॥ ౧ ॥ చరణత్రయం భజతి లక్ష్మ, యది
సకలముద్గతాగతమ్ ॥ రోభగా భవతి సౌరభకే,
చరణే యదీహ భవతస్తృతీయకే ॥ ౨ ॥ నయుగం

---

† అత్ర, సజసాదిమ, ఇతి సంధేరనుశాసన విరుద్ధత్వాత్ ‘ సజసాదిమే సలఘుకౌ చ ” ఇతి ధీశోధినీధృత ఏవ పాఠో యుక్త ఇతి ప్రతిభాతి ॥

సకారయుగళంచ, భవతిచరణేతృతీయకే । తదుదిత
మురుమతి భిలలితం, యదిశేషమస్యఖలు పూర్వ
తుల్యకమ్ ॥ 3 ॥ —* ఇత్యుద్గతాప్రకరణమ్ *—

ధీశో ॥ సజమాదిమేసలఘుకౌచ, నసజగురుకావ్యథోద్గతా। త్ర్యం
ఘ్రిగతభనజలాగయుతా, స్సజసాజగా చరమఏకతః పఠేదితి ॥ ఆది
మేప్రథమేపాదే సజంసగణోజగణశ్చసజం, ద్వంద్వైకవద్భావో న
పుంసకలింగత్వంచ । సలఘుకౌచసగణలఘూచ, అథానంతరం ప్ర
థమపాదాదితిలభ్యతే, ద్వితీయేపాదఇత్యర్థః, నసజగురుకా, నగ
ణసగణజగణ గురవః । త్ర్యంఘ్రిగతభనజలాః తృతీయపాద ప్రాప్త
భగణనగణ జగణలఘవః గయుతాః గురుణాయుక్తాః, చరమేచతు
ర్థేపాదే సజసాసగణజగణసగణాః జగౌజగణగురూచ, ఏకతః పఠే
త్ అర్ధద్వయమప్యే కీకృత్యోచ్చారయేత్ యథాపూర్వార్ధ
ముత్తరార్ధంచ అన్యశ్లోకేషు పృథగవతిష్ఠతే నైవాత్రేత్యర్థః
ఉక్తంచ జయదేవేన "తరసాదితాసజసలేష్వితి" తరసావేగేన ఉ
దితా ఉచ్చరితా, అర్ధద్వయమప్య విరామేణఏకీకృత్యోచ్చరితే
త్యర్థః । ఏవంచసతి ఉద్గతానామవృత్తంభవతి (గాంగ్గః ॥ అథో
ద్గతాయా లక్షణమాహ ॥ సజసాదిమఇతి । ఆదిమేపాదేసజసాఇత్యే
తే త్రయోగణాః సలఘుకాశ్చ లఘునాసహితాశ్చభవంతి, అథ అ
నంతరః పాదఃనసజగురుకైశ్చభవతి, త్ర్యంఘ్రిః తృతీయపాదః తద్యు
తా, తదన్వితాః భనజలాః గురుసహితాః, భనజాగణా లఘుగు
రూచ తృతీయః పాదఇతియావత్ । అవశిష్టైశ్చైకతః ఏకస్మిం చర
ణేసజసాజగా ఇత్యేవంలక్షణాన్యక్షరాణి పఠేత్ । తద్వృత్తముద్గ
తానామ) ॥ ౧ ॥ చరణత్రయం భజతిలక్ష్మ, యదిసకల ముద్గతాగ
తమ్ ॥ ర్నాభగౌ భవతిసౌరభకం, చరణేయదీహభవత స్తృతీయ
కేఇతి ॥ చరణత్రయం ప్రథమద్వితీయ చతుర్థపాదానాం త్రయం

ఉద్గతాగతం ఉద్గతాయాః ప్రథమద్వితీయ చతుర్థపాదస్థం లక్ష్మ లక్షణం భజతియది, తృతీయకేపాదేర్భా రగణనగణౌ భగౌభగణ గురూచయదిభవతః తహీ౯సౌరభకం నామవృత్తం ఇహజగతిప్రసిద్ధం భవతి। అత్రతృతీయకఇతి తృతీయపాదెగణవిశేషోపదేశాచ్చ రణత్రయ మిత్యనేన ప్రథమద్వితీయ చతుర్థ పాదానాం గ్రహణ మితిగమ్యతే (గాగ్య౯॥ అథాస్యైవ వృత్తస్య తృతీయపాదేవికారాద్వౌ వృత్తద్వయమాహ॥ చరణత్రియంభజతీతి॥ తృతీయచరణస్య విశేషోవక్ష్యతేతతోన్యచ్చరణత్రియం యదిసకలముద్గతాగతం లక్ష్మ భజతి, తృతీయకేచరణేరనభగణౌ గురుశ్చ యదితత్సౌరభకన్నామ వృత్తం)॥ ౨ ॥ నయుగంసకారయుగళంచ, భజతిచరణం తృతీయకం। తదుదితముదుమతిభిలలితం, యదిశేషమస్య ఖలుపూర్వతుల్యకమితి ॥ తృతీయకం చరణం నయుగంనగణద్వయం సకార యుగళంచ సగణద్వయంచ భజతియదితత్ ఉరుమతిభిః లలితన్నామవృత్తం ఉదితంఖలు ఉక్తంకిల। ననుతృతీయస్య పాదస్య లక్షణముక్తం అన్యేత్రయోపిపాదాః కీదృగ్భూతా ఇత్యతఆహ,అస్య లలితస్య శేషం ప్రథమద్వితీయ చతుర్థానాం పాదానాంత్రయం పూర్వతుల్యకం పూర్వస్య ఉద్గతావృత్తస్య సమంస్యాదితి। నయుగం సకారయుగళంచభవతి చరణస్తృతీయక ఇతివాపాఠః। సౌరభకలలితయోః ఉద్గతాసామాన్యలక్షణ ముపజీవ్య తృతీయపాదమాత్రవిశేషఉక్తః ॥ ౩ ॥ **** ఇత్యుద్గతాప్రకరణమ్ ॥

మణి ॥ అథోద్గతాలక్షణం సామాన్యేన కథయతి ॥ సజసాదిమే సలఘుకౌచేతి ॥ ఆదిమేసజసాః లఘుశ్చ ద్వితీయేనసజాఃగురుశ్చ, తృతీయేభనజాలఘుర్గురుశ్చ, ఏకతశ్చరణే చతుర్థే సజసజా గురుశ్చయది ఉద్గతేత్యర్థః। చరమఏకతః పఠేదితిచపాఠః। తదాచరమేఅంతిమే ॥ ఉ ॥ అరుణాధరాజలధరేణ, సమరుచిరథోద్గతాబ్జదృ

క్ ॥ నీలతరకుటిలకుంతలినీ, పరమాముదేస్తు భవతాంతు దేవతా ॥ ౧॥ చరణత్రియం భజతిలక్ష్మేతి॥ తృతీయే చరణే రనభాగురుశ్చ, శేషం పూర్వవద్యది సౌరభకం ॥ ఉ ॥ మలయాచలాత్సపది వాయు, రభిపతతి భృంగమాలయా । చమ్పకాగమక సౌరభకం, విదధాతిచాతిచలితాంగనాశకః ॥ ఆగమః వృత్తః స్వార్థేకః ॥ ౨ ॥ నయుగం పకారయుగళంచేతి । అత్రాపి తృతీయే నగణద్వయం సగణద్వయంచేతి విశేషః ॥ ఉ ॥ మధుకైటభాసురవధేన, శమితసకలనాగిభూభరా । జగదిదమతిలలితం సకలం, దధతీముదేస్తు భవతాం తు దేవతా ॥ ౩ ॥ **** ఇత్యుద్గతా ప్రకరణమ్ ॥

మ్నౌజ్రౌగౌ ప్రథమాంఘ్రిరేకతః పృథక్చాన్యా,
త్రితయం సనజరగాస్తథాననాసః । త్రినపరికలి
తజయా, ప్రచుపితమిదముదితముపస్థితపూర్వమ్ ॥
౧ ॥ నౌపాదేథతృతీయకే సనౌనసంయుక్తౌ, ప్రథ
మాంఘ్రి కృతయతి ప్రవర్ధమానమ్ । త్రితయ
మపరమపి పూర్వసదృశమిహ, ప్రతతమతిభిరితిగది
తం ఖలువృత్తమ్ ॥ ౨ ॥

టీకా ॥ **** మ్నౌజ్రౌగౌ ప్రథమాంఘ్రిరేకతః పృథగన్యత్, త్రితయంసనజరగాస్తథాననాసః ॥ ద్వినపరికలితజయా, ప్రచుపితమిదముపస్థిత పూర్వమితి ॥ మ్నౌమగణనగణౌ జ్రౌజగణరగణౌ గౌ గురుద్వయంచ ప్రథమాంఘ్రిః ప్రథమః పాదః ఏకతఃపృథగవతిష్ఠతే। అన్యత్ త్రితయంఉక్త ప్రథమపాదాదితరత్ పాదత్రయంఏకతః పృథగవతిష్ఠతే, తేచపాదాః కీదృశాః ఇత్యతఆహ, సనజరగా ఇతి, సగణనగణజగణరగణగురవః, ద్వితీయఃపాద ఇతి శేషః । తథా ననౌ నగణౌ స సగణశ్చతృతీయఃపాదః, ద్వాభ్యాంనగణాభ్యాం పరికలితౌ సహితౌ జయౌ జగణయగణౌ ద్వినపరికలితజయా, ద్వౌనగణౌ అ

నంతరం జగణయగణౌ చేత్యర్థః, చతుర్థః పాద ఇతి శేషః । ఏవంచేదిదంవృత్తం ఉపస్థితపూర్వం ఉపస్థితపదపూర్వం ప్రచుపితం భవతి ఉపస్థిత ప్రచుపితనామేత్యర్థః ॥ ఏతదుక్తంభవతి, ప్రథమేపాదే మసజభాగణాః ద్వౌగురూచ, ద్వితీయేపాదే సనజరగణాః ఏకో గురుశ్చ, తృతీయేపాదే ద్వౌ నగణౌ సగణశ్చ, చతుర్థేపాదే నగణద్వయజగణయగణాశ్చ యదిభవంతి తర్హి ఉపస్థిత ప్రచుపితం నామవృత్తంభవతీతి । అస్మిన్వృత్తే యథా అన్యశ్లోకానాం పాదః పాదాంతరేణ సహసంధిసమాసవశాద్యుక్తోచ్చారణం లభతే తద్వత్ ప్రథమాదిపాదః ద్వితీయాదిపాదేన సంధిసమాసవశాత్ యుక్తోచ్చారణం నలభతే అపితుపృథగేవభవతీతి (గార్గ్యః, అథోపస్థితప్రచుపితంలక్షయతి ॥ మ్సౌజ్భౌగావితి ॥ మగణసగణజగణ భగణాగురుద్వయంచ ప్రథమఃపాదః, ఏవంతస్యైకస్యలక్షణం ప్రథగుక్తం అన్యేషాంత్రయాణాం సహోచ్యతే, అన్యత్ పాదత్రయం క్రమేణసనజరగాః ద్వితీయఃపాదః, ననౌసఇతి, నగణద్వయం సగణశ్చతృతీయః పాదః, త్రినగణపరికలితౌ నగణత్రయపూర్వకౌ జగణయగణౌ చతుర్థపాదః, తదిదంవృత్తం ఉపస్థితశబ్దపూర్వకం ప్రచుపితముదితం ఉపస్థితప్రచుపితమితియావత్) ॥ ౧ ॥ నౌపాదేథ తృతీయకేస నౌనసంయుక్తౌ, ప్రథమాంఘ్రికృతయతి ప్రవర్ధమానమ్ ॥ త్రితయమపరమపి పూర్వసదృశమిహ, ప్రతతమతిగదితం ఖలువృత్తమితి ॥ తృతీయకేపాదేనౌ నగణౌసనౌ సగణనగణౌచ నసంయుక్తౌనగణయుతౌభవతః, అపరంపాదత్రితయమపి పూర్వసదృశం యదిభవతితర్హి ప్రథమాంఘ్రౌ ప్రథమపాదేకృతా యతిర్యస్య తత్ ప్రథమాంఘ్రికృతయతి, ప్రవర్ధమానం నామవృత్తం ఇహజగతిప్రతతమతిభిః విస్తృతధీభిః గదితంకథితం ప్రతతమతిగదితం ఖలు । ఏతదుక్తంభవతి ప్రవర్ధమానస్య ప్రథమేపాదే మగణసగ

ణ జగణభగణా గురుయుగళంచస్యుః, ద్వితీయేసగణనగణ జగణరగణాగురుశ్చ, తృతీయేనగణద్వయం సగణశ్చ, చతుర్థే పాదేనగణద్వయం జగణయగణౌచ, అత్రప్రథమఃపాదః పృథక్పఠనీయః అన్యేత్రయోపి పాదాఏకీకృత్య పఠనీయా ఇతి(గార్గ్యః ॥ అన్యద్వృత్తమాహ ॥ నౌపాదేఇతి ॥ అథఅస్యతృతీయకే పాదేనౌననౌనసంయుక్తౌ, ప్రథమద్వితీయౌ చతుర్థపంచమౌచనగణౌ, తృతీయస్సగణః, అపరంపాదత్రితయమపి పూర్వసదృశమిహభవతి; ప్రథమాంఘ్రికృతయతి ప్రథమేపాదే కృతచ్ఛేదంవృత్తం ప్రతతమతిభిః వర్ధమానమితిగదితం ఖలు) ॥ ౨ ॥

మ॥ అథోపస్థిత ప్రచుపితలక్షణమాహ, మ్సౌజ్రౌగా ప్రథమాంఘ్రౌఇతి। ప్రథమేపాదేమగణ సగణజగణరగణాః గురూచ, ద్వితీయేసనజరాః గురుశ్చ, తృతీయేనగణౌసగణశ్చ, చతుర్థేనగణత్రయం జగణయగణౌచయది ఇదంఉపస్థితప్రచుపితంనామ ॥ ఉ ॥ శృంగాగ్రాన్మలయస్య భూభృతోమృగాక్షీణాం, చికురాన్మృదుచలయన్మరుత్సభృంగః। జలకణశిశిరతరః, ప్రచుపితమధులవక ఉపస్థితపూర్వః। ప్రచుపితఃభక్షితః ‡ ౧ ॥ నౌపాదేథతృతీయకేసనౌనసంయుక్తావితి ॥ అత్రాయంవిశేషః తృతీయపాదేనౌనగణౌ సనౌ సగణనగణౌ నసంయుక్తౌ నగణసహితౌ నగణద్వయం సగణోనగణద్వయంచ, ప్రథమాంఘ్రికృతయతి ప్రథమపాదేవిరచితయతికం తత్ ప్రవర్ధమానంవృత్తమ్ ॥ ఉ ॥ మేఘాభేమృగలాంఛనాననే హారౌనాఢ్యే, మమధీస్తువిచరతి ప్రవర్ధమానమ్ । గళతిసకలమపి పూర్వమపదమిత, ప్రతతభవజమతితరళం ఖలువృత్తమ్ ॥ ౨ ॥

---

‡ ప్రచుపితాః మందంగమితాః, అంతర్భావితణ్యర్థోత్రచుపిః, ఇతివక్తుంయుక్తమ్ ॥

అస్మిన్నేవ తృతీయపాదకేతజౌరస్స్యుః ప్రథమేచవి
రతిరాపాతభం వదంతి । తచ్ఛుద్ధవిరాట్పురస్థితం,
త్రియమపరమిదమపిచ పూర్వసమంస్యాత్ ॥ ౩ ॥**
ఇత్యుపస్థితప్రచుపిత ప్రకరణమ్ ॥

ధీశో ॥ అస్మిన్నేవతృతీయపాదకేతజరాస్స్యుః, ప్రథమేచవిరతి రాపాతభంబ్రువంతి ॥ తచ్ఛుద్ధవిరాట్పురస్థితమ్, త్రియమపరమపి పూర్వసమంస్యాదితి॥ తృతీయేపాదేతజరాః తగణజగణరగణాస్స్యుః అస్మిన్నేవపాదేప్రథమే ఆద్యే అక్షరేవిరతిః యతిర్భవతి, అపరంపాదాంతత్రియమపిపూర్వసమం ఉపస్థిత ప్రచుపితసమంస్యాత్ తథాహి తద్వృత్తం శుద్ధవిరాట్పురస్థితం శుద్ధవిరాడితి శబ్దస్యాపరిస్థితంఆపాతభంబ్రువంతిఛందజ్ఞా స్తజ్జ్ఞాః శుద్ధవిరాడాపాతభం నామవృత్తంభవతీత్యర్థః। ఏతదుక్తంభవతి, శుద్ధవిరాడాపాతభస్య ప్రథమపాదేమసజభగణా గురుయుగళంచభవంతి, ద్వితీయేసనజరగణాగురుశ్చ, తృతీయేతగణజగణరగణాః, అస్మిన్నేవపాదే ప్రథమేనాక్షరేణయతిర్భవతి, చతుర్థే నగణద్వయజగణయగణాః, ప్రథమఃపాదః పృథక్పరనీయః అన్యేత్రయోపిపాదా ఏకీకృత్యపరనీయా ఇతి(గార్గ్య॥అథ తస్యైవవృత్తాంతరమాహ॥ అస్మిన్నేవతృతీయపాదక ఇతి ॥ అస్మిన్నేవ ఉపస్థిత ప్రచుపితాఖ్యే వృత్తఏవ తృతీయేపాదకేచరణేతజరాస్స్యుః అపరంపాదత్రియమపి యదిపూర్వసమంస్యాత్, ప్రథమేచపాదే పూర్వవద్విరతిః శుద్ధవిరాట్పదం పురస్థితం యస్యతత్ తథోక్తం శుద్ధవిరాట్ఛబ్దపూర్వం తద్వృత్తం ఆపాతభంవదంతి శుద్ధవిరాడాపాతభమిత్యర్థః) ॥ ౩ ॥ **** ఇత్యుపస్థిత ప్రచుపితప్రకరణమ్ ॥

మణి ॥ అస్మిన్నేవతృతీయపాదకేతజౌరస్స్యురితి ॥ తృతీయేపాదే తగణజగణౌ రగణశ్చస్యుః ప్రథమేవర్ణేయతిరితిచ విశేషః, తత్ శుద్ధవిరాడాపాతభం వృత్తం ॥ఉ॥ తత్రైవాపిరభూత్తదా పుమాన్

హారిశ్రీమాక్, సవిలాసమతులమార్షభందధానః ॥ యశ్శుద్ధవి
రాట్పురాహ్వాభూత్, ధృతిమనుజమయవపురపూర్వతనోసా ॥ అ
షర్భం విలాసంవృషభగతిం ॥ ౩ ॥ **** ఇత్యుపస్థిత ప్రచుపి
తప్రకరణం **** ఇతిశ్రీనారాయణపురోహిత విరచితే మణినిధి
సమాఖ్యానె వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యానె పంచమోధ్యాయః ****

(విషమాక్షరపాదత్వాత్, పాదైరసమంజసంధర్మ
వత్ । యచ్ఛందోనోక్తమత్ర, గాథేతితత్సూరిభిః
ప్రోక్తమ్ ॥ ౮ ॥ ** ఇతిగాథాప్రకరణమ్) ****
ఇతిశ్రీ కేదారకృతే, వృత్తరత్నాకరే, పంచమో
ధ్యాయః ॥ ***********************

శ్లో ॥ విషమాక్షర పాదత్వాత్, పాదైరసమంజసం ధర్మవ
త్ ॥ యచ్ఛందోనోక్తమత్రగాథేతితత్సూరిభిః ప్రోక్తమితి ॥ ఇయం
చతుష్పదీ గాథా, అస్యాః ప్రథమఃపాదోఽష్టాక్షరః, ద్వితీయోద
శాక్షరః, తృతీయస్సప్తాక్షరః, చతుర్థోనవాక్షరః । విషమాక్షర
పాదత్వాత్ విషమాక్షరత్వాత్ విషమపాదత్వాచ్చ పాదైః కరణ
భూతైః అసమంజసం అసదృశం యచ్ఛందోభవతి యచ్చాత్రచ్ఛం
దశ్శాస్త్రే ఉక్తంచనభవతితత్ సూరిభిర్గాథేతి ప్రోక్తం । ఉదా
హరణస్థలమాహ - ధర్మవదితి, ధర్మవత్ శాస్త్రేష్వివ । అ
త్ర స్మృతీతిహాసపురాణాని ధర్మశాస్త్రత్వేన వివక్షితాని, సర్వత్ర
ధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । మహాభారతే తావద్గాథా
దృశ్యతే, యథా॥ ' యుధిష్ఠిరో ధర్మమయోమహాద్రుమః, స్కం
ధోఽర్జునో భీమసెనోఽస్యశాఖా ॥ మాద్రీసుతౌ పుష్పఫలేస
మృద్ధే, మూలంకృష్ణోబ్రహ్మచ బ్రాహ్మణాశ్చేతి, ఇదంఛందశ్చతు
ర్భిః పాదైరుపేతం, పంచచత్వారింశదక్షరమితి త్రిష్టుప్‌నభవతి,
పంచచత్వారింశ దక్షరాత్మకత్వేన ఛందసాంమధ్యే అసృతమత్వేన

వక్తుమశక్యత్వాత్ గాథాత్వం ప్రాప్తం । నన్వేకచ్ఛందోభవానాం భిన్నచ్ఛందోభవానాం వా వృత్తానామన్యోన్యస్య మిశ్రణే సత్యుపజాతిత్వం ప్రతిపాదితం తృతీయాధ్యాయే, యుధిష్ఠిరో ధర్మమయో మహాద్రుమ ఇత్యస్య శ్లోకస్య ప్రథమః పాదో ద్వాదశాక్షరత్వాజ్జగతీచ్ఛందః, అన్యే త్రయోఽపి పాదా ఏకాదశాక్షరాత్మకత్వాత్త్రిష్టుప్ఛంద, అతో జగత్యా ఏకేన పాదేన త్రిష్టుభస్త్రిభిః పాదైశ్చ మిశ్రితోఽయం వృత్తవిశేషః ఉపజాతిసంజ్ఞకో భవితుమర్హతి, అత్ర పునర్గాథాత్వేనోదాహ్రియతే తస్మాదసిద్ధోఽయం వ్యాఖ్యానప్రకార ఇతి చేత్ నైతదేవం, ఏకచ్ఛందోభవేన వా భిన్నచ్ఛందోభవేన వా పాదేన ఏకచ్ఛందోభవస్య వా భిన్నచ్ఛందోభవస్య వా పాదత్రయస్య, ఏవం అర్ధేనార్ధస్య చ యోగే సత్యుపజాతిత్వేన సంజ్ఞితానాం వృత్తానాం యల్లక్షణముక్తం తల్లక్షణం యుధిష్ఠిరో ధర్మమయో మహాద్రుమ ఇత్యాత్ర యదిద్రిశ్యేత తదేదమచాతుర్యం పరోక్తమాపద్యేత, అత్ర ద్వితీయతృతీయచతుర్థపాదాస్త్రిష్టుప్ఛందోగతత్వేన వేద్యమానా అపి పరస్పరసదృశలక్షణా న దృశ్యంతే, తథా హి, ఏకస్మిన్ పాదే తగణత్రయం గురుద్వయం చ దృశ్యతే, అన్యస్మిన్ తగణద్వయ జగణగురుయుగళాని, అపరస్మిన్ మగణతగణద్వయ గురుయుగళాని, ఉపజాతిషు పాదత్రయమధ్యేఽపి సమానలక్షణం దర్శితం । తస్మాదుపజాతిలక్షణాభావాన్మాత్రావృత్తత్వేన వా సమవృత్తత్వేన వా అర్ధసమవృత్తత్వేన వా ఉక్తస్య లక్షణస్యాత్రాయోగాద్విషమవృత్తేష్వప్యుక్తలక్షణేష్వన్యతమత్వే నాస్తి ఛందశ్శాస్త్రేఽనుక్తత్వాదేతాదృశామపిచ్ఛందసాం పురాణాదిషు ప్రయోగదర్శనాచ్చ గాథాత్వేన నిర్వాహ్యం, నాన్యథేత్యేవం గాథాస్వరూపం వివేచనీయం ॥ దశధర్మాన్న జానంతి ధృతరాష్ట్ర నిబోధనాత్ ॥ మత్తః ప్రమత్త ఉన్మత్తశ్శ్రాంతః క్రుద్ధో బుభుక్షితః ।

పరాపవాదకోభీరుర్లుబ్ధః కామీచ వేదశ ॥ ఇత్యాద్యప్యుదాహరణమ్ ఇయంచషట్పదీగాథా, ఏతచ్ఛందసః అష్టాచత్వారింశదక్షరత్వే సత్యప్యచతుః పాదత్వేన జగతీత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాద్గాథాత్వం ప్రాప్తం। నోక్తమత్రేత్యనేనార్యాదయో విషమాక్షరత్వేపి గాథా నభవంతీతిదర్శితం। ధర్మశాస్త్రేష్వివేతి దృష్టాంతేనగాథాః పురాణాదిష్వేవనకావ్యాదిష్వితిగమ్యతే । ఉక్తంచజనాశ్రయేణ 'సాషీణ' ఇతి। సాగాథాఆర్షీణి ఋషి ప్రోక్తేతి మనీషిభిఃప్రోక్తేత్యర్థః। ఏతదుక్తంభవతి, విషమాక్షరైః సమాక్షరైర్వాత్రిభిఃపాదైః విషమాక్షరైస్సమాక్షరైర్వాషడ్భిఃపాదైః విషమాక్షరైశ్చతుర్భిః పాదైర్వోపేతః అస్మింఛందశ్శాస్త్రే మాత్రావృత్తత్వేన వర్ణవృత్తత్వేనవానుక్తంయచ్ఛందః స్మృతీతిహాసపురాణాదిషుప్రబంధేషు దృశ్యతే తచ్ఛందఃగాథేతి ఛందోవిద్భిఃకథితం, ఏతాదృశంకావ్యేషు కవిభిర్నప్రయోజ్యమ్, ఇతి। (గార్గ్యః॥ అథ గాథాలక్షణమాహ. విషమాక్షరేతి ॥ యదస్మాభిరనుక్తంఛందః విషమాక్షరపాదంభిన్నసంఖ్యాకాక్షరైః పాదైరచితంభవతి సంఖ్యాసామ్యేపి భిన్నగురులఘు విన్యాసైర్వాపాదైరతుల్యరూపం భవతి తద్బుధైర్గాథేత్యుక్తం। ఏల్లక్షణం, గాథాయా ఉదాహరణం త్వన్యత్రద్రష్టవ్యం లక్షణవాక్యస్యసాధ్య వక్త్రాదిరూపత్వాత్ - ననుకిమేషా గాథా వేదైకగోచరాలౌకికం వాలోకేపి ప్రయోగంభజతే-ఆద్యేల్లక్షణ మిహాయుక్తంవక్తుం-లౌకికస్యైవఛందసోఽత్రవివక్షితత్వాత్-ద్వితీయేలక్షణవాక్యమపి గాథారూపేణైవ ప్రయోజ్యం లోకేపి తస్యాఃప్రయోజ్యత్వాత్, లక్ష్యలక్షణ సంయుతమితిగ్రంథాదౌ నియమాభ్యుపగమాచ్చ ॥ అత్రోచ్యతే ॥ లౌకికపివిద్యతేగాథా గ్రంథేష్వాపేక్షు కేవలం ॥ అనాపేక్షష్వ ప్రయోజ్యత్వాన్నాత్రైక్యం లక్ష్యలక్షణోః॥తస్మాదత్రలక్షణవాక్యస్య గాథారూపత్వాభావో నదోషాయ।

ఇహాచ ॥ విషమాక్షరపాదం వాపాదైరసమమేవవేతి ప్రకారద్వయశ్రవశాత్ ఇహానుక్తానామపి సమార్ధ సమవృత్తానాం నగాధాత్వం తథా- యచ్ఛందోనోక్తమస్మాభిః ఇతివచనాదిహోక్తానాం ఉపస్థితప్రచుపితాదీనాం నగాధాత్వమిత్యనుసంధేయం) ॥ ౮ ॥ *** ఇతిగాధాప్రకరణం ****** ఇతిశ్రీమతాకవిశారదేన శ్రీనాథేన విరచితాయాం ధీశోధినీ సమాఖ్యాయాం వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యాయాం పంచమోఽధ్యాయః ॥

శ్రీ లక్ష్మీనరసింహాయ నమః

సవ్యాఖ్యానే వృత్తరత్నాకరే షష్ఠోఽధ్యాయః

పాదేసర్వగురావాదేల్లఘుంన్యస్య గురోరధః। యథోపరి తథాశేషం భూయః కుర్యాదముం విధిమ్ ॥ ౧ ॥ ఊనేదద్యాద్గురూనేవయావత్సర్వే లఘుర్భవేత్ । ప్రస్తారోఽయం సమాఖ్యాతశ్ఛందోవిచితివేదిభిః ॥ ౨ ॥ *** ఇతిప్రస్తారః **

ధీ ॥ పూర్వేష్వధ్యాయేషు వృత్తానాం లక్షణముక్తం, అధునాతేషామేవ సద్భావేయత్తాక్రమేషు ప్రమాణానిదర్శయితుకామేవ షష్ఠాధ్యాయఆరభ్యతే ॥ తత్రతావత్ ప్రస్తారాఖ్యం ప్రమాణందర్శయతి * ॥ పాదేసర్వగురావాద్యాల్లఘుంన్యస్యేద్గురోరధః॥ యథోపరితథాశేషం భూయఃకుర్యాదముంవిధిమ్ ॥ ఊనేదద్యాద్గురూనేవ యావత్సర్వేలఘుర్భవేత్ । ప్రస్తారోయం సమాఖ్యాతశ్ఛందోవిచితివేదిభిః,ఇతి॥ సర్వేగురవోయస్యతస్మిన్ సర్వగురౌపాదేవర్తమానాత్ ఆద్యాత్ గురోః అధఃలఘుంన్యస్యేత్ స్థాపయేత్, కించ

ఉపరి ఊర్ధ్వపఙ్క్తౌ యథా యేన ప్రకారేణ అక్షరస్థితిః తథా తే
న ప్రకారేణ శేషం ఆద్యాద్గురోరధో లిఖితస్య లఘోః అవశిష్టం న్య
స్యేత్, అముంవిధిం విధానంభూయః పునఃపునః కుర్యాత్, యావ
త్ అయంపాదః ఏకస్మిన్విధానే క్రియమాణే సర్వలఘుః భవేత్ తా
వత్కుర్యాదితి సంబంధః । నన్వేవంపున పునః అస్మిన్విధానే క్రియ
మాణే ఆద్యాద్గురోరధో విన్యస్తస్య లఘోః అగ్రభాగః తృతీయే
పర్యాయే శూన్యోభవతి తథా పర్యాయాన్తరేష్వపి యథాసంభ
వం శూన్యోభవతి తస్మిన్ స్థానే కింలిఖేత్ ఇతిచేదాహ, ఊనే ఇతి ॥
ఊనే స్థానే గురూనేవదద్యాత్ లిఖేదిత్యర్థః । ఏవంచసత్యయంవి
ధిః ఛన్దోవిచితివేదిభిః తచ్ఛాస్త్రజ్ఞైః ప్రస్తారోనామ సమాఖ్యా
తః । ఏతదుక్తంభవతి, తృతీయేఽధ్యాయే ఉక్తాదిచ్ఛన్దస్సు ఏకైక
స్మిన్ ఛన్దసి అనేకాని వృత్తాని లక్షితాని తేషామియత్తాజ్ఞానో
పాయేషు ప్రథమంప్రస్తారో నామప్రకారం ప్రదర్శ్యతే, ఇతి ।
ఛన్దోనామ చతుష్పాద్యాః ఆధానం, పాదాశ్చవర్ణాత్మకాః,
వర్ణాశ్చ గురులఘురూపాః, తతశ్చ కస్మింశ్చిచ్ఛన్దసి వర్తమానై
ర్వర్ణైః కైశ్చిద్గురుభిర్వా కేవలైర్లఘుభిర్వా మిశ్రైర్వాభవి
తవ్యం, తథాచసతియత్ర సర్వేవర్ణా గురవోభవన్తితత్ ఆద్యంవృ
త్తంభవతి, యేషుమిశ్రితా గురవో లఘవశ్చ తాని మధ్యమానివృ
త్తాని భవన్తి, యత్ర సర్వేవర్ణా లఘవః తచ్చరమంవృత్తమ్, సర్వ
గురోర్వృత్తస్యాద్యత్వం వక్ష్యమాణప్రస్తారాఖ్యోపాయ విధానా
నుకూలతయా కల్పితమ్, సర్వలఘోర్వృత్తస్యచ చరమత్వంచవక్ష్య
మాణ విధానస్య తత్రపర్యవసానాత్, ఉత్తరత్రాసంభవాచ్చ। ఏవం
లిఖ్యతే చేత్ అస్మిన్ఛన్దసి ఇయన్తి వృత్తానిసన్తి, అస్యానన్తరం
చైతదితి ప్రస్తారవశాత్ జ్ఞాయతే, తత్సద్భావజ్ఞానంచ సిద్ధంభవతి।
తత్రయదికశ్చిత్ మధ్యాచ్ఛన్దోవృత్తేయుత్తాక్రమా జిజ్ఞాసతేతర్హి

కస్మింశ్చిత్స్వచ్ఛస్థలే ఫలకాయాం వా సికతాః హరిద్రాచూర్ణాదికం వా ప్రస్తార్య లేఖనసాధనమిషీకాదికం కించిద్గృహీత్వా తత్ర పరిపఠ్యాచ్ఛందసః ఏకస్మిన్ పాదే వర్తమానానాం త్రయాణాం గురూణామక్షరాణాం ఆద్యన్తత్వేన మధ్యత్వేన చ విద్యమానానాం స్థానేషు త్రిగురుజ్ఞాపికాః ఆయామతోఽఙ్గుళప్రమాణాః తత్ప్రమాణాన్యాన్తరాళా వక్రాః చంద్రకలాత్మకాః తిస్రో రేఖాః ◡ ◡ ◡ ఇత్యేవమాకారాః లిఖేత్, తత స్తస్మిన్ సర్వగురౌ పాదే వర్తమానాదాద్యాత్ గురోరధోభాగ ఏకాంగుళప్రమాణమన్తరాళం హిత్వా లఘుజ్ఞాపికాం ఋజుం రేఖాం శరరూపాం నాతిదీర్ఘాం నాతిఖర్వాం '।' ఏవంవిధాకారాం లిఖేత్, ఏవం చ సతి ఆదౌ లఘుః అనన్తరం ద్వౌ గురూ చ భవతః । ◡ ◡ ఏతద్ద్వితీయం వృత్తం యగణాత్మకం భవతి, పున స్తద్ద్వితీయే వృత్తే ద్వితీయాక్షరత్వేన స్థితాదాద్యాద్గురోరధోభాగే అన్తరాళక్షేత్రం ముక్త్వా ఋజ్వీం లఘురేఖాం లిఖేత్, తృతీయాక్షరత్వేన స్థితాత్ ద్వితీయాద్గురోరధః వక్రాం గురురేఖాం లిఖేత్, ఆద్యాక్షరత్వేన స్థితాల్లఘోః అధోభాగే శూన్యత్వేనావతిష్ఠమానే వక్రాం గురురేఖాం లిఖేత్, తథా చ సతి ఆద్యన్తయోః ద్వౌ గురూ మధ్యే ఏకో లఘుః, తచ్చ ◡।◡ రగణాత్మకం తృతీయం వృత్తం భవతి, పునశ్చ తృతీయే వృత్తే ప్రథమాక్షరత్వేన స్థితాదాద్యాద్గురోరధోభాగే ఋజ్వీం లఘురేఖాం లిఖేత్, ద్వితీయాక్షరత్వేన స్థితాల్లఘోరధోఽపి ఋజ్వీం లఘురేఖాం లిఖేత్, తృతీయాక్షరత్వేన స్థితాద్గురోరధః వక్రాం గురురేఖాం లిఖేత్, ఏవం చ సతి ఆదౌ మధ్యే చ ద్వౌ లఘూ అన్తే గురుశ్చ ।।◡ తచ్చతుర్థం వృత్తం సగణాత్మకం భవతి, పునశ్చతుర్థే వృత్తే తృతీయాక్షరత్వేన స్థితాద్గురోరధః ఋజ్వీం లఘురేఖాం లిఖేత్, ప్రథమద్వితీయాక్షరత్వేన స్థితాభ్యాం లఘుభ్యామధోభాగయోః

శూన్యత్వేనా వతిష్ఠమానయోః ద్వౌవక్రౌగురురేఖేలిఖేత్, తథాస త్యాదౌ మధ్యేచద్వౌ గురూఅనంతరం లఘురేకః ⌣⌣ । తచ్చ పంచమం తగణాత్మకం వృత్తంభవతి, పునశ్చపంచమే వృత్తే ప్రథ మాక్షరత్వేన స్థితాత్ గురోరధః ఋజ్వీంలఘురేఖాంలిఖేత్, ద్వి తీయాక్షరత్వేన స్థితాద్గురోః అధఃవక్రాం గురురేఖాంలిఖేత్, తృతీ యాక్షరత్వేన స్థితాల్లఘోరధస్తాత్ ఋజ్వీంలఘురేఖాం లిఖేత్, ఏవంచసతి ఆదావంతేచ ద్వౌలఘూమధ్యే గురురేకశ్చ । ⌣ । తజ్జ గణాత్మకం షష్ఠంవృత్తంభవతి, పునశ్చషష్ఠేవృత్తే ద్వితీయాక్షర త్వేన స్థితాద్గురోరధః ఋజ్వీంగురు రేఖాంలిఖేత్. తృతీయాక్షర త్వేన స్థితాల్లఘోః అధస్తాచ్చ ఋజ్వీం లఘురేఖాంలిఖేత్, ప్రథ మాక్షరత్వేన స్థితాల్లఘోరధోభాగే శూన్యత్వేనావతిష్ఠమానే వ క్రాం గురురేఖాంలిఖేత్, తథాచ సత్యాదౌ గురుస్తిష్ఠతిమధ్యే చాంతేచ ద్వౌలఘూతిష్ఠత ⌣।। తత్సప్తమంవృత్తం భగణాత్మకం భవతి, పునశ్చసప్తమేవృత్తే ప్రథమాక్షర త్వేనస్థితాత్ ఆద్యాద్గు రోః అధః ద్వితీయతృతీయాక్షరత్వేన స్థితాభ్యాం లఘుభ్యాం అధో భాగయోశ్చ ఋజ్వీస్తిస్రోలఘురేఖాలిఖేత్, తథాసతిత్రయోలఘ వోభవంతి ।।। తచ్చసర్వలఘునగణాత్మకం అష్టమంవృత్తంభవతి, ఏవంప్రస్తార వశాత్ మధ్యాచ్ఛందసి అష్టౌవృత్తానిఉక్త క్రమేణ సంతీతి విజ్ఞాయతే—

(మధ్యాచ్ఛందః ప్రస్తారః)

౧	మగణః	⌣	⌣	⌣	నారీవృత్తం-
౨	యగణః	।	⌣	⌣	
3	రగణః	⌣	।	⌣	మృగీవృత్తం-
౪	సగణః	।	।	⌣	
౫	తగణః	⌣	⌣	।	

౬ జగణః | ⏑ |

౭ భగణః ⏑ | |

౮ నగణః | | |

ఏవమన్యేష్వపి చ్ఛందస్సు జిజ్ఞాసాయదిప్రస్తారో యమనేన క్రమేణ విధేయం। ఏవముక్తాదౌ ఛందసి విధీయ ప్రానే సతి ఉక్తాయాం ఆద్యంసర్వగురు, ద్వితీయంసర్వలఘ్వితి ద్వేవృత్తే భవతః ⏑ ఏవమ్ అత్యుక్తాయాం ప్రథమవృత్తం సర్వగురు. ద్వితీయంలఘుగుర్వాత్మకం, తృతీయంగురు లఘ్వాత్మకమ్, చతుర్థం సర్వలఘు, ఇతి చత్వారి వృత్తాని—

౧ ⏑ ⏑

౨ | ⏑

౩ ⏑ |

౪ | |

మధ్యాయామష్టౌ వృత్తానిదర్శితాని, ప్రతిష్ఠాయాం షోడశవృత్తాని, సుప్రతిష్ఠాయాం ద్వాత్రింశత్, గాయత్ర్యాం చతుష్షష్టిః, ఉష్ణిహి అష్టావింశత్యధికంశతం, అనుష్టుభి షట్పఞ్చాశదధికే ద్వేశతే॥ ఏవంబృహత్యాదావపి ఉత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిఞ్ఛందసిపూర్వస్మాత్పూర్వస్మాచ్ఛందసః ద్విగుణీభవంతి వృత్తానీతిజ్ఞాతవ్యం। తథాఽర్ధసమవృత్త విషమవృత్తానిచ ప్రస్తారజ్ఞాయమాన వృత్తానామన్యోన్య మిశ్రణేన జాయంతే, మాత్రావృత్తాన్యప్యేవమేవ జాయంతఇతిజ్ఞాతవ్యం। (గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయమ్। ఏవముక్తంలక్షణం సర్వవృత్తానాం, ఇదానీంప్రస్తారాఽధ్యాయేనఉక్తానుక్తవృత్తస్వరూపతదవాంతరవికల్పనష్టోద్దిష్టాది ప్రత్యయాఃకథ్యంతే, తేచప్రస్తారాది షట్ప్రత్యయాత్మకా ఇహసమవృత్త విషయాః సాక్షాదుపదిశ్యంతే, తదనుభవసంస్కార పాటవాత్ ఆర్యాదివృత్త విషయాఅపి ప్రతిభావిశేషశాలి

భిః కృతిభిరూహనీయాః, తత్రాదౌ గురులఘురూప వస్తుద్వయవి
షయం ప్రస్తారవిధిం శ్లోకద్వయేనాహ ॥ పాదేసర్వగురావితి। సర్వ
గురౌ పాదే ప్రథమంన్యస్తేసతి తన్ముఖేన ద్వితీయస్యవృత్తస్య పాదో
న్యసితవ్యః, తన్ముఖేనతృతీయస్య, తన్ముఖేనతతఃపరస్య, తన్ముఖేన తతః
పరస్యేత్యాంతం విన్యాసః, తత్రగురుర్వక్రరేఖాత్మనాన్యస్యతె,
లఘుస్త్వృజు రేఖాత్మనేత్యుక్తం, సర్వగురుపాదం తావన్న్యస్య
తస్మిన్ య ఆద్యోగురుస్తస్యాధస్తాత్ లఘుంన్యస్య, శేషం యథోపరి
తథాన్యస్యేత్, యస్మిన్స్థానె ప్రథమంలఘున్యస్యతేతతో దక్షిణ
భాగగతాని స్థానానీహా శేష శబ్దేనగృహ్యంతె, తత్రయస్య స్థాన
స్యోపరి గురులఘ్వోరన్యతరోన్యస్తః, తంతమెవఅధస్తనేలిఖేత్, త
థాచ ద్వితీయస్య వృత్తస్యఆదౌ లఘుర్భవతి శేషేషుతు గురురేవ,
అథతృతీయాది వృత్తప్రస్తార విధిరుచ్యతె,భూయ కుర్యాదముం విధి
మితి ॥ పూర్వపూర్వవృత్తానురోధేన ఆద్యాద్గురోరధః లఘుంన్యస్య
యథోపరితథా శేషం న్యస్యేత్, తత్రద్వితీయస్య వృత్తస్య ఆదౌ
గుర్వభావాత్ ద్వితీయస్థానగత ఏవగురురాద్యో భవతితస్యాధస్తా
త్ తృతీయస్యవృత్తస్య ద్వితీయేస్థానే లఘుంన్యస్య తృతీయాదిస్థానే
షు యథోపరితథాన్యస్యేత్ నన్వేవం ద్వితీయాదీనాం స్థానానాం
న్యాసఉక్తః ప్రథమస్యతుకథం న్యాసఇత్యతఆహ ॥ ఊనేదద్యాద్గు
రూనేవేతి ॥ యత్రస్థానే ప్రథమంలఘున్యస్యతె తతో వామభా
గగతాని స్థానాన్యూనశబ్దేన పరిగృహ్యంతె, తత్రగురూనేవన్య
స్యేత్, ఏవం సర్వవృత్తానాం విన్యాసః కార్యః । కుత్రోయంవి
న్యాస ఇతిచేత్తత్రాహ ॥ యావత్సర్వలఘుర్భవేదితి । యదా
సర్వలఘువృత్తపాదోభవెత్ తతఊర్ధ్వం ‘ఆద్యాల్లఘుంన్యస్య
గురోరధః’ ఇత్యస్యప్రస్తార విధేరసంభవాత్ । అయమెవంరూపః
ప్రస్తారఃఛందోవిచితి వేదిభిః పింగళాదిభిః సమాఖ్యాతః సమ్యగుప

దిష్టః । యద్వా, అయంవిన్యాసవిధిః ఛందోవిచితివేదిభిః ప్రస్తారః సమాఖ్యాతః ప్రస్తారాఖ్యః కథిత ఇత్యర్థః । తద్యథా, ఉక్తాయాః ప్రస్తారః (ఽ।) ఏవం, అన్యేషామపి ఛందసాం ప్రస్తారవిధి రనుసంధేయః) ౩ *** ఇతిప్రస్తారప్రకరణమ్ *** ॥

మణి ॥ అథషట్ప్రత్యయాన్ ప్రతిపిపాదయిషుః ఆదౌప్రస్తారస్యానుప్రత్యయం కథయతి । ప్రస్తారోనామ వృత్తవిశేషస్వరూపజ్ఞాపకశిల్పవిశేషః ॥ పాదేసర్వగురావితి ॥ ఛందోవిచితివేదిభిః, ఇత్యంతం శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం, సర్వేషాంఛందసామాద్యం వృత్తంసర్వగురు, అంత్యంసర్వలఘు, అతఃపాదోపి తథావిధః, ఏవంసతిసర్వగురౌపాదే, అర్ధచంద్రాకారం వక్రరేఖాత్మక గుర్వక్షరవత్తయా లిఖితేసతీతిశేషః, ఆదేఃగురోః అధః ఆద్యవక్రరేఖాయాఅధస్తాత్ ద్వితీయ పఙ్క్తౌలఘుంఋజురేఖాంన్యస్య లిఖిత్వా లఘురేఖాయాః పరత్స్థానే దక్షిణపార్శ్వే ఉపరిపఙ్క్తౌ యద్వత్ గురులఘుజ్ఞాపకరేఖాస్సంతి తథాతేన క్రమేణైవ శేషం అవశిష్టగురులఘురేఖాః పూర్వపఙ్క్త్యవసానపర్యంతం న్యస్యేభ్యయః పునఃపునరపితదనః తృతీయపఙ్క్త్యాదౌ అమువిధిం ఆదేగురో రధఃతత్త్యాదికం కుర్యాత్ లిఖేత్, ఊనక్రమవాప్తలేఖనహీనే ఆద్యలఘురేఖాయాః పూర్వత్స్థానే వామభాగే గురూనేవ వక్రరేఖా ఏవదద్యాత్ లిఖేత్, కోఽవధిరిత్యత ఆహ, యావదితి । యావత్తత్పాదః సర్వలఘుః భవేత్ తావదయంవిధిరభ్యాసః । ప్రస్తారోయమితిస్పష్టమ్ । ఉదాహరణంతు, మధ్యాయాం ఛందసిద్రష్టవ్యమ్, తద్యథా, ఆదౌమగణః, తతః యగణః, రగణః, సగణః, తగణః, జగణః, భగణః, అంతే చనగణ ఇతి । (నృసింహభాగవతీయం ॥ పాదేసర్వగురావితి ॥ పూర్వోదితానివృత్తాని తథాన్యానిచభూరిశః । సంతీతిజ్ఞాపనాయాత్ర ప్రస్తారః కథ్యతేధునా ॥ ౧ ॥ ప్రస్తారాణాంచ సర్వేషాంఛంద

స్సు సకలేష్వపి । సుఖబోధాయ మధ్యాయాః ప్రస్తారక్రమఉచ్యతే ॥
౨ ॥ వామభాగంసమారభ్య దక్షభాగావధిన్యసేత్ । గురూంస్త్రి
గ్స్యాద్యపఙ్క్త్యా తేషామాద్యాద్గురోరధః ॥ ౩ ॥ లఘుంన్యస్య గురు
ద్వంద్వం న్యసేచ్ఛేషస్య పూర్తయే ॥ గురుద్వయోత్వాద్య గురోర
ధస్తాల్లఘుకంన్యసేత్ ॥ ౪ ॥ యథోపరితథాదక్షభాగస్యైకం గురుంన్య
సేత్ । ఊనత్వాద్వామ భాగస్యగురుమేవ లిఖేద్బుధః ॥ ౫ ॥ తత్రా
ద్యత్వాదాది గురోరధస్తాల్లఘుకంన్యసేత్ । యథోపరితథా శేషం ల
ఘుం చైవగురుంన్యసేత్ ॥ ౬ ॥ తత్రాంత్యస్యగురోరాది గురుత్వా
త్తదధఃపునః । లఘుంన్యస్యానదేశేతు గురుద్వంద్వం సమాలిఖేత్ ॥
౭ ॥ గురోరధస్తాదాద్యస్య లఘుంవిన్యస్యదక్షిణే । యథోపరితథా శే
ష పూర్త్యై గురులఘూన్న్యసేత్ ॥ ౮ ॥ తత్రాద్యత్వాన్త్యగు
రోస్తదధోలఘుంన్యసేత్ । శేషేలఘుంసమాలిఖ్య గురుంచోనేప్రి
విన్యసేత్ ॥ ౯ ॥ అత్రాధస్తాదాద్యగురో ర్లఘుంన్యస్యాగ్రదక్షిణే ॥
లిఖేల్లఘుద్వయంమధ్యా ప్రస్తారోయంసమీరితః ॥ ౧౦ ॥ ఛందసామ
పిసర్వేషా మేవంప్రస్తారఈరితః । గుర్వాదికశ్చలఘ్వంతాం తత్తద
క్షరసంఖ్యయా ॥ ౧౧ ॥ ఇతి ॥) రాజగోపాలీయమ్ ॥ పాదేసర్వ
గురావితి ॥ అస్యార్థోవర్ణితః పూర్వవ్యాఖ్యాతృభిరపిస్ఫుటమ్ ।
రాజగోపాలరాయేణ హ్యుపాయాంతరముచ్యతే । తత్రచ్ఛందఃప
ద్యపాదాక్షరాణి న్యస్యాదేరారభ్య తేషామధోఽధః । లఘ్వోర్వ్యగు
రోర్వ్వారేఖికాంతసంఖ్యాం ప్రస్తారే స్యాద్విగుణస్థానసీమాః ॥ ౧ ॥
ఏతద్వివరణమ్ ॥ క్రమాద్ద్వేచతురష్టేతి ద్విగుణేనోత్తరోత్తరం ।
వర్ధితాంచేద్యపేత్సంఖ్యా హ్యుక్తావిచ్ఛందసామతః (౨) వివక్షిత
చ్ఛందసావాప్యష్టస్యాన్యేనకేనవా । యావంతఃపాదవర్ణాస్స్యుస్సర్వ
రేఖాశ్చతావతీః (౩) విన్యస్యతత్తచ్ఛందోంత్య సంఖ్యావధిము
ఖముఃహుః । ఆదేగురోరధో ధస్తాల్లఘ్వేకం గురుమేకకం

(౮) విలిఖన్నాదిమామేవ మథశ్శ్రేణీం సమాపయేత్ । అథద్వితీ
యామూర్ధ్వస్థా ద్గురోరారభ్యపూర్వవత్ (౫) విన్యసేద్గురుణీద్వౌ
ద్వౌ ద్వౌద్వౌచలఘునీక్రమాత్ ॥ ఏవమాంతంసమాప్యేనాం ద్వితీ
యాం శ్రేణిమూర్ధ్వతః (౬) తృతీయంగురుమారభ్య చతుర్గు
రుచతుర్లఘు। అథాధస్థాన్నపయన్నేతాం శ్రేణీమపిసమాపయేత్
(౭) అథాష్టషోడశేత్యాది ద్వైగుణ్యేనతత స్తతః । ఆపాదపూర్తే
విలిఖ త్ప్రస్తారేగురులఘ్వితి (౮) ఉదాహృతిస్తుమధ్యాయాం ఛం
దస్యధ్యుగద్యతే । తచ్ఛందోంతిమసంఖ్యాస్తా విత్యాద్యాహృదిచిం
తయన్ (౯) పాదాదిస్థానమారభ్యాఽధోఽధాఽష్టావృత్తివిన్యసేత్।
ఏకంగురుంచైకలఘుం తతఊర్ధ్వంద్వితీయకం (౧౦) స్థానమారభ్య
చపునర్ద్వౌ గురూద్వౌలఘూక్రమాత్ । అథాధోవిన్యసేదేవం
తృతీయస్థానతఃపునః (౧౧) చతుర్గురుచతుర్లఘ్వీ త్యేవంన్యస్య
సమాపయేత్ । ఏవంప్రతిష్ఠాప్రభృతి ఛందఃప్రస్తారమాచరేత్
(౧౨) ఇతి] ౨॥ *** ఇతిప్రస్తారవిధిః ॥

నష్టస్యయోఽథ వేదజ్ఞ స్తస్యార్ధేఽర్ధే సమేచలః ।
విషమేచైకమాదాయ తదర్ధేఽర్ధే గురుర్భవే
త్ ॥ 3 ॥ * ఇతినష్టమ్ * ॥

దీకా ॥ ననుజిజ్ఞాసితస్యచ్ఛందసః వృత్తసద్భావేయత్తాకామంజ్ఞా
తుం ప్రస్తారోఽభవతీత్యుక్తమ్, అతోయస్యకస్యచిచ్ఛందసః షష్ఠం
సప్తమం అష్టమం వాన్యద్వావృత్తం కీదృశమితి జిజ్ఞాసాయామస్య
ననైవవిధినాజ్ఞాతవ్యంస్యాత్, తత్ అల్పాక్షరేషుచ్ఛందస్సు ఘట
తేనబహ్వాక్షరేషు, ప్రస్తారానుకూలప్రదేశ కాలాదేర్దుస్సమ్పా
దత్వాత్, కథంచిత్సంపాదనేపి ప్రత్యూహబాహుళ్యస్య దుష్పరి
హారత్వాచ్చ తద్వృత్తమజ్ఞాతమేవ స్యాదిత్యాశంక్య తత్పరిజ్ఞానా
య ప్రస్తారాల్లఘుతరమతిలలితముపాయమాహ * నష్టస్యయోఽథ

వేదఙ్క-స్తస్యార్ధేఽర్ధే సమేచలః । విషమేప్యేకమాదాయ తదర్ధేఽర్ధే గురుర్భవేదితి ॥ నష్టస్యానుపలభ్యమానస్య ఏతాదృశ గురులఘు విన్యాస వదిత్యవిజ్ఞాయమానస్య వృత్తస్యయః అంకః ఏకత్వద్విత్వత్రిత్వాది సంఖ్యాజ్ఞాపక చిహ్నంభవేత్, తస్మిన్తస్యాం కస్యార్ధేఽర్ధే ప్రత్యర్ధం చ సమే ద్వే చత్వారిషడిత్యేవమాది సమ సంఖ్యా సతివిషమ ఏకంత్రీణి పంచసప్తనవేత్యాది విషమసంఖ్యేసతి చ లఃలఘుర్భవతి, తథాతస్మిన్ తదర్ధే తదర్ధేవా విషమ సంఖ్యాత్వేన అర్ధీకర్తుం మశక్యేజాతే ఏకమంకమాదాయ సంయోజ్య విభజ్యమానే అర్ధేఅర్ధే ప్రత్యర్ధం సమవిషమే చసతి గురుర్భవేత్, ఏతదుక్తంభవతి, యదాకశ్చిత్ మధ్యాచ్ఛందసః చతుర్థం వృత్తంకీదృశ గురులఘుసన్నివేశమితి పూర్వాపూర్వ మజానానస్సన్ జిజ్ఞాసతే-తదా తాశ్చతురః ద్విధావిభజేత్, తదర్ధం ద్విసంఖ్యాత్వేన సమంభవతి- తతోజ్ఞాయతేవృత్తస్యాద్యో వర్ణోలఘురితి, పునశ్చ తాం ద్విత్వసంఖ్యాం ద్విధావిభజేత్, తదర్ధం ఏకసంఖ్యాత్వేన విషమంస్యాత్, తతోజ్ఞాయతే ద్వితీయోపి వర్ణోలఘురితి, పునశ్చతస్యా ఏకత్వసంఖ్యాయా విషమత్వేన ద్విధాకర్తుమశక్యత్వాత్ తస్యామన్యామేకత్వసంఖ్యాం సంయోజ్యద్విధా విభజేత్, తదానీమపిఅర్ధం ఏకసంఖ్యాకత్వేన విషమంస్యాత్ తతోజ్ఞాయతే తృతీయోవర్ణో గురురితి, ఏవంచసతి మధ్యాచ్ఛందసః చతుర్థంవృత్తం ఆదౌమధ్యే చద్వాభ్యాం లఘుభ్యామంతే ఏకేనగురుణాచ ఉపేతంసగణాత్మకం భవతీతిజానీయాత్ ॥

(విన్యాసోయథా)

మధ్యాచ్ఛందసి —

నష్టవృత్తాఙ్కః ౪,

ఏకమనాదాయతదర్ధం ౨ అతః

లఘుః ప్రథమవర్ణః, ।
ఏకమనాదాయ పునశ్చతదర్ధం ౧
అతశ్చ ద్వితీయోపి వర్ణో లఘురేవ, ।
పునశ్చ అర్ధీకరణే ఏకసంఖ్యాయా విషమతయా
ఏకమాదాయార్ధీకృతత్వాత్ తృతీయోవర్ణోగురుః, ౼
అతః ఉక్తరం సగణాత్మకమితి, ॥ ౼

జిజ్ఞాసుః యదిపంచమంవృత్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛతి తదాపంచత్వసంఖ్యాయా విషమత్వేన ద్విధాకర్తుమశక్యత్వాత్ తయావిషమసంఖ్యయాసహ ఏకత్వసంఖ్యాం సంయోజయేత్, తదాషట్సంఖ్యాభవతి, తాంవిభజేత్ తతస్తదర్ధం త్రిసంఖ్యాత్వేన విషమంసత్ గమయతివృత్తస్యాదౌగురుమ్, పునశ్చతయా త్రిత్వసంఖ్యయాసహ ఏకత్వసంఖ్యాంసంయోజయేత్, తదాచతుస్సంఖ్యాభవతి, తాంవిభజేత్ తతస్తదర్ధం ద్విసంఖ్యాత్వేనసమంసత్ గమయతివృత్తస్య మధ్యేగురుమ్, పునశ్చతాం ద్విత్వసంఖ్యాం విభజేత్ తతస్తదర్ధం ఏకసంఖ్యాత్వేన విషమంసత్ గమయతివృత్తస్యాంతేలఘుం, ఏవంచసతి మధ్యాచ్ఛందసః పంచమవృత్తం ఆదౌమధ్యేచ ద్వాభ్యాంగురుభ్యాం అంతేలఘునాచైకేనయుక్తం తగణాత్మకం భవతీతిజానీయాత్ । ఏవమన్యేష్వపిచ్ఛందస్సువృత్తోద్భవాక్షరసంఖ్యా పూర్తిపర్యంతం పునఃపునరర్ధీకుర్యాత్, తత్రఏకమంకం ఆదాయఅర్ధీక్రియమాణౌ తదర్ధంసమంవాస్తువిషమంవాస్తు తదాగురుస్తిష్ఠతీతిజానీయాత్, ఏకమంకమనాదాయార్ధీక్రియమాణే తదర్ధం సమంవాస్తువిషమంవాస్తు తదాలఘుస్తిష్ఠతీతిజానీయాత్, ఏవంకృతేజిజ్ఞాసితవృత్తమేతాదృశగురులఘుసన్నివేశమితి నిశ్చినుయాత్। అనేనాపి విధానేన తత్తచ్ఛందోభవ నిఖిలవృత్తప్రజ్ఞానం కథంచిత్సంపాదయితుం శక్యతఇతి ॥

(విన్యాసః)

మధ్యాంఛందసి

నష్టాఙ్కః ౫ ఏకం ఆదాయ అర్ధీ
కృతత్వాద్గురుః, ⌣.
తస్యార్ధాఙ్కం ౩ ఏకమాదాయా
ర్ధీకృతత్వాద్గురుః, ⌣.
తదర్ధాఙ్కం ౨ ఏకమనాదాయార్ధీకృ
తత్వాల్లఘుః, ।
ఏవంచ, ఉత్తరం తగణాత్మకమితి, ⌣ ⌣ ।

(గార్గ్యః ॥ అథనష్టప్రత్యయమాహ ॥ నష్టస్యయోభవేదంక ఇతి ॥ నష్టశబ్దేనాత్ర అదృష్టస్వరూపం వృత్తముచ్యతే, తత్రాస్మిన్ఛందసి ఏతావత్సంఖ్యాకో భేదః కింస్వరూప ఇత్యేవంప్రశ్నే భవతి యదితదాయత్సంఖ్యాపూరణం నష్టవృత్తం తత్సంఖ్యాఙ్కః నష్టవృత్తస్యాంకః తస్మిన్సంఖ్యాంకే సమే యుగ్మే సతి తస్యార్ధే కృతే లఘుర్లభ్యతే, విషమే తు నష్టాంకే తస్మిన్ ఏకమంకమాదాయ ప్రక్షిప్య తస్యార్ధే కృతే గురుర్భవేత్, ఏవమర్ధీకరణసిద్ధ్యఙ్కే సమే సతి తస్మిన్నర్ధే క్రియమాణే లఘుర్భవేత్, విషమే సతి ఏకమాదాయ తస్యార్ధే కృతే గురుర్భవేత్, తద్యథా, ప్రతిష్ఠాయాంఛందసి ద్వాదశం వృత్తం కీదృశం భవేత్ ఇతి ప్రశ్నే నష్టాంకః ౧౨. తస్య సమత్వాత్ అర్ధే కృతే లఘుః ప్రథమం లభ్యతే, శేషాంకః ౬ తస్యాపి సమత్వాదర్ధే లఘుః, శేషాఙ్కః ౩ తస్య విషమత్వాత్ ఏకమాదాయ అర్ధే కృతే గురుర్లబ్ధః, శేషాఙ్కః ౨ తస్య సమత్వాదర్ధే కృతే లఘుః, తతో౽క్షర

ప్రతిష్ఠాచ్ఛందఃప్రస్తారః

౧	⌣	⌣	⌣	⌣
౨	।	⌣	⌣	⌣
౩	⌣	।	⌣	⌣
౪	।	।	⌣	⌣
౫	⌣	⌣	।	⌣
౬	।	⌣	।	⌣

సఙ్ఖ్యాసంపూరణేఽతి విరమ్యతే, తతో
ద్వాదశస్య వృత్తస్య స్వరూపమేవమ్
। । ∪ । సగణోలఘురితి । ఏవమన్యే
షామపి సమవృత్తవిషయాణాం నష్టప్ర
శ్నానాం ప్రతివచన మనుసంధేయమ్)
**** ఇతినష్టప్రత్యయః **** ॥ ॥

	∪	।	।	∪
౮	।	।	।	∪
౯	∪	∪	∪	।
౧౦	।	∪	∪	।
౧౧	∪	।	∪	।
౧౨	।	।	∪	।
౧౩	∪	∪	।	।
౧౪	।	∪	।	।
౧౫	∪	।	।	।
౧౬	।	।	।	।

మణి ॥ * అథనష్టమాహ । నష్టస్యామనష్టవృత్తజ్ఞానసాధనం॥ నష్టస్యేతి ॥ యస్మిన్ఛందసి యద్వృత్తంనజ్ఞాయతే తత్రతత్ నష్టం, తస్య ప్రస్తారేణ వినాజ్ఞాతుముపాయ ఉచ్యతే ॥ నష్టస్యవృత్తస్యయః అంకః సాసంఖ్యా, భవేత్ తస్మిన్తస్య అంకస్య అర్ధే సమాంశే అర్ధేఽతదర్ధేఽచ సమేయుక్తే విషమేఽయుక్తేచ సతిలఃలఘుర్భవేత్ లేఖనీయః, తస్మిన్నంకేతదర్ధేచవిషమే సతిఏకమఙ్కం సంఖ్యామాదాయ అధికతయా స్వీకృత్యఅర్ధీ క్రియమాణేసమే విషమేచ సతి గురుర్భవేత్ నిధేయః, ఏవమేకమనాదాయార్ధీక్రియమాణే లఘురితిఏకమాదాయార్ధీక్రియమాణే గురురితిచ విధిశ్ఛందోక్షర సంఖ్యాపూర్తి పర్యంతం కార్యః ॥ ఉదాహరణం ॥ మధ్యాచ్ఛందసి షష్ఠంవృత్తంనష్టం, తద్వృత్తస్య షట్సంఖ్యాయాస్సమత్వాదేకమనాదాయార్ధీకృతే లఘుర్భవతీతి । ఋజురేఖాలిఖ్యతే, పునస్తదర్ధస్య త్రిసంఖ్యాత్వేన విషమత్వాదేకమాదాయార్ధీకృతేగురుర్భవతీతి ∪ వక్రరేఖానిక్షిప్యతే, పునశ్చతదర్ధస్య ద్విసంఖ్యాత్వేన సమత్వాదేకమనాదాయార్ధీకరణాత్ లఘుర్వినస్య

స్యాత్,, తతః ఛందో౽క్షరసంఖ్యాయాః పూర్ణత్వా దూర్ధ్వం నా
యం విధిః క్రియతే, । ◡ । ఏవం విన్యాసే కృతే సతి షష్ఠం వృత్తం
జగణాత్మకమితి స్పష్టం భవతి । ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం (నృసిం
హీయమ్ ॥ నష్టస్యేతి ॥ ఏతచ్ఛందస్సముద్భూత మేతత్సంఖ్యాసమ
న్వితమ్ ॥ వృత్తం కీదృగితి ప్రశ్నే ఉపాయో వక్తురుచ్యతే (౧౨) ద్వి
ధావిభక్తే నష్టాఙ్కే తదర్ధం దళితే సమే । యది స్యాతాం తదా ప్రా
హు ర్లఘుమేవమనీషిణః (౧౩) విహాయార్ధం తయోరేకం
ద్వితీయే౽ర్ధే ద్విధా కృతే । స్యాతాం యది తదర్ధే౽పి సమే ప్రాహు
ర్లఘుం తదా (౧౪) ఏవమేకాఙ్కపర్యంతం ద్విధా విదళితే స
తి । స్వతఏవ సమే స్యాతా మర్ధే యది తదా లఘుః (౧౫) విషమ
త్వాద్యది సమదళ నాయాక్షమం భవేత్ । తదా త్వేకం సమాదాయ
సమసంఖ్యాం విధాయ చ (౧౬) తస్మిన్ ద్విదళితే ద్వేధా తదర్ధే దళి
తే సమే । స్యాతాం యది తదా ప్రాహు ర్గురుమేవమనీషిణః (౧౭)
తదర్ధే విషమే త్వేక మాదాయ దళితే సతి । గురుమేవ తదా ప్రాహు
శ్ఛందో విచితి వేదినః (౧౮) అస్యోదాహరణం మధ్యా చ్ఛందస్యేవ
ప్రదర్శ్యతే । సప్తమే కేనచిత్ప్రోక్తే సంఖ్యాయా విషమత్వతః (౧౯)
ఏకమాదాయ తత్సంఖ్యా మష్టసంఖ్యాం విధాయ చ । ద్విధా విభజ్య
తాం సంఖ్యాం గురుమేవ లిఖేద్బుధః (౨౦) చతుస్సంఖ్యామథాదాయ
తాం విభజ్య పునర్ద్విధా । లఘుం న్యస్య తతో ద్విత్వసంఖ్యాం చ విభజే
ద్ద్విధా (౨౧) పునర్లఘుం సమాలిఖ్య తద్రూపం భగణం వదేత్ ।
ఉన్నేయమేవం సర్వేషు పాదానాం పూరణావధి (౨౨) ఇతి ౩ ॥ ,,,,
ఇతి నష్టవిధిః ,,,, ॥

ఉద్దిష్టం ద్విగుణానాద్యా దుపర్యఙ్కాన్ సమాలిఖే
త్ । లఘుస్థా యే తు తత్రాఙ్కా స్తైస్సైకైర్మిశ్రి
తైర్భవేత్ ॥ ౪ ॥ * ఇత్యుద్దిష్టమ్ ** ॥

ధీశో ॥ అ ॥ నష్టస్య వృత్తస్యజ్ఞానే లఘురుపాయఉక్తః, అధునాదృ
ష్టంవృత్తంకతమదేతి స్మిన్ఛందసీతి జిజ్ఞాసాయాం తజ్జ్ఞానేప్రస్తారల్ల
ఘుముపాయమాహ * ఉద్దిష్టంద్విగుణానాద్యా దుపర్యంకాన్స
మాలిఖేత్। లఘుస్థాయేచతత్రాంకా స్తైస్సైకైర్మిశ్రితైర్భవేదితి॥
పరిదృశ్యమానవృత్తావస్థితానామక్షరాణామధస్తాత్ స్థాపయితవ్యే
ష్వంకేషు ఆద్యాత్ప్రథమాదధః స్థాపితాదఙ్కాదుపరిఊర్ధ్వం
స్థాపయితవ్యాన్ అంకాన్ ద్విగుణాన్, ప్రథమాక్షరాధోభాగేఏకత్వ
జ్ఞాపకమఙ్కం ద్వితీయాక్షరాధో భాగేద్విత్వ సంఖ్యా జ్ఞాపకమం
కం, తృతీయాక్షరాధో భాగేచతుష్ట్వ సంఖ్యాజ్ఞాపకమంకం, ఇత్యే
వం పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాదంకాదుత్తరోత్తరమంకం ద్విగుణంస
మాలిఖేత్ విన్యస్యేత్, తత్రతేషుయేచ అంకాః లఘుస్థాః లఘూ
రధోభాగ లిఖితాభవంతిస్తైస్సైకైః ఏకేనాంకేనసహితైః రాశీకృతైః
తైః అంకైః ఉద్దిష్టంవృత్తందృష్టంభవేత్, అతపరిదృశ్యమాన వృ
త్తావస్థితాన్యక్షరాణి లిఖిత్వా తేషామధస్తాత్ అంకాన్ స్థాపయేత్,
లఘుస్థాయేచతత్రాంకా స్తైస్సైకైర్మిశ్రితైర్భవేత్, ఇత్యనేన
ఏతదుక్తంభవతి, యఃకశ్చిత్ (కింవద) ఇత్యేతద్వృత్తంపశ్యతి, స
కదాచిత్ మధ్యాచ్ఛందసః కతమదేతద్వృత్తమితియది జిజ్ఞాసతేత
హి తస్మిన్వృత్తే వర్తమానానాం త్రయాణామక్షరాణాం స్థా
నేషుత్రిషు ఆద్యేస్థానేవక్రాం రేఖాంలిఖేత్, ద్వితీయ తృతీయస్థాన
యోః ద్వేఋజూరేఖేలిఖేత్,

(మధ్యాయాం న్యాసః)

తతః ఆద్యస్యగురోరధస్తాత్ ఏకత్వ
జ్ఞాపకమంకం లిఖేత్, ద్వితీయస్యల
ఘోరధస్తాత్ ద్విత్వజ్ఞాపకమఙ్కం
తృతీయస్యలఘోరధస్తాత్ చతుష్ట్వ-

ఉద్దిష్టవృత్తమ్	కిం	వ	ద
గురులఘవః	◡	।	।
ద్విగుణాఙ్కాః	౧	౨	౪
లఘుస్థాఙ్కాః	౨	+	౪

ఏకేనమిశ్రితాస్తె ౭ సప్త
అతఉత్తరం సప్తమంవృత్త
మితి ॥

జ్ఞాపకమంకఞ్చ, తతశ్చద్వితీయ తృతీ
యలఘ్వనోర్భాగావతిష్ఠమానయోః
ద్విత్వ చతుష్ట్వ జ్ఞాపకయోరఙ్క-
యోర్మిశ్రణే సతి షట్సంఖ్యాభవతి, పునస్తస్యామేకత్వ జ్ఞాపకే
నాఙ్కేన సహితాయాం సత్యాంసప్త సంఖ్యాభవతి, తతోఽజ్ఞాయ
తేజిజ్ఞాసునాకింవదేత్యే తద్వృత్తం మధ్యాచ్ఛందసః సప్తమం వృ
త్తమితి । తథా "పురాపురారిణాజగత్" ఇత్యేతద్వృత్తం ఉప
లభమానోఽనుష్టుప్ఛందసి కతమదేతద్వృత్తమితియది జిజ్ఞాసతేత
ర్హి తస్మిన్వృత్తేవర్తమానానాం అష్టానామక్షరాణాం అష్టసు
స్థానేషు మిళితాభ్యః లఘుర్గురుః లఘుర్గురుః లఘుర్గురుః లఘుర్గు
రురిత్యేవం జ్ఞాపికాభ్యః అష్టాభ్యో రేఖాభ్యః అధఃప్రదేశేషుఆద్యే
ప్రదేశే ఏకత్వజ్ఞాపకం ద్వితీయేద్విత్వజ్ఞాపకం తృతీయే చతుష్ట్వజ్ఞా
పకం చతుర్థే అష్టత్వజ్ఞాపకం పంచమేషోడశ జ్ఞాపకం షష్ఠే
ద్వాత్రింశత్ జ్ఞాపకంసప్తమే చతుష్షష్టి జ్ఞాపకం అష్టమే అష్టావిం
శత్యధికశతజ్ఞాపకంచాఙ్కం లిఖేత్, తేషామంకానాం మధ్యే ప్రథ
మతృతీయ పంచమ సప్తమలఘ్వధోభాగావస్థితేషు ఏకత్వ జ్ఞాపక
చతుష్ట్వజ్ఞాపక షోడశజ్ఞాపక చతుష్షష్టి జ్ఞాపకేషు అంకేషు మిశ్రితే
షు పంచాశీతిసంఖ్యాభవతి, పునస్తస్యాం ఏకత్వజ్ఞాపకేనాం కేనయో
జితాయాం సత్యాంషడశీతిసంఖ్యాభవతి, తతోజ్ఞాయతే జిజ్ఞాసు
నా (పురాపురారిణాజగత్) ఇత్యేతద్వృత్తమనుష్టుప్ఛందసి షడ
శీతితమం వృత్తమితి । ఏవం అన్యాన్యపి వృత్తాఞ్జ్ఞాతవ్యాని ॥

(న్యాసః)

ఉద్దిష్టంవృత్తం	పు	రా	పు	రా	రి	ణా	జ	గత్
గురులఘురేఖాః	।	‿	।	‿	।	‿	।	‿
ద్విగుణాఙ్కాః	౧	౨	౪	౮	౧౬	౩౨	౬౪	౧౨౮

లఘుస్థాఙ్కాః ౧ + ౪ + ౧౬ + ౬౪
ఏకేన మిశ్రితాస్తే ౮౬ షడశీతిః.
అత ఉత్తరం అనుష్టుప్ఛందసి షడశీతితమంవృత్తమితి ౮౬

గార్గ్య॥ అథోద్దిష్టప్రత్యయమాహ॥ ఉద్దిష్టే ద్విగుణానితి॥ ఉద్దిష్టస్య నిర్దిష్టరూపస్య వృత్తభేదస్య కతిథః అయంభేదఇతి సంఖ్యాప్రశ్నాత్ సంఖ్యావగతిః ఉద్దిష్టప్రత్యయః, తత్రోద్దిష్టస్యవృత్తస్య అవయవభూతానాం గురులఘూనాం ఆద్యమారభ్యతత్తదుపరిఏకాదీనంకాన్ ద్విగుణాన్ క్రమేణసమాలిఖేత్, తద్యథా, ప్రతిష్ఠాయాం ఛందసిలఘుద్వయం గురుర్లఘురిత్యేవం రూపోభేదః కతిథ ఇతిసంఖ్యాప్రశ్నే ప్రథమాక్షరోపరి ౧, ద్వితీయోపరి ౨, తృతీయోపరి ౪, చతుర్థోపరి ౮, ఇతి ద్విగుణాంకాన్ విన్యస్యేత్,

(న్యాసఃప్రతిష్ఠాయామ్)

ఏవమంకన్యాసేతుకృతే లఘూనాముపరిస్థితా యే అంకాః తైః మిశ్రితైఃసంకలితైః సైకైః ఏకేనపునః సంయోజితైశ్చసా సంఖ్యాభవేత్,	ద్విగుణాఙ్కాః ౧ ౨ ౪ ౮ ఉద్దిష్టవృత్తమ్ । । ‿ । లఘుస్థాఙ్కాః ౧ + ౨ + ౮ ఏకేనమిశ్రితాస్తే ౧౨ ద్వాదశ అతఉత్తరం ద్వాదశంవృత్తమితి.

అత్రోదాహరణే లఘుస్థాంకాః ౧, ౨, ౮, తైర్మిశ్రితైర్జాతోంకః ౧౧, తతస్సైకైర్జాతోంకః ౧౨, తస్మాదయంద్వాదశోభేదఇతి వక్తవ్యం ఏవమన్యత్రాప్యుద్దిష్ట ప్రత్యయోనుసంధేయః)
౪ ॥ * ఇత్యుద్దిష్టప్రమాణమ్ * ॥

మ॥॥అథోద్దిష్టమాహ॥ఉద్దిష్టంనామ అముకచ్ఛందసిఇదంవృత్తం కిం సంఖ్యాకమితి యదుద్దిశ్య పృచ్ఛ్యతే తదుద్దిష్టం ॥ ఉద్దిష్టమితి ॥ లఘుగురురేఖయా ప్రస్తృతస్య వృత్తపాదస్య ఆద్యాత్ ఆదేః గురోర్వాలఘోర్వా ఆరభ్యఅఙ్కాన్ తత్తత్సంఖ్యాజ్ఞాపక రేఖావి

శేషాన్ ద్విగుణాన్, యథా, ౧, ౨, ౪, ౮, ఇతి ద్విగుణితాన్ ఉపరి తత్తద్వర్ణశిరసి సమాలిఖేత్, తత్ర లఘుస్థాః లఘూపరిస్థితాః యేతు అంకాః సఙ్ఖ్యాః తైఃమిశ్రితైః రాశీకృతైః సైకైః ఏకేనాధికేనసహితైః అఙ్కైః ఉద్దిష్టంభవేత్ విదితంస్యాత్, ఉదాహరణం, మధ్యాచ్ఛందసి జగణః కిం చిద్వృత్తం, తచ్చకతమదితి ప్రశ్నే ప్రథమస్య లఘోరుపరి ౧ ఇతి, ద్వితీయస్య గురోరుపరి ౨ ఇతి, తృతీయస్య లఘోరుపరి ౪ ఇతిచ, లిఖేత్, తథాచ లఘుద్వయోపరిస్థితయోః ఏకత్వ చతుష్ట్వయో స్సంఖ్యయో ర్మేళనేప ఞ్చ ౫ ఏకేనాధికేనయోగేషట్ ౬ అతః షష్ఠంవృత్తమితిజ్ఞేయం ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యమ్(నృసింహీయమ్॥ ఉద్దిష్టమితి॥ ఏతైర్గణై ర్యుతం వృత్తంకతమంతు భవేదితి। వృత్తేపృష్టేపరైర్వక్తు రుపాయ శ్చాభిధీయతే ॥ ౨౩ ॥ వృత్తస్థవర్ణా నాలిఖ్య గురూణిచలఘూని చ । ప్రథమేప్రథమాంసఙ్ఖ్యాం ద్విత్వసఙ్ఖ్యాంద్వితీయకే ॥ ౨౪ ॥ తృతీయే వేదసఙ్ఖ్యాంచ వసుసంఖ్యాం చతుర్థకే । ఏవంసర్వేషువర్ణేషు పూర్వతోద్విగుణాన్ లిఖేత్ (౨౫) గురుస్థసఙ్ఖ్యా స్సంత్యజ్య సంగృహ్యాతులఘుస్థితాః । సఙ్ఖ్యాంసంయోజ్యతాస్వేకాం వృత్తసంఖ్యాతితాంవదేత్ [౨౬] ఇతి ॥ ౪ ॥ ** ఇత్యుద్దిష్టధీః **** ॥

వర్ణాన్వృత్తభవాన్సైకానౌత్తరాధర్యతస్థితాన్।
ఏకాది క్రమశశ్చైతా నుపర్యుపరినిక్షిపేత్ ॥*
ఉపాంత్యతోనివర్తేత త్యజన్నైకైక మూర్ధ్వతః ।
ఉపర్యాద్యాద్గురోరేవ మేకద్వ్యాదిలగక్రియా ॥
౬ ॥ * ఇతిలగక్రియా ॥

ధీశో ॥ అ ॥ యస్యైకస్యాపిచ్ఛందసః కియత్సఙ్ఖ్యాలఘుమంతి కియత్సఙ్ఖ్యాగురుమంతిచ వృత్తానికియంతి సంతీతిజిజ్ఞాసాయాం తజ్జ్ఞానాయప్రస్తారాదుపాయాల్లఘు ముపాయమాహ * వర్ణాన్వృ

త్తభవాన్ సైకానౌత్తరా ధర్యతస్థితాన్ । ఏకాదిక్రమశ్చైతా
నుపర్యుపరివిన్యసేత్ ॥ ఉపాన్త్యతో నివర్తేత త్యజన్నేకైకమూ
ర్ధ్వతః । ఆద్యాద్గురోరుపర్యేవ మేకద్వ్యాదిలగక్రియేతి ॥ వృత్త
భవాన్ వర్ణాన్ సైకాన్, ఏతద్విధానఘటనార్థం ఆహితేన
యేనకేనచిత్ కర్తుర్నిష్టేన వర్ణేనసహితాన్ ఔత్తరాధర్యతః ఉ
త్తరభావేనాధర భావేనచస్థితాంశ్చ సతః ఏకత్వజ్ఞాపకాఙ్కరూపే
ణ విన్యస్యేత్ పరికల్పయేత్, కించపునరేతాన్వర్ణాన్ ఏకాదిక్రమ
శః ఆద్యస్థానస్థితమారభ్య ఉపర్యుపరితత్తదూర్ధ్వస్థానే నిక్షిపేత్,
[నిక్షిప్యతత్రస్థేన సంయోజ్య తత్పార్శ్వేనిక్షిపేదిత్యర్థః] ఉపరి
తనేస్థానే అంకరూపేణైవ స్థాపయేదితి సామర్థ్యాల్లభ్యతే, అన్య
థాబహువర్ణలేఖనస్య దుశ్శకత్వాత్ కథంచిల్లేఖనేపి ప్రత్యాహ
మాహుళ్యస్య దుష్పరిహరత్వాత్ ప్రవృత్తిరేవనస్యాత్, కించ
“లగక్రియాంకసందోహే భవేత్సఙ్ఖ్యావిమిశ్రితే” ఇత్యగ్రేవక్ష్య
మాణే గ్రంథేలగక్రియాయాం అంకాస్తిష్ఠంతీతి గృహ్యమాణేనా
ర్థేన విరోధస్స్యాత్ । నన్వేతస్యవిధానస్య సకృత్కర్తవ్యత్వే
ర్థాసిద్ధిః పునఃపునః కర్తవ్యత్వే పర్యవసానాభావాన్నేష్ట పలసి
ద్ధిరిత్యాశంక్యాహ, ఉపాంత్యత ఇత్యాది, ఊర్ధ్వతః ఊర్ధ్వప్ర
దేశే అవతిష్ఠమానం ఏకైకమంకం త్యజన్ ఉపాంత్యతః అంత్యస్యా
క్షరస్య సమీపేవర్తమానం ఉపాంత్యం తస్మాత్ నివర్తేత, ఆది
మాక్షరస్థానేఽవతరేది త్యభిప్రేతంభవతి । పునఃపునః కుర్యాదితీమ
మర్థమవగమయతి త్యజన్నేకైకమూర్ధ్వత ఇత్యత్రత్యవీప్సయా ।
ఏవంకృతే కిం ఫలంస్యాదిత్యతఆహ, ఉపర్యాద్యాదిత్యాది । ఏవము
క్తేనప్రకారేణ ఆద్యాత్ ఆదౌభవాత్ సర్వాధస్తాద్వర్తమానాద
ఙ్కాత్ గురోః సర్వగురుమతః, జ్ఞానమితిశేషః । ఉపరిఉపరితనేషు
స్థానేష్వవతిష్ఠమానైరఙ్కైః క్రమేణఏకద్వ్యాదిలగక్రియా, ద్వితీ
యస్థానస్థితాంక సఙ్ఖ్యాకానివృత్తాని ఏకలఘూని, తృతీయస్థాన

స్థితాంక సఙ్ఖ్యాకానివృత్తాని ద్విలఘూని, చతుర్థస్థానస్థితాంక
సఙ్ఖ్యాకాని వృత్తాని త్రిలఘూని, ఇత్యేవమేకద్వ్యాది లఘుగురు
వర్ణవద్వృత్తే యత్జ్ఞానముత్పద్యతే । ఏతదుక్తంభవతి, యదికః
శ్చిత్ సుప్రతిష్ఠాఖ్యఛందసి సర్వగురువృత్తానికతి ? ఏకలఘూనివృ
త్తానికతి, ద్విలఘూనికతి, త్రిలఘూనికియంతి, చతుర్లఘూనికతి,
పంచలఘుమంతికియంతి, ఇతిజిజ్ఞాసతేతర్హితస్మిన్ ఛందసిఏకస్మిన్
పాదే వర్తమానానాం పంచానామక్షరాణాం స్థానేషుపంచసు ఏక
త్వజ్ఞాపకాన్ పంచాంకాన్ షష్ఠేస్థానేచాన్యమేకత్వజ్ఞాపక మంకం
ఆత్మనఃపురస్తాత్ సికతాద్యాచ్ఛాదితే భూమ్యాదౌ ఊర్ధ్వాధో
భావేనవర్తమానాన్ లిఖేత్, తతఆద్యమంకంతత ఉపరితనేద్వితీయ
స్థానే నిక్షిప్య,పూర్వస్థితమంకం సంయోజ్యతం ద్విత్వజ్ఞాపకమంకంత
త్పార్శ్వేలిఖేత్, తంచాంకం తృతీయేస్థానే నిక్షిప్యత్రిత్వజ్ఞాపకమం
కం తత్పార్శ్వేలిఖేత్, తమప్యంకం తతఉపరితనే చతుర్థేస్థానే ని
క్షిప్య చతుష్ట్వజ్ఞాపకమంకం తత్పార్శ్వేలిఖేత్, తంచాంకంతత ఉ
పరితనె పంచమేస్థానేనిక్షిప్య పంచత్వజ్ఞాపకమంకం తత్పార్శ్వేలిఖే
త్, తతఉపరితనె షష్ఠేస్థానేస్థితం ఏకత్వజ్ఞాపకమంకం వర్జయన్నే
వనివర్తేత, పునశ్చాదిమం ఏకత్వజ్ఞాపకమంకం ద్వితీయస్థానేనిక్షి
పేత్ సా త్రిసఙ్ఖ్యాభవతితాం తత్పార్శ్వేనిక్షిపేత్, తాం తతఉప
రితనె తృతీయేస్థానేనిక్షిపేత్ సాషట్సఙ్ఖ్యాభవతితాం తత్పార్శ్వే
నిక్షిపేత్, తాంచసఙ్ఖ్యాంతత ఉపరితనెచతుర్థేస్థానే నిక్షిపేత్ సా
దశసఙ్ఖ్యాభవతితాం తత్పార్శ్వేనిక్షిపేత్, తతఉపరితనే పంచమె
స్థానేవర్తమానం పంచత్వజ్ఞాపకమంకం వర్జయన్నేవ నివర్తేత,
పునశ్చఆద్యం ఏకత్వజ్ఞాపకమంకం ద్వితీయేస్థానేనిక్షిపేత్, సాచతు
స్సఙ్ఖ్యాభవతితాం తత్పార్శ్వేనిక్షిపేత్, తామప్యుపరితనె తృతీ
యస్థానేనిక్షిపేత్ సాచదశసఙ్ఖ్యాభవతితాం తత్పార్శ్వేనిక్షిపేత్,
తతఉపరితనెచతుర్థేస్థానె విద్యమానం దశత్వజ్ఞాపకమంకం త్యజ

న్నైవనివర్తేత, పునశ్చాద్యమంకం ద్వితీయస్థానే నిక్షిపేత్ సాపం చసఙ్ఖ్యాభవతి తాం తత్పార్శ్వే నిక్షిపేత్, తతఉపరితనే తృతీయ స్థానే వర్తమానం దశత్వజ్ఞాపకమంకం వర్జయన్నైవ నివర్తేత, అతఃపరం వర్ధనం నఘటతే, ఆద్యస్యైవోపాంత్యత్వాత్ ఏవంచస తి సర్వేషామంకానాం ఆదిమేనఏకత్వజ్ఞాపకేనాంకేన జ్ఞాయతేసు ప్రతిష్ఠాఖ్యఛందసి సర్వగురువృత్తమేకమితి, తతఉపరితనేన పంచ త్వజ్ఞాపకేన జ్ఞాయతేతత్రైక ఛందసి ఏకలఘుకానివృత్తాని పంచేతి, తతఉపరితనేన దశత్వజ్ఞాపకేన ద్విలఘుకాని వృత్తాని దశేతి, తతఉప రితనేన దశత్వ జ్ఞాపకేన త్రిలఘుకానిదశేతి, తతఉపరితనేనపంచత్వ జ్ఞాపకేన చతుర్లఘుకాని పంచేతి, తతఉపరితనేన ఏకత్వజ్ఞాపకేనా ంకేన సర్వలఘుకంవృత్తమేకమితిచజ్ఞాయతే। ఏతస్యక్రమస్య వై పరీత్యే సర్వోపరిసర్వలఘునో వృత్తస్యజ్ఞాపకం ఏకమంకముక్త్వాత తోఽధోఽధోభాగస్థైరఙ్కైః ఏకద్వ్యాదిగురుమద్వృత్తే యత్తాఽ ధా సిద్ధ్యతీతి నపృథగుచ్యతే। ఏవమన్యేష్వపిఛందస్సుజ్ఞాతవ్యాని,

సుప్రతిష్ఠాయాం ధీశోధినీరీత్యా లగక్రియా

౧					సర్వగురువృత్తమేకమ్; ౧
౧	౫				చతుర్గురూణిఏకలఘూని పంచ, ౫
౧	౪	౧౦			త్రిగురూణి ద్విలఘూని దశ, ౧౦
౧	౩	౬	౧౦		ద్విగురూణి త్రిలఘూని దశ, ౧౦
౧	౨	౩	౪	౫	ఏకగురూణిచతుర్లఘూని పంచ, ౫
౧					సర్వలఘు వృత్తమేకమ్, ౧

గార్గ్యః ॥ అథైకద్వ్యాదిలగక్రియామాహ ॥ వర్ణాన్వృత్తభవా
నితి ॥ లగౌలఘుగురూతయోః క్రియాఇయత్తాపరిచ్ఛేదః లగక్రి
యా, ఏకద్వ్యాదిసఙ్ఖ్యావచ్ఛిన్న లఘుగురుపరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః,
అత్రగురోరారభ్య ఏకద్వ్యాదిసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నలఘుపరిచ్ఛేదః కా
ర్యఇత్యుచ్యతే, ప్రథమేస్థానే అగురుఃపరిచ్ఛిద్యతే, ద్వితీయేత్వేకగు
రుః, తృతీయేద్విగురుః, చతుర్థేత్రిగురుః, పంచమేచతుర్గురుః,
షష్ఠేపంచగురురిత్యాది, తథైవప్రథమేస్థానే అలఘుః పరిచ్ఛేద్య,
ద్వితీయేత్వేకలఘుః, తృతీయేద్విలఘుః, చతుర్థేత్రిలఘుః, పంచ
మేచతుర్లఘుః, షష్ఠేపంచలఘురిత్యాది చానుసంధేయం వర్ణాః
అక్షరాణి, తేషాంస్థానానీహ వర్ణశబ్దేన లక్ష్యంతే, తానిస్థానాని
సైకానికృత్వా ఛందోత్తరాధర్యతః రథాకారరేణపఙ్క్తాకారూపేణ వా
స్థాపయేత్, తద్యథా, ఉక్తాయాంప్రతిపాదం ఏకమక్షరంతత ద్వేస్థా
నేఊర్ధ్వపఙ్క్తిరూపేణకల్ప్యే, అత్యుక్తాయాం ద్వ్యక్షరే తత్ర
త్రీణిస్థానాని ఊర్ధ్వపఙ్క్తిరూపేణకల్ప్యాని, ఏవంమధ్యాయాంచ
త్వారి, ప్రతిష్ఠాయాంపంచ, సుప్రతిష్ఠాయాంషట్, గాయత్ర్యాం
సప్త, ఉష్ణిహి అష్టౌ, అనుష్టుభినవ, బృహత్యాందశ, ఏవంకల్పితేషు
స్థానేషుఅంకన్యాసఉచ్యతే, ఏకాదీతి॥ ఏకత్వసఙ్ఖ్యాఆదిఃప్రథమఏఖ్యా
సఙ్ఖ్యాయథాభవతి తథా, అంకన్యాసఃకార్యః ఇతిశేషః। ప్రథమంస
ర్వేషాం ఆద్యంతస్థానేషు ఏకత్వసఙ్ఖ్యాలేఖ్యేతిభావః । ఏవంప్రథమ
మంకన్యాసంకృత్వా క్రమశశ్చఏతాన్ అంకాన్ఉపర్యుపరి నిక్షిపె
త్, ప్రథమస్థానగతమేకమంకం ద్వితీయేనిక్షిపేత్ తేనద్వితీయస్థానే
ద్వయంభవతి, అథైతద్ద్వయం తృతీయేనిక్షిపేత్, తేనతృతీయేత్రి
యంభవతి, ఏతత్త్రయం చతుర్థేనిక్షిపెత్, తేనచతుర్థేచతు
ష్టయంభవతి, ఏతచ్చతుష్కం పంచమేనిక్షిపెత్, తేనపంచమే
పంచకంభవతి, కిమేవంసర్వేషు స్థానేషుపూర్వపూర్వస్థాంకో నిక్షే

పణీయఇత్యతఆహ, ఉపాంతతో నివర్తేతేతి । ఏవముపాంతపర్యం
తం నిక్షిప్యతతోనివర్తేత, అంత్యేత్వేనంనక్షిపే దిత్యర్థః । త
తశ్చసర్వాస్మిన్నంత్యేస్థానే ఏకత్వసంఖ్యైవభవతి । పునశ్చఊర్ధ్వాతః
ఉపరిష్టాదారభ్య ఏకైకంస్థానంత్యాజన్ క్రమశశ్చైతానంకాన్ ఉప
ర్యుపరినిక్షిపేత్ ।ద్వితీయేనిక్షేపపర్యాయే ఉపాంత్యంత్యక్త్వాంతతోఽ
ధరేషు స్థానేషు ఏవంనిక్షేపఃకార్యః, ఏవంతృతీయే నిక్షేపపర్యాయే
ఉపరిష్టాత్ త్రీణిస్థానా నిత్యక్త్వానిక్షిపేత్, తత్రియదాద్వితీయమ
పి స్థానం త్యాజ్యంభవతితదా విరామోర్ధసిద్ధః । తతఉక్తాదిసుప్ర
తిష్ఠాంతం సిద్ధాఅఙ్కా-యథా। ఉక్తాయాం, ఏకం, ఏకం, అత్యుక్తా
యాం ఏకం, ద్వయం, ఏకం, మధ్యాయాం ఏకం, త్రియం, త్రియం
ఏకం, ప్రతిష్ఠాయాం ఏకం, చత్వారి, షట్, చత్వారి, ఏకం, సుప్రతి
ష్ఠాయాం ఏకం పంచ, దశ, దశ, పంచ,ఏకం, ఏవంగాయత్ర్యాదీనా
మపి ఛందసాంలగక్రియాఙ్కన్యాసో నుసంధేయః। తత్రైక స్మింస్థానె
కస్య పరిచ్ఛేద ఇత్యపెక్షాయామాహ, ఉపర్యాద్యగురోరిత్యాది,
ఉపరిచఆదిశ్చ ఉపర్యాదీతి సమాహారద్వంద్వః, ఉపరిస్థానం ఆదిస్థా
నంచ అగురోఃగురురహితస్యభవతి, తత్రసర్వలఘూనాం భేదానాం
సఙ్ఖ్యాఽవగంతవ్యేత్యర్థః । ఏకద్వ్యాదిలగక్రియేతి, ఏతేనైవక్రమే
ణఏక గురుద్విగురు త్రిగురుప్రభృతీనాం పరిచ్ఛేదః, తథాఉపస్థానే
ఆదిస్థానేవాలఘు రహితానాం భేదానాం పరిచ్ఛేదః, ద్వితీయతృతీ
యాదిషుతు ఏకలఘుద్విలఘుత్రిలఘు ప్రభృతీనామితి । తద్యథా,
ఉక్తాయాం గురురహితో భేదఏకః ఏకగురుర్భేదఏకః,ఏవంలఘురహి
తో భేదఏకః ఏకలఘుర్భేదఏకః, అత్యుక్తాయాం గురురహితోభేద
ఏకః ఏకగురూద్వౌ, ద్విగురుస్త్వేకః, ఏవంఅలఘురేకః, ఏకలఘూ
ద్వౌద్విలఘురేకః, మధ్యాయాం అగురురలఘుశ్చైకః, ఏకగురవఏ
కలఘవశ్చత్రయః, ద్విగురవో ద్విలఘవశ్చత్రయః, త్రిగురస్త్రిలఘు

శ్చైకః, ప్రతిష్ఠాయాం అగురురలఘుశ్చైకః, ఏకగురవఏకలఘువశ్చచత్వారః, ద్విగురవోద్విలఘవశ్చషట్, త్రిగురవస్త్రి లఘువశ్చ చత్వారః చతుర్గురుశ్చతుర్లఘుశ్చైక ఇతి, సుప్రతిష్ఠాయాం అగురురలఘుశ్చైకః, ఏకగురవఏక లఘవశ్చపంచ, ద్విగురవో ద్విలఘవశ్చదశ, త్రిగురవస్త్రిలఘవశ్చదశ, చతుర్గురవశ్చతుర్లఘవశ్చపంచ, పంచగురుః పంచలఘుశ్చైకః, ఏవమన్యేషామపి ఛన్దసాం లగక్రియాద్రష్టవ్యా ‡ ॥ ౬ ॥

[ఉక్తాదిసుప్రతిష్ఠాన్తచ్ఛన్దసాం మేరువిన్యాసేన గార్గ్య గోపాలీయరీత్యా లగక్రియా]

ఉక్తా	౧	౧				
అత్యుక్తా	౧	౨	౧			
మధ్యా	౧	౩	౩	౧		
ప్రతిష్ఠా	౧	౪	౬	౪	౧	
సుప్రతిష్ఠా	౧	౫	౧౦	౧౦	౫	౧

[ఉక్తాదిసుప్రతిష్ఠాన్త చ్ఛన్దసాం పతాకావిన్యాసేన గార్గ్యగోపాలీయ రీత్యా లగక్రియా]

ఉక్తా	౧	౧				
అత్యుక్తా	౧	౨	౧			
మధ్యా	౧	౩	౩	౧		
ప్రతిష్ఠా	౧	౪	౬	౪	౧	
సుప్రతిష్ఠా	౧	౫	౧౦	౧౦	౫	౧

‡ ఇదం గార్గ్యగోపాలమిశ్రీయం వ్యాఖ్యానం మూలాననుగుణమసంబద్ధంచ.

మః॥ । అథలగక్రియా । సాచ అస్మిన్ ఛందసి ఏకలఘూనివృత్తాని ఇయన్తి ద్విలఘూనివృత్తాని ఇయంతి ఏకగురూణిఇయన్తి ద్విగురూణి ఇయంతి ఇతిజ్ఞానసాధనమ్॥ వర్ణానితి ॥ ఉపాంతత ఇతి॥ వృత్తభవాన్ ఛందసి విద్యమానాన్ వర్ణాన్ ఏకం ద్వౌ త్రీణీత్యాదిసంఖ్యాజ్ఞాపకానంక విశేషానితియావత్ సైకాన్ అంకైః ఏకసంఖ్యాజ్ఞాపకాంకా విశేషసహితాన్ ఔత్తరాధర్యత స్థితాన్ ఊర్ధ్వాపవర్గాన్ ఏకాదిక్రమశశ్చ ఏకం ద్వే త్రీణీత్యాది క్రమేణాక్షిపేత్ లిఖేత్, నతుతిర్యగ్లిఖేత్ పూర్వవదితిభావః । అయమర్థః ప్రథమవర్ణస్య ఏకత్వసంఖ్యాజ్ఞాపకమంకం, తదుపరిద్వితీయ వర్ణస్య ద్వే, తదుపరితృతీయస్య త్రీణి, తదుపరి చతుర్థస్య చత్వారీత్యాదియావచ్ఛందోవర్ణం లిఖిత్వా సర్వోపరి పునరేకం లిఖేదితి, కించ ఏతాన్ ఏతాః సంఖ్యా ఇత్యర్థః, ఏకాదియథాతథాక్రమేణ ఉపర్యుపరి తత్స్థితాయాం సంఖ్యాయామిత్యర్థః, నిక్షిపేత్ విన్యస్యేత్, అధస్థితా ఏకాద్యేకాస్సంఖ్యాః తత్తదుపరిస్థాభిః క్రమేణయోజయేదిత్యర్థః, అతః అధస్థాం ఏకసంఖ్యాం ఉపరిస్థయా ద్విసంఖ్యయా యోజయిత్వా మిళితాం త్రిసంఖ్యాం దక్షిణపార్శ్వే లిఖేత్, తాంచ త్రిసంఖ్యాం సవ్యపార్శ్వే ఉపరిస్థయా త్రిసంఖ్యయా మేళయిత్వా జాతాం షట్సంఖ్యాం తత్పార్శ్వే లిఖేత్, ఏవం పునః పునర్యోజయన్ ఉపాంతతః అంతస్య సర్వోపరిస్థితస్య ఏకస్య సమీపః ఉపాంతః తత్రచ్ఛందోంత్య వర్ణసంఖ్యాజ్ఞాపకోంకః, తతో నివర్తేత అధఃస్థితాం సంఖ్యాం నయోజయేత్, త్యజన్నైకైకమూర్ధ్వతః ఇతి, ద్వితీయాదియోజనే త్వయంవిశేషః ఊర్ధ్వతః ఉపరి ఏకైకం స్థానంత్యజన్ ఉపాంతతో నివర్తేతేతి, సర్వోపరిస్థితస్య ప్రథమస్య అవిద్యమానవద్భావమాచరన్ ద్వితీయేవర్తనే తదధస్థితాపేక్షయా ఉపాంతతో నివర్తేత, తృతీయేతువర్తనే ఉపరిద్వయస్య అవిద్యమానవ

త్త్వం ఆచరేత్ తదధఃస్థితాపేక్షయా ఉపాంతతో నివర్తేత, చతుర్థాదౌ తు త్రియామాదేరవిద్యమానవత్త్వమాచరేత్ తత్తదధఃస్థితాపేక్షయా ఉపాన్తతో నివర్తేతేత్యర్థః, ఉపరి ఆద్యాత్ ప్రథమాత్ గురోః, సఙ్ఖ్యాం క్షేపయేత్యధ్యాహారః। పరిశేషాత్ అధ ఆద్యాత్ ఘూ స్సఙ్ఖ్యేత్యర్థః, ఏవమేకద్వ్యాది లగక్రియేతి, స్పష్టమ్ । ఉదాహరణం, మధ్యాయాశ్ఛందసః త్ర్యక్షరత్వాత్ ఏకం ౧, ద్వే ౨, త్రీణి ౩, పునరేకంచ ౧ ఊర్ధ్వాపవర్గం ప్రాగ్లిఖేత్, అథ అధస్స్థితామేక సఙ్ఖ్యాం ద్వితీయస్థానస్థయా ద్విసఙ్ఖ్యయా మేళయేత్, తర్హి త్రీణి భవంతి, తాం త్రిసఙ్ఖ్యాం తత్రైవ లిఖేత్ సర్వోపరిస్థితస్య విద్యమానవద్భావేన తదధఃస్థితాయాః త్రిసఙ్ఖ్యాయా అన్తత్వాత్ తదధఃస్థితాయా ద్విత్వసఙ్ఖ్యాయాస్సకాశాన్నివర్తేత, న పునర్వృద్ధిః । తథా చ ఏవం తిష్ఠతి, ఏకం త్రీణి త్రీణి ఏకమితి, ఉపరి ప్రథమాదేకాదారభ్య గురోః ... నా, సర్వగురువృత్తమేకమ్ ౧

మణినికరీత్యా మధ్యాచ్ఛందో లగక్రియా.

౧		సర్వగురువృత్తమేకమ్
౩		ద్విగురూణి త్రీణి
౨	౩	ఏకగురూణి త్రీణి
౧		సర్వలఘు, ఏకమ్

మణినిధిరీత్యా ప్రతిష్ఠాచ్ఛందో లగక్రియా.

౧		
౪		
౩	౬	
౨	౩	౪
౧		

మణినిధిరీత్యా సుప్రతిష్ఠాచ్ఛందో లగక్రియా.

౧			
౫			
౪	౧౦		
౩	౬	౧౦	
౨	౩	౪	౫
౧			

మణినిధిరీత్యా గాయత్రీచ్ఛందో లగక్రియా.

౧					సర్వగురువృత్తమేకమ్ ౧.
౬					ఏకలఘూని-పంచగురూణి ౬.
౫	౧౫				ద్విలఘూని-చతుర్గురూణి ౧౫
౪	౧౦	౨౦			త్రిలఘూని-త్రిగురూణి ౨౦
౩	౬	౧౦	౧౫		చతుర్ల-ద్విగురూణి౧౫
౨	౩	౪	౫	౬	పంచల-ఏకగురూణి౬
౧					సర్వలఘువృత్తమేకం ౧

ఇతి, తదధస్థ్సిత త్రిసంఖ్యయా ద్విగురూణి త్రీణి ౩ ఇతి, తదధః పార్శ్వస్థత్రిసంఖ్యయా ఏకగురూణిత్రీణి ౩ ఇతి ఏవంఅధస్థితాదే కాదారభ్య లఘోర్గణనా, సర్వలఘువృత్తమేకమితి, తదుపరిద క్షిణపార్శ్వస్థితయాత్రిసంఖ్యయాద్విలఘూని త్రీణీతి, తదుపరిసవ్య పార్శ్వస్థ త్రిసంఖ్యయాఏకలఘూని త్రీణీతి, ఆహత్యమధ్యాచ్ఛం దోవృత్త సఙ్ఖ్యాష్టావితిజ్ఞేయం, ఏవమన్యత్రాపి । కింతుమధ్యా చ్ఛందోవ్యతిరిక్తేషు వృద్ధిరావర్తత ఇతివిశేషః । సయథా, చతు ర్థః ప్రతిష్ఠాచ్ఛందసి ఏకం ౧, ద్వే ౨, త్రీణి ౩, చత్వారి ౪, ఏక మితి ౧ తిష్ఠతి, తత్రప్రథమ ద్వితీయయోః మేళనేత్రీణి; ద్వితీయతృ తీయయోర్మేళనేతుషట్ భవంతి; పరత్రనవృద్ధిః ఉపరితన ప్రథమ

త్యాగేన చతుర్థాపేక్షయా తృతీయస్యఉపాంతత్వాత్ । పునర్ద్వి
తీయయోజనే ద్వితీయస్థానే చత్వారిభవంతి (నృసింహభాగవతీయ
మ్ ॥ వర్ణాన్వృత్తభవానితి ॥ ఛందస్యేకలఘూన్యస్మిన్ కియంతిద్వి
లఘూనిచ ॥ కియంతిత్రిలఘూనీతి తథాగురుయుతానిచ ॥ (౨౭)
వృత్తానిబోద్ధుం క్రియతఏకద్వ్యాదిలగక్రియా । సుఖంబోధాయగా
యత్రాం తత్ప్రకారశ్చకథ్యతే (౨౮) ఏకద్విత్రిచతుః పంచష
ట్సంఖ్యాం క్రాన్నమాలిఖేత్ । వామాదిదక్షపర్యంతం వర్ణాప్రితిని
ధీన్బుధః (౨౯) అధికామప్యేకసంఖ్యాం షట్సంఖ్యాంతేనివేశయే
త్ । షష్ఠాంతముద్ధికైకాంతం హిత్వాన్యాంకానిప్రవర్ధయేత్ (౩౦)
ప్రవర్ధనప్రకారశ్చ ప్రథమాదినిగద్యతే । ప్రథమాంకంస్వరూపే
ణ స్థాపయిత్వాచక్షణః (౩౧) ప్రథమాంకస్యసంఖ్యాంతు ద్వితీ
యాంకస్యసంఖ్యయా । యోజయిత్వాద్వితీయాంక స్థానేతాంవిలి
ఖేద్బుధః (౩౨) ద్వితీయాంకత్రిత్వసంఖ్యాం తృతీయాంకస్యసంఖ్య
యా । యోజయిత్వాతృతీయాంక స్థానేతాంవిలిఖేద్బుధః (౩౩)
తృతీయాంకస్యషట్సంఖ్యాం చతుర్థాంకస్యసంఖ్యయా । యోజయి
త్వాచతుర్థాంక స్థానేతాంవిలిఖేద్బుధః (౩౪) దశసంఖ్యాంచతు
ర్థాంక స్థితాంపంచమసంఖ్యయా ॥ యోజయిత్వాపంచమాంక
స్థానేపంచదశాలిఖేత్ (౩౫) ప్రవర్ధితేషుహిత్వాంత్యం పునః
పూర్వాన్ప్రవర్ధయేత్ । ప్రథమాంకస్యసంఖ్యాంతు ద్వితీయాంక
స్యసంఖ్యయా (౩౬) యోజయిత్వాద్వితీయాంక స్థానేతాంవిలిఖే
త్సుధీః। ద్వితీయస్థాంచతుస్సంఖ్యాం తృతీయాంకస్యసంఖ్యయా (౩౭)
యోజయిత్వాతృతీయాంక స్థానేతాంవిలిఖేద్బుధః । దశసంఖ్యాంతృ
తీయస్థాం చతుర్థాంకస్యసంఖ్యయా (౩౮) సంయోజ్యవింశతిం
తుర్యస్థానేతాంవిలిఖేత్సుధీః । అంత్యంచతుర్థసంత్యజ్యపునః
పూర్వాన్ప్రవర్ధయేత్ (౩౯) ప్రథమాంకస్యసంఖ్యాంచ ద్వితీ

యాంకస్యసంఖ్యయా । యోజయిత్వాద్వితీయాంక స్థానేతాంశ్చలిఖే ద్బుధః (౪౦)పంచసంఖ్యాంద్వితీయస్థాం తృతీయాంకస్యసంఖ్యయా । యోజయిత్వాతృతీయాంక స్థానేపంచదశాలిఖేత్ ॥ ౪౧ ॥ అంత్యం

(నృసింహభాగవతీయరీత్యా గాయత్రీఛ్ఛందోలగక్రియా)

౧							సర్వగురువృత్తమేకమ్
౧	౬						ఏకలఘూనిషడ్గురూణి షట్
౧	౫	౧౫					ద్విలఘూని చతుర్గురూణి పంచదశ
౧	౪	౧౦	౨౦				త్రిలఘూని త్రిగురూణి వింశతిః
౧	౩	౬	౧౦	౧౫			చతుర్లఘూని ద్విగురూణి పంచదశ
౧	౨	౩	౪	౫	౬	౧	పంచలఘూని ఏకగురూణి-షట్

సర్వలఘువృత్తమేకమ్

తృతీయముత్సృజ్య పునఃపూర్వాన్ప్రవర్ధయేత్ । ప్రథమాంకస్య సంఖ్యాంచ ద్వితీయాంకస్యసంఖ్యయా (౩౨) యోజయిత్వాద్వితీయాంక స్థానేషడ్వినివేశయేత్ । సర్వాంత్యత్వాద్వితీయస్య వర్ధితాహిలగక్రియా (పునర్నహివివర్ధనమ్) (౪౩) వామభాగస్థితైకాంక సంఖ్యాంసర్వగురుంవదేత్ । ద్వితీయాంకస్యషట్సంఖ్యాం వదేదేకలఘూనితు (౪౪) తృతీయాంకేపంచదశ సంఖ్యాద్విలఘుబోధికా । చతుర్థస్థావింశతిస్తు సఙ్ఖ్యాత్రిలఘుసూచికా (౪౫) పంచమాంకస్థితాపంచ దశసంఖ్యాతథావదేత్ । చతుర్లఘూని షష్ఠస్థావదేత్పంచలఘూనితు (౪౬) అధికైకాచసంఖ్యాతు

వదేత్సర్వలఘుం తథా । ఏవం షాణ్మాదిదశాంత సంఖ్యాలఘుప్రబో
ధికాః (౪౭) దశాదిషణ్ముఖపర్యంత సంఖ్యాస్తు గురుబోధికాః ।
ఉదాహృత్యైవం గాయత్ర్యా మేకద్వ్యాదిలక్రియా (౪౮) ఛంద
స్స్వసకలేష్వేవ మేకద్వ్యాదిలగక్రియా । వర్ణసంఖ్యానరూ
ప్యేణ సమున్నేయా విచక్షణైః (౪౯) ఇతి) రాజగోపాలీయమ్ ।
వర్ణాన్స్వవృత్తభవానితి ॥ అస్యార్థస్స్పష్ట ఏవాస్తే పూర్వవ్యాఖ్యా
నసక్తిభిః । సౌలభ్యాపాదనాయాత్ర ప్రకారాంతరముచ్యతే ॥ ఉ
క్తాచ్ఛందస ఊర్ధ్వతః ప్రవిలిఖేత్కోష్ఠద్వయం ప్రాక్తతోఽధో
ధస్త్రీణి చతురశ్చ పంచమముఖాన్వృద్ధిక్రమాత్కోష్ఠకాన్ । పార్శ్వ
ద్వంద్వావధి తాధ సదనాప్రత్యేకమేకైకికాపి ధ్యక్తాదెలగక్రి
యాం జనయేత్స్యాత్ఖండమేరోర్వినః (౧౩) ప్రాక్సర్వాస్వపి వీథికా
సువిలిఖేదాద్యంతయోః కోష్ఠయో రేకాంకం పరతో విలేఖనవిధౌ త్య
క్త్వానుసృత్యాముఖః । ఊర్ధ్వద్విద్విగృహాంకమేళనభవాం సంఖ్యా
మథోపిధికాకోష్ఠేషు ద్విశ్రుతీయుక ప్రభృతిషుస్థానం వినాంత్యాంన్యసే
త్ (౧౪) వివరణం, లగక్రియాం సుధీః కుర్యాత్ఖండమేరు విధానతః ।
అనయాత్వయుకచ్ఛందో వృత్తానీయంతి తేషుహి (౧౫) ఏకద్వ్యాది
దిలఘూన్యేతా వంత్యేకాదిగురూణ్యపి । ఇయంతీతిపరిచ్ఛేదో ఽస్మి
న్ఖండంవిబోధ్యతే [౧౬] ఉక్తాద్యుత్కృతిపర్యంత విధినాఖండమే
రుణా । తత్తల్లగక్రియాంకతు ముక్తాయాః కోష్ఠయోర్ద్వయం
[౧౭] అత్యుక్తాచ్చ త్రయం మధ్యాచ్ఛందసశ్చ చతుష్టయమ్ । ఏవ
మేకైకకోష్ఠేన వర్ధితాః పార్శ్వయోర్ద్వయోః [౧౮] యావ
చ్ఛందోవధితాసు క్రమాత్సర్వాసు వీథిషు । ఆద్యంతకోష్ఠయో
రేక సంఖ్యామాదౌ వినిక్షిపేత్ [౧౯] ఏకాంకరూపనక్షత్రమా
లాలంకృతకంధరః । ఖండమేరుస్సోనామ విధిరాలోక్యతే బుధైః
[౨౦] అథోక్తాచ్ఛందసో వీథ్యాం స్థితయోః కోష్ఠయోర్ద్వయోః ।
ఆదిమే చైకమేకం వినిక్షిప్యంపునర్వహి [౨౧] అనయాజ్ఞాయ

తేవిధ్యా ఛందస్యస్మిన్నితి స్ఫుటం । సర్వగుర్వాదిమం వృత్తం సర్వల
ఘ్వంతిమం భవేత్ [౨౨] అత్యుక్తాచ్ఛందసోవిధ్యా మాదావంతే
చ కోష్ఠయోః । ప్రాగ్వై కాంకయోస్సత్వా దూర్ధ్వ వీథీద్వికోష్ఠ
గా [౨౩] యుక్త్వైతమేకకం ద్వ్యంకం ద్వితీయే ఽథావినిక్షిపేత్ ।
అనయాబోధ్యం తేఽత్యుక్తాచ్ఛందస్యాదిమమంతిమం [౨౪] ప్రాగ్వ
ద్వితీయకోష్ఠస్థ సంఖ్యయా తు విశేషతః । ఏకలఘ్వేకగురుణీ వృత్తే
ద్వే మధ్యగే ఇతి [౨౫] మధ్యాయాశ్ఛందసోవిధ్యా మాదావంతే చ
పూర్వవత్ । ఏకాంకం లిఖితం హిత్వా ద్వితీయేసదనే తతః [౨౬] ఊ
ర్ధ్వస్థమేకం ద్వితయమాయోజ్యాథ త్రయం న్యసేత్ । తృతీయే
సదనే పూర్వోర్ధ్వం ప్రాక్ త్యక్త్వా ద్వయమేకకం [౨౭] సంయోజ్య త్రి
తయం భూయో ఽధో నిక్షిప్య సమాపయేత్ । అనయా జ్ఞాయతే మ
ధ్యా చ్ఛందస్యాదిమమంతిమం [౨౮] ప్రాగ్వత్ త్రీణి ద్విగురూణి
త్రీణి ద్విలఘుకాని చ । తుర్యం చావతరేద్వీథిం ప్రతిష్ఠాచ్ఛందసస్త
తః [౨౯] ఊర్ధ్వమేకం త్రియం యుక్త్వా చతుష్టయమధః క్షిపన్ ।
పునరూర్ధ్వం త్రియం త్యక్త్వా త్రియం చాయోజ్య షట్ న్యసేత్ [౩౦]
తతశ్చోర్ధ్వం త్రియం త్యక్త్వా మేకం చాయోజయన్నధః । చతుష్టయం
వినిక్షిప్య పఙ్క్తిమేనాం సమాపయేత్ [౩౧] అనయా ప్రతిపద్యంతే
ప్రతిష్ఠాయాం యథాక్రమం । ఆద్యంతే పూర్వవద్వృత్తే చత్వార్యేక
లఘూని చ [౩౨] చత్వార్యేకగురూణ్యేవం ద్విలగాని షడిత్యపి ।
ఇత్యేవం వర్ధతే మేరౌ సర్వేషాం ఛందసామపి [౩౩] ప్రతివీథి రి
త్యేత తత్తచ్ఛందో లగక్రియా । ఏకైక వీథీకోష్ఠాంకాస్సంభూయ
ప్రభవేదిహ [౩౪] తత్తచ్ఛందో వృత్తసంఖ్యా ప్రస్తారవిధిమంతరా ।
ఖండమేరుమముం ప్రాహు రర్ధచ్ఛందో విశారదాః [౩౫] అథ చైక
ద్వ్యాదిలఘుగురు కాణాం యథాక్రమం । లగక్రియోక్తవృత్తానా
మవాంతరవివేచనం । విజిజ్ఞాసుబుధానంద హేతవే క్రియతే తరా
మ్ [౩౬] ఇత్యేకద్వ్యాదిలగక్రియావిధిః.

రాజగోపాలీయరీత్యా ఉక్తాదిప్రతిష్ఠాన్తచ్ఛందసాం లగక్రియా

తత్తచ్ఛందోవృత్తసంఖ్యా

ఉక్తా	౧	౧	౨			
అత్యుక్తా	౧	౨	౧	౪		
మధ్యా	౧	౩	౩	౧	౮	
ప్రతిష్ఠా	౧	౪	౬	౪	౧	౧౬
	సర్వగురువృత్తమ్ ౧	త్రిగుర్వాణ్యేకలఘూని వృత్తాని ౪	ద్విగుర్వాణి ద్విలఘూని వృత్తాని ౬	ఏకగుర్వాణి త్రిలఘూని వృత్తాని ౪	సర్వలఘువృత్తమ్ ౧	

తాతపాదం జగన్నాథం గురుం పంచనదీశ్వరం । ప్రణమ్య రాజగోపాల రాయస్సందర్భశోభినమ్ । వృత్తరత్నాకరేఽనుక్తం కేదారేణ మహాత్మనా । పూర్వం మేరువిధిం వక్ష్యే తదంఘ్ర్యబ్జస్మృతేర్బలాత్ [౩౬] ఏకద్వ్యాదిలగక్రియాంక సమసంఖ్యైకైకశ్చకోష్ఠైః క్రమాదాద్యామంతిమవీథి కాంచ రచయేదేకైక కోష్ఠోజ్జ్వలామ్ । ఏకైకామపి వీథికాముభయతస్సంకోచయేత్పార్శ్వయోరేవం చేదథ మేరురేష మహితస్స్యాద్వృత్తమానస్స్వయం [౩౭] ఏకం న్యస్య తదాదిమద్విగుణయేత్తస్మాదధోధోఽన్యసన్నేకోనేన చ తాః పరత్రి

విలిఖేత్ ఛందోంకసంలఘునే। ఊర్ధ్వ శ్రేణిగతాంకకం ద్విగుణయేత్
కుర్వీతమేరు క్రియాంఛందస్యేకలగాది వృత్తజననస్థానంత్వేహజ్ఞా
యతే ॥ ౩౮ ॥ ఏకద్వ్యాదిలగక్రియాంక సమసంఖ్యాకేషు కోష్ఠాం
తరేష్వేకాదీన్ద్విగుణా నథోఽధపరత స్త్వేకోనకాంస్తాంలిఖేత్ । స
ర్వాధస్థితసర్వలఘ్వభి దధత్సంఖ్యా యత్రోతిక్రమేత త్తస్యోర్ధ్వ
గపంక్త్యపాత్య పదనాంకాదీన్ ద్విగుణ్యాన్న్యసేత్ ॥ ౩౯ ॥ వివర
ణం ॥ లగక్రియావిధానేన వృత్తానాంబృందబృందశః । సంఖ్యావిజ్ఞా
యతేసంఖ్యా వద్భిర్నుపృథపృథక్ ॥ ౪౦ ॥ కింకిసంఖ్యాకవృత్తాని
సముఖ్యా మ్యైకలఘూనిచ ॥ కతమానిచవృత్తాని సంభూయద్విలఘూ
న్యపి ॥ ౪౧ ॥ కతిధానిచవృత్తాని ఏకద్వ్యాదిలగానివై । ఇత్యేవం
యేనకేనాపి యదిప్రశ్నఃకృతోభవేత్ ॥ ౪౨ ॥ అముకాముకసం
ఖ్యాక వృత్తాన్యేకలఘూన్యథ । అదోదస్సంఖ్యవృత్తాని సంభూయ
ద్విలఘూనిచ ॥ ౪౩ ॥ వృత్తానివై తావతిధాన్యేక ద్వ్యాదిలగాన్య
పి ॥ ఇత్యేవంనిర్ణయంవక్తుం పూర్ణమేరువిధిః స్మృతః ॥ ౪౪ ॥ ఛం
దసామపిసర్వేషా మేకద్వ్యాదిలగాస్పదే । ఖండమేరౌకాంత్యేతస్య
ఛందసోవీథికోష్ఠగాః ॥ ౪౫ ॥ యోఽజ్యో స్తత్తత్ప్రసంఖ్యాకాన్ కో
ష్ఠాంస్తేషాంపురోలిఖేత్ । వామపార్శ్వాత్సమారభ్య దక్షపార్శ్వ
సమాపయేత్ ॥ ౪౬ ॥ సర్వోపరితనాంవీథీం సర్వాధోవిధికామపి ।
ఏకైనైకసకోష్ఠేన పూరయేత్పార్శ్వయోర్ద్వయోః ॥ ౪౭ ॥ ఏకైక
వీథీహ్రాసేన కోష్ఠైర్వీథీః ప్రవర్ధయేత్ । కల్పితేషుచసర్వేషు కో
ష్ఠేష్వథవిలోక్యతే ॥ ౪౮ ॥ పూర్ణమేరురిహాశేష వృత్తసంఖ్యాక
కోష్ఠభృత్ । ఈప్సితచ్ఛందసఃపూర్వ మేవంమేరుంప్రకల్పయేత్ ॥
౪౯ ॥ తతోఽ కోష్ఠేష్వంకవిన్యాస మప్రమాదేనకల్పయేత్ । ఆద్యో
ర్ధ్వాధఃస్థితశ్రేణ్యాం శిరస్యేకంసమాలిఖేత్ ॥ ౫౦ ॥ అనేనజ్ఞాయతే
వృత్తం సర్వగుర్వాద్యమిత్యథ । తదేకంద్విగుణీకృత్య ద్వ్యంకంచత

దధఃక్షిపేత్॥ ౫౧ ॥ అనేనతూర్ధ్వాఛందస్యే ద్వేవృత్తేఇతిసూచితే ।
తద్ద్వయాంకంద్విగుణీకృత్య చతురంకమధఃక్షిపేత్ ॥ ౫౨ ॥ అత్యూర్ధ్వా
యాంతుచత్వారి వృత్తానిచ్ఛందసీతిచ । చతురంకద్విగుణనాద ష్టౌ
చతదధోన్యసేత్॥ ౫౩ ॥ అనేనాంకేనమధ్యాయాం వృత్తాన్యష్టావితి
స్ఫుటమ్ । ఏవంకోష్ఠానుగుణ్యేనాఽధోఽధోంకాన్ద్విగుణాన్న్యసేత్॥
౫౪ ॥ తత్తచ్ఛందోజాతవృత్త జాతిసంఖ్యావిబుధ్యతే । అథద్వితీ
యవీథ్యా ద్యకోష్ఠాద్యాపూరయేద్యథా ॥ ౫౫ ॥ మధ్యాయాంఛం
సిద్ధద్వ్యంక మాదౌద్విగుణయన్ చతుః ॥ ఉచ్ఛ్రరం స్త్రీహిత్వైకం
పరతస్త్రీతయంన్యసేత్ ॥ ౫౬ ॥ త్రియంచద్విగుణంకృత్వా షట్సం
ఖ్యాంప్రాదిభావయన్ । తత్త్రికమపనీయాథ పరతఃపంచనిక్షిపేత్॥
౫౭ ॥ పంచసంఖ్యాంకనిక్షేపా ద్వీథ్యేషాపూరితాసతీ। మధ్యాయాం
హిద్వితీయంచ తృతీయమపిపంచమం ॥ ౫౮ ॥ త్రీణ్యేకలఘుకానీతి
ద్విగుణాశ్చేతిచద్విధా । సంసూచయతివృత్తాని ప్రస్తారవిధిమంతరా॥
౫౯ ॥ అధాధోవతరేద్వీథీం తృతీయామాద్యకోష్టగం । చతురంకం
ద్విగుణిత మష్టౌతత్త్రికమూనయన్ ॥ ౬౦ ॥ సప్తసంఖ్యాంద్వితీయేచ
కోష్ఠేతత్రీనివేశయేత్ । సప్తాంకోపిద్విగుణిత స్స్యాద్యదిస్యుశ్చతు
ర్దశ ॥ ౬౧ ॥ ఏకేనోనాతునాసంఖ్యా సర్వాధఃకోష్ఠవర్తినీ । స
ర్వాలఘ్వాంత్యవృత్తస్య సంఖ్యామష్టావతిక్రమేత్॥ ౬౨ ॥ సర్వవీథ్యా
ద్యకోష్ఠాంకాః ప్రాగేనద్విగుణీకృతాః । అతస్తదూర్ధ్వవీథ్యాద్య
కోష్ఠా కంవర్జయన్పరం ॥ ౬౩ ॥ ద్వితీయకోష్ఠగత్ర్యంకం ద్విగుణీ
కృత్యతల్లిఖేత్ । షడంకన్యసనాదేవ పూర్ణోమేరురసావభూత్ ॥
౬౪ ॥ తృతీయవీథ్యాన్వానయా చతుర్థం మపిసప్తమం । షష్ఠంచద్వి
లఘూన్యేక గురుణీతిచసూచితం ॥ ౬౫ ॥ సర్వాలఘ్వష్టమంవృత్తం
తుర్యవీథ్యష్టసంఖ్యయా । ఇతిజ్ఞాయతేపూర్ణో మేరోరత్యద్భు
తోవిధిః ॥ ౬౬ ॥ ఏవంఛందస్సుసర్వేషు కోష్ఠేష్వాద్యేషుకేవలం ।

ఊర్ధ్వాధఃక్రమతః పూర్వమంకాన్ద్విగుణితాన్న్యసేత్ ॥ ౬౭ ॥ ద్వితీయవీథీమారభ్య సర్వాస్వపిచవీథిషు । ద్విత్రృతీయాదికోష్ఠేతు తత్తదాద్యాంకసంభవాం ॥ ౬౮ ॥ తిర్యగ్గత్యాక్రమాత్సంఖ్యా మేకోనద్విగుణాంక్షిపేత్ । ఏవంవిలిఖ్యమానేషు యద్యత్రోత్క్రష్ఠాంకవర్ధితా ॥ ౬౯ ॥ ఏకోనద్విగుణాసంఖ్యా వృత్తసంఖ్యామతిక్రమేత్ । తత్రోత్క్రష్ఠోర్ధ్వస్థవీథిస్థాన్ ద్విత్రృతీయాదికోష్ఠగాన్ ॥ ౭౦ ॥ త్రిపంచాదీం స్తథాన్యాంశ్చ యథాసంభవమూహయేత్ । అంకాన ద్విర్విలిఖితాన్ద్విగుణానేవకల్పయేత్॥౭౧॥ అథాదివీథికోష్ఠపూర్త్యై షడ్ఢశాదీన్వినిక్షిపేత్ । తదారభ్యద్విగుణితా నేకోనాన్పూర్వవల్లిఖేత్ ॥ ౭౨ ॥ ఇత్యేవంసర్వకోష్ఠేషు సత్స్వంకైరంకితేష్వపి । పూర్ణమేరుస్సమస్తానాం వృత్తానాంచపృథక్పృథక్ ॥ ౭౩ ॥ ప్రస్తారక్రమసంలబ్ధ తత్తత్సఙ్ఖ్యాంవదేదితి । రాజగోపాలరామోక్తో జీయాదాచంద్రతారకమ్ ॥ ౭౪ ॥ * ఇత్యేకద్వ్యాది లగక్రియాణాం తరనిర్ణయవిధిః ॥

(న్యాసః)

ఉక్తాదిమధ్యాన్తానాం లగక్రియా

ఖణ్డమేరుః

ఉక్తా	౧	౧	౨		
అత్యుక్తా	౧	౨	౧	౪	
మధ్యా	౧	౩	౩	౧	౮

ఉక్తా అత్యుక్తా మధ్యా

మధ్యాయాం అవాంతర లగ క్రియా పూర్ణమేరుః

౮	౪	౨	౧
	౭	౩	
	౬	౫	

సర్వగురు

ద్విగురూణ్యేక లఘూని

ఏకగురూణి ద్విలఘూని

సర్వలఘు

మధ్యాయాః ప్రస్తారః

౧	∪	∪	∪
౨	|	∪	∪
౩	∪	|	∪
౪	|	|	∪
౫	∪	∪	|
౬	|	∪	|
౭	∪	|	|
౮	|	|	|

ఉక్తాది ప్రతిష్ఠాన్తానాం లగక్రియా ఖణ్డమేరుః

ఉక్తా		౧	౧			౨
అత్యుక్తా	౧	౨	౧			౪
మధ్యా	౧	౩	౩	౧		౮
ప్రతిష్ఠా	౧	౪	౬	౪	౧	౧౬
	౧౬	౮	౪	౨	౧	
		౧౫	౬	౩		
		౧౪	౧౩	౫		
		౧౨	౭	౯		
			౧౧			
			౧౦			
	సర్వలఘు	ఏకగురూణి త్రిలఘూని	ద్విగురూణి ద్విలఘూని	త్రిగురూణి ఏకలఘూని	సర్వగురు	ప్రతిష్ఠాయా ఉత్పన్న లగక్రియా ప్రస్తారభేదః

ప్రతిష్ఠాప్రస్తారః.

౧	∪	∪	∪	∪	౯	∪	∪	∪	I
౨	I	∪	∪	∪	౧౦	I	∪	∪	I
౩	∪	I	∪	∪	౧౧	∪	I	∪	I
౪	I	I	∪	∪	౧౨	I	I	∪	I
౫	∪	∪	I	∪	౧౩	∪	∪	I	I
౬	I	∪	I	∪	౧౪	I	∪	I	I
౭	∪	I	I	∪	౧౫	∪	I	I	I
౮	I	I	I	∪	౧౬	I	I	I	I

లగక్రియాఙ్కసందోహే భవేత్సంఖ్యావిమిశ్రితే ।
ఉద్దిష్టాఙ్కసమాహారస్సైకో వాఙ్కనయేదిమామ్॥౭॥

టీకా ॥ పూర్వోక్తోద్దిష్టైకద్వ్యాది లగక్రియాఖ్యాప్రత్యయా వృపజీవ్యవృత్తేయత్తాజ్ఞానోపాయమాహ,.. లగక్రియాంకసందోహే భవేత్సఙ్ఖ్యావిమిశ్రితే । ఉద్దిష్టాంకసమాహార స్సైకోవాజనయేదిమామితి ॥ లగక్రియాయాంయే అంకానిష్పన్నా స్తేషాం సందోహేసముదయె విమిశ్రితెపిండీకృతె సతిఅస్మిన్ ఛందసి ఇయంతి వృత్తానిసంతీతి సఙ్ఖ్యాజ్ఞాతాభవేత్ । పక్షాంతరమాహ, ఉద్దిష్టేతి । అథవా ఉద్దిష్టాఖ్యప్రత్యయెవర్తమానానామంకానాంసఙ్ఖ్యానాం సమాహారః సమూహః సైకః ఏకత్వజ్ఞాపకేన ఏకేనాంకేన సహితస్సన్ ఇమాంసఙ్ఖ్యాంజనయేత్ ॥ ఎతదుక్తంభవతి, సుప్రతిష్ఠాఖ్యాఛందసికతి వృత్తానిసంతీతి జిజ్ఞాసాయాం లగక్రియా విధానంకృత్వా తత్రదృష్టమథ ఏకత్వజ్ఞాపకం తదుపరితనం పంచత్వజ్ఞాపకం తదుపరితనం దశత్వజ్ఞాపకం తదుపరితనం పునః దశత్వజ్ఞాపకం తదుపరితనం పంచత్వజ్ఞాపకం తదుపరితనమెకత్వజ్ఞాపకంచ ఎకరాశీకుర్యాత్, తతోద్వాత్రింశత్సఙ్ఖ్యాభవతి, తతోజ్ఞాయతె సుప్రతిష్ఠాఖ్యేఛందసి ద్వాత్రింశద్వృత్తాని సంతీతి । అథవావతస్మిన్ ఛందసిదృష్టె వృత్తపాదెవర్తమానానామక్షరాణాం అధస్తాత్ పంచసుస్థానెషుఉద్దిష్టాఖ్యేన విధానేన స్థాపితానాం ఏకత్వజ్ఞాపక ద్విత్వజ్ఞాపక చతుష్ట్వజ్ఞాపకాష్టత్వజ్ఞాపక షోడశత్వ జ్ఞాపకానామంకానాం సమూహీకారేసతి ఎకత్రింశత్సంఖ్యాభవతి, ౩౧, పునస్తస్యామెకత్వజ్ఞాపకెన కేనచిదంకెనసహితాయాం సత్యాం ద్వాత్రింశత్సఙ్ఖ్యాభవతి ౩౨, తయాజ్ఞాయతె సుప్రతిష్ఠాఖ్యే ఛందసి ద్వాత్రింశద్వృత్తాని సంతీతి ॥ యద్యపి ప్రస్తారాదపి ఇయంతి వృత్తాని సంతీతిజ్ఞాతుంశక్యతే, తథాపి తస్మాదయముపాయోలఘురితి సుకరతయోక్తం, ఏ

సమస్యేష్వపి చ్ఛందస్సుప్రత్యయత్రయంజ్ఞాతవ్యా (గార్గ్యః॥ అథ సఙ్ఖ్యానప్రత్యయమాహ ॥ లగక్రియాంకేతి ॥ లగక్రియార్థానామంకానాం సందోహసమూహేవిమిశ్రితే సతియోఙ్కో జాయతే సఏవవృత్తిభేదసఙ్ఖ్యాంకో భవతి, యథా, ఉక్తాయాంలగక్రియాంకసందోహః ఏకం ౧, ఏకం ౧, తస్మిన్విమిశ్రితేద్వే ౨, తస్మాదుక్తాయాంద్వౌభేదౌ। అత్యుక్తాయాం ఏకం ౧, ద్వే ౨, ఏకంచ ౧, విమిశ్రితేసతిచత్వారి, తస్మాదత్రచత్వారోభేదాః। మధ్యాయాం, ఏకం ౧, త్రీణి౩, త్రీణి౩, ఏకం౧, విమిశ్రితేసత్యష్టౌ ౮, తస్మాదత్రాష్టౌభేదాః। ప్రతిష్ఠాయాం ఏకం ౧, చత్వారి ౪, షట్ ౬, చత్వారి ౪, ఏకం ౧, విమిశ్రితే షోడశ ౧౬, తస్మాదత్రషోడశభేదాః। సుప్రతిష్ఠాయాం, ఏకం ౧, పంచ ౫, దశ ౧౦, పంచ ౫, ఏకం ౧, విమిశ్రితేద్వాత్రింశత్ ౩౨, తస్మాదత్ర ద్వాత్రింశద్భేదాః। ఏవముత్తరేష్వపి చ్ఛందస్సుద్రష్టవ్యమ్। అథాత్రప్రకారాంతర ముత్తరార్ధేనోచ్యతే। అథవా తస్యతస్య చ్ఛందసఃయోయ ముద్దిష్టప్రత్యయాంక సమూహః సఖలుసైకః ఏకాధికస్సన్ ఇమాంసఙ్ఖ్యాంజనయేత్। తద్యథా, ఉక్తాయాం ఉద్దిష్టాంకః ఏకః ౧, సైకఃద్వౌ ౨, తస్మాదుక్తాయాంద్వౌభేదౌ। అత్యుక్తాయాం, ఏకః ౧, ద్వౌ ౨, తత్సమాహారః త్రయః ౩, సైకఃచత్వారః ౪, అథమధ్యాయాం, ఏకః ౧, ద్వౌ ౨, చత్వారః ౪, తత్సమాహారః సప్త ౭, సైకఃఅష్టౌ ౮, అథప్రతిష్ఠాయాం, ఏకః ౧, ద్వౌ ౨, చత్వారః ౪, అష్టౌ ౮, తత్సమాహారస్సైకః షోడశ ౧౬, అథ సుప్రతిష్ఠాయాం ఏకః ౧, ద్వౌ ౨, చత్వారః ౪, అష్టౌ ౮, షోడశ ౧౬, తత్సమాహారస్సైకః ద్వాత్రింశద్భేదాః ౩౨। ఏవముత్తరేష్వపిచ్ఛందస్సుద్రష్టవ్యమ్॥

మణి ॥ అథసఙ్ఖ్యానమాహ ॥ లగక్రియాంక సందోహఇతి ॥ లగక్రియాయాంయే అంకాస్సఙ్ఖ్యాః తేషాంసందోహః సమూహే

విమిశ్రితే ఏకీకృతే సతి సఙ్ఖ్యావృత్తసఙ్ఖ్యా భవేత్ జ్ఞాతా స్యాత్, ఏవం లగక్రియాఙ్క సన్దోహమేళనేన వృత్తసఙ్ఖ్యా జ్ఞేయేతి ప్రాగర్ధేనోక్త్వా పశ్చాదర్ధేన తత్రోపాయాన్తరమాహ, ఉద్దిష్టాఙ్క సమాహార ఇతి । ఉద్దిష్టవృత్తస్య లఘుగురురేఖారూపేణ లిఖితస్య ఉపరి యేఽఙ్కాస్తేషాం సమాహారః సమూహః సైకః ఏకేనాధికేన సహితో వా ఇమాం పూర్వార్ధోక్తాం వృత్తసఙ్ఖ్యాం జనయేత్ । తద్యథా, మధ్యాయాం లగక్రియాయాం అఙ్కాః ఏకం ౧, త్రీణి ౩, త్రీణి ౩, ఏకం ౧, ఆహత్య అష్టౌ ౮ భవన్తి । యద్వా, ఏకం ౧, ద్వే ౨, చత్వారి ౪, ఇత్యుద్దిష్టాఙ్కాః ఏషాం సమాహారః సప్త ౭ అధికేన ఏకేనాఙ్కేన మేళనే అష్టావితి వృత్తసఙ్ఖ్యా స్యాదితి (నృసింహభాగవతీయం ॥ లగక్రియాఙ్కేతి ॥ లగక్రియాయామన్తేషు స్థితాం సఙ్ఖ్యాం విమిశ్రితాం । తత్తచ్ఛన్దస్సముద్భూత వృత్తిసఙ్ఖ్యాం వదేద్బుధః ౫౦ ప్రథమాఙ్కాద్ద్విగుణితా సఙ్ఖ్యా వృత్తాక్షరస్థితా । తత్తచ్ఛన్దో వృత్తసఙ్ఖ్యా భవేచ్చైకవిమిశ్రితా ౫౧-౭)**ఇతిసఙ్ఖ్యాసవిధిః** ॥

ఇతి సఙ్ఖ్యానమ్ * సఙ్ఖ్యైవ ద్విగుణైకోనా సద్భిరధ్వా ప్రకీర్తితః॥ వృత్తస్యాఙ్గులికీ వ్యాప్తిరధః కుర్యాత్తథాఙ్గులమ్ (వృత్తస్యాఙ్గులికీం వ్యాప్తిమధః కుర్యాత్తదాఙ్గులమ్ ౮॥ * ఇత్యధ్వయోగః * (ప్రస్తారో నష్టముద్దిష్టమేకద్వ్యాదిలగక్రియా । సఙ్ఖ్యానమధ్వయోగశ్చ షడేతే ప్రత్యయా మతాః ॥) ****

ఇతిశ్రీకేదారంతర్వాణికృతే వృత్తరత్నాకరే షష్ఠోధ్యాయః ************************

టీకా ॥ అ ॥ ననుప్రస్తీర్యప్రమాణస్య ఛన్దసః కియత్క్షేత్రమపేక్షిత మిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ * సఙ్ఖ్యైవద్విగుణైకోనాసద్భిరధ్వా ప్రకీర్తిత ఇతి ॥ పూర్వోక్తసఙ్ఖ్యైవ ద్విగుణా ఏకోనా ఏక

త్స్థాపకేన ఏకేనాంకేనవర్జితాచ సతీఅధ్వాక్షేత్రం ప్రకీర్తితః ఉక్తః । ఏతదుక్తంభవతి, సుప్రతిష్ఠాచ్ఛందసి ద్వాత్రింశద్వృత్త సఙ్ఖ్యాసఙ్ఖ్యానాఖ్యేన ప్రత్యయేనజ్ఞాతా, సైవసఙ్ఖ్యాయదా ద్విగుణీ కృతాభవతి తదాచతుష్షష్టిః ౬౪ భవతి, పునస్సాసఙ్ఖ్యా ఏకేనత్యా జితాత్రిషష్టిః భవతి, తస్మాత్ జ్ఞాయతే సుప్రతిష్ఠా చ్ఛందోవృత్తా నాం ప్రస్తారేఅయామతః త్రిషష్ట్యంగులప్రమాణం క్షేత్రమపేక్షి తమితి । విస్తారతస్తుపంచాంగుల ప్రమాణమపేక్షితం భవతీత్యర్థ సిద్ధం,ఏక స్మిన్పాదేవర్తమానానాం పంచానామక్షరాణాం విన్యాస యోగ్యస్యైవా యామస్య పర్యాప్తత్వాత్, ఏవమన్యేష్వపిచ్ఛం దస్సు ప్రస్తారక్షేత్రేయత్తాజ్ఞాతవ్యా ॥ ననుకుతఏకోన తత్సఙ్ఖ్యాద్వై గుణ్యాం క్షేత్రస్యేత్యతఆహ * వృత్తస్యాంగులికీవ్యాప్తి రధఃకుర్యా త్తథాంగులమితి ॥ వృత్తస్యవృత్తోద్భవాక్షరస్య ఏకస్య ౹౽గులికీ అంగులిప్రమాణంవ్యాప్తిః వ్యాపనంప్రస్తారాయ పర్యాప్తక్షేత్రం భవతి, తథాఅధఃవృత్తాక్షరస్యాధస్తాదపి అంగులం అగులిపరిమితం క్షేత్రంకుర్యాత్ । ఏతదుక్తంభవతి, మధ్యాచ్ఛందసి ప్రస్తీర్యమా ణే వృత్తోద్భవాక్షర స్థానీయత్వేన విలిఖ్యమానరేఖాః ఆయామతః ఏకాంగులిప్రమాణాఃకుర్యాత్, తత్తదధోభాగే అంగులిపరిమాణక్షే త్రమాయామత అంతరాళంచ కుర్యాత్, పూర్వంవృత్తాక్షరరేఖా క్షేత్రం పశ్చాత్ అంగులిపరిమితాంతరాళ క్షేత్రం తతోవృత్తరే ఖాక్షేత్రం తదనుఅంతరాళక్షేత్ర మిత్యేవమాసర్వలఘువృత్తాత్ కుర్యాత్, ఏవంకృతే మధ్యాచ్ఛందసి అష్టౌవృత్తక్షేత్రాణి సప్త అంతరాళక్షేత్రాణి భవంతీత్యాయామతః పంచదశాంగులి పరిమిత క్షేత్రమపేక్షితమ్, విస్తారతస్త్వక్షర సంఖ్యయా త్ర్యంగులిపరిమి తంక్షేత్రం, ఏవంచసతి పంచదశాంగులీభిః త్రిసృషుఅంగులీషు వర్గి తాసుపంచ చత్వారింశత్ ౪౫ భవంతి, ఏవంఛందోంతరేపి విజ్ఞే

యమితి (గార్గ్యః - అథాధ్వయోగ ప్రత్యయమాహ ॥ సంఖ్యైవేతి ॥ అస్యచ్ఛందసో వృత్తభేదాః ప్రస్తీర్యమాణాః కియదంగుల ప్రాచీన మానేన అధ్వానం సంయుజ్యంత ఇతిప్రశ్నస్య ఉత్తరజ్ఞానమధ్వయోగ ప్రత్యయసాధ్యమ్, అంతరంచాంగులి పరిమాణ సమ్మితమితిద్రష్టవ్యం, తత్రాయముపాయః, వృత్తభేదసంఖ్యైవ ద్విగుణాఏకోనాచసతీ తత్తచ్ఛందో వృత్తభేదవ్యాప్యస్య ప్రాచీనాధ్వనః ప్రమాణభూతా అంగులి సంఖ్యా ఇత్యేవం సద్భిః ప్రకీర్తితోఽధ్వా, తద్యథా, ఉక్తాయాంభేదసంఖ్యా ద్వే ౨, ద్విగుణాచ తస్రః ౪, ఏకోనాతిస్రః ౩, తస్మాదుక్తాయాం వృత్తభేద ప్రస్తారవ్యాప్యస్యాధ్వనః త్ర్యంగులం ప్రాచీనమానమ్ । అత్యుక్తాయాం భేదసంఖ్యాచతస్రః ౪, ద్విగుణాఅష్టౌ ౮, ఏకోనాసప్త ౭, తస్మాదత్యుక్తాయాం సప్తాంగుళోధ్వా। మధ్యాయాంభేదసంఖ్యా అష్టౌ ౮, ద్విగుణాషోడశ౧౬. ఏకోనా పంచదశ ౧౫, తస్మాత్ర పంచదశాంగుళోధ్వా ఏవముత్తరేష్వపి చ్ఛందస్సుజ్ఞేయమ్ । కించవృత్తాక్షరసంఖ్యైవ ద్విగుణా ఏకోనాచ సతీతత్తద్భేదవ్యాప్యస్య తిర్యగధ్వనః ప్రమాణాయభవతి । తద్యథా, ఉక్తాయాం ప్రతిపాదమక్షరసంఖ్యా ఏకా ౧, ద్విగుణాద్వే ౨, ఏకోనాఏకా ౧, తస్మాదుక్తాయామేకాంగులః తిర్యగధ్వా । అత్యుక్తాయామక్షరసంఖ్యా ద్వే ౨, ద్విగుణాచతస్రః ౪, ఏకోనాతిస్రః ౩, తస్మాదత్రిత్ర్యంగులస్తిర్యగధ్వా । ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం । తథాఽశ్యాదిష్వప్యేవమేవాధ్వయోగః ॥ తదేవమస్మిన్నధ్యాయే అష్టౌశ్లోకాః, తథాచ పూర్వోక్తం షట్త్రింశదధికం శతమానుష్టుభానాం శ్లోకానామస్య గ్రంథస్య ప్రమాణం సిద్ధంభవతి । తథాహి, ప్రథమేధ్యాయేజాతా అక్షరసంఖ్యా సప్తదశోత్తర సప్తశతాని ౭౧౭, ద్వితీయేత్రిసప్తత్యధికసహస్రం ౧౦౭౩, తృతీయే త్రిచత్వారింశదుత్తర చతుశ్శతాధిక సహస్రం ౧౪౪౩, చతుర్థే

చతుః పంచాశదధికే ద్వేశతే ౨౫౪, పంచమేనవో త్తర షట్ఛతాని ౬౦౯, షష్ఠే షట్పంచాశదధికే ద్వేశతే ౨౫౬, సంభూయద్విపంచాశదు త్తరత్రిశతాధిక చతుస్సహస్రాణి ౪౩౫౨, తథాచ ద్వాత్రింశదక్షరాణాం శ్లోకానాం ష ట్త్రింశదధికశతం ౧౩౬ సమపాది ఇతి ‡ **** విద్వచ్ఛ్లాఘ్యం వృ త్తరత్నాకరస్య వ్యాఖ్యాగ్రంథం జ్ఞానదీపాభిధానం । వ్యాతనోన్నాగార్యః గోపాలమిశ్రి స్తత్రాధ్యాయం వ్యాకరోత్షష్ఠమేవమ్ - *****) ॥ ౮ ॥ అ ॥ పూర్వోక్తాష్షడ్విధయః వృ త్తసద్భావేయత్తాక్రమేషు ప్రమాణానీతి బ్రువన్నుపసంహరతి ॥ * ప్రస్తారోనష్టముద్దిష్టమేక ద్వ్యాదిలగక్రియా । సఙ్ఖ్యాన మధ్వయోగశ్చ షడేతెప్రత్యయామతాఇతి ॥ అయంశ్లోకఃప్రక్షి ప్తః పూర్వోక్తైర్విధానై రస్యార్థస్య పరిజ్ఞానాత్, ష ట్త్రింశదధికశతగ్రంథాధికత్వాచ్చ పూర్వైర్వ్యాఖ్యాతృభిరవ్యాఖ్యా తత్వాచ్చ అర్థ స్తావదయం, ఏతెపూర్వోక్తాః షట్ విధయః ప్రస్తారాదయః ప్రత్యయాః ప్రమాణానిమతాః సమ్మతాఃపింగళాదీనా మాచార్యాణామితి॥౯॥ ఇతిశ్రీమతాకవిశార్దూలేన శ్రీనాథేన విరచితాయాం ధీశోధినీసమాఖ్యాయాం వృ త్తరత్నాకర వ్యాఖ్యాయాం షష్ఠోఽధ్యాయః ॥

మణి ॥ అథాఽధ్వయోగమాహ ॥ సంఖ్యైవద్విగుణైకోనాసద్భిరధ్వా ప్రకీర్తితఇతి ॥ సఙ్ఖ్యాయంతేవృత్తాన్యత్రేతి సఙ్ఖ్యాప్రస్తా

---

‡ యద్యపి ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ పఞ్చమాధ్యాయేషూ క్త విసంవాదిన్యో వాక్షరసఙ్ఖ్యాదృశ్యతే, తథాపి వ్యాఖ్యానానాం పరస్పరం సంవాదాభావాద్యథావస్థిత ప్రామాణిక మూలపు స్తకానుపలంభాచ్చ యథావస్థిత మూలపాఠస్య నిర్ణేతుమశక్యతయా సాతథైవస్థాపితా, అతో యథావస్థిత మూలపు స్తకావలోకనేన సాసమీకరణీయా సుధీభిః,

రభూమిః, సైవద్విగుణాకృతా వ్యేకోనాచకార్యా, సావ్యేకోనాప్ర స్తారభూమిః అధ్వాప్రకీర్తితః । ప్రస్తారభూమయోర్యద్వ్యష్టౌతహీన తదంతరాళే సప్తాధ్వభూమయ ఇత్యర్థః, తత్కల్పనంచ పరస్పర మసమ్మేళనార్థం ॥ వృత్తస్యాంగులికీం వ్యాప్తిమథకుర్యాత్తదాం గుళమితి ॥ అథతిర్యగధ్వ కథనానంతరం వృత్తస్యవిన్యాసే గురో ర్లఘోశ్చాంతరాళే అంగులికీంవ్యాప్తిం అంగుళివ్యాప్యశూన్య భూమిం అమేళనార్థం కుర్యాత్, తదాఽంగులం తదానీం అంగు ళంనామ ఊర్ధ్వాధోరూపోఽధ్వ భేదః - అధ్వవత్ ద్విగుణశ్చై కోన ఇత్యర్థః ‡ నృసింహభాగవతీయమ్॥ సంఖ్యైవేతి ॥ గురురూ పాంపఙ్క్తిమాదౌ లిఖిత్వాంగుళిమానతః ॥ తావన్మాత్రంచాంతరా ళం హిత్వాన్యాం పఙ్క్తిమాలిఖేత్ [౫౨] శేషాఃపఙ్క్తీర్లిఖన్నే వమంతరాళం ప్రకల్పయేత్ । లఘ్వంతమేవంప్రస్తారే కృతేసత్యష్ట పఙ్క్తయః [౫౩] భవంతిచాంతరాళాని మధ్యాయాం ముని సంఖ్యయా । మిళితాస్స్యుః పంచదశభూమయోఽధ్వేతితాస్స్మృ తాః [౫౪] తత్తచ్ఛందోజాత వృత్తసఙ్ఖ్యా ద్విగుణితాయది । ఏకోనాభూమయఇతి ప్రోక్తాఃప్రస్తారకర్మణి [౫౫] ఉపసంహర తి, ప్రస్తారోనష్టముద్దిష్ట మేకద్వ్యాదిలగక్రియా । సఙ్ఖ్యాతథా ధ్వయోగశ్చ ప్రత్యయాష్షడుదీరితాః, ఇతి ॥ స్పష్టమ్ ॥ శ్రీహరి ప్రీతికామేన వృత్తరత్నార్ణవోమయా । కృతస్సోయంహరే ర్భూయాన్మదక్షీరాంబుధియథా [౫౬] ఇతిశ్రీ రామానంద పూజ్యపాదశిష్య శ్రీనృసింహభాగవత విరచితే వృత్తరత్నార్ణవ సమాఖ్యానే వృత్తరత్నాకర శ్లోకరూప వ్యాఖ్యానే షట్ప్రత్యయ వివరణోనామ షష్ఠోధ్యాయః***]౮ ॥ *** ఇత్యధ్వయోగః ** ప్రస్తారఇతి ॥ పూర్వోక్తాః ప్రస్తారనష్టోద్దిష్టైక ద్వ్యాదిలగక్రియా

---

‡ ఇదం మణినిధివ్యాఖ్యానం మూలాననుగుణం సర్వథాఽ సంబద్ధఞ్చ.